

Гарчиг

Нэгдүгээр бүлэг. Ерөнхий хэсэг.....	9
1.1. Ажлын үндэслэл.....	9
1.2. Зорилго.....	9
1.3. Ажлын үе шат, хугацаа, гүйцэтгэл.....	10
Хоёрдугаар бүлэг. Хөдөө аж ахуйн газрын төлөвлөлт	16
2.1. Хөдөө аж ахуйн газрын одоогийн байдал.....	16
2.1.1. Бэлчээрийн газрын ашиглалт.....	16
2.1.2. Хадлангийн газрын ашиглалт.....	20
2.1.3. Тариалангийн газрын ашиглалт	20
2.2. Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ шаардлага.....	21
2.2.1. МАА-н бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж	21
2.2.2. Хадлан тэжээлийн хэрэгцээ, хангамж.....	23
2.2.3. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ, хангамж	23
2.3. Уламжлалт мал аж ахуй, бэлчээрийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө	25
2.3.1. Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ	25
2.3.2. Бэлчээрийн төрх, төлөв байдлыг сайжруулах, хамгаалах арга хэмжээ	33
2.3.3. Ашиглалт багатай бэлчээрийн төлөвлөлт	46
2.4. Эрчимжсэн аж ахуйг дэмжин хөгжүүлэх бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөө	86
2.4.1. Эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх бүс нутгийн үнэлгээ	86
2.4.2. Эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх бүс нутгийн менежмент.....	90
2.5. Хадлангийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө.....	93
2.6. Тариалангийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө	93
2.6.1. Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ.....	93
2.6.2. Тариалангийн газрын менежмент	104
2.7 Өмнөговь аймагт хүлэмжийн аж ахуй эрхлэх	113
Гуравдугаар бүлэг. Хүн амын суурьшлийн бүс нутгийн төлөвлөлт	116
3.1. Хот тосгон бусад суурин газрын одоогийн байдал.....	116
3.1.1. Хот суурин газрын ашиглалтын байдал	116
3.1.2. Өмнөговь аймгийн бүлэг суурингийн тогтолцоо	118
3.2. Хот байгуулалтын нөхцлийн ерөнхий үнэлгээ, хэрэгцээ шаардлага	120
3.2.1. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, өсөлт бууралт.....	120
3.2.2. Хот суурины газрын хэрэгцээ, хангамжийн үнэлгээ.....	122
3.2.3. Хот байгуулалтын ерөнхий нөхцлийн үнэлгээ	128
3.2.4. Хот байгуулалтад тавигдах шаардлага	133
3.3. Хот суурин газрын газар ашиглалтын бүсийн төлөвлөлт	136
3.3.1. Хот суурин газрын газар ашиглалтын бүсийн төлөвлөлт/сумдаар/.....	136
3.3.2. Хот байгуулалтын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх	167
Дөрөвдүгээр бүлэг. Зам, шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт	168
4.1. Зам шугам сүлжээний газрын одоогийн байдал	168
4.1.1. Зам, тээврийн сүлжээний өнөөгийн байдал	168
4.1.2. Шугам сүлжээний газрын өнөөгийн байдал	170
4.2. Зам, тээврийн сүлжээг хөгжүүлэх төлөвлөлт.....	175
4.3. Шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт	183
Тавдугаар бүлэг. Ойн сан бүхий газрын төлөвлөлт	188
5.1. Ойн сан бүхий газрын өнөөгийн байдал.....	188
5.1.1. Өмнөговь аймгийн ойн сангийн газрын өнөөгийн байдал, өөрчлөлт.....	188
5.1.2. Ойн сангийн өөрчлөлт.....	190
5.2. Ойн сан бүхий газрын ашиглалт хамгаалалтын менежмент.....	192
5.2.1. Ойрын болон дунд хугацааны төлөвлөлт /2015-2020он/	192
5.2.2. Хэтийн төсөөлөл	197
5.2.3. Ойг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээний төлөвлөлтийн товчоо, зөвлөмж.....	198
Зургаадугаар бүлэг. Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт.....	200
6.1. Усны сан бүхий газрын өнөөгийн байдал.....	200
6.2. Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт	201

6.2.1. Ахуйн хэрэглээний болон үйлдвэрлэлийн ус ашиглалт	201
Үйлдвэр, ахуйн хэрэглээнд ус ашиглалт, хамгаалалтыг сайжруулах арга хэмжээ.....	203
6.2.2. Усны сан бүхий газрын талхагдал доройтлыг бууруулах.....	204
6.2.3. Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс.....	207
6.2.4. Усан сан бүхий газрыг хамгаалах, нөхөн сэргээх.....	209
6.2.5. Ус хуримтлуулах хөв , цөөрөм байгуулах.....	211
Долоодугаар бүлэг. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт.....	217
7.1. Тусгай хэрэгцээний газрын өнөөгийн байдал	217
7.2. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт.....	217
7.3. Тусгай хэрэгцээний бусад газар	223
Наймдугаар бүлэг. Аялал, жуулчлал, амралт зугаалгын бүс нутгийн төлөвлөлт	225
8.1. Аялал жуулчлалын салбарын өнөөгийн байдал, нөөцийн үнэлгээ	225
8.1.1. Салбарын өнөөгийн байдал	225
8.2. Аялал-рекреацын бүс нутгийн төлөвлөлт.....	225
8.2.1. Аялал-рекреацын чадавхын үнэлгээ, шинжилгээ	225
8.2.1.1. Нөхцөл байдлын шинжилгээ	225
8.2.1.2. Аялал жуулчлалын үйлчилгээний хангамжийн үнэлгээ.....	227
8.2.1.3. Гадаргын аялалын рекреацийн үнэлгээ.....	230
8.2.1.4. Уур амьсгалын рекреацийн үнэлгээ	230
8.2.1.5. Гадаргын ус, рашааны аялал рекреацийн үнэлгээ.....	231
8.2.1.6. Өмнөговь аймгийн ургамалжилтын аялал рекреацийн үнэлгээ	231
8.2.1.7. Өмнөговь аймгийн ховор амьтны аялал рекреацийн үнэлгээ	232
8.2.1.8. Өмнөговь аймгийн ландшафтын рекреацийн нэгдсэн үнэлгээ.....	233
8.2.1.9. Байгалийн үзэсгэлэнт газар, түүх-соёлын дурсгалуудын аялал-рекреацийн үнэлгээ.....	233
8.2.1.10. Аялал-рекреацийн чадавхийн иж бүрэн үнэлгээ.....	234
8.2.2. Аялал-рекреацын бүс нутгийг хөгжүүлэх төлөвлөлт.....	236
8.2.2.1. Өмнөговь аймагт хөгжүүлэх боломжтой аялалын төрлүүд	236
8.2.2.2. Маркетингийн төлөвлөлт.....	242
8.2.2.3. Өмнөговь аймгийн аялал жуулчлалын салбарын хөгжлийн цаашдын хандлага	246
8.2.2.4. Өмнөговь аймгийн аялал жуулчлалын хөгжүүлэх төлөвлөлт.....	247
Есдүгээр бүлэг. Уул уурхайн үйлдвэрлэлийн хөгжлийн төлөвлөлт.....	251
9.1. Уул уурхайн газрын ашиглалтын өнөөгийн байдал, нөөцийн үнэлгээ.....	251
9.2. Уул уурхайн газрын ашиглалтын хэтийн төлөвлөгөө	252
9.3. Орд газруудын ашиглалтын байдал	255
9.4. Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын ордын ашиглалтын төлөвлөлт	262
Аравдугаар бүлэг. Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний нэгтгэл, хуваарилалт, зардлын товчоо	264
10.1. ХАА-н газар.....	264
10.1.1. Бэлчээр.....	264
10.1.2. Хадлан.....	264
10.1.3. Газар тариалан.....	265
10.1.4. Эрчимжсэн аж ахуй	265
10.1.5. Отрын бүс нутаг.....	266
10.2. Хот, тосгон бусад суурин газар	266
10.3. Зам шугам сүлжээний газар	267
10.3.1. Зам, тээврийн байгууламж.....	267
10.3.2. Холбоо мэдээллийн сүлжээ	268
10.3.3. Цахилгаан, дулааны сүлжээ.....	268
10.4. Ойн сан бүхий газар.....	268
10.5. Усны сан бүхий газар	269
10.6. Тусгай хэрэгцээний газар	270
10.7. Аялал жуулчлал, амралт зугаалгын бүс.....	270
10.8. Уул уурхайн газрын төлөвлөлт.....	271
Ашигласан материалын жагсаалт	271

Зургийн жагсаалт

Зураг№1.1. Хээрийн хэмжилт судалгаа, санал цуглуулах үе шатны ажлын зургаас.....	13
Зураг№2.1. Төлөв байдлын өөрчлөлттэй талхлагдсан газрын байршил.....	37
Зураг№2.2. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн байршил.....	47
Зураг№2.3. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн гүний усны нөхцлийн зураг	64
Зураг№2.4. Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх санал бүхий газруудын зураг	90
Зураг№2.5. Өмнөговь аймгийн мал сүргийн өсөлт.....	92
Зураг№3.1. Өмнөговь аймгийн хүн ам 2013он /байршлаар/	120
Зураг№3.2. Баяндалай сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	137
Зураг№3.3. Баяндалай сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө.....	137
Зураг№3.4. Баян-Овоо сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	138
Зураг№3.5 Баян-Овоо сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	139
Зураг№3.6. Булган сумын газар ашиглалтын бүсчлэл.....	141
Зураг№ 3.7. Булган сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө.....	141
Зураг№3.8. Гурвантэс сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	143
Зураг№3.9. Гурвантэс сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	143
Зураг№3.10. Мандал-Овоо сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	145
Зураг№3.11. Мандал-Овоо сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	145
Зураг№3.12. Манлай сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	147
Зураг№3.13. Манлай сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	147
Зураг№3.14. Ноён сумын газар ашиглалтын бүсчлэл.....	148
Зураг№3.15. Ноён сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө.....	150
Зураг№3.16. Номгон сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	151
Зураг№3.17. Номгон сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	151
Зураг№3.18. Сэврэй сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	153
Зураг№3.19. Сэврэй сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	153
Зураг№3.20. Ханбогд сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	155
Зураг№3.21. Ханбогд сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	155
Зураг№3.22. Ханхонгор сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	157
Зураг№3.23. Ханхонгор сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	157
Зураг№3.24. Хүрмэн сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	159
Зураг№3.25. Хүрмэн сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	159
Зураг№3.26. Цогт-Овоо сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	161
Зураг№3.27. Цогт-Овоо сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	161
Зураг№3.28. Цогтцэций сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	162
Зураг№3.29. Цогтцэций сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл.....	164
Зураг№3.30. Цогтцэций сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө	164
Зураг№3.31. Даланзадгад сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл	165
Зураг№4.1. Авто замын газрын төлөвлөлтийн зураг	178
Зураг№4.2. Төмөр замын төлөвлөлтийн зураг	181
Зураг№4.3. Төлөвлөгдсөн төмөр замын нэгдсэн сүлжээнд холбогдох байдал	182
Зураг№4.4. Эрчим хүчний шугам сүлжээ, эрчим хүч үйлдвэрлэлийн байгууламжын төлөвлөлтийн зураг	186
Зураг№5.1. Өмнөговь аймгийн ойн сангийн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдал	188
Зураг№5.2. Ойн сангийн талбайн өөрчлөлт.....	191
Зураг№5.3. Ойн сангийн ангиллын зураг	191
Зураг№5.4. Ойн өвчин, хортонтой тэмцэх шаардлагатай газруудын байршлын зураг	193
Зураг№5.5. Ойн нөхөн сэргээлт хийх шаардлагатай газруудын байршил	194
Зураг№5.7.Ойн нөхөн сэргээлт хийх шаардлагатай газруудын байршил	196
Зураг№6.1. Сумдын усан сан бүхий газрын талбайн хэмжээ, 2005-2013 оны өөрчлөлт /га/	201
Зураг№6.2. Өмнөговь аймгийн бэлчээр усжуулалтын байдал.....	206
Зураг№6.3. Номгон суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын зураг.....	212
Зураг№6.4. Сэврэй суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын зураг.....	213
Зураг№7.1. Улсын болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газарт хамруулах санал бүхий газруудын байршил.....	219
Зураг№7.2. Газрын тосны бүтээгдэхүүн хуваах гэрээт талбайн байршил.....	223
Зураг№8.1. Аялал-рекреацын ландшафтын үнэлгээ.....	229

Зураг№8.2. Аялал-рекреацын уур амьсгалын үнэлгээ.....	230
Зураг№8.3. Ус, рашааны аялал-рекреацын үнэлгээний зураг.....	231
Зураг№8.4. Ургамалын аялал-рекреацын үнэлгээний зураг.....	232
Зураг№8.5. Ховор амьтны аялал-рекреацын зураг.....	232
Зураг№8.6. Аялал-рекреацын ландшафтын үнэлгээний зураг.....	233
Зураг№8.7. Байгалийн болон түүх соёлын аялал рекреацын үнэлгээний зураг.....	234
Зураг№8.8. Аялал-рекреацын нэгдсэн үнэлгээний зураг.....	235
Зураг№8.9. Өмнөговь аймгийн аялал-рекреацын үнэлгээнд тулгуурласан төлөвлөлтийн зураг....	238
Зураг№8.10. Жуулчдын өсөлтийн таамаглал/А хувилбар/.....	247
Зураг№8.11. Жуулчдын өсөлтийн таамаглал/Б хувилбар/.....	247

Хүснэгтийн жагсаалт

Хүснэгт№2.1.Өмнөговь аймгийн бэлчээрийн ангилал.....	16
Хүснэгт№2.2. Талхлагдсан, доройтсон бэлчээрийн хэмжээ/БГТБЧУХБаталгааны материалаас/.....	17
Хүснэгт№2.3. Өмнөговь аймгийн бэлчээрийн тэжээлийн нөөц.....	18
Хүснэгт№2.3-н үргэлжлэл.....	18
Хүснэгт№2.4. Өмнөговь аймгийн сумдын бэлчээрийн даац, багтаамж.....	19
Хүснэгт№2.5. Өмнөговь аймгийн тариалангийн талбай 2013оны байдлаар /га/.....	20
Хүснэгт№2.6. Аймгийн тариалангийн газрын ашиглалтын байдал 2013 (га).....	20
Хүснэгт№2.7. Өмнөговь аймгийн тариалалтын мэдээ /2013/.....	21
Хүснэгт№2.8.Өмнөговь аймгийн хүн амын өсөлтийн тооцоолол.....	21
Хүснэгт№2.9.Суурин хүн амын өсөлтийн тооцоолол.....	21
Хүснэгт№2.10.Мах, махан бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж.....	22
Хүснэгт№2.11.Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж.....	22
Хүснэгт№2.12.Хэрэгцээт өвс, тэжээлийн тооцоо.....	23
Хүснэгт№2.13. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ.....	24
Хүснэгт№2.14. Нэг хүний жилийн дундаж хүнсний хэрэгцээ (кг/хүн) Эрүүл мэндийн сайдын 2008 оны 257 тоот тушаалын тавдугаар хавсралт.....	24
Хүснэгт№2.15. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын зун намрын улиралд тохиромжтой байдал.....	27
Хүснэгт№2.16. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын өвөл хаврын улиралд тохиромжтой байдал.....	28
Хүснэгт№2.17. Бэлчээрийн эдэлбэрийн малын төрөлд тохиромжтой байдал.....	29
Хүснэгт№2.18. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын хадлангийн зориулалтаар ашиглахад тохиромжтой байдал.....	30
Хүснэгт№2.19. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын нэгдсэн үнэлгээ.....	31
Хүснэгт№2.20.Бэлчээрийн даацад тохируулсан сүргийн бүтцийн зөвлөмж.....	33
Хүснэгт№2.21. 2013 оны жилийн эцсийн Өмнөговь аймгийн малын, 2030 онд хүрэх түвшний харьцуулалт.....	34
Хүснэгт№2.22. 2013 оны жилийн эцсийн Өмнөговь аймгийн МАА-н бүтээгдэхүүний, 2030 онд хүрэх түвшний харьцуулалт.....	34
Хүснэгт№2.23. Төлөв байдлын өөрчлөлттэй талхлагдсан бэлчээр.....	37
Хүснэгт№2.24. Төрх байдлын өөрчлөлттэй, нөхөн сэргээх шаардлагатай эвдэрсэн бэлчээр.....	41
Хүснэгт№2.25. Төрх, төлөв байдлын өөрчлөлттэй бэлчээр нутагт авах арга хэмжээ.....	43
Хүснэгт№2.26. Усжуулах шаардлагатай ашиглалт багатай бэлчээрийн тэжээлийн нөөц, даац.....	47
Хүснэгт№2.27. Усжуулах шаардлагатай, ашиглалт багатай бэлчээрийн гүний усны нөхцөл.....	64
Хүснэгт№2.28. Усжуулах шаардлагатай, ашиглалт багатай бэлчээрийн нөхцөлийн нэгдсэн үнэлгээ, шаардлагатай худгийн тоо.....	78
Хүснэгт№2.29. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрт шаардагдах хөрөнгийн тооцоо.....	86
Хүснэгт№2.30. Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх санал бүхий газрын бэлчээрийн ургамалжилтын үнэлгээ.....	86
Хүснэгт№2.31. Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх санал бүхий газруудын дэргэдээ тэжээлийн ургамал тариалах боломж нөхцлийн үнэлгээ.....	88
Хүснэгт№2.32. Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх санал бүхий газруудын усан хангамжийн үнэлгээ.....	89
Хүснэгт№2.33. Өмнөговь аймгийн 2013 онд бэлтгэсэн малын тэжээл.....	92
Хүснэгт№2.34.Өмнөговь аймгийн хэмжээнд байж болох эрчимжсэн аж ахуйн чиглэл.....	93
Хүснэгт№2.35. Өндөржилтийн үнэлгээ.....	95
Хүснэгт№2.36. Налуужилтын үнэлгээ.....	96
Хүснэгт№2.37. Хөрсний үнэлгээ.....	97
Хүснэгт№2.38. Тохиромжтой байдлын үнэлгээний нэгтгэл.....	98
Хүснэгт№2.39. Газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах боломж бүхий газрын чанарын үнэлгээ.....	98
Хүснэгт№2.40. Ургамлын чийг хангамжийн нөхцөл.....	100
Хүснэгт№2.41. Өмнөговь аймгийн газар нутгийн ургамлын чийгийн хангамжийн үнэлгээ.....	101
Хүснэгт№2.42. Ургамлын дулаан хангамжийн нөхцлийн үнэлгээ.....	102
Хүснэгт№2.43. Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэрийн ургамлын дулаан хангамжийн үнэлгээ.....	103
Хүснэгт№2.44. Газар тариалангийн үйлдвэрлэлд шаардлагатай газрын тооцоо.....	104
Хүснэгт№2.45.Өмнөговь аймгийн тариаланд тохиромжтой хөрсний онцлог.....	105
Хүснэгт№2.46. Агро үйлдвэрлэлийн зөвлөмж.....	106

Хүснэгт№2.47. Ургамал хамгаалах бодис хэрэглэх заавар	109
Хүснэгт№2.48. Хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэрэг мг/кг шороонд /0-20см гүнд/110	
Хүснэгт№2.49. Хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэргээс хамаарч ХАА-н тарималыг бордох тун, 1га-д кг /үйлчлэх бодис/.....	110
Хүснэгт№2.50. Дуслын усалгааны системийн өртөг	112
Хүснэгт№2.51. Хүлэмжийн зардлын тооцоо	113
Хүснэгт№2.52. Хүлэмжний тариалалтын эдийн засгийн тооцоо	114
Хүснэгт№3.1. Хот, тосгон, бусад суурин газрын эзлэх талбай /2013оны ГНС-н тайлангаас/.....	116
Хүснэгт№3.2. Өмнөговь аймгийн сумдуудын суурин газрын 2003 болон 2014 оны өөрчлөлт га-аар	117
Хүснэгт№3.3. Бүлэг суурингийн тогтолцоо	118
Хүснэгт№3.4. Сум суурины төвд хот байгуулалтын нормын дагуу байх шаардлагатай соёл ахуйн үйлчилгээний байгууллага	119
Хүснэгт№3.5. Хүн ам байршлаар /2013 он/	120
Хүснэгт№3.6. Сумын хүн амын өсөлтийн тооцоо /2014-2030 он /.....	121
Хүснэгт№3.7. Сумын төвийн хүн амын өсөлтийн тооцоо /2014-2030 он/.....	121
Хүснэгт№3.8. Сумын төвийн өрхийн өсөлтийн тооцоо /2020-2030 он/	122
Хүснэгт№3.9. Сумын төвийн суурьшлийн бүсэд шаардлагатай газрын тооцоо/2020-2030 он/ хот байгуулалтын нормоор	124
Хүснэгт№3.10. Сумын төвийн дэд бүсэд шаардлагатай газрын тооцоо/төлөвлөлтийн хугацааны эцэст 2030 он/ хот байгуулалтын нормоор	124
Хүснэгт№3.11. Нийгмийн дэд бүтцийн гол барилгын хэрэгцээт хүчин чадлын тооцоо	125
Хүснэгт№3.12. Сумын төвийн суурьшлын бүсийн соёл ахуйн үйлчилгээний байгууллагад шаардлагатай эдэлбэр газрын тооцоо.....	125
Хүснэгт№3.13. Сум суурины өмчлөлд шаардагдах газрын хэрэгцээний тооцоо	126
Хүснэгт№3.14. Сум суурины хүн ам, барилга байгууламжид хамаарах газрын тооцоо.....	127
Хүснэгт№3.15. Хот суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ	128
Хүснэгт№3.16. Өмнөговь аймгийн хот суурин газрын хот байгуулалтын байгалийн нөхцлийн ерөнхий үнэлгээ.....	130
Хүснэгт№3.17. Хот суурины нутаг дэвсгэрийн байгалийн нөхцлийн үнэлгээ	131
Хүснэгт№3.18. Гүний усны эх үүсвэрийн ариун цэврийн хамгаалалтын бүс.....	135
Хүснэгт№3.19. Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн эдэлбэр газрын дээд хэмжээ	135
Хүснэгт№3.20. Өмнөговь аймгийн сумдын төвийн газар ашиглалтын одоогийн байгаа байдал, төлөвлөлт.....	166
Хүснэгт№3.21. Өмнөговь аймгийн сумдын тэг гортигийн төлөвлөлт.....	167
Хүснэгт№4.1. Зам, шугам сүлжээний газар дахь авто замын эзлэх хэмжээ/2013 оны ГНС-н тайлангаар/	168
Хүснэгт№4.2. Өмнөговь аймгийн хот хоорондын болон уул уурхайн замуудын одоогийн байдал	168
Хүснэгт№4.3. Өмнөговь аймгийн сумууд аймгийн төвийн хоорондын замуудын одоогийн байдал	169
Хүснэгт№4.4. Агаарын тээвэр.....	170
Хүснэгт№4.5. Өмнөговь аймгийн цахилгаан хангамжийн судалгаа, 2014оны 01-р сарын байдлаар	172
Хүснэгт№4.6. Өмнөговь аймгийн цахилгаан шугам сүлжээ.....	172
Хүснэгт№4.7. Цахилгаан шугамын хамгаалалтын зурвас газрын норм	173
Хүснэгт№4.8. Өмнөговь аймгийн эрчим хүчний шугам сүлжээний хамгаалалтын зурвасын хэмжээ	173
Хүснэгт№4.9. Дулааны цахилгаан станцын суурилагдсан хүчин чадал.....	174
Хүснэгт№4.10. Хатуу хучилттай авто замын 2015-2030 хэтийн төлөвлөлт.....	176
Хүснэгт№4.11. 2015-2030 оны хооронд засахаар төлөвлөж байгаа орон нутгийн зам ба гүүрүүд.....	177
Хүснэгт№4.12. 2015-2030 онд шинээр баригдах хатуу хучилттай авто замууд шаардагдах хөрөнгө оруулалт	178
Хүснэгт№4.13. Замын зурвас газрын тооцоо	179
Хүснэгт№4.14. Орон нутгийн чанартай авто замын сүлжээний хэтийн төлөв	179
Хүснэгт№4.15. Төмөр замын суурь бүтцийг барих төлөвлөгөө	180
Хүснэгт№4.16. Баригдах төмөр замын зурвас газрын тооцоо	182

Хүснэгт№4.17. Сумдын төвийг цахилгаанаар хангах зорилгоор байгуулсан нар, салхи, усан цахилгаан станцын ашиглалтын одоогийн байдал.....	184
Хүснэгт№4.18. Дэд станц байгуулах.....	185
Хүснэгт№4.19. Эрчим хүч дамжуулах шугам татах.....	185
Хүснэгт№5.1. Өмнөговь аймгийн ойн сангийн талбай, нөөц /сум тус бүрээр/.....	189
Хүснэгт№5.2. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн нэгтгэл /ойн бүсээр/.....	189
Хүснэгт№5.3. Ойн талбай, нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ.....	190
Хүснэгт№5.4. Өмнөговь аймгийн ойн сангийн газрын өөрчлөлт.....	190
Хүснэгт№5.5. Өмнөговь аймгийн 2015-2020 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх төлөвлөгөө.....	192
Хүснэгт№5.6. Ойн сангийн ойжуулах шаардлагатай талбай /сум тус бүрээр/.....	194
Хүснэгт№5.7. 2015-2020 онд ойжуулах талбай, га.....	195
Хүснэгт№5.9. 2015-2020 онд байгуулах ойн зурвас.....	195
Хүснэгт№5.10. Өмнөговь аймгийн 2021-2030 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх талбай, га.....	197
Хүснэгт№5.10. Өмнөговь аймгийн 2021-2030 онд ойжуулах талбай, га.....	197
Хүснэгт№5.12. 2021-2030 онд байгуулах ойн зурвас.....	198
Хүснэгт№5.13. 2015-2030 онд явуулах ойжуулалт, ойн аж ахуйн арга хэмжээнд шаардагдах зардлын тооцоо.....	198
Хүснэгт№6.1. Усан сан бүхий газар /2013оны газрын нэгдмэл сангийн ангиллаар/.....	200
Хүснэгт№6.2. Өмнөговь аймгийн 100 м ³ -с дээш ус ашиглагчдын 2013 оны ус ашиглалтын судалгаа.....	201
Хүснэгт№6.3. Нийтийн аж ахуйн байгууллагуудын бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн судалгаа, төлөвлөлт.....	202
Хүснэгт№6.4. Төлөвлөж буй бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн судалгаа.....	202
Хүснэгт№6.5. 2014 оноос өмнөх хийгдсэн ус хангамжийн эх үүсвэрийн хайгуул судалгааны ажлыг талаарх мэдээлэл болон 2015-2016 онуудад хийхээр төлөвлөж байгаа аймаг, сумдын ус хангамжийн үүсвэрийн хайгуулын ажил.....	202
Хүснэгт№6.6. Өмнөговь аймгийн бэлчээр усжуулалтын байдал 2013оны жилийн эцсийн байдлаар.....	205
Хүснэгт№6.7. Төлөвлөлтийн үе шатуудад бэлчээр усжуулах чиглэлээр шаардлагатай хөрөнгийн тооцоо.....	206
Хүснэгт№6.8. Гол горхины ус хамгаалах бүс.....	207
Хүснэгт№6.9. Нуур, цөөрмийн ус хамгаалах бүс.....	208
Хүснэгт№6.10. Булаг, шандын ус хамгаалах бүс.....	208
Хүснэгт№6.11. Гол горхины эргийн хамгаалалтын бүсийн хэмжээ.....	208
Хүснэгт№6.12. Нуур цөөрөм бүхий газрын хамгаалах зурвасын хэмжээ.....	208
Хүснэгт№6.13. Булаг, рашаан бүхий газрын хамгаалах зурвасын хэмжээ.....	209
Хүснэгт№6.14. Өмнөговь аймгийн хамгаалалтанд авах шаардлагатай булгийн судалгаа, шаардагдах хөрөнгө оруулалт.....	210
Хүснэгт№6.15. Хөв цөөрөм байгуулах санал бүхий газруудад хэрэгжүүлэх арга хэмжээ.....	211
Зураг№6.3. Номгон суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын зураг.....	212
Хүснэгт№6.16. Номгон суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын ус хурах талбайн тооцоо.....	212
Хүснэгт№6.17. Сэврэй суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын ус хурах талбайн тооцоо.....	213
Хүснэгт№6.5. Булган суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын зураг.....	214
Хүснэгт№6.18. Булган суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын ус хурах талбайн тооцоо.....	214
Хүснэгт№6.19. Өмнөговь аймгийн хөв байгуулах боломжит газрын судалгаа.....	214
Хүснэгт№ 6.20. Ус хэрэглэгчийн судалгаа.....	216
Хүснэгт№7.1. Улсын тусгай хэрэгцээний газрын бүтэц.....	217
Хүснэгт№7.2. 2013-2023 онуудад улсын тусгай хамгаалалтад авах шаардлагатай, ээслогийн чухал ач холбогдолтой газруудын жагсаалт /санал/.....	218
Хүснэгт№7.3. Улсын тусгай хамгаалалт болон, аймаг, сумын тусгай хэрэгцээний газарт шинээр хамруулан хамгаалахаар санал өгсөн нутгийн газрын нэгдмэл сангийн бүтэц, тусгай хамгаалалтад авах үндэслэл.....	220
Хүснэгт№7.4. Хамгаалах шаардлагатай буюу экологийн хувьд чухал ач холбогдолтой газар нутгийн оноосон нэр, эзлэх талбай, хилийн цэсийн урт, байршил.....	221

Хүснэгт№7.5. Судлаачдын тогтоосон хамгаалах шаардлагатай буюу экологийн хувьд чухал ач холбогдолтой газар нутгийн байршил, оноосон нэр, эзлэх талбай, хилийн цэсийн урт, байршил.	221
Хүснэгт№7.6. Хамгаалах шаардлагатай буюу экологийн хувьд чухал ач холбогдолтой газар нутгийн тусгай хамгаалалтад авах үндэслэл	221
Хүснэгт№7.7. Судлаачдын тогтоосон хамгаалах шаардлагатай буюу экологийн хувьд чухал ач холбогдолтой газар нутгийн тусгай хамгаалалтад авах үндэслэл	222
Хүснэгт№8.1. Нөхцөл байдлын шинжилгээ	225
Хүснэгт№8.2. Зочид буудлын судалгаа	227
Хүснэгт№8.3. Жуулчны баазуудын судалгаа	227
Хүснэгт№8.4. Амралт, сувиллын газрын судалгаа	228
Хүснэгт№8.5. Аялал рекреацийн бүс нутгуудад хөгжүүлэх боломжтой аяллын төрлүүд.....	236
Хүснэгт№8.6. Ханбогдын дэд бүсэд хөгжүүлэх жуулчлалын замнал-1	239
Хүснэгт№8.7. Ханбогдын дэд бүсэд хөгжүүлэх жуулчлалын замнал-2	239
Хүснэгт№8.8. Сэврэйн дэд бүсэд хөгжүүлэх жуулчлалын замнал-1	240
Хүснэгт№8.9. Сэврэйн дэд бүсэд хөгжүүлэх жуулчлалын замнал-2	240
Хүснэгт№8.10. Сэврэйн дэд бүсэд хөгжүүлэх жуулчлалын замнал-2	241
Хүснэгт№8.11. Жуулчны бааз байгуулах газрууд	241
Хүснэгт№8.12. Жуулчны тоо: Хувилбар А	246
Хүснэгт№8.13. Жуулчны тоо: Хувилбар Б.....	247
Хүснэгт№ 9.1. Нүүрсний орд газруудын судалгаа, ашиглалтын байдал	255
Хүснэгт№ 9.2. Уул уурхайн ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид, ашиглалтын байдал.....	257
Хүснэгт№9.3.Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын ордууд	262

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. ЕРӨНХИЙ ХЭСЭГ**1.1. Ажлын үндэслэл**

1. Өмнөговь аймгийн засаг даргын тамгын газар, “Газар дэлхий” ХХК-ний хооронд байгуулсан “Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах” ажлын ӨМ/2014/25 тоот гэрээ.

2. МУ-н Газрын тухай хууль, Газрын кадастрын тухай хууль, Монгол улсын иргэнд газар өмчлүүлэх хууль, Барилга, хот байгуулалтын Сайдын 2007 оны 156-р тушаалаар баталсан “Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах арга зүйн заавар”.

3. УИХ-ын 2001 оны 57 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал”.

4. УИХ-ын 2008 оны 12 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Монгол улсын мянганы хөгжлийн зорилгод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”.

5. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө.

6. УИХ-ын 2010 оны 23 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол мал” хөтөлбөр.

7. УИХ-ын 2010 оны 36 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Шинэ бүтээн байгуулалт дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр”.

8. Засгийн газрын 2009 оны 175-р тогтоолоор батлагдсан “Газар зохион байгуулалтын ажлын үнэлгээ”.

9. “Газар өмчлөлийг эрчимжүүлэх чиглэл батлах тухай” Газрын харилцаа, геодези зурагзүйн газрын даргын 2013 оны А/97 дугаар тушаал.

10. "Геодези, зурагзүйн ажлын жишиг үнэ" /БД 81-103-06/.

11. “Зураг төслийн ажлын жишиг үнэ” БД 81-16-12.

1.2. Зорилго:

Газрын нөөц, нөхцлийн суурь судалгаа, мэдээлэл, түүнд үндэслэсэн газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ, газрын төлөв байдал, чанарын үнэлгээний бүсчлэл, тухайн аймгийн газар ашиглалтын эрэлт хэрэгцээ, газар ашиглалтын уламжлалт мэдлэг, эдийн засаг, үйлдвэрлэлийн салбарын бүтэц, онцлог, ард иргэдийн амьдралын хэв маягийг шинжлэх ухаан, технологийн ололттой зөв хослуулж, газар зохион байгуулалтыг салбаруудын онцлогтой нягт шүтэлцүүлэн уялдуулсан, ногоон хөгжлийн үзэл баримтлал бүхий, эдийн засгийн үр ашигтай, нийгмийн чиг баримжаатай, экосистемийн хамгааллын хандлагад нийцсэн газар ашиглалт, иргэдийг газар ашиглалтын тэгш эрхээр хангах боломж нөхцлийг бүрдүүлсэн, газарт суурилсан дунд, урт хугацааны хөгжлийн төлөвлөлтийн баримт бичиг боловсруулахад оршино.

1.3. Ажлын үе шат, хугацаа, гүйцэтгэл

Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах гэрээт ажлыг гүйцэтгэсэн. Уг ажлыг 4-н үе шатанд хуваан гүйцэтгэхээр төлөвлөгөө боловсруулан ажилласан. Үүнд:

1. Бэлтгэл буюу материал цуглуулах үе шат
2. Хээрийн хэмжилт судалгаа, орон нутгийн санал цуглуулах үе шат
3. Материал боловсруулалтын үе шат
4. Хэлэлцүүлэх, баталгаажуулах үе шат

1.3.1. Бэлтгэл үе шат

Бэлтгэл үе шатанд байгаль орчин, ландшафтын онцлог, суурь мэдээлэлийг цуглуулан боловсруулах, газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх зэрэг ажлууд багтах ба аймгийн нутаг дэвсгэрт хамаарах байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор мужуудын онцлог, нөөц баялаг, суурь нөхцлийг тодорхойлон эхний үе шатны ажлын тайланг боловсруулан хүргүүлсэн. Мөн тус үе шатны ажлын тайланд газрын нэгдмэл сангийн ангилал тус бүрийн өнөөгийн газар ашиглалтын байдалд дүн шинжилгээ хийх, газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний бэлтгэл үе шатанд хийгдсэн ажлын тайланг тусгасан.

Бэлтгэл үе шатанд хийгдсэн ажлын дараалал нь дараах байдалтай байна. Үүнд:

Нэг. Мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах

- Төрөөс болон орон нутгийн түвшинд нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчны чиглэлээр хэрэгжүүлж буй бодлого, хөтөлбөр, стратеги, төлөвлөгөө, чиглэл, цаашдын зорилтын талаар судалж тодруулж холбогдох материалыг бэлтгэх.
- Гадаад, дотоодын эрдэм шинжилгээний байгууллага болон орон нутагт хэрэгжиж буй төслүүдийн хийсэн холбогдох судалгаа, зураг, тайлан урьд хийгдсэн судалгааны ажлын мэдээллүүдтэй танилцан хээрийн судалгаанд ашиглах, үндсэн үзүүлэлтийг харьцуулан судлах.
- Хянан баталгааны дүгнэлт, зөвлөмжүүдийг нэгтгэн дүгнэж холбогдох мэдээ материалыг бэлтгэх.
- Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцлийн муж, тойрог, бүсүүдийн газар ашиглалт, хамгаалалт, газрын төлбөрийн мэдээллийг нягтлах, шинжилгээ хийх.
- Бэлтгэл ажлын үе шатанд цуглуулсан баримт материалд дүн шинжилгээ хийж газар дээрхи тодруулалт судалгаа хийх удирдамж, төлөвлөгөө боловсруулах.
- Суурь мэдээллүүдийг нэгтгэж газар зүйн мэдээллийн сан байгуулах.

Хоёр. Байгалийн нөөц, нөхцөл, газрын төлөв байдал, чанар, доройтлын судалгаа, шинжилгээ хийх:

Суурь судалгааны ажлуудыг дараах чиглэлүүдээр хиймэл дагуулын тандан судалгаа, холбогдох байгууллагуудаас судалгааны материал авах, мэдээллийн сан, ном хэвлэл, тайлбар бичиг зэрэгт үндэслэн үйлдсэн. Үүнд:

- Уур амьсгал, түүний өөрчлөлт. / Хөдөө аж ахуйн цаг уурын үзүүлэлтүүд, хур тунадас, салхи, агаарын даралт, температур/
- Байгалийн бүс, бүслүүр, усны сав газрын тэдгээрийн шинж чанарын судалгаа, зураглал.
- Геологи, тектоникийн суурь мэдээлэл, /ашигт малтмалын нөөц/ судалгаа, зураглал.

- Газрын гадаргуугийн төрх байдал, хэв шинж /геоморфологи/ судалгаа, зураглал.
- Гүний болон гадаргын ус нөөц, төлөв байдал хүрэлцээ, хангамж, усан хагалбарын зураглал.
- Инженер геологийн нөхцлийн судалгаа, зураглал.
- Газар чичирхийлэлийн судалгаа, зураглал.
- Хөрсөн бүрхэвч, хөрс, хөрсний бонитетийн судалгаа, зураглал.
- Ургамал, бэлчээр хадлангийн газрын төлөв байдлын судалгаа, зураглал.
- Биологийн төрөл зүйл, ховор ургамал, амьтны байршил, тархац, тэдгээрийн амьдрах орчны төлөв байдлын судалгаа, зураглал.
- Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох бүсийн хил зааг, зураглал.
- Дээрх суурь мэдээлэлд үндэслэн ландшафт-экологийн бүсчлэл, газрын төлөв байдал чанарын бүсийг тогтоох, зураглал хийх.
- Эдгээр судалгааны үр дүнд байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцлийн муж, тойрог/ райончлол/ бүсүүдийн хил заагийг тодотгох, нарийвчлах, газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний бүсчлэлийг тогтоох.
- Инженер-геологийн нөхцлийн судалгаа, зураглал, хот суурин болон зам шугам сүлжээний газрын инженер-геологийн нөхцлийн зураглал. /байхгүй нөхцөлд шинээр судалгаа хийх асуудлыг төлөвлөх/
- Аймгийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд байгалийн нөхцөл, нөөц, экологийн тэнцвэрт байдалд үнэлгээ дүгнэлтийг хийх.

Гурав. Дэд бүтцийн хөгжлийн судалгаа, үзүүлэлтүүд

- 3.1. Эрчим хүчний сүлжээ, байршил, хангамжийн судалгаа.
- 3.2. Авто болон төмөр замын сүлжээ, зорчигч тээвэр, ачаа эргэлтийн судалгаа.
- 3.3. Холбоо, мэдээлэл технологийн сүлжээ, байршил, хангамжийн судалгаа.

Дөрөв. Хот суурин газрын барилгажилт, орон сууц, инженерийн болон нийгмийн дэд бүтэц, ногоон байгууламжийн судалгаа:

- 1.1. Нийт барилгажсан талбайн байршлын зураг, хэмжээ.
- 1.2. Нийтийн зориулалттай орон сууц, орчны газрын эзлэх талбай.
- 1.3. Инженерийн байгууламж, шугам сүлжээнд холбогдсон хувийн орон сууцны газрын эзлэх талбай.
- 1.4. Инженерийн байгууламж, зам, шугам сүлжээний эзлэх талбай
- 1.5. Нийгмийн дэд бүтцийн барилга байгууламжийн эзлэх талбай.
- 1.6. Цэцэрлэг, ногоон байгууламжийн эзлэх талбай.
- 1.7. Инженерийн байгууламж, шугам сүлжээнд холбогдоогүй хувийн орон сууц, гэр хорооллын газрын эзлэх талбай.
- 1.8. Хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл бүхий талбайн дэлгэрэнгүй судалгаа.
- 1.9. Ландфилл, оршуулгын газар.

Тав. Газар ашиглалт, газрын сангийн нэгдмэл сангийн ангилал, дэд ангилал, тайлан, мэдээлэл цуглуулж дүн шинжилгээ. /сумаар/

Зургаа. Программ хангамж бүрдүүлэх, боловсруулалт хийх:

- 1.1. АгсGIS болон бусад дүрс боловсруулалтын программ хангамж ашиглан аль болох өндөр нарийвчлалтай хиймэл дагуулын үүлгүй /7-9 саруудын/ үеийн газрын суурь судалгааны болон төлөв байдлын газрын бүрхэвчийн зураг бэлтгэх.

1.2. Өгөгдлүүдийг боловсруулж дүн шинжилгээ хийх /нөхцөл байдлын шинжилгээ, регрессийн шинжилгээ, кластерын шинжилгээний гэх мэт/ программууд.

1.3. Төлөвлөгөө боловсруулах математик загварчлалын программууд.

1.4. Судалгаа хийх мэргэжилтнүүдийн томилолт, унаа, ажлын хуваарийг бэлтгэсэн байх, зөвлөгөө, заавар, аргачлалаар хангах.

Долоо. Геодези, зураг зүйн хангамж бүрдүүлэх, зураглал хийх:

- Аймгийн түвшинд 1:200 000, 1:500 000 масштабтай байр зүйн зураг бэлтгэж, газар зүйн холболт хийсэн.
- Тандан судалгаагаар хөрс ургамлын зургийг хянан баталгааны зурагтай давхцуулан хил зааг, талхлагдал, элсний нүүлт, цөлжилт, автогений болон техногений нөлөө болон бусад шаардлагатай мэдээллийг тодотгон харьцуулсан зургийг хийх.
- Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцлийн муж, тойрог, бүсүүдийн хил заагийг тодотгох, нарийвчлах, засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийн зурагтай давхцуулж тухайн засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгжүүдийн газрыг байгаль- нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцлийн муж, тойргоор газрын төлөв байдал, чанарын бүсүүдэд хувааж зураглах, талбайн хэмжээг тогтоох.
- Бэлтгэл ажлын хүрээнд тодорхойлогдсон газар ашиглалтын зориулалтын бүсүүдийн хил заагийг газар дээр нь нарийвчлан тодотгох.
- Өмнө хийгдсэн хянан баталгааны ажлын зураг, байр зүйн болон зураг зүйн зургуудыг нэгдсэн программд оруулж боловсруулах, ажлын зураг бэлтгэх.

Мэдээллийн хангамж бүрдүүлж шинжилгээ хийснээр нутаг дэвсгэрийн өрсөлдөх чадварыг тодорхойлно.

1.3.2. Хэмжилт судалгаа, орон нутгийн санал цуглуулах үе шат

Бэлтгэл болон суурь мэдээ материал цуглуулах, газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх үе шатны үр дүнг нэгтгэн хээрийн ажилд хэрэглэгдэх зураг, судалгааны маягт, ажлын удирдамжыг боловсруулан сум тус бүрт ажилласан. Ажлын хамрах хүрээнд:

Хамрах субъект:

1. Аймгийн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн бүх нэгж
2. Ард иргэд, малчид, тэдгээрийн бүлэг, нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллагууд,
3. Төрийн болон төрийн бус байгууллагууд, төсөл хөтөлбөрийн газрууд
4. Үндэстэн, ястан, нүүдлийн аж ахуй, амьдралын хэв маяг, соёлыг тээгч малчид
5. Мэргэжлийн байгууллагууд

Хамрах объект:

1. Аймгийн нийт нутаг дэвсгэр болон геологийн тогтоц, байгалийн нөөц баялаг, ой, ус, хөрс, ургамал, биологийн төрөл зүйл, орон зайн орчин
2. Аймгийн газрын нэгдмэл сангийн үндсэн болон дэд ангилалын бүх газрууд
3. Аймгийн эдийн засаг, үйлдвэрлэл, аж ахуй, нийгмийн салбарууд
4. Тухайн аймаг хамрагдах усны сав газар

Хээрийн хэмжилт судалгаа, санал цуглуулах үе шат. Судалгааны явцад нийт 15 суманд газрын нэгдмэл сангийн ангилал тус бүр дээр тухайн салбарын мэргэжилтэн, орон нутгийн удирдлага, багийн дарга нар болон ард иргэдийн төлөөллөөс оролцуулан хэлэлцүүлэг явуулж Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тухайн орон нутгаас тусгах саналыг зурагт тэмдэглэн протоколд тэмдэглэн албажуулж авсан.

Энэхүү хээрийн судалгааны багууд өөрсдийн очсон сум орон нутгийн удирдлага болон салбарын мэргэжилтнүүдэд /Засаг дарга, засаг даргын орлогч, иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын дарга, тамгын газрын дарга, газрын даамал, байгаль орчны байцаагчид, хөдөө аж ахуйн мэргэжилтэн, багийн дарга нар болон бусад холбогдох хүмүүс/ аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах арга зүй, газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний үр дүнг танилцуулж тухайн орон нутгаас газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд оруулах санал, хүсэлтийг албажуулан авч газрын зурагт буулган бусад холбогдох мэдээлэлийг цаасаар болон цахим хэлбэрээр цуглуулах ажлыг гүйцэтгэсэн.

Зураг №1.1. Хээрийн хэмжилт судалгаа, санал цуглуулах үе шатны ажлын зургаас

1.3.4. Суурин боловсруулалтын үе шат

Хээрийн ажлаар цуглуулсан материал, судалгааг боловсруулах, зургийг тоон хэлбэрт шилжүүлэх, газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний үр дүнтэй уялдуулан газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний төслийг газрын нэгдмэл сангийн ангилал тус бүрээр дараах шалгуур үзүүлэлтийн дагуу гүйцэтгэж байна.

Засаг даргын мөрийн хөтөлбөр, Аймгийг хөгжүүлэх 2008-2021 оны хөгжлийн хөтөлбөр. Мөн бусад томоохон үндэсний хөтөлбөрүүдтэй уялдуулан төлөвлөж байна. Үүнд: “Хөдөө аж ахуй, хүнс, хөнгөн үйлдвэрийн салбрын хөгжлийн мастер төлөвлөгөө” /2011-2021/

- “Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг сэргээх”,/1998-2020/ “Атрын 3-р аян “
- “Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих”-Үндэсний хөтөлбөр
- “Ногоон хувьсгал”, “Ногоон хэрэм” -”-Үндэсний хөтөлбөр -/2005-2035/
- “Ус”-Үндэсний хөтөлбөр /2010-2021/
- "Нэг сум нэг суурин" -”-Үндэсний хөтөлбөр
- “Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих хөтөлбөр” /2003-2015/
- “Малын гэжээл”, Монгол мал хөтөлбөр” /2010-2021/- ”-Үндэсний хөтөлбөр
- “Цөлжилт” -”-Үндэсний хөтөлбөр /2010-2015/
- “Ой”- ”-Үндэсний хөтөлбөр /2001-2015/
- “Тусгай хамгаалалттай газар нутаг “Үндэсний хөтөлбөр”
- “Ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах”
- “Монгол улсыг үйлдвэржүүлэх”
- “Багийн хөгжлийг дэмжих”
- “Чацаргана”- хөтөлбөр

Ерөнхий шалгуур үзүүлэлт:

- **Нийгмийн шалгуур үзүүлэлт/** Орон нутгийн иргэдийн хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн байдал, газар өмчлөл, эзэмшлийн түвшин, боловсрол болон амьжиргааны түвшин, амьдралын хэв маяг, соёлын онцлогийн давуу сул талын үзүүлэлтүүд, хүний хөгжлийн индекс, ажилгүйдлын түвшин, ажлын байр нэмэгдүүлэх г.м/
- **Эдийн засгийн шалгуур үзүүлэлт /**Сум орон нутгийн хөгжил, үйлдвэрлэлийн хөгжил, төрөлжилт, дагналт, хоршилтын эдийн засгийн үзүүлэлт, төсөв, хөрөнгө оруулалтыг шингээх чадвар, эдийн засгийн хувьд ашигтай байдал /
- **Экологийн шалгуур үзүүлэлт /** Хөгжлийн үйл явцаас байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийн байдал, хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах баталгаа хангагдсан байдал, газар нутаг, түгээмэл болон өвөрмөгц экосистемийн хамгаалалтын түвшин, байгаль орчны нөхөн мэргээлтийн үзүүлэлт /
- Төлөвлөгөө нь газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээнд тулгуурласан байх шаардлагатай.,

- Газрын төлөв байдал, чанарын үнэлгээний бүсүүд, тэдгээрт зөвшөөрөгдөх аж ахуйн болон байгаль хамгаалах үйл ажиллагааны төрөл, чиглэл, тавигдах шаардлагуудыг тодорхойлох
- Төлөвлөлтийн зураг төслийн үзүүлэлтийг гаргана.
- Төлөвлөгөө боловсруулах арга хэрэгсэл нь бүсчлэлийн зарчим байх бөгөөд газрын төлөв байдал, чанарын бүс, ашиглалтын зориулалтын бүс, нийгэм-эдийн засгийн эрэлт хэрэгцээг хангахад тухайн бүсэд тавигдах шаардлагыг тусгах.
- “Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах арга зүйн заавар”
- “Сумын газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал”
- Газрын нэгдмэл сангийн ангилалын код
- Төлөвлөлтийн зургийг Монгол улсын стандартын дагуу “газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний том, дунд, бага масштабын зургийн таних тэмдгийн стандартууд”:
MNS 6316:20128, MNS 6317:20128 MNS 6315:2012 болон атрибут мэдээллийн тоон өгөгдөл /shape file/
- Судалгааны болон төлөвлөлтийн зургийг Байрлалыг WGS-84 солбицлын систем, Өндрийг Балтийн тэнгисийн өндрийн системд тус тус гүйцэтгэнэ.
- Бүх төрлийн масштабтай зургийг стандартын дагуу гүйцэтгэсэн байна. Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний зурган мэдээлэл боловсруулах заавар /shape file/
- “Хиймэл дагуулын технологиор геодезийн сүлжээ байгуулах үндсэн дүрэм”
- 1997 оны Геоэкологийн хүрээлэн, Газрын хэрэг эрхлэх газрын хамтран боловсруулсан “Газрын төлөв байдал, чанарын хянан баталгаа хийх ажлын заавар”
- Засгийн газрын 2003 оны 28 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа хийх журам”
- Бүх төрлийн дүн шинжилгээг стандарт аргачлалын дагуу хийсэн байна.
- Инженер-эдийн засгийн тооцооллыг математик загварчлал ашиглан боловсруулсан байна.
- Заавал мөрдөх акт, нотлох баримт, тэмдэглэлийг үйлдсэн байна.

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ**2.1. Хөдөө аж ахуйн газрын одоогийн байдал****2.1.1. Бэлчээрийн газрын ашиглалт**

Өмнөговь аймаг Монгол улсын өмнөд хэсэгт баруун, баруун хойт талаараа Баянхонгор аймагтай, хойт талаараа Дундговь аймагтай, зүүн талаараа Дорноговь аймагтай, өмнөд талаараа БНХАУ-тай хиллэнэ. Өмнөговь аймаг нь манай орны цөлөрхөг хээр, цөлийн бүсэд оршдог.

Ургамал-газар зүйн мужлалаар Олон нуурын хөндийн, Говь-Алтайн уулын болон Дорноговийн цөлөрхөг хээр, Алтайн өвөр говь, Зүүн гарын говийн цөлийн тойргыг хамарсан дунд, нам бэсрэг уулс, тэгшэвтэр тал, хөндий хоолой, элсэн говийг хамардаг монгол орны хамгийн хуурай-гандуу нутагт хамрагдана.

Говийн Алтайн нурууны Нэмэгт уул (2768), Сэврэй (2632), гурван сайханы нуруу (2825), Их номгон уул (2190), Их шанхайн нуруу (1789), болон (1100-1200) орчим м өндөр өргөгдсөн нам уулс, тэгш тал, удам хоолой хөндийнүүд, Сүүжийн говь, Борзонгийн говь, Галбын говь, Хонгорын элс, Азын гүний элс, Гурван тэсийн хоолой, Жарангийн элс, Төхөмийн элс, Хаяагийн элс, Чандмань элс, хүрэн цавын элс гээд төв азийн алдарт элсэн манхануудтай. Өвс ургамал сийрэг тачир, экологийн хувьд маш эмзэг нутаг болно.

Өмнөговь аймаг 16538.0 мянган га дэвсгэр нутагтай, нутаг дэвсгэрийн 70.89 % буюу 11726.3 мянган га -г хөдөө аж ахуйн газар эзлэнэ. Хөдөө аж ахуйн газрын 96.9 % буюу 11365.8 мянган га нь бэлчээрийн газар, 30 га хадлан, 815,44га тариалангийн газартай. Үүнээс үзвэл тачир сийрэг говь цөлийн ургамалтай байгалийн бэлчээрээс өөр тэжээлийн нөөц бүрдүүлэх эх үүсвэр туйлын хомс нутаг.

Цөлөрхөг хээрт өдлөг хялгана-таанат, өдлөг хялгана- хазаарт, өдлөг хялгана- таана-баглуурт, харгана- өдлөг хялганат, Говийн Алтайн цөлөрхөг хээрийн уулсын хажуу, бэл, тэгш талаар бор бударганат цөлөрхөг хээр, хотос хоолойгоор хялана- баглуур- таанат, баглуурт, бор бударгана- улаан бударганат, тэсэгт цөлийн бэлчээрийг үүсгэнэ. Хойрогт, хотирт, намхан загт цөлийн бэлчээр ч таарна.

Бэлчээрийн газрын 44.3 % нь цэвэр, 20.7 % нь чулуутай, 33.5 % нь сөөгөрхөг, 1.5 % нь довонтой. Аймгийн нийт бэлчээр дундаж өндөр болон нам уулын, цөлөрхөг хээрийн, цөлийн, нам хотос хоолойн гэсэн 5 бүлэг төрөлд багатна. Бэлчээрийн талбайн 29.2 хувийг уулын, 23.2 %-ийг нугын болон нам хотосын бэлчээр, 27.3%-ийг цөлөрхөг хээрийн, 20.2 %-ийг цөлийн, 0.1 %-ийг хээрийн бэлчээр эзлэж байна. Жинхэнэ нугын бэлчээр байхгүй, хээрийн бэлчээр маш бага хувийг эзлэнэ (2.1-р хүснэгт).

Хүснэгт №2.1. Өмнөговь аймгийн бэлчээрийн ангилал

№	Бэлчээрийн төрөл	Хамрах талбай/мян.га/	Тэжээлийн нэгж /мян.тн/
1	Дунлаж өндөр болон нам, бэсрэг уулын бэлчээр (У)	4208.2	485.79
2	Хээрийн бэлчээр (Х)	15.6	2.03
3	Нугын болон нам хотосын бэлчээр (Н)	3344.6	384.85
4	Цөлөрхөг хээрийн бэлчээр (ЦХ)	3933.8	568.99

5	Цөлийн бэлчээр (Ц)	2915.6	342.05
	Дүн	14417.8	1783,73

Өмнөговь аймгийн бэлчээрийн тэжээлийн жилийн дундаж нөөц 1783.7 мян. тонн, 4246.9 мян. хонь толгой мал багатаах даацтай бөгөөд Одоогийн байдлаар 2368.8 мянган хонь толгой мал бэлчээрлэж байна.

Бэлчээрийн чанар, төлөв байдал

Өмнөговь аймгийн хэмжээнд 7 сумын 1069.6 мянган га бэлчээр уул уурхай, зам барилгын явцад доройтож, ургац 0.2 ц/га хүртэл буурсан байна.

3064,7 мянган га буюу нийт бэлчээрийн 21,5% талхагдалд өртөн доройтсон байна. Аймгийн хэмжээнд доройтсон бэлчээрийн 50.0 %-ийг уулын хээрийн, 28.4 %-ийг цөлийн, 13.5 %-ийг нам хотос хоолойн бэлчээр, 8.1 %-ийг цөлөрхөг хээрийн бэлчээр эзлэж байна. Энэ бол тус аймагт хүний буруутай үйл ажиллагааны нөлөөгөөр цөлжилт эрчимтэй явагдаж эхэлсний дохио гэсэн дүгнэлт гарч байна. Цөлөрхөг хээр, цөлийн бүс давамгалдаг тус аймгийн хувьд уулын хээрийн болон цөлийн бүсийн бэлчээр ихээр доройтож байгаа нь цаашид уг нутгийг нөхөн сэргээхэд маш төвөгтэй, сэргээх арга технологи нь ч тодорхой бус байгааг анхаарууштай.

Бэлчээрийн талхлагдал ба талхлагдлын зэрэглэл

Өмнөговь аймгийн бэлчээрийн нийт талбайн хэмжээ 14603.6 мян.га талбайг хамрана. Үүнээс талхлагдсан болон талхлагдалд өртөж байгаа бэлчээр 3146.4 мян. га буюу нийт бэлчээрийн талбайн 21.5 хувийг эзэлж байна.

Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хээрийн судалгааны ажлаар орон нутгаас авсан саналаар талхлагдсан болон талхагдалд өртөж эхэлж байгаа бэлчээрийн газар сумдын хэмжээнд дараах байдалтай байна (2.2-р хүснэгт).

Хүснэгт №2.2. Талхлагдсан, доройтсон бэлчээрийн хэмжээ/БГТБЧУХБаталгааны материалаас/

Сумдын нэр	Бэлчээрийн нийт талбай \га\	Талхлагдсан бэлчээр га	Талхлагдсан бэлчээр %-иар
Баяндалай	903231	226934	25.1
Баян-овоо	868258	96048	11.1
Булган	689287	248028	36.0
Гурван тэс	2317377	276897	11.9
Мандал-овоо	592531	218567	36.9
Манлай	1221727	150692	12.3
Номгон	1664618	299833	18.0
Ноён	977694	129331	13.2
Сэрвэй	638334	139322	21.8
Ханбогд	1300653	268229	20.6
Ханхонгор+ДЗ	957810	435208	45.4
Хүрэм	1128825	185946	16.5
Цогт-овоо	644584	267158	41.4
Цогтцэций	698671	204279	29.2
Дүн	14603600	3146472	21.5

Аймгийн нийт бэлчээрийн 21.5 хувь талхлагдалд өртсний дотор сумдаар авч үзвэл: Ханхонгор, Даланзадгад сумын бэлчээрийн 45.4%, Цогт-Овоо сумын 41.4%, Булган сумын 36.9%, Баяндалай сумын 25.1% нь талхлагдаад байна.

Өмнөговь аймгийн бэлчээрийн даац

Өмнөговь аймгийн бэлчээрийн тэжээлийн жилийн дундаж нөөц 1783734.9 тонн, 4246987.9 хонь толгой мал багтаах даацтай. Одоогийн байдлаар 2368818.50хонь.толгой мал бэлчээрлэж байгаа нь боломжит даацаас хүрэлцээтэй байгаа харагдах бөгөөд тус тооцоололд ашиглалт багатай алслагдсан бэлчээр нутгийг нэмж тооцсон нь даац багтаамжаас хэтрээгүй тооцоо гарах үндэс нь болжээ. /2.3-2.4 хүснэгт/. Тус тооцооллыг 2012оны бэлчээрийн газрын төлөв байдал чанарын хянан баталгааны материалд үндэслэн хийсэн бөгөөд Ноён, Даланзадгад сумдаас бусад нь даац хэтрээгүй нь ажиглагдана. Гэхдээ Өмнөговь аймгийн хувьд ашиглалт багатай бэлчээр нутаг ихээхэн хэсгийг эзлэх ба үндсэн гол шалтгаан нь худаг усны хүрэлцээ муутайгаас болсон байна.

Хүснэгт№2.3. Өмнөговь аймгийн бэлчээрийн тэжээлийн нөөц

№	Сумдын нэр	Байгалийн бүс, бүслүүр					
		У-Дундаж өндөр болон нам, бэсрэг уулын бэлчээр		Х-Хээрийн		Н-Нугын	
		Талбай /га/	Тэжээлийн нөөц /цн/	Талбай /га/	Тэжээлийн нөөц /цн/	Талбай /га/	Тэжээлийн нөөц /цн/
1	Баяндалай	244850.1	171395.07			71115.8	78227.38
2	Баяновоо	312060	624120			316834	760401.6
3	Булган	76618.1	114927.15			47101.2	94202.4
4	Гурвантэс	515621.8	206248.72			1329639.7	797783.82
5	Мандал-Овоо	139928	223884.8			49051	88291.8
6	Манлай	377848	453417.6			63963	76755.6
7	Ноён	180256.3	144205.04			605613	605613
8	Номгон	704494	845392.8			30662	33728.2
9	Сэврэй	159220.5	143298.45			216857.1	325285.65
10	Ханбогд	341660	512490			460939	737502.4
11	Ханхонгор	258243	309891.6			64690	122911
12	Хүрмэн	527121	737969.4	15598	20277.4	19297	7718.8
13	Цогт-Овоо	168099	184908.9			38242	72659.8
14	Цогтцэций	194584	175125.6			22846	36553.6
15	Даланзадгад	7633	10686.2			7797	10915.8
	Дүн	4208236.8	4857961.3	15598.0	20277.4	3344647.8	3848550.9

Хүснэгт№2.3-н үргэлжлэл

№	Сумдын нэр	Байгалийн бүс, бүслүүр				Тэжээлийн нөөц /тн/
		ЦХ-Цөлөрхөг хээр		Ц-Цөлийн		
		Талбай /га/	Тэжээлийн нөөц /цн/	Талбай /га/	Тэжээлийн нөөц /цн/	
1	Баяндалай	182822.6	127975.82	366347.5	439617	81721.5
2	Баяновоо	370609	630035.3	40283	104735.8	211929.3
3	Булган	271388.5	379943.9	227760.9	364417.4	95349.1
4	Гурвантэс	20087.3	8034.92	184435.8	129105.1	114117.3
5	Мандал-Овоо	249737	374605.5	132226	198339.0	88512.1
6	Манлай	611331	1100395.8	124924	174893.6	180546.3
7	Ноён			85565.8	85565.8	83538.4
8	Номгон	232731	465462	693238	970533.2	231511.6

9	Сэврэй	34349	27479.2	245875.5	245875.5	74193.9
10	Ханбогд	359391.5	287513.2	166372	232920.8	177042.6
11	Ханхонгор	615435	615435	37485	44982.0	109322.0
12	Хүрмэн	120406	60203	506152	303691.2	112986.0
13	Цогт-Овоо	334696	468574.4	98700	118440.0	84458.3
14	Цогтцэций	501461	1103214.2	6213	7455.6	132234.9
15	Даланзадгад	29368	41115.2			6271.7
	Дүн	3933812.9	5689987.4	2915578.5	3420572.0	1783734.9

Хүснэгт №2.4. Өмнөговь аймгийн сумдын бэлчээрийн даац, багтаамж

№	Сумдын нэр	Тэжээлийн нөөц /тн/	Даац багтаамж/хт/	Одоо байгаа мал/хт/	Даац ашиглалт/%/
1	Баяндалай	81721.5	194,575.06	176,319.50	90.6
2	Баяновоо	211929.3	504,593.50	133,233.40	26.4
3	Булган	95349.1	227,021.64	145,891.10	64.3
4	Гурвантэс	114117.3	271,707.74	168,362.10	62.0
5	Мандал-Овоо	88512.1	210,743.12	176,309.30	83.7
6	Манлай	180546.3	429,872.05	196,692.20	45.8
7	Ноён	83538.4	198,900.91	240,138.80	120.7
8	Номгон	231511.6	551,218.14	113,256.50	20.5
9	Сэврэй	74193.9	176,652.10	154,387.60	87.4
10	Ханбогд	177042.6	421,530.10	259,781.20	61.6
11	Ханхонгор	109322.0	260,290.38	172,133.80	66.1
12	Хүрмэн	112986.0	269,014.24	151,819.80	56.4
13	Цогт-Овоо	84458.3	201,091.21	100,973.70	50.2
14	Цогтцэций	132234.9	314,845.00	101,332.10	32.2
15	Даланзадгад	6271.7	14,932.67	78,187.40	523.6
	Дүн	1783734.9	4246987.9	2368818.50	

Отрын бэлчээр

Өмнөговь аймгийн хувьд гадагшаа отор нүүдэл хийх боломж муутай, нүүдэл хийхэд хэтэрхий хол зам туулах шаардлагатай болдог учраас боломжтой нутгийг сонгож, хамгаалах, тохижуулах замаар сум дундын отрыг хөгжүүлэхэд анхаарах шаардлагатай байна.

Бэлчээрийн усан хангамж

Аймгийн хэмжээнд нийт 4381 худаг байгаагаас гүн өрмийн 316 худаг, богино яндант 99, бетон хашлагат энгийн уурхайн худаг 291, энгийн уурхайн 3675 худаг байдаг бөгөөд нийт бэлчээрийн 41,7% нь усжуулагдсан судалгаа байна. энгийн уурхайн худгуудын хувьд ундрага багатай олон тооны мал услах чадамж муутай тул бэлчээр усжуулалтад дорвитой нөлөө үзүүлж чадахгүй байна. Өмнөговь аймгийн бэлчээрийн усан хангамжийг цаашид 80 хувьд хүргэхэд 3315.7 мян.га бэлчээрийг усжуулах шаардлагатай бөгөөд үүнд 664 худаг шинээр гаргах шаардлагатай гэсэн урьдчилсан тооцоог аймгийн ХАА-н газраас гаргасан байна.

Эрчимжсэн мал аж ахуйн талаар

Өмнөговь аймаг нь эрчимжсэн суурин, хагас суурин мал аж ахуйг аймгийн өмнөд хэсэг буюу уул уурхай хөгжиж буй хүн ам ихээр төвлөрсөн сумдуудад түлхүү дэмжин

хөгжүүлэхээр бүсчлэн хөгжүүлэх хөгжлийн хөтөлбөр боловсруулан ажиллаж байна. Судалгаагаар 37-н аж ахуйн нэгж байгууллага, иргэн үхрийн аж ахуй эрхэлж байгаа ба симменталль, алатау, хар тарлан үүлдэрийн үхэр голлож байгаа бөгөөд нийт сүргийн тоо 423 байна. Харин гахайн аж ахуй 35 иргэн, аж ахуйн нэгж, тахианы аж ахуй 20 иргэн, аж ахуй нэгж эрхэлж байна.

2.1.2. Хадлангийн газрын ашиглалт

Өмнөговь аймаг жил бүр 5.6 мян.тонн өвс, 1.6 мян.тонн гар тэжээл бэлтгэдэг/статистикийн хорооны мэдээгээр/. Хадлангийн нөөц бага учир гар тэжээлд онцгой ач холбогдол өгөх хэрэгтэй юм. Гар тэжээл нь шимт чанарын хувьд хүчит тэжээлээс дутуугүй, зарим тохиолдолд сувилалын тэжээл гэдгээрээ бусад тэжээлээс давуу болдог. Ургамлын болон амьтан, гэр ахуйн гаралтай гар тэжээлийг 4 улиралд тасралтгүй үйлдвэрлэвэл хэдэн арван мян.тонн тэжээл бэлтгэх бүрэн боломжтой. Зөвхөн таана гэхэд 5.2 сая га-д тархан ургадаг 257.2 мян. тоннын нөөц байгаагийн нилээд хэсэг нь Өмнөговь аймагт хамрагддаг. Газрын нэгдмэл сангийн 2013 оны тайлангаар Даланзадгад суманд 30га хадлангийн газар байгаа бөгөөд бусад суманд хадлангийн газар байхгүй байна.

2.1.3. Тариалангийн газрын ашиглалт

Тариалангийн газрын ашиглалт

Газрын нэгдмэл сангийн 2013 оны тайлангаас харахад тус аймгийн тариалангийн газар нийтдээ 815.44 га байгаа юм. Үүнээс төмс, хүнсний ногоо тариалсан талбай 530.2 га буюу нийт талбайн 61.1%, тэжээлийн ургамал тариалсан талбай 279 га буюу 38.2%, мөн таримал ургамал, жимс жимсгэнэ тариалсан талбай 3.40 га буюу 0.1%, өнжөөсөн талбай 3 буюу 0.4%-ийг тус тус эзэлсэн байна.

Хүснэгт №2.5. Өмнөговь аймгийн тариалангийн талбай 2013 оны байдлаар /га/

Сумд	Баяндалай	Баян-Овоо	Булган	Гурвангэс	Даланзадгад	Мандал-Овоо	Манлай	Номгон	Ноён	Сэврэй	Ханбогд	Ханхонгор	Хүрмэн	Цогт-Овоо	Цогтцэций	Бүгд
Тариалангийн талбай	28,33	24,8	50,87	26,70	55,12	52,25	36,0	26,0	4,97	12,53	35,5	415,15	16,02	1	30,2	815,44

Хүснэгт №2.6. Аймгийн тариалангийн газрын ашиглалтын байдал 2013 (га)

Тариалангийн газар, бүгд /га/		815,440
Үүнээс	Үр тариа	-
	Төмс, хүнсний ногоо	530,2
	Тэжээлийн ургамал	279,0
	Таримал ургамал, жимс жимсгэнэ	3,40
2	Уриншилсан газар	-
3	Өнжөөсөн талбай	3,0
4	Атаршсан газар	26,81

Тариалалт, ургац хураалтын байдал

Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлэхгүйгээр найдвартай өндөр ургац авч эдийн засгийн хувьд үр ашигтай ажиллах боломжгүй юм. Өмнөговь аймгийн хувьд газар тариаланг эрчимжүүлэх гол эх сурвалж нь байгаль цаг уурынхаа нөхцөлд нийцүүлэн усалгаатай газар тариалан эрхлэх явдал юм.

Хүснэгт №2.7. Өмнөговь аймгийн тариалалтын мэдээ /2013/

Төрөл	Үр тариа	Малын гэжээл	Төмс	Хүсний ногоо	Жимс жимсгэнэ
Нийт ургац/тн/	-	259,4	647	601,4	4,65
1га-н ургац/цн/	-	68,2	91,5	125,4	
Нийт тариалсан талбай	-	38	70,7	47,9	18,2

Энэ нь тус нутагт энгийн усалгаатай тариалан зонхилж, инженерийн хийцтэй усалалтын систем ашиглаж эхэлж байгаа боловч түүний ашиглалтын түвшин, агротехнологийн арга ажиллагаа хоцрогдонгуй байна.

2.2. Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ шаардлага**2.2.1. МАА-н бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж**

Аймгийн хүн ам 2020 онд 66.5 мянга, 2025 онд 70.7 мянга, 2030 онд 75.3 мянгад хүрэхээр байна. Иймд өсөн нэмэгдэх хүн амын хэрэгцээг тооцоолж түүнд тохирсон менежментийг хийх нь чухал юм.

Хүснэгт №2.8. Өмнөговь аймгийн хүн амын өсөлтийн тооцоолол

Хүйс	2013	2015	2020	2025	2030
Бүгд	58,555	62,176	66,570	70,733	75,371
Эрэгтэй	29,129	31,291	33,231	34,837	36,406
Эмэгтэй	29,426	30,885	33,339	35,896	38,964

Хүснэгт №2.9. Суурин хүн амын өсөлтийн тооцоолол

д/д	Сумдын нэр	2020 он		2025 он		2030 он	
		хүн ам	өрх	хүн ам	өрх	хүн ам	өрх
0	1	2	3	4	5	6	7
1	Баяндалай	954	308	1049	338	1212	391
2	Баян-Овоо	682	227	792	264	990	310
3	Булган	859	280	944	304	1090	352
4	Гурвантэс	2016	672	2340	780	2930	977
5	Мандал-Овоо	554	168	609	184	704	213
6	Манлай	789	213	916	262	1146	327
7	Ноён	819	248	951	288	1190	360
8	Номгон	728	227	800	250	937	282
9	Сэврэй	1050	318	1155	350	1334	404
10	Ханбогд	1372	442	1594	514	1995	644
11	Ханхонгор	745	240	818	264	945	305
12	Хүрмэн	800	276	930	320	1163	401
13	Цогт-Овоо	835	253	970	294	1213	367
14	Цогтцэций	1433	551	1664	640	2082	800

15	Даланзадгад						
16	Дүн	13636	4423	15532	5052	18931	6133

МАН-н гаралтай стратегийн ач холбогдол бүхий бүтээгдэхүүн болох мах, сүү сүүн бүтээгдэхүүний хэрэгцээг төлөвлөлтийн жилүүдэд хэдий хэмжээтэй байхыг дор тооцоолов, тооцоололд 2008 оны эрүүл мэндийн сайдын 257-р тушаалын 5-р хавсралтад заагдсан нэг хүний хоногийн дундаж хэрэглээний нормыг /хүснэгт №2.18/ ашиглав.

Хүснэгт №2.10. Мах, махан бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж

Он	Төрөл	2013 оны жилийн эцсийн нийт үйлдвэрлэл /тн/	1 жилд хүсэнд хэрэглэх махны хэмжээ				Төлөвлөлт ийн жилүүдэд өсөн нэмэгдэх шаардлагатай хэрэгцээ /тн/	Хангалт, %	Төлөвлөлтийн жилүүдэд дэх хүн ам	Борлуулах /тн/
			Хонь ямаа /тн/	Үхэр /тн/	Адуу /тн/	Тэмээ /тн/				
2020	Мах, махан бүтээгдэхүүн	18,519.33	11514	1399.1	1427.6	4178.59	5,991.30	309.1	66,570	12528.0
2025	Мах, махан бүтээгдэхүүн						6,783.39	273.0	75,371	11735.9
2030	Мах, махан бүтээгдэхүүн						7,323.39	252.9	81,371	11195.9

Өсөн нэмэгдэж байгаа хүн амын жилийн махны хэрэглээ 6.0 мянган тонноос 7.5 мянган тонн хүрч нэмэгдэх бөгөөд бидний тооцооноор жилд 18.5 мян тонн мах үйлдвэрлэж, аймгийн хүн амын хэрэгцээг бүрэн хангаад дотоод, гадаад зах зээлд 11-12 мянган тонн мах гаргах нөөцтэй байх юм. /төлөвлөлтийн жилүүдийн нийт үйлдвэрлэлийн боломжит хэмжээг 2.3 бүлэгт тусгасан сүргийн зохистой бүтцийн сүргийн эргэлтэд тулгуурлан тооцоолов./

Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний хэрэглээ ч бүрэн хангагдаад цаана нь зах зээлд нийлүүлэх боломж өндөр байх болно.

Хүснэгт №2.11. Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ хангамж

Он	Төрөл	Нийт үйлдвэрлэл /тн/	1 жилд үйлдвэрлэх дундаж сүү, сүүн бүтээгдэхүүн			Шаардагдах хэрэгцээ /тн/	Хангах түвшин, %	хүн ам	Борлуулах /тн/
			Хонь ямаа	Үхэр	Тэмээ				
2020	Сүү	7,660.80	6979.2	85.2	596.4	4,859.61	157.6	66,570	2801.2
	Тараг, аарц	11,491.20	10468.8	127.8	894.6	7,167.92	160.3		4323.3
2025	Сүү	7,660.80	6979.2	85.2	596.4	5,502.08	139.2	75,371	2158.7
	Тараг, аарц	11,491.20	10468.8	127.8	894.6	8,115.57	141.6		3375.6
2030	Сүү	7,660.80	6979.2	85.2	596.4	5,940.08	129.0	81,371	1720.7
	Тараг, аарц	11,491.20	10468.8	127.8	894.6	8,761.62	131.2		2729.6

Дээрхи тооцооллоос харахад одоогийн мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл аймгийн нийт хүн амын хэрэгцээг бүрэн хангах боломжтой нь харагдаж байна. /төлөвлөлтийн жилүүдийн нийт үйлдвэрлэлийн боломжит хэмжээг 2.3 бүлэгт тусгасан сүргийн зохистой бүтцийн сүргийн эргэлтэд тулгуурлан тооцоолов./

2.2.2. Хадлан тэжээлийн хэрэгцээ, хангамж

Өмнөговь аймаг газрын нэгдмэл сангийн тайланд Даланзадгад суманд 30га талбай бүртгэлтэй байгаагаас өөр хадлангийн газар байхгүй байна. Монгол улсын статистикийн мэдээгээр Өмнөговь аймаг 2013 онд 4265,6 тонн өвс, 519,0 тонн тэжээл бэлтгэжээ. Өмнөговь аймгийн хэмжээнд жилд шаардагдах тэжээлийн хэрэгцээ болон төлөвлөлтийн жилүүдэд шаардлагатай тэжээлийн хэрэгцээг тооцоолоход доорхи байдалтай байна.

Хүснэгт №2.12. Хэрэгцээт өвс, тэжээлийн тооцоо

Шаардлагатай тэжээл/одоо байгаа малд/							
	Үнээ	Төл	Ингэ	Төл	Бог /хээлтэгч/	Төл	Дүн
Тэжээх малын тоо мян.толгой	5.23	3.8	35.36	15.1	603.28	480.7	1143.45
Нэг малд шаардагдах өвс/кг/	4	2	2	1	1	0.5	-
Нэг малд шаардагдах багсармал/кг/	1	0.5			0.2	0.1	-
Тэжээх хоног	120	120	90	90	45	45	-
Хэрэгцээ /өвс.тн/	2510.4	903.7	6364.8	1360.5	27147.6	10815.6	49102.62
Хэрэгцээ /тэжээл.тн/	627.6	225.9	0.0	0.0	5429.5	2163.1	8446.18
Шаардлагатай тэжээл/Тооцоолсон сүргийн зохистой бүтцээр/							
Тэжээх малын тоо мян.толгой	7.1	5.3	49.7	22.3	581.6	483.3	1149.3
Нэг малд шаардагдах өвс/кг/	4	2	2	1	1	0.5	-
Нэг малд шаардагдах багсармал/кг/	1	0.5			0.2	0.1	-
Тэжээх хоног	120	120	90	90	45	45	-
Хэрэгцээ /өвс.тн/	3408	1272	8946	2007	26172	10874.25	52679.25
Хэрэгцээ /тэжээл.тн/	852	318	0	0	5234.4	2174.85	8579.25

Дээрхи тооцооллод өвлийн улиралд нэмэлт өвс тэжээлээр хангахад шаардагдах хэрэгцээ тооцсон бөгөөд зөвхөн уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйд шаардагдах хэрэгцээ юм.

2.2.3. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ, хангамж

Хөдөө аж ахуйн салбарын стратегийн ач холбогдол бүхий хүнсний гол бүтээгдэхүүнүүдийн нэг нь газар тариалангийн салбараас авч буй үр тариа, төмс, хүнсний ногоо юм. Гэвч 1990 онд улс орон зах зээлийн харилцаанд шилжиж улсын хэмжээгээр газар тариалангийн үйлдвэрлэл уналтад ороод байсан ба Монгол Улсын Засгийн газраас 2008 оны “Атрын гурав дахь аян” тариалангийн хөгжлийн үндэсний хөтөлбөр, “Ногоон хувьсгал” үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсний үр дүнд 2012 оны байдлаар 2007 онтой харьцуулбал нийт тариалах талбай 180 мян.га- аар, хураан авах буудай 4 дахин, төмс 1.7 дахин, хүнсний ногоо 1.3 дахин нэмэгдсэн байна. Тус хөтөлбөрт тариалангийн нийт эргэлтийн талбайн хэмжээг 600.0 мян.га-д хүргэх, 2008 онд 50.0 мян.га, 2009 онд 80.0 мян.га, 2010 онд 100.0 мян.га атаршсан талбайг үйлдвэрлэлд буцаан ашиглах, ганд тэсвэртэй, арвин ургацтай, усалгаатай болон усалгаагүй нөхцөлд тохирох зусах буудайн сортын үрийг импортлон үржүүлэх, сэлгээнд хөх тариа, арвай, хошуу будаа, царгас, эрдэнэ шиш, вандуй зэргийн ашиглаж, үр тариа, тэжээл үйлдвэрлэл эрхэлсэн аж ахуйн

нэгж, байгууллага, иргэдэд дэмжлэг үзүүлэх, усалгаатай тариалангийн талбайн хэмжээг 2 дахин нэмэгдүүлж 54.2 мян.га-д хүргэх, арван мян.га талбай услах хүчин чадалтай усалтын хуучин системийг сэргээн засварлах, 22.0 мян.га талбай бүхий усалтын системийг шинээр ашиглалтад оруулах, 15 сая шоо метр усны нөөц бүхий усан сан байгуулах зэрэг олон арга хэмжээнүүд тусгагдсан ба хүн амын хэрэгцээг 100% хангах зорилтыг тавьсан байна.

Харин Өмнөговь аймгийн хувьд 2013 оны статистикийн газрын мэдээгээр 2013 онд 647тн төмс, 601,4тн хүнсний ногоо хураан авсан ба үр тариа тариалаагүй байна энэ нь одоогийн аймгийн нийт хүн амын хэгцээг бүрэн хангах хэмжээнд хүрэхгүй байна. /үр тариа 0%, Төмс 18,5%, Хүнсний ногоо 11.7%/

Төлөвлөлтийн үе шатуудад /2020, 2025, 2030 онууд/ өсөн нэмэгдэх хүн амыг тооцоолон одоогийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлээр аймгийн хүн амын хэдэн хувийг хангах бололцоотой тооцоолсон бөгөөд хүснэгт №2.17-т үзүүлэв.

Хүснэгт №2.13. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ

Он	Төрөл	хүн ам	Хэрэгцээ /тн/	2013оны үйлдвэрлэл /тн/	Хангалт %	Нэмэгдүүлэх шаардлагатай хэрэгцээ/тн/
2020	Төмс	66,570	3,401.73	552.10	16.2	2,849.6
	Үр тариа		8,099.35	0.00	0.0	8,099.4
	Хүнсний ногоо		4,859.61	499.70	10.3	4,359.9
2025	Төмс	70,733	3,614.46	552.10	15.3	3,062.4
	Үр тариа		8,605.85	0.00	0.0	8,605.8
	Хүнсний ногоо		5,163.51	499.70	9.7	4,663.8
2030	Төмс	75,371	3,851.46	552.10	14.3	3,299.4
	Үр тариа		9,170.14	0.00	0.0	9,170.1
	Хүнсний ногоо		5,502.08	499.70	9.1	5,002.4

Тус хүн амын шаардагдах хүнсний хэрэгцээг тооцоолохдоо Эрүүл мэндийн сайдын 2008 оны 257 тоот тушаалын тавдугаар хавсралтаар батлагдсан нэг хүнд шаардагдах жилийн дундаж хүнсний хэрэглээний нормыг баримталсан. /хүснэгт №2.18/

Хүснэгт №2.14. Нэг хүний жилийн дундаж хүнсний хэрэгцээ (кг/хүн) Эрүүл мэндийн сайдын 2008 оны 257 тоот тушаалын тавдугаар хавсралт

№	Хүнсний бүтээгдэхүүний нэр	Хоногт хэрэглэх хэмжээ (гр эсвэл мл)	Шимт бодисууд (гр)						Илчлэг (ккал)	
			Уураг	Үүнээс		Тос	Үүнээс			Нүүрс ус
				Амьтны	Ургамлын		Амьтны	Ургамлын		
1	Мах, махан	150	28	28	0	19	19	0	0	281
2	Сүү	200	10	10	0	9	9	0	10	160
3	Тараг, аарц	295	8	8	0	9	9	0	12	166
4	Гурил	100	9	0	9	1	0	1	70	325
5	Гурилан	220	12	0	12	2	0	2	95	452
6	Будаа	78	9	0	9	0	0	0	57	269
7	Сахар, чихрийн зүйл	23	0	0	0	0	0	0	23	92
8	Төмс	140	3	0	3	0	0	0	28	123
9	Хүнсний ногоо	200	2	0	2	0	0	0	5	28
10	Буурцагт ургамал (вандуй, шош)	90	17	0	17	2	0	2	45	265

11	Жимс	180	1	0	1	0	0	0	20	84
12	Өндөг	19	2	2	0	2	2	0	0	30
13	Ургамлын тос	25	0	0	0	25	0	25	0	225
Бүгд		1720	101	48	53	69	39	30	365	2500
Үндсэн шимт бодисын илчлэг			404	192	212	621	351	270	1460	
Үндсэн шимт бодисын илчлэгийн нийт илчлэгт эзлэх хэвь			16			25			59	

Тайлбар:

- Илчлэгийн хэрэгцээг хангах хүнсний бүтээгдэхүүний жишиг хэмжээг харьцангуй эрүүл монгол хүний хүнсний бүтээгдэхүүний хоногийн дундаж хэрэглээн дээр үндэслэн тогтоов.
- Зөвлөмж болгож буй Жишсэн дундаж хүний илчлэгийн хоногийн хэрэгцээ нь НҮБ-ын ХХААБ/ ДЭМБ –ын 2002 онд баталсан "Хүний илчлэгийн хэрэгцээ" /2550 ккал/-тэй дүйцэж байгаа болно.

Илчлэг, шимт бодисын хэрэгцээг тооцоход мах, махан бүтээгдэхүүнийг үхрийн мах; гурилыг улаан буудайн 1-р гурил; гурилан бүтээгдэхүүнийг хөх тарианы талх; сүү, сүүн бүтээгдэхүүнийг 3.2 хувийн тослогтой үнээний сүү; төрөл бүрийн будааг цагаан будаа; сахар, чихрийн зүйлийг элсэн чихэр; хүнсний ногоог байцаа; жимс, жимсгэнийг алимаар тус тус төлөөлүүлэн авсан болно.

Төлөвлөлтийн үе шатны жилүүдэд хүн амын өсөхийн хэрээр газар тариалангийн хэрэгцээт бүтээгдэхүүн нэмэгдэж байгаа бөгөөд газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн хэмжээ өсөн нэмэгдэхгүй байвал аймгийн нийт хүн амын хэрэгцээг 10% хүртэл хэмжээнд л хангах боломжтойг хүснэгтээс харж болох юм. Иймд цаашид газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн хэмжээг зайлшгүй нэмэгдүүлэх зайлшгүй шаардлага байна. /шаардагдах газар тариалангийн эргэлтийн талбайн хэмжээг тооцоолсныг 2.6.2 бүлгээс харна уу./

2.3. Уламжлалт мал аж ахуй, бэлчээрийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө

2.3.1. Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Бэлчээрийн газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгааны материалд үндэслэн “бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ”-г боловсруулсан бөгөөд 1-р үе шатанд ургамлан нөмрөгийн тэжээллэг чанар болон ашигт чанарыг харгалзан тохиромжтой байдлыг үнэлэв. Уг үнэлгээгээр өвөл- хаврын улирлын ашиглалт, зун- намрын улирлын ашиглалт, хадлангийн зориулалтаар ашиглах байдалд 1-ээс 4 шаталбарт баллаар үнэлэн боловсруулав. Үүнд:

- 1- Нэн тохиромжтой
- 2- Тохиромжтой
- 3- Дунд зэрэг тохиромжтой
- 4- Тохиромж муутай гэсэн үнэлэмжийг ашигласан болно.

Мөн малын төрлөөр буюу ба ерөнхий байдлаар бод болон бог малд тохиромжтой байдалд үнэлгээг тусгайлан хийж 1-4 баллаар үнэлэв.

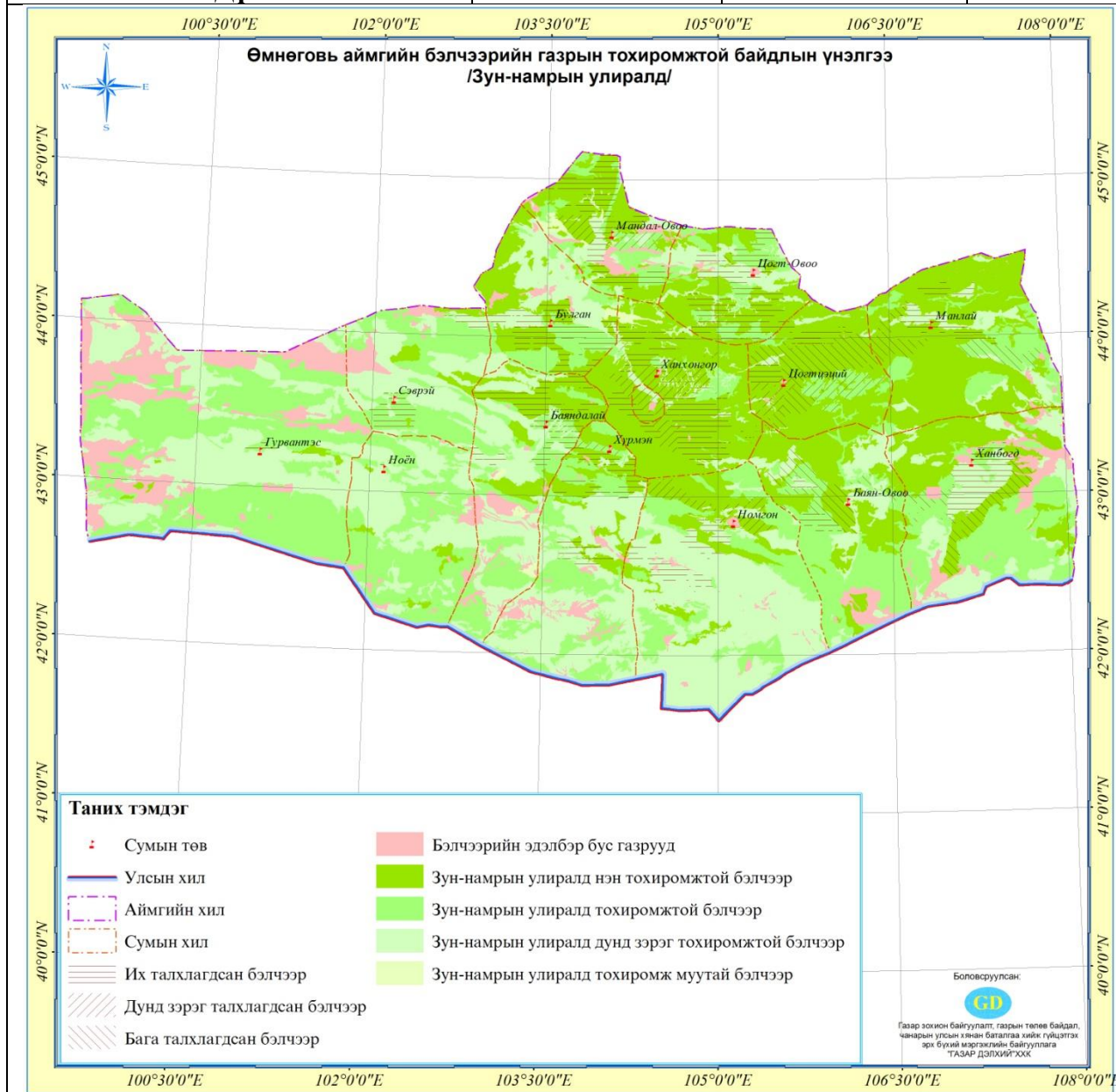
Уг үнэлгээ нь Өмнөговь аймгийн нийт нутаг дэвсгэр болох 16'520'234.48га талбайг хамарсан бэлчээрийн газрын хянан баталгааны 2179 нэгж талбарт хуваагдах бөгөөд үүнээс бэлчээрийн эдэлбэрээр ашиглах боломжгүй 800нэгж талбар байсан ба нийт талбайн хэмжээ 1'209'773.65га байгаа бөгөөд нийт газар нутгийн 7.3%-г эзлэж байна/үүнд: заган ой бүхий газар, нуур цөөрөм тойромын эзлэх талбай гэх мэт бэлчээрийн эдэлбэр бус газрууд хамаарна/.

Тус үнэлгээнээс харахад нийт нутаг дэвсгэрийн 29.8% нь зун намрын улиралд бэлчээрийн зориулалтаар ашиглахад нэн тохиромжтой, 36.0% нь өвөл хаврын улиралд бэлчээрийн зориулалтаар ашиглахад нэн тохиромжтой нутаг байна. Мөн нийт нутаг дэвсгэрийн 10.7% нь бүх төрлийн малд тохиромжтой байгаа нь ажиглагдаж байна. /Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээг зөвлөх С.Жигжидсүрэн боловсруулав/

Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний 2-р үе шатанд бэлчээрийн газрын талхагдал, доройтолыг харгалзан даац багтаамжыг тооцоолж, цаашид хэрэгжүүлэх арга хэмжээ буюу малын хөлөөс чөлөөлөх, өнжөөх, улирлын хуваарьтай ашиглах зэрэг тохиромжтой газар ашиглалтын хэлбэрийг тодорхойлно.

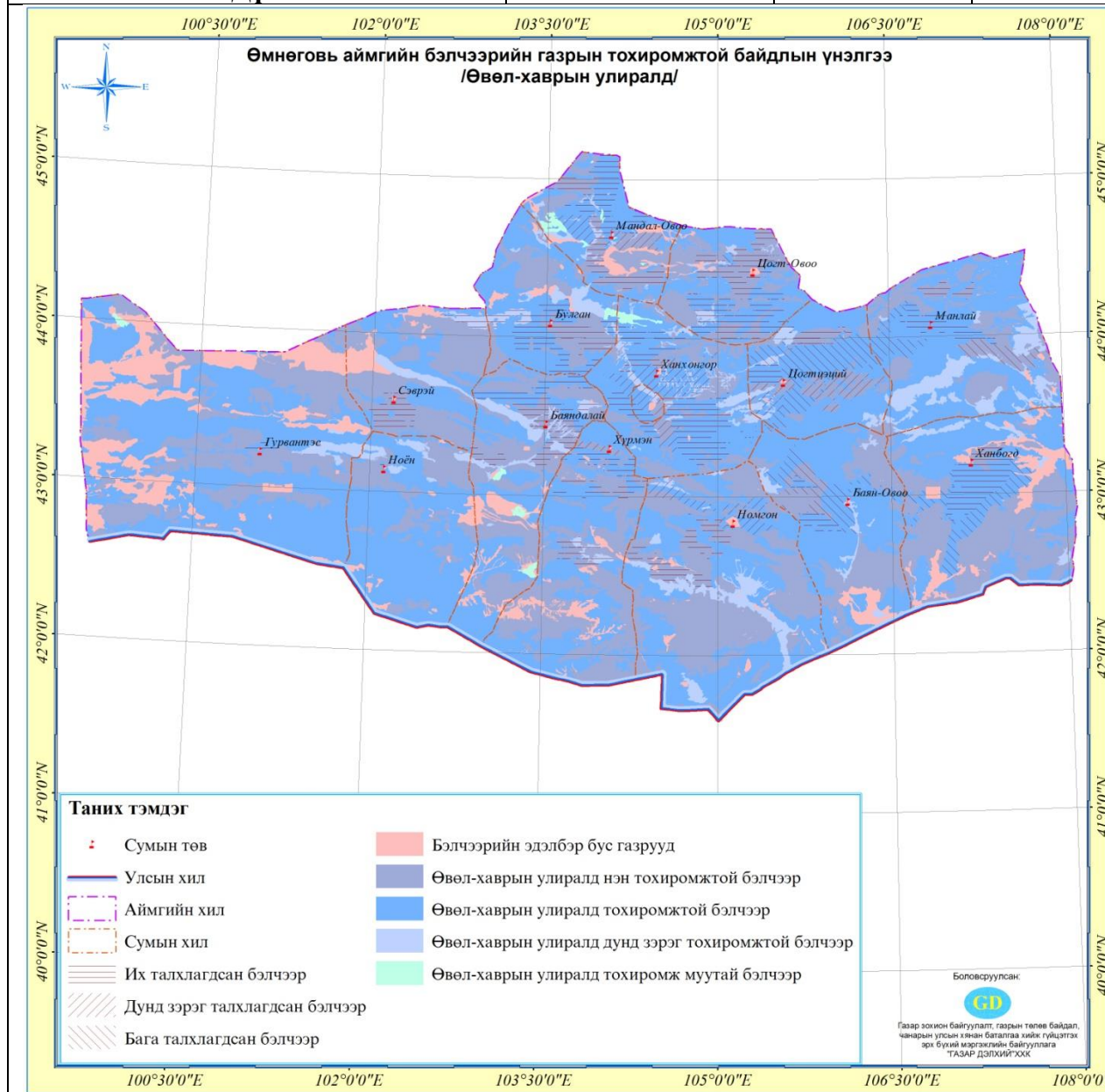
Хүснэгт №2.15. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын зун намрын улиралд тохиромжтой байдал

Тохиромжтой байдалын үнэлгээ	Хамрагдах контурын тоо	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Бэлчээрийн эдэлбэр бус газар	800	1209773.65	7.3
Нэн тохиромжтой	477	4926979.58	29.8
Тохиромжтой	353	5103229.72	30.9
Дунд зэрэг тохиромжтой	535	5223542.95	31.6
Тохиромж муутай	14	56709.07	0.3
Дун	2179	16520234.97	100.0

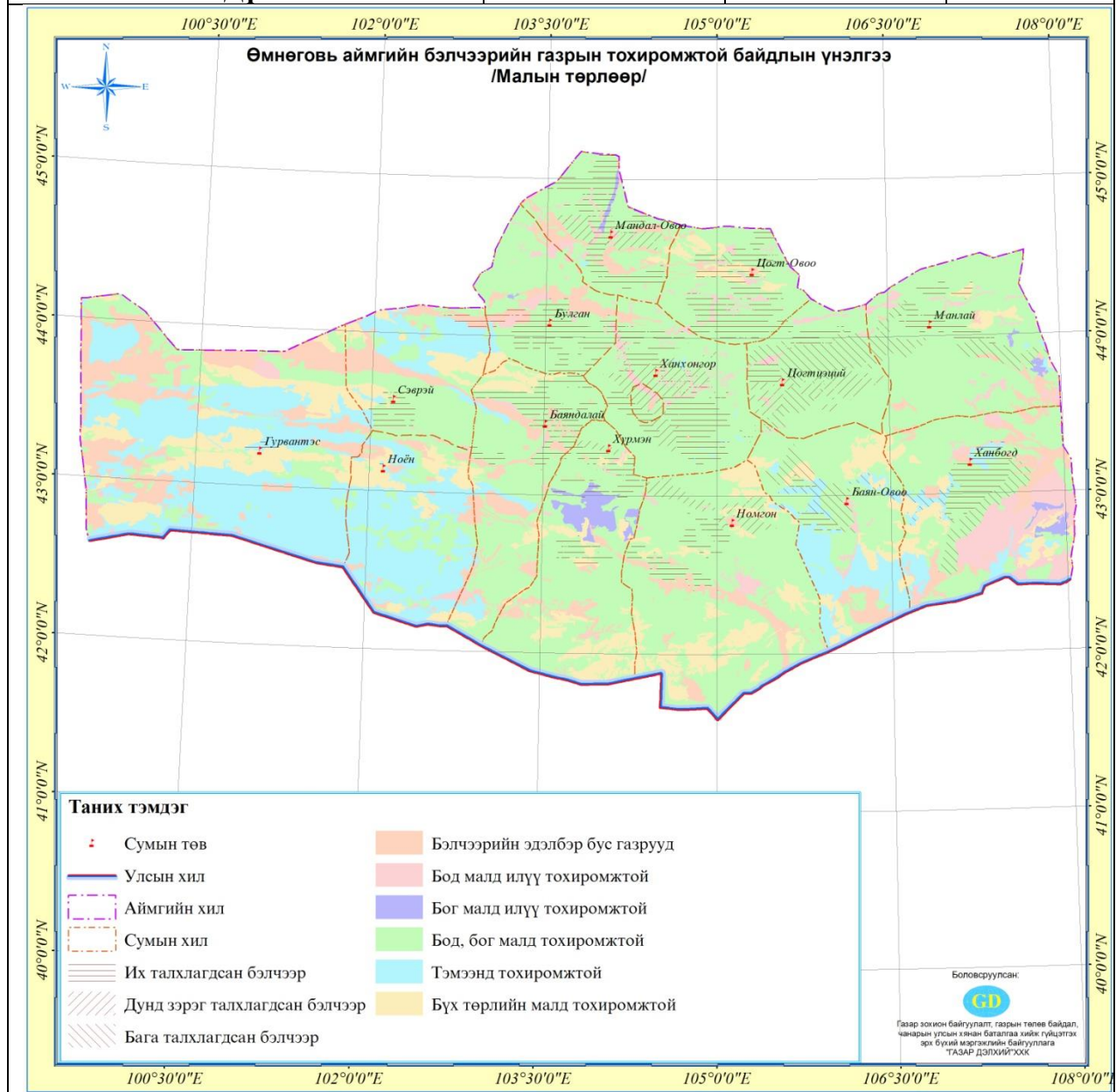
Хүснэгт №2.16. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын өвөл хаврын улиралд тохиромжтой байдал

Тохиромжтой байдалын үнэлгээ	Хамрагдах контурын тоо	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Бэлчээрийн эдэлбэр бус газрууд	800	1209773.65	7.3
Нэн тохиромжтой	588	5950792.01	36.0
Тохиромжтой	617	8423486.60	51.0
Дунд зэрэг тохиромжтой	160	879473.64	5.3
Тохиромж муутай	14	56709.07	0.3
Дүн	2179	16520234.97	100.0

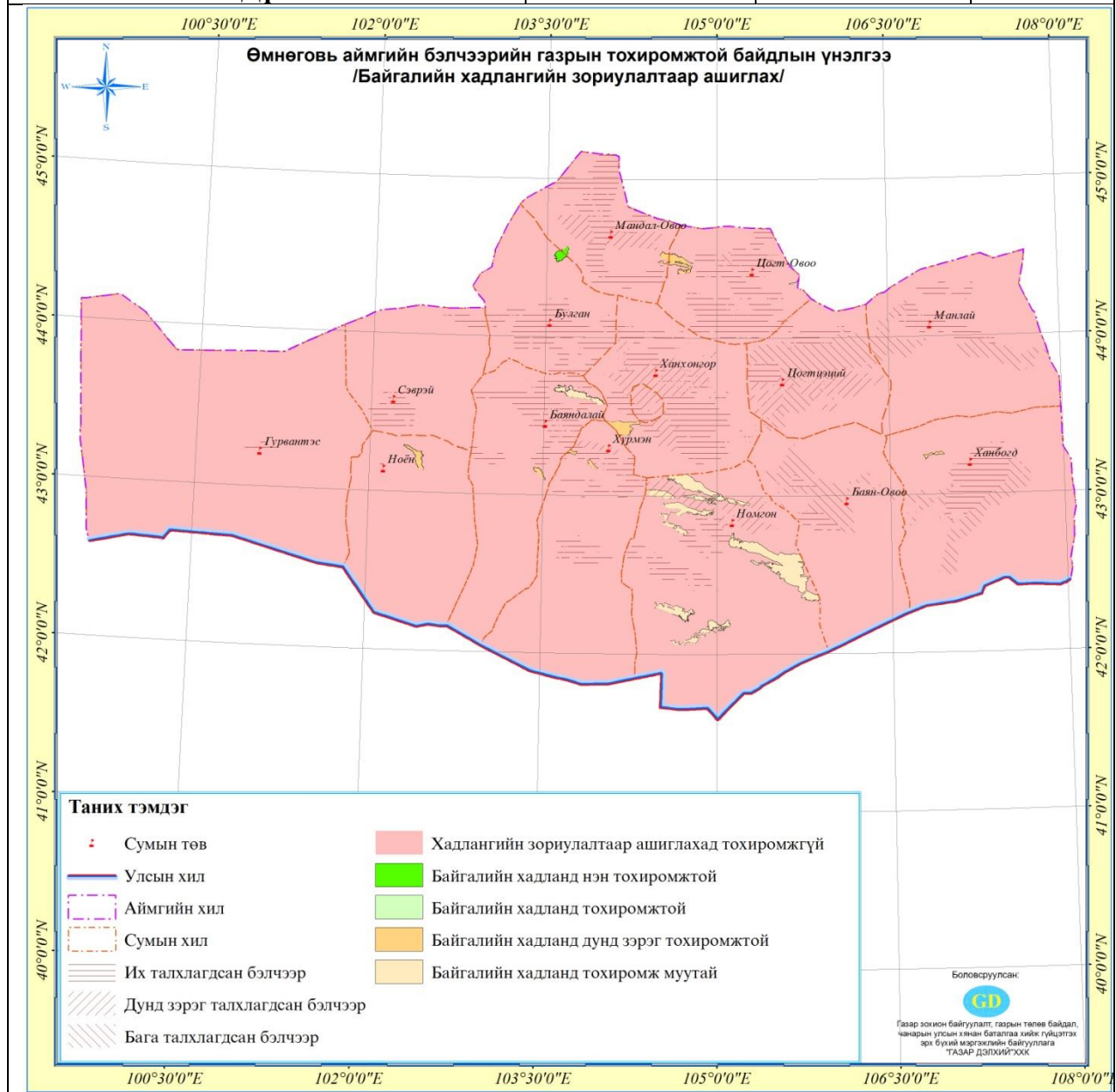
Хүснэгт №2.17. Бэлчээрийн эдэлбэрийн малын төрөлд тохиромжтой байдал

Тохиромжтой байдлын үнэлгээ	Хамрагдах контурын тоо	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Бэлчээрийн эдэлбэр бус газрууд	800	1209773.65	7.3
Бод малд илүү тохиромжтой	188	677463.45	4.1
Бог малд илүү тохиромжтой	18	203825.82	1.2
Бод, бог малд тохиромжтой	868	9668254.26	58.5
Тэмээнд тохиромжтой	157	2986111.23	18.1
Бүх төрлийн малд тохиромжтой	148	1774806.56	10.7
Дүн	2179	16520234.97	100.0

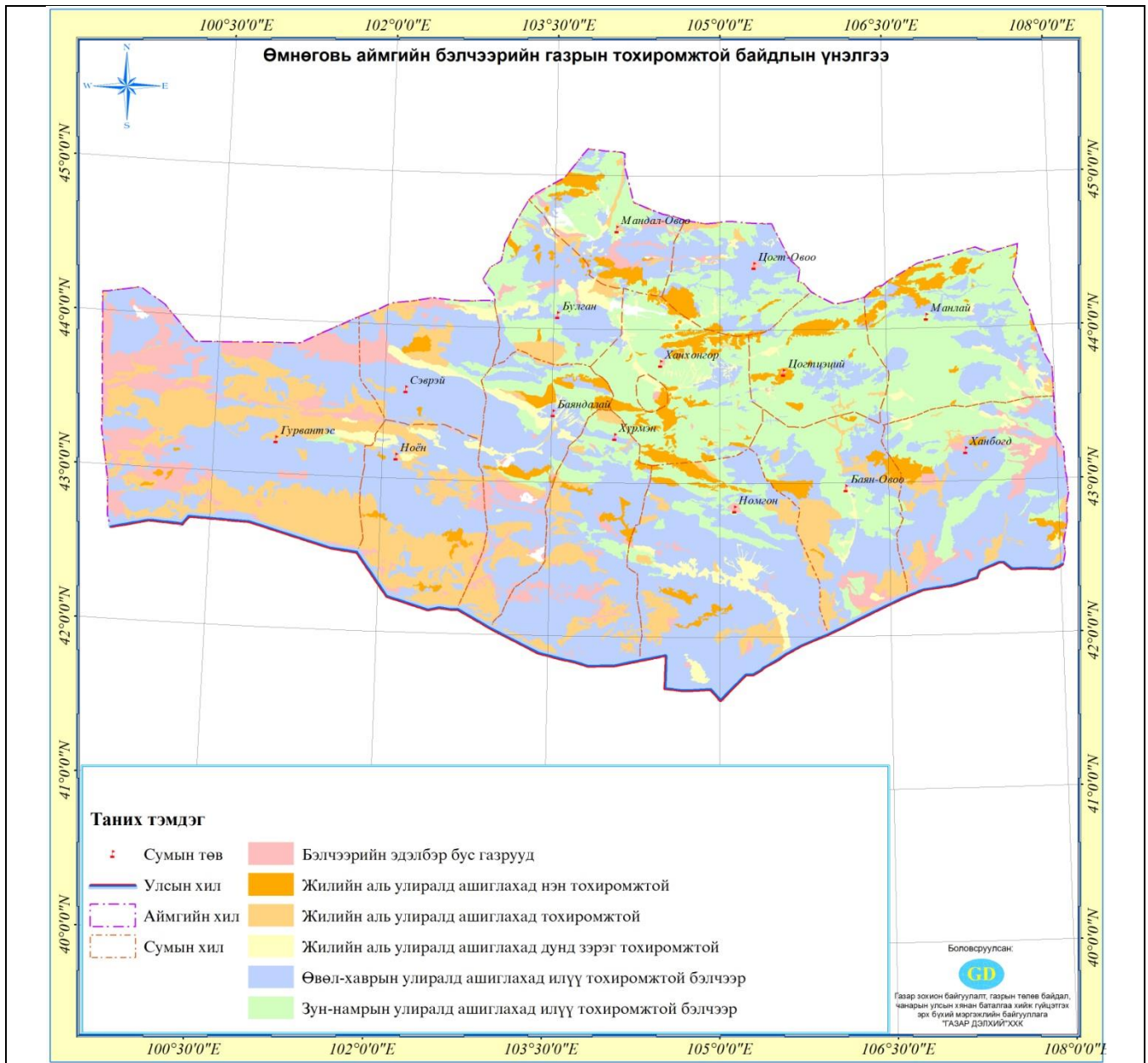
Хүснэгт №2.18. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын хадлангийн зориулалтаар ашиглахад тохиромжтой байдал

Тохиромжтой байдалын үнэлгээ	Хамрагдах контурын тоо	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Хадлангийн зориулалтаар ашиглахад тохиромжгүй	2159	16300658.28	98.7
Нэн тохиромжтой	2	5848.10	0.035
Тохиромжтой	1	484.52	0.003
Дунд зэрэг тохиромжтой	9	41208.92	0.249
Тохиромж муутай боловч сайжруулалт хийснээр ашиглах боломжтой	8	172035.14	1.041
Дүн	2179	16520234.97	100.0

Хүснэгт №2.19. Бэлчээрийн эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын нэгдсэн үнэлгээ

Тохиромжтой байдлын нэгдсэн үнэлгээ	Тохиромжтой байдал улирлаар		Эзлэх талбай	Нэгж талбар	Эзлэх хувь	Нэгдсэн үнэлгээ	Нэгдсэн үнэлгээний хувь
	Зун намар	Өвөл хавар					
Аль ч улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1	1	829612.9	140	5.0	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой	20.6
Аль ч улиралд ашиглахад тохиромжтой	2	2	2579611.9	158	15.6		
Зун, намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1	2	3848478.8	301	23.3	Зун намрын улиралд илүү тохиромжтой	25.1
Зун, намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1	3	248887.8	36	1.5		
Зун, намрын улиралд ашиглахад тохиромжтой	2	3	48143.9	2	0.3		
Өвөл, хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2	1	2475473.8	193	15.0	Өвөл, хаврын улиралд илүү тохиромжтой	43.1
Өвөл, хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	3	1	2645705.2	255	16.0		
Өвөл, хаврын улиралд ашиглахад тохиромжтой	3	2	1995395.8	158	12.1		
Аль ч улиралд ашиглахад дунд зэрэг тохиромжтой	3	3	582441.9	122	3.5	Жилийн аль улиралд ашиглах боломжтой боловч дунд зэрэг тохиромжтой	3.5
Аль ч улиралд ашиглахад тохиромж муутай	4	4	56709.1	14	0.3	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромж муутай	0.3
Бэлчээрт тохиромжгүй			1209773.7	800	7.3		7.3
Дүн			16520235.0	2179	100.0		100.0

2.3.2. Бэлчээрийн төрх, төлөв байдлыг сайжруулах, хамгаалах арга хэмжээ

Бэлчээр, хадлангийн газрын төлөвлөлтийн зорилго нь жилээс жилд хомсдох байдалтай байгаа бэлчээр, хадлангийн газрыг уур амьсгалын өөрчлөлттэй уялдуулан нөхөн сэргээх, хашиж сайжруулах замаар байгалийн нөөцийг хамгаалах, тогтвортой хэмжээнд барихад чиглэсэн болно. Энэ зорилгыг хэрэгжүүлэх үндэслэл нь энэ онд гарсан Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөг сааруулах, дасан зохицох чадавхийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн "Засгийн газарт чиглэл өгөх тухай" зарлиг, Монгол Улсын Их Хурал, Засгийн газраас батлан гаргасан Үндэсний болон үеийн Засгийн газруудын хөтөлбөрүүд, Шинэ Засгийн газрын мөрийн хөтөлбөр, Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарыг 2013-2021 он хүртэл хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө, Малын үржлийн ажлын стратеги Төлөвлөгөө (2009-2021 он), Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол зэргийг харгалзан үзсэн болно.

Өмнөговь аймгийн бэлчээр ашиглалтын төлөвлөгөөнд 2020, 2025, 2030 оны төвшинд байх хүн амын мах, сүү, сүүн бүтээгдэхүүний хэрэгцээг хангах, зах зээлд нийлүүлэх хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээг харгалзан, сүргийн бүтцийг зохистой болгох, малын тоог тогтвортой барих замаар бэлчээрийн даацад малын тоо, толгойг тохируулах бодлого баримталсан болно.

Зуны бэлчээрт байх малын тоог өсгөж, өвөл-хаврын тарчиг цагийн бэлчээрт байх малын тоог эдийн засгийн хохирол багатай цөөлөх бодлого баримтлан зах зээлд залуу малын мах илүү борлуулах боломжтой байхаар төлөвлөн сүргийн зохистой бүтцийг хүснэгт 2.24-д үзүүлэв. Таван төрлийн малын харьцааг тохируулахын тулд 10 гаруй жил маш нарийн тооцоотой үржлийн ажлыг зохион байгуулж, зарлагыг зөв зохицуулах хэрэгтэй болно. Доорхи тооцооллоор тус аймгийн хувьд сүргийн зохистой бүтцийг харуулсан бөгөөд Хүнс, хөдөө аж ахуйн яамнаас гаргасан хөдөө аж ахуйн мастер төлөвлөгөө, улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд үндэслэн боловсруулав.

Хүснэгт №2.20. Бэлчээрийн даацад тохируулсан сүргийн бүтцийн зөвлөмж

Сүргийн зохистой бүтэц						
	гэмээ	адуу	үхэр	хонь	ямаа	бүгд
Одоо байгаа малын тоо	103120	58164	13374	350811	1127795	1,653,264.00
Сүргийн бүтцэд эзлэх хувь/тоо толгой/	6.2	3.5	0.8	21.2	68.2	100
Одоо байгаа малын тоо /хонь толгой/	515600	407148	80244	350811	1015015.5	2368818.5
Сүргийн бүтцэд эзлэх хувь %	21.8	17.2	3.4	14.8	42.8	100
Сүргийн зохистой бүтэц % /тоо толгой/	30.0	16.0	4.0	15.0	35.0	100.0
Сүргийн зохистой бүтэц /хонь толгой/	710646	379011	94753	355323	829086	4022382.5
Сүргийн зохистой бүтэц /толгой/	142129	54144	15792	355323	921207	1488596
Хээлтэгчийн зохистой харьцаа %	35	25	45	60	40	-
Хээлтэгчийн зохистой харьцаа /толгой/	49745	13536	7106	213194	368483	652064
Бойжуулах төл 100 эхээс %/улсын дундаж/	45	75	75	85	82	-
Бойжуулах төл /толгой/	22385	10152	5330	181215	302156	521238
Нийт мал төлтэй/зун намрын бэлчээрт байх/	164514	64297	21122	536537	1223363	2009833
Зарлага толгой	20893	9518	9327	241619	258991	
Зарлага %	12.7	14.8	44.2	45.0	21.2	

Хүснэгт№2.21. 2013 оны жилийн эцсийн Өмнөговь аймгийн малын, 2030 онд хүрэх түвшний харьцуулалт

№	Малын тоо, мян.бодит		Малын тоо, мян.хонь/толгой		Зөрүү мян. хонь/толгой
	2014	2030	2014	2030	
Тэмээ	103120	142129	515600	710646	195046
Адуу	58164	54144	407148	379011	-28137
Үхэр	13374	15792	80244	94753	14509
Хонь	350811	355323	350811	355323	4512
Ямаа	1127795	921207	1015015,5	829086	-185929.5
Бүгд	1653264	1488596	2368818,5	4022382,5	1653564

Хүснэгт№2.22. 2013 оны жилийн эцсийн Өмнөговь аймгийн МАА-н бүтээгдэхүүний, 2030 онд хүрэх түвшний харьцуулалт

Бүтээгдэхүүн	Бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл/тн/		Зөрүү/тн/
	2014	2030	
Мах, махан бүтээгдэхүүн/тн/	9000,0	18519,35	9519.35
Сүү	7602,0	7660,8	58.8
Тараг, Аарц	11403,0	11491,2	88.2

Бэлчээр нутгийг хамгаалж, малын тоог бэлчээрийн даацад тохируулах арга хэмжээг төлөвлөхдөө сүргийн бүтцийг био-экологийн зохистой уламжлалт харьцаа уруу нь аажмаар шилжүүлэх замаар бэлчээрт өвөлжиж, хаваржих малын тоо толгойн өсөлтийг хязгаарлан малчдын жилийн дундаж орлогыг өсгөх бодлого баримталсан бөгөөд доорхи арга хэмжээнүүдийг төлөвлөв. Үүнд:

1. Таван төрлийн малын бүтцийг сайжруулж, малын ашиг шимийг дээшлүүлэх талаар багц арга хэмжээ авах.
2. Аймгийн малын тоо, толгойг 1980, 1985, 1990 оноор авч одоогийн байдалтай харьцуулахад 1980, 1990 оны малын тоо, сүргийн бүтэц харьцангуй зөв байжээ гэсэн дүгнэлт хийхэд хүргэлээ. Энэ үеийн сүргийн бүтэцийг биоэкологийн нөхцөлтэй уялдуулан тэмээ 15%, адуу 8%, үхэр 3 хувь, хонь 30%, ямаа 44% байхаар төлөвлөв/тоо толгойгоор/.
3. Эх малын хувийн жинг хонинд 60%, ямаанд 40% байхаар тооцож зуны бэлчээрт байх малын тоог өсгөж, намар хурганы борлуулалтыг нэмэгдүүлэх, өвөл-хаврын улиралд цөөн тооны мал авч үлдэх замаар бэлчээрийн ачаалалыг бууруулах бодлого баримтлана.
4. Тэмээг галавын говийн улаан, хэцийн хүрнээр, үхрийг алатаугаар, хонийг барга, баяд хуцаар, ямааг нутгийн шилмэл сүргээр сайжруулна.
5. Мал эрүүлжүүлэх ажилд ахиц гаргаж, гоц халдвартаас эрүүл малын бүс нутаг болно.
6. Аймгийн хэмжээнд 189 га бэлчээрийг хашиж хамгаалсан байгаа бөгөөд цаашид жил бүр 5-10 га-аар нэмэгдүүлэх.

Доройтсон бэлчээрийн газарт авах арга хэмжээ

Өмнөговь аймгийн нийт талхлагдсан бэлчээрийн 41.5% буюу 1305.2 мян.га бага, 40.5% буюу 1273.2 мян.га дунд, 18.1% буюу 568.0 мян.га их талхлагдалтай байна.

Бэлчээрийн талхагдалын зэрэглэл нь доройтсон бэлчээрийг хамгаалах, нөхөн сэргээх, сайжруулах арга хэмжээг төлөвлөхөд харгалзан үзэх чухал үзүүлэлт болдог. Бага зэргийн талхагдсан бэлчээрийг сэлгэх, ашиглалтын горимыг харьцангуй зохицуулах замаар богино хугацаанд сэргээх боломжтой. Өмнөговь аймгийн хэмжээнд Баян-Овоо, Ноён сумдын бэлчээр нь хэвийн хэмжээнд харин Манлай, Хүрмэн, Гурвантэс зэрэг сумдын нийт талхлагдсан бэлчээрийн 92.8-98.7% нь бага гэсэн ангилалд хамрагдаж байгаа юм. Баяндалай, Булган, Мандал-Овоо, Номгон, Ханхонгор, Даланзадгад, Цогтцэций зэрэг сумдын бэлчээрийн талхагдал ноцтой гэхээр хэмжээнд хүрсэн байна. Аймгийн хэмжээнд 7 сумын 1038.1 мянган га бэлчээр уул уурхай, зам барилгын явцад доройтож чанар, төлөв байдал нь муудсан тухай дээр тэмдэглэсэн.

Цөлөрхөг хээрийн бүсийн нам хотос хоолойн чийг арай илүү хуримтлагддаг нутгийн талхлагдсан бэлчээрийн ачаалалыг сааруулах, доройтлын байдлыг харгалзан 2-3 жил дараалан зуны улиралд ашиглахгүй байх, уулын хээр, цөлөрхөг хээр, цөлийн бэлчээрийг малын хөлөөс 2015-2020 оны хооронд чөлөөлөх шаардлагатай.

Дунд зэргийн талхлагдсан бэлчээрийн 2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх замаар сэргээх боломжтой гэж үзвэл: Ханхонгор, Даланзадгад сумд 356.7 мян.га, Цогт-Овоо 254.4 мян.га, Ханбогд 149.0 мян.га, Мандал-Овоо 123.7 мян.га, Булган 111.6 мян.га, Номгон 80 мян.га, Манлай 71.8 мян.га, Хүрмэн 57.1 мян.га, Баяндалай 40 мян.га бэлчээрийг нилээд удаан хугацаагаар малын хөлөөс чөлөөлөх шаардлага үүссэн байна. Их буюу хүчтэй талхагдалд орсон Цогтцэций сумын 121.8 мян.га, Баяндалай 101.5 мян.га, Булган 95.1 мян.га, Номгон 77.3 мян.га, Мандал-Овоо 75.0 мян.га, Ханхонгор-Даланзадгад 57.8 мян.га Хүрмэн 35.9 мян.га, аймгийн хэмжээнд 568.0 мян.га бэлчээрийг хамгаалтанд авах, боломжтой хэсгийг сайжруулалт хийх шаардлагатай болжээ.

Дундаас дээш талхагдалтай байгаа 326.9 мянган га бэлчээр Ноён, Сэврэй, Булган, Баяндалай сумдад тэмдэглэгдсэн байна. Үүнээс Сэврэй сумын нам хотос хоолойн шарилж- шавагт 78.4 мянган га бэлчээрийг 2015-2017 онд багатааж малын хөлөөс чөлөөлөх, Булган сумын нутагт байгаа 316 га бор бударгана-таана баглуурт бэлчээрийг хашаалж хамгаалах, үлдэж байгаа цөлийн хээр, цөлийн 246.2 мянган га бэлчээрийг 2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлж, байгалийн аясаар нөхөн сэргээхийг зөвлөж байна.

Өмнөговь аймгийн нөхцөлд бороо, цасны усыг хөрсөнд шингээхэд чиглэсэн үйлдэл бүр бэлчээрийг сайжруулах гол арга болно. Үүний тулд хуурай сайр тосгуулан үерийн ус тараах далан барих, чулуу түүж, налуууд хөндлөн чиглэлээр 15-20 см өндөр, хоорондоо 15-20 м зайтай далан өрөх, шороон ховил гаргах гэх мэт арга хэмжээ авах хэрэгтэй.

Гадаадын улс орнуудад дундаас дээш талхлагдсан (ургамлын бүлгэгдэлд тэжээлийн үндсэн ургамлын 30-аас бага хувь үлдсэн) бэлчээрийг үндсэн аргаар сайжруулахыг зөвлөдөг. Энэ нь хөрсийг хөндөж боловсруулаад олон настай ургамлын үр тариалах замаар таримал бэлчээр, хадлан бий болгоно гэсэн үг.

Гэвч говийн нөхцөлд зохицон нилээд олон зүйл ургамал тарьж ургуулах боломжтой гэсэн дүгнэлтийг эрдэмтэд (Ж. Гал 1975, П.Цэрэнпэлжээ 1905, Г. Ганхуяг 1994 онд) хийсэн байдаг. Хуучин ОХУ-ын харъяанд байсан дундад азийн орнууд, тухайлбал Узбекистан, Казахстан, Туркменстанд сөөг, сөөгөнцөр ургамлыг зурваслан тариалаад зурвас хооронд нь өвслөг ургамал тарих аргаар говь, цөлийн бэлчээрийг сайжруулсан туршлага бий. (И. П. Леостьева 1952, З.Ш. Шемстудинов 1968, Хойт Америкад Mark Majerus 2009). Манай өмнөд хөрш ӨМӨЗО-д доройтсон газарт мод бут, сөөг, сөөгөнцөр тариалах ажлыг төрийн бодлогоор дэмжиж өргөн хүрээтэй хийж байна.

Манай говьд хайлаас, жигд, сухаг, заг, тоорой зэрэг мод сөөг, тэсэг, шаваг, шарилж, бударгана, говийн болон сайрын хялгана, цөлийн ерхөг зэргийг тарих, үүний тулд үр үржүүлэх ажлыг аймаг орон нутгийн санаачлага, төрийн бодлогоор хийж хэрэгжүүлэх нэн чухал шаардлага тулгараад байна.

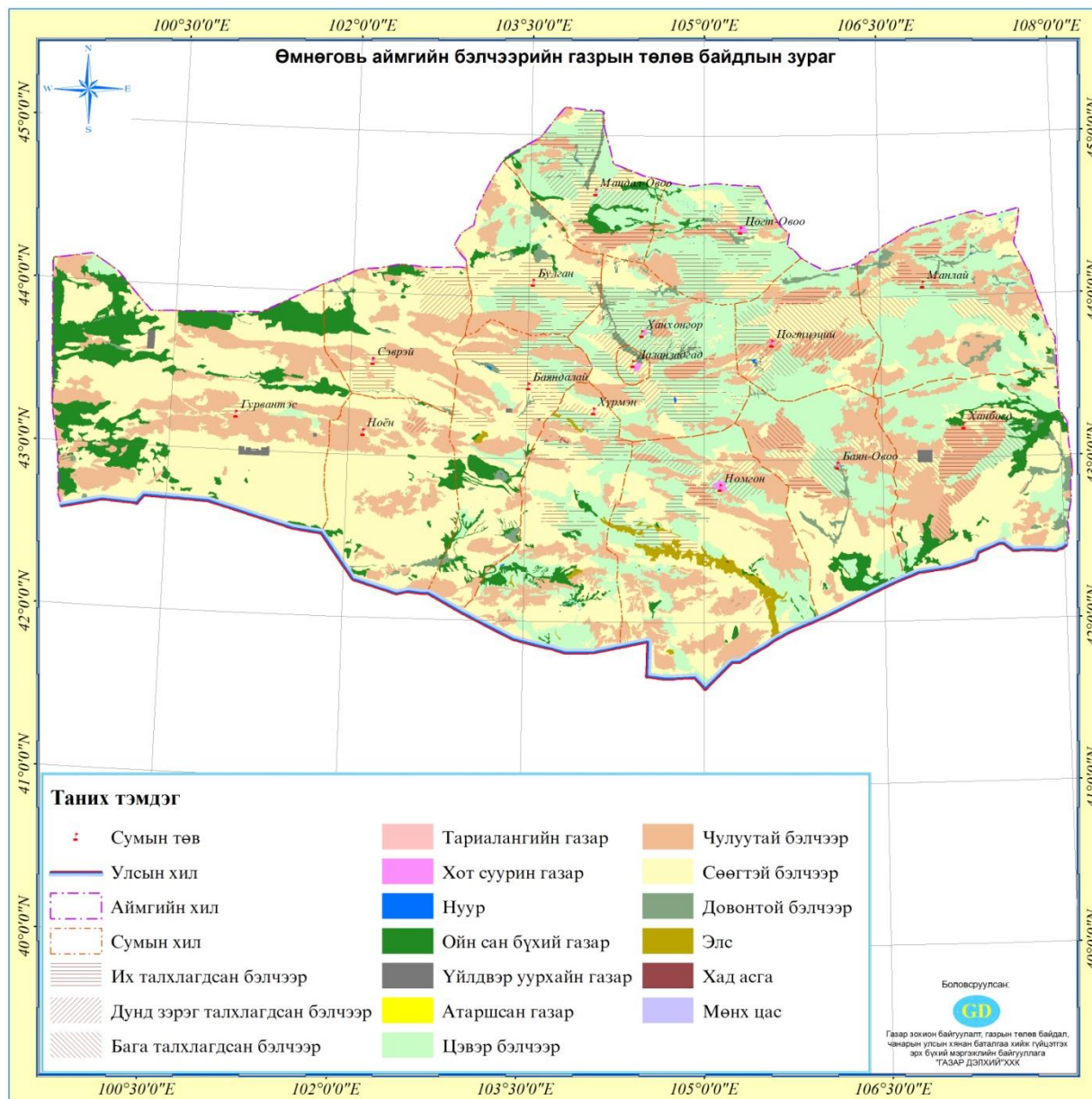
Говийн нөхцөлд бэлчээрт таримал ургамлын үр тарих аргаар сайжруулах нь нилээд төвөгтэй боловч ургамлын төрөл, зүйл, тарих хугацаа, тарих аргыг зөв сонгож чадвал боломж байгааг Ж.Гал (1975), П.Цэрэнпэлжээ (1985), Г.Ганхуяг (1985) нарын судалгааны дүн батлан харуулдаг юм. Мөн ӨМӨЗО-ны туршлагыг ч авч ашиглах шаардлагатай. Говийн хотос хоолой, хөндийгөөр жигд, тоорой, хайлаас, сухай, заг мэтийн мод сөөг, болон Коржинскийн харгана, алтан харгана, лидэр, сулхир, чихэр өвс, тэсэг, тогторгоно, сайрын болон говийн хялгана, цөлийн ерхөг зэрэг сөөгөнцөр, өвслөг ургамлын үр үржүүлэх, тарих талаар орон нутгийн иргэдийн санаачлагыг өдөөж дэмжих ажлыг аймаг, сумын хэмжээнд санаачлахад илүүдэхгүй. Монгол Улсын Засгийн Газар энэ чиглэлд төсөл хөтөлбөр батлаж хэрэгжүүлэх, олон улсын төслийг үүнд хандуулах нь байгаль орчныг хамгаалах, уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулах, говьд малын тэжээлийн нөөц бүрдүүлэхэд чухал алхам болох юм.

Бэлчээрийн газрын талхлагдалд оруулж байгаа гол шалтгаан нь худаг ус хангалтгүй, байгалийн гол горхи ширгэсний улмаас малтай иргэд байгаа усаа бараадан бэлчээр нутгаа зохицуулалтгүй, бэлчээрийн тэжээлийн нөөцийг мөлждөг, нэг газраа удаан хугацаагаар суух, суурин газрын орчимд малын бөөгнөрөл ихэссэн, автогений болон техногений нөлөөлөл их зэрэг юм. Мөн түүнчлэн огтоно, хулганы хөнөөл бий болсноос бас шалтгаалж байна. Харин өвөлжөө хавийн бэлчээр доройтолд орох нь харьцангуй бага. Энэ нь ашиглалтын хугацаа богинотой /цасан бүрхүүлтэй/, өвс ургамал мөн хөрс малын хөлд нэрвэгддэггүй/цасан жийрэгтэй, /ургамлыг биежсэн хойно/ мал бэлчээрлэдэг, хамгийн онцлог нь өвөлжөөний бэлчээр уламжлал ёсоор бараг хувийнх шиг хамгаалагддаг. Мөн уулархаг буюу талбай ихтэй / монгол хүний ойлголтоор уул мөлжүүртэй/ зэрэг онцлогт оршино.

Бэлчээр нутгийг зөв зохистой эдэлж ашиглахад:

- 1.Бэлчээрийн даацыг үл хэтрүүлэх
- 2.Тэжээлийн нөөцийг шавхахгүй
- 3.Ургамалд нөхөн төлжих хугацаа олгох

4.Сэлгэж ашиглах зэрэг үндсэн зарчмыг баримтлах шаардлагатай байна. Үүнийг хэрэгжүүлэхийн тулд бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөг 10-аас доошгүй жилээр ургашаа харж, зах зээлийн баримжаатай, экологигсан мал аж ахуй эрхлэх бодлого, стратегийн үүднээс малчдын өргөн оролцоотой боловсруулж, жил жилээр ахиулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө нь бэлчээр хамгаалах, зөв зохистой ашиглах, газар ашиглалтын улс, аймгийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх үндсийн үндэс болно.

Зураг №2.1. Төлөв байдлын өөрчлөлттэй талхлагдсан газрын байршил

Хүснэгт №2.23. Төлөв байдлын өөрчлөлттэй талхлагдсан бэлчээр

Сумын нэр	Талхлагдалын зэрэг	Ургамалжилт		га-н дундаж ургац	Талбай /га/	Тэжээлийн нөөц /тн/	Даац/хонь-толгой/
		Шифр	Ургамалжилтын нэр				
БАЯН-ОВОО	Их	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	1.2	26105.1	3132.6	7458.6
		У-VII-2-3	Холимог сөөгт	1.3	9338.6	1214.0	2890.5

	Бага	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	0.5	37263.7	1863.2	4436.2
		Н-V-3-1	Холимог сөөгт	1.3	17667.3	2296.8	5468.5
		У-VII-1-3	Бударгана-монгол өвст	2.5	18939.0	4734.7	11273.2
		У-VII-2-3	Холимог сөөгт	0.9	21076.3	1896.9	4516.3
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	2.1	7348.9	1543.3	3674.4
		ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1.3	53011.4	6891.5	16408.3
		ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	2.4	3433.1	823.9	1961.7
БАЯНДАЛАЙ	Их	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	0.8	9207.8	736.6	1753.9
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	0.8	16647.1	1331.8	3170.9
		Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс - таанат	1.2	59132.0	7095.8	16894.8
		ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	1.4	22790.0	3190.6	7596.7
		ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	0.7	34392.0	2407.4	5732.0
		ЦХ-I-1-6	Монгол өвс- тэсэгт	0.7	21373.8	1496.2	3562.3
		ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	0.7	26240.6	1836.8	4373.4
БУЛГАН	Их	Н-IV-3-1	Хармагт	1.4	2564.6	359.0	854.9
		Н-IV-3-2	Сийрэг загт	1.6	531.6	85.1	202.5
		БТ-4+Ц-I-2-8	Элс+Холимог сөөгт	1.2	20568.6	2468.2	5876.7
		Ц-I-1-4	Бор бударгана-таана-баглуурт	1.2	61882.5	7425.9	17680.7
		Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	1.7	9479.2	1611.5	3836.8
		ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	1.6	69621.6	11139.5	26522.5
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1.1	29788.2	3276.7	7801.7
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1.6	8740.5	1398.5	3329.7
ТУРВА НТЭС	Их	Н-IV-2-5	Бударгана-дэрст	0.2	1014.3	20.3	48.3
		Н-V-3-1	Холимог сөөгт	0.9	11340.2	1020.6	2430.0
ДАЛАНЗАДГАД	Их	Н-IV-3-1	Хармагт	1.6	38.4	6.1	14.6
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1.0	7115.9	711.6	1694.3
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1.2	5510.3	661.2	1574.4
	Дунд	Н-IV-2-6	Бударгана-хармагт	1.7	192.5	32.7	77.9
		Н-IV-3-1	Хармагт	1.3	7348.0	955.2	2274.4
		У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	1.2	7488.1	898.6	2139.5
		ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	1.1	14875.9	1636.4	3896.1
МАНДАЛ-ОВОО	Их	Н-III-5-1	Жижиг улалж- үетэнт	1.0	10332.2	1033.2	2460.0
		Н-IV-2-4	Бударганат	1.2	1298.7	155.8	371.1
		Н-IV-3-1	Хармагт	1.6	6282.8	1005.2	2393.4
		У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1.6	83452.7	13352.4	31791.5
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	1.3	23002.5	2990.3	7119.8
		Ц-II-4-1	Харганат	1.0	2049.2	204.9	487.9
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1.2	66312.9	7957.5	18946.5
		ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1.3	959.3	124.7	296.9
		ЦХ-I-3-1	Харганат	1.4	27535.6	3855.0	9178.5
	Дунд	Н-IV-2-6	Бударгана-хармагт	1.7	1694.0	288.0	685.7
		Н-IV-3-1	Хармагт	1.3	3475.3	451.8	1075.7
		У-VI-1-8	Монгол өвс - бударганат	1.2	6289.7	754.8	1797.1

		У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	0.9	1224.3	110.2	262.3
		Ц-I-1-4	Бор бударгана-таана-баглуурт	0.9	25572.7	2301.5	5479.9
		ЦХ-I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1.0	3325.7	332.6	791.8
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1.0	33172.9	3317.3	7898.3
МАНЛАЙ	Их	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	1.5	33222.8	4983.4	11865.3
		У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1.5	17569.3	2635.4	6274.7
		У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	1.9	8656.5	1644.7	3916.0
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	0.9	14244.2	1282.0	3052.3
		ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	2.1	18924.7	3974.2	9462.4
	Бага	БТ-4+Н-V-3-1	Элс+Холимог сөөгт	0.9	4444.8	400.0	952.5
		Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс - таанат	1.4	60357.7	8450.1	20119.2
НОЁН	Их	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	0.7	1069.6	74.9	178.3
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	0.8	1670.5	133.6	318.2
	Дунд	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	1.4	13813.2	1933.8	4604.4
НОМГОН	Их	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	2.1	24100.6	5061.1	12050.3
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	2.1	59835.3	12565.4	29917.6
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	2.1	20669.4	4340.6	10334.7
	Дунд	У-VI-1-1	Монгол өвс - ерхөгт	0.2	8162.7	163.3	388.7
		У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	0.4	7156.7	286.3	681.6
		ЦХ-I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	2.5	15064.2	3766.0	8966.8
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	0.2	26017.8	520.4	1238.9
		ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1.5	29524.5	4428.7	10544.5
СЭВРЭЙ	Их	БТ-4+Н-V-3-1	Элс+Холимог сөөгт	1.2	19009.6	2281.1	5431.3
		У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	0.5	768.7	38.4	91.5
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	0.8	3426.2	274.1	652.6
		Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс - таанат	0.4	58315.7	2332.6	5553.9
Дунд	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	0.6	78441.6	4706.5	11205.9	
ХҮРМЭН	Их	Н-IV-1-1	Шарилж-үетэнт	0.6	10565.2	633.9	1509.3
		У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	0.5	5258.5	262.9	626.0
		У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	0.8	21398.1	1711.8	4075.8
		У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	0.4	17757.7	710.3	1691.2
		У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	0.5	8516.2	425.8	1013.8
		Х-II-2-10	Хазаар өвс- жижиг дэгнүүлт үетэнт	0.2	15598.5	312.0	742.8
		ЦХ-I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	0.4	33260.6	1330.4	3167.7
		ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	1.1	18928.6	2082.1	4957.5
Дунд	Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс - таанат	0.6	14928.8	895.7	2132.7	
ХАН БОГД	Их	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	1.0	19879.8	1988.0	4733.3
		У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	0.9	4529.0	407.6	970.5

		У-VII-2-2	Шар мод - баглуурт	0.7	20780.3	1454.6	3463.4	
		У-VII-2-3	Холимог сөөгт	0.9	97097.4	8738.8	20806.6	
		Бага	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	1.3	33257.3	4323.4	10293.9
			ЦХ-I-1-5	Монгол өвс - харганат	1.0	50138.2	5013.8	11937.7
			ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	2.4	49591.8	11902.0	28338.2
ХАНХОНГОР	Их	Н-IV-3-1	Хармагт	1.6	16427.1	2628.3	6257.9	
		Н-V-3-1	Холимог сөөгт	1.2	1191.2	142.9	340.3	
		У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	1.2	4748.4	569.8	1356.7	
		У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1.2	1991.3	239.0	568.9	
		У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	1.0	22735.7	2273.6	5413.3	
		У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	1.3	5818.0	756.3	1800.8	
		У-VI-1-8	Монгол өвс - бударганат	1.1	604.4	66.5	158.3	
		У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	1.2	3452.1	414.3	986.3	
		У-VI-2-1	Боролзой - монгол өвст	1.1	6919.0	761.1	1812.1	
		ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1.3	117420.1	15264.6	36344.3	
		ЦХ-I-1-10	Монгол өвс- бударганат	0.9	6557.3	590.2	1405.1	
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1.0	72275.8	7227.6	17208.5	
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1.1	1654.8	182.0	433.4	
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1.1	0.0	0.0	0.0	
		ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана- бударганат	1.5	20306.1	3045.9	7252.2	
	Дунд	Н-IV-3-1	Хармагт	1.3	16787.9	2182.4	5196.3	
		У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	1.0	18973.9	1897.4	4517.6	
		У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1.0	201.4	20.1	47.9	
		У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	0.8	2007.1	160.6	382.3	
		У-VI-2-1	Боролзой - монгол өвст	1.4	5139.7	719.6	1713.2	
		ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1.5	17567.6	2635.1	6274.2	
		ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	0.9	17023.8	1532.1	3648.0	
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1.2	57124.6	6855.0	16321.3	
	ЦОГТ-ОВОО	Их	Н-IV-2-2	Шар бударганат	2.2	683.2	150.3	357.9
			Н-IV-3-1	Хармагт	1.5	4863.6	729.5	1737.0
У-VI-1-3			Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1.5	4040.1	606.0	1442.9	
У-VI-1-4			Монгол өвс - таанат	1.2	6800.4	816.1	1943.0	
У-VI-1-5			Монгол өвс - шавагт	1.6	15525.3	2484.1	5914.4	
У-VII-1-2			Баглуурт, баглуур - бударганат	1.8	28218.3	5079.3	12093.6	
Ц-I-1-2			Баглуур-бударганат	2.9	17463.7	5064.5	12058.3	
Ц-I-1-4			Бор бударгана-таана- баглуурт	1.2	25390.7	3046.9	7254.5	
ЦХ- I-1-8			Монгол өвс-баглуурт	1.2	34606.6	4152.8	9887.6	
ЦХ-I-1-13			Хазаар өвс- таана- жижиг алаг өвст	0.5	33046.2	1652.3	3934.1	
ЦХ-I-1-15			Жижиг дэгнүүлт үетэн- шаваг- жижиг алаг өвст	1.3	11905.2	1547.7	3685.0	

ЦИГЦЭЛГ		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1.2	32754.8	3930.6	9358.5	
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1.8	16592.8	2986.7	7111.2	
		ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1.4	35770.7	5007.9	11923.6	
	Бага	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	0.7	4431.1	310.2	738.5	
	Их	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1.5	36156.8	5423.5	12913.1	
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1.8	3513.6	632.4	1505.8	
		ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	0.4	28781.9	1151.3	2741.1	
		Дунд	Н-IV-3-1	Хармагт	2.5	2170.5	542.6	1292.0
			У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	2.3	15713.5	3614.1	8605.0
			У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	0.4	2083.3	83.3	198.4
			У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	0.5	1078.9	53.9	128.4
			У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	1.3	73914.6	9608.9	22878.3
			У-VI-1-8	Монгол өвс - бударганат	0.5	1086.5	54.3	129.3
			ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	0.5	20328.1	1016.4	2420.0
		ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	0.3	3684.5	110.5	263.2	
Бага		Н-IV-3-1	Хармагт	0.9	6624.2	596.2	1419.5	
	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	1.2	2195.6	263.5	627.3		
	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	0.5	20412.3	1020.6	2430.0		
	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1.3	154660.0	20105.8	47870.9		
	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	2.4	45537.1	10928.9	26021.2		
Дүн					3064773.6	375095.5	893084.4	

Хүснэгт №2.24. Төрх байдлын өөрчлөлттэй, нөхөн сэргээх шаардлагатай эвдэрсэн бэлчээр

№	Сумдын нэр	Талбайн дугаар	Талбайн хэмжээ /га/	Бэлчээрийн хэв шинж			Элэгдэл эвдрэл
				Жилийн дундаж ургац /цн/	Ургамалын шифр	Ургамалжилтын нэр	
1	Ноён	1	46760.0	1.4	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	Нөхөн сэргээх, Тэра-Энержи
			46466.5	0.5	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	
			14500.7	0.6	У-VII-2-2	Шар мод - баглуурт	
			1647.9		БТ-4	Элс	
			10677.6	1.2	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	
			120052.8				
2	Сэврэй	2	78441.6	1.2	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	Нөхөн сэргээх
			55531.9	0.5	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	
			133973.5				
		3	20725.9	0.6	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	Нөхөн сэргээх
			55531.9	0.5	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	

			76257.7						
		4	74913.7	0.7	Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс -таанат	Нөхөн сэргээх		
			73014.7	0.8	У-VII-2-3	Холимог сөөгт			
			147928.4						
3	Мандал-Овоо	5	40675.4	1.1	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	Баянхошууны орчим нөхөн сэргээх		
			4699.2	0.7	Ц-I-1-7	Сийрэг бударганат			
			2237.1	0.6	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт			
			47611.8						
		6	31252.3	0.7	Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс -таанат	Нөхөн сэргээх		
			9958.8	1.1	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт			
			41211.2						
		7	34904.6	1.2	Ц-I-2-7	Шар мод-бударганат	Нөхөн сэргээх		
			21711.4	1.0	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт			
			56616.0						
		4	Хүрмэн	8	35856.4	1.1	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	Их аргалантын хулгар, нөхөн сэргээх
					10533.8	1.7	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	
46390.2									
9	21398.1			0.8	У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	Замтын газар, нөхөн сэргээх		
	35856.4			0.6	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт			
	57254.5								
10	27019.0			1.2	Ц-I-1-2	Баглуур-бударганат	Давсан, нөхөн сэргээх		
	76047.5			1.4	Ц-I-2-1	Зээргэнэт			
	103066.4								
11	22134.5			0.8	У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	Байшинт, нөхөн сэргээх		
	34659.2			1.7	У-VII-2-2	Шар мод - баглуурт			
	56793.7								
5	Ханхонгор	12	22476.1	1.0	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	Авто замын карер, нөхөн сэргээх		
			22476.1						
6	Гурвантэс	13	8114.8	0.2	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	Тамгат, нөхөн сэргээх		
			38976.6	0.5	У-VII-1-3	Бударгана-монгол өвст			

			32048.9	0.4	Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	
			79140.3				
7	Цогт-Овоо	14	5866.9	1.1	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	Нөхөн сэргээх, нинжа
			5751.7	1.2	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	
			3041.4	1.3	Ц-I-1-4	Бор бударгана-таана-баглуурт	
			14660.1				
		15	14531.5	1.1	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	Нөхөн сэргээх, нинжа
			699.5	1.9	Н-IV-2-2	Шар бударганат	
			3958.7	1.2	Ц-I-1-7	Сийрэг бударганат	
			19189.8				
		16	4847.2	1.0	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	Нөхөн сэргээх, нинжа
			26595.3	0.5	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	
			31442.5				
		17	10680.5	0.6	ЦХ-I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Нөхөн сэргээх, нинжа
			4847.2	1.0	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	
			15527.7				
			Бүгд		1069592.8		

Төрх төлөв байдлын өөрчлөлтөд орсон бэлчээр нутагуудад авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг доорхи байдлаар төлөвлөж байна /2,25р хүснэгт/. Уул уурхайн үйл ажиллагаа, гар аргаар алт олборлогчид, авто замын карьер зэрэг техногений болон хүний буруутай үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй эвдэрсэн газруудыг хариуцагч байгууллага, иргэдээр нөхөн сэргээлт хийлгэх арга хэмжээ авах бөгөөд эзэн холбогдогч нь тогтоогдохгүй газруудад төсвийн хөрөнгөөр нөхөн сэргээлт хийх ажлыг нарийвчилсан төлөвлөгөө боловсруулан гүйцэтгэнэ. 2,25-р хүснэгтэд заагдсан арга хэмжээг хэрэгжүүлэх зорилгоор жил бүр малчин иргэд, орон нутгийн удирдлагууд хамтран бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулан хэрэгжүүлэх замаар бэлчээр ашиглалтыг сайжруулах, доройтол талхлагдалыг бууруулах арга хэмжээ авах боломжтой.

Хүснэгт №2.25. Төрх, төлөв байдлын өөрчлөлттэй бэлчээр нутагт авах арга хэмжээ

Сум ын нэр	Талхлагдалын зэрэг	Ургамалжилт		Авах арга хэмжээ
		Шифр	Ургамалжилтын нэр	
БАЯН-ОВОО	Их	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	2-3 жил мал бэлчээхгүй байх
		У-VII-2-3	Холимог сөөгт	
	Бага	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	Нэг жил өнжөөгөөд бэлчээрийн сэлгээнд оруулах
		Н-V-3-1	Холимог сөөгт	
		У-VII-1-3	Бударгана-монгол өвст	Зуны 2-р хагаст хөнгөн ашиглах
		У-VII-2-3	Холимог сөөгт	
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	Бэлчээрийн сэлгээнд эхний жил зун орой, намар, 2 дахь жил зун эрт ашиглах г.м. сэлгээтэй ашиглах
		ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	
		ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	
	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат		
ИХ ДА	Их	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	2-3 жил мал бэлчээхгүй байх

		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	Өвөл, хавар хөнгөн ашиглах
		Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс -таанат	
		ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	
		ЦХ-I-1-6	Монгол өвс- тэсэгт	
		ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	
БУЛГАН	Их	H-IV-3-1	Хармагт	2-3 жил өнжөөх
		H-IV-3-2	Сийрэг загт	
		БТ-4+Ц-I-2-8	Элс+Холимог сөөгт	Зөвхөн өвөл хөнгөн ашиглах
		Ц-I-1-4	Бор бударгана-таана-баглуурт	Өнжөөх
		Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	
		ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	
ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт			
ГУРВАНТЭС	Их	H-IV-2-5	Бударгана-дэрст	Хашаалах юмуу 2 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		H-V-3-1	Холимог сөөгт	
ДАЛАНЗАДГАД	Их	H-IV-3-1	Хармагт	Өнжөөх
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	
	Дунд	H-IV-2-6	Бударгана-хармагт	Улирлын сэлгээнд оруулж хөнгөн ашиглах
		H-IV-3-1	Хармагт	Улирлын сэлгээнд оруулж хөнгөн ашиглах
		У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	
		ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	Өнжөөх
МАНДАЛ-ОВОО	Их	H-III-5-1	Жижиг улалж- үетэнт	Нэг жил өнжөөгөөд бэлчээрийн сэлгээнд оруулах
		H-IV-2-4	Бударганат	
		H-IV-3-1	Хармагт	
		У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	Зөвхөн өвөл ашиглах
		Ц-II-4-1	Харганат	
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	
	ЦХ-I-3-1	Харганат		
	Дунд	H-IV-2-6	Бударгана-хармагт	2 жил өнжөөх
		H-IV-3-1	Хармагт	Улирлын сэлгээгээр хөнгөн ашиглах
		У-VI-1-8	Монгол өвс - бударганат	
		У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	
		Ц-I-1-4	Бор бударгана-таана-баглуурт	Зөвхөн өвөл ашиглах
ЦХ-I-1-8		Монгол өвс-баглуурт	Өвлийн бэлчээрт ашиглах	
ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст			
МАНЛАЙ	Их	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	
		У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт		
	БТ-4+H-V-3-1	Элс+Холимог сөөгт	Өвлийн бэлчээрт ашиглах	
	Бага	Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс -таанат	Сэлгээтэй хөнгөн ашиглах
ЦХ-I-1-2		Монгол өвс - хазаар өвст		
НС ЕН	Их	H-V-3-1	Холимог сөөгт	2 жил өнжөөх

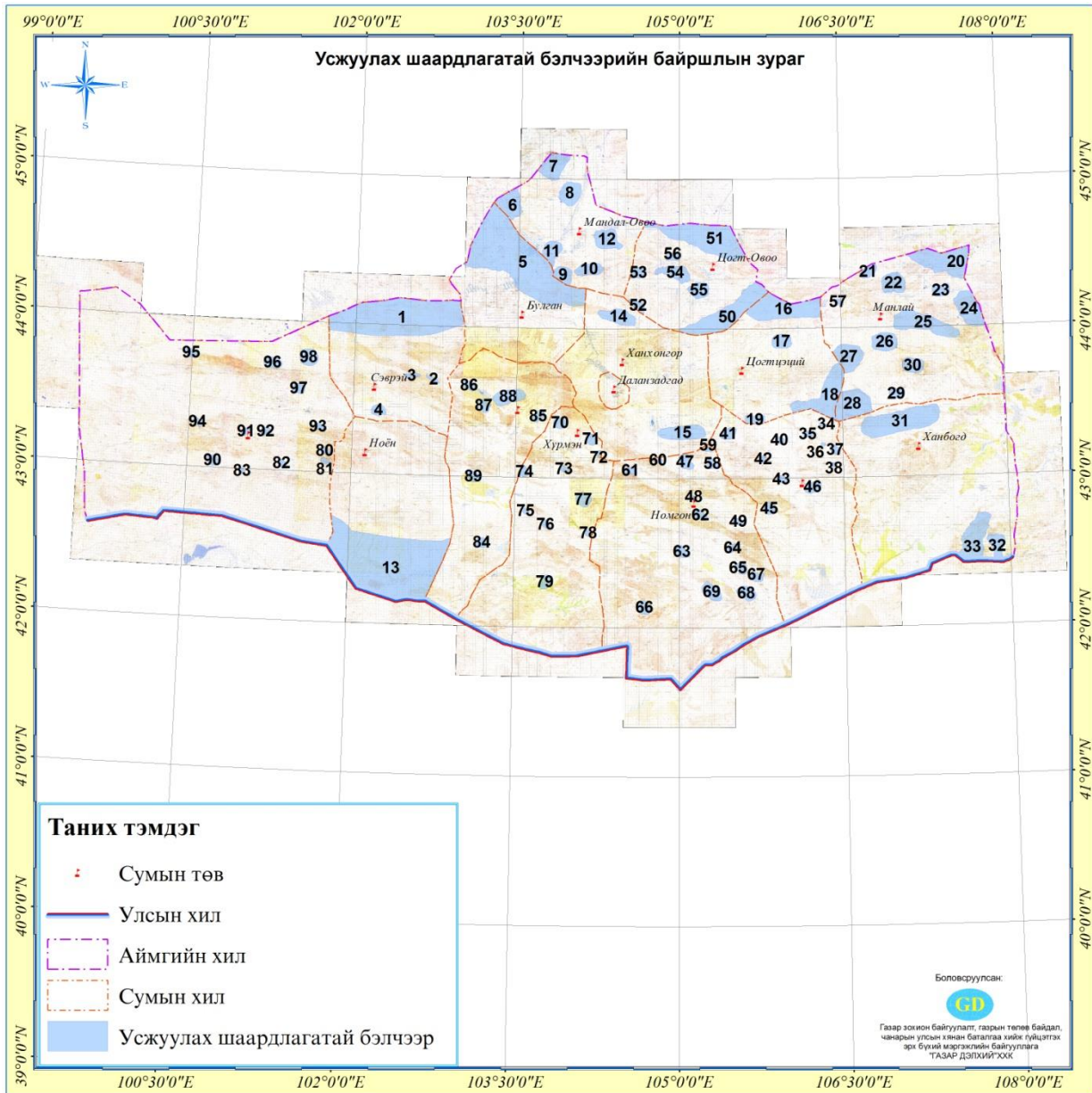
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	3-аас доошгүй жил мал бэлчээхийг хориглох
	Дунд	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	Улирлын сэлгээгээр хөнгөн ашиглах
НОМГОН	Их	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	
	Дунд	У-VI-1-1	Монгол өвс - ерхөгт	1-2 жил малын хөлөөс чөлөөлж сэлгээтэй ашиглах
		У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	
		ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Өвлийн бэлчээрт ашиглах
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	
ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат			
СЭВРЭЙ	Их	БТ-4+Н-V-3-1	Элс+Холимог сөөгт	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс -таанат	
	Дунд	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	Өвлийн бэлчээрт ашиглах
ХҮРМЭН	Их	Н-IV-1-1	Шарилж-үетэнт	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	
		У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	
		У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	
		У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	
		Х-II-2-10	Хазаар өвс- жижиг дэгнүүлт үетэнт	1-2 жил өнжөөх
		ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
	ЦХ-I-1-1	Монгол өвст		
Дунд	Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс -таанат	Нэг жил өнжөөгөөд сэлгээтэй хөнгөн ашиглах	
ХАНБОГД	Их	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	
		У-VII-2-2	Шар мод - баглуурт	
		У-VII-2-3	Холимог сөөгт	
	Бага	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	Сэлгээтэй хөнгөн ашиглах
		ЦХ-I-1-5	Монгол өвс - харганат	
		ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	
ХАНХОНГОР	Их	Н-IV-3-1	Хармагт	2 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		Н-V-3-1	Холимог сөөгт	
		У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	2-3 жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	
		У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	
		У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	
		У-VI-1-8	Монгол өвс - бударганат	
		У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	
		У-VI-2-1	Боролзой - монгол өвст	
		ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	3-аас доошгүй жил малын хөлөөс чөлөөлөх
		ЦХ-I-1-10	Монгол өвс- бударганат	
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	
		ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	
	Дунд	Н-IV-3-1	Хармагт	1-2 жил өнжөөгөөд сэлгээтэй хөнгөн ашиглах
У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст			

		У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	
		У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	
		У-VI-2-1	Боролзой - монгол өвст	
		ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	
		ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	
ЦОГТ-ОВОО	Их	Н-IV-2-2	Шар бударганат	1-2 жил өнжөөгөөд сэлгээтэй хөнгөн ашиглах
		Н-IV-3-1	Хармагт	2-3 жил өнжөөгөөд сэлгээтэй хөнгөн ашиглах
		У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	
		У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	
		У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	Удаан хугацаагаар малын хөлөөс чөлөөлөх
		У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	
		Ц-I-1-2	Баглуур-бударганат	2-3 жил өнжөөх
		Ц-I-1-4	Бор бударгана-таана-баглуурт	
		ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	
		ЦХ-I-1-13	Хазаар өвс- таана- жижиг алаг өвст	
		ЦХ-I-1-15	Жижиг дэгнүүлт үетэн- шаваг- жижиг алаг өвст	
		ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	Сэлгээнд оруулж хөнгөн ашиглах
	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт		
Бага	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт		
ЦОГТЦЭЙ	Их	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	2-3 жил өнжөөх
		ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	
		ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	
	Дунд	Н-IV-3-1	Хармагт	1-2 жил өнжөөгөөд сэлгээтэй ашиглах
		У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	
		У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	
		У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	
		У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	
		У-VI-1-8	Монгол өвс - бударганат	
		ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	
	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	Улирлаар сэлгээтэй ашиглах	
	Бага	Н-IV-3-1		Хармагт
		У-VI-1-2		Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст
		ЦХ- I-1-8		Монгол өвс-баглуурт
		ЦХ-I-1-2		Монгол өвс - хазаар өвст
ЦХ-I-2-2		Таана-монгол өвст		

2.3.3. Ашиглалт багатай бэлчээрийн төлөвлөлт

Доройтсон бэлчээрийг малын хөлөөс чөлөөлөх, бэлчээрийн сэлгээ нэвтрүүлэхийн тулд ашиглалт багатай болон ашиглалтгүй байгаа бэлчээрийн нөхцөлийг ашиглах зайлшгүй шаардлага гарна. Судалгаагаар Өмнөговь аймагт нэн түрүүнд 2235,9 мян га бэлчээрийг усжуулах шаарлагатай байна (2.27-р хүснэгт, 2.1-р зураг). Усгүйгээс

шалтгаалан ашиглалт багатай байгаа 1-р ээлжинд усжуулах шаардлагатай 98 байршил дахь 2235,9 мян.га бэлчээр нь 762,1 мянган хонь/толгой даацтай газар нутаг байна.

Зураг№2.2. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн байршил

Хүснэгт№2.26. Усжуулах шаардлагатай ашиглалт багатай бэлчээрийн тэжээлийн нөөц, даац

№	Сумын нэр	Талбайн дугаар	Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн мэдээлэл						Тохиромжтой байдлын үнэлгээ		
			Га ургац /цн/	Талбай /га/	Тэжээлийн нөөц	Даац	Төрх байдал	Ургамалын индекс	Ургамалжилтын нэр	Зун-Намар	Өвөл-Хавар
1	Сэвэрэй	1	1.1	630.44	69.35	165.11	Довонтой	Н-IV-2-2	Шар бударганат	3	1
			1.4	1985.55	277.98	661.85	Довонтой	Н-IV-2-5	Бударгана-дэрст	2	1
			1.2	1136.30	136.36	324.66	Довонтой	Н-IV-2-6	Бударгана-хармагт	2	2
			0.6	55786.07	3347.16	7969.44	Сөөгтэй	Н-V-2-1	Шарилж-шавагт	2	1
			1.7	29965.99	5094.22	12129.09	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2

		1.2	21101.51	2532.18	6029.00	Сөөгтэй	Н-V-3-2	Сийрэг заг- зээргэнэт	3	2
		1.2	19009.57	2281.15	5431.30	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	3	3
		1.1	6616.57	727.82	1732.91	Чулуутай	У-VI-2-2	Агь - шаваг - үетэнт	2	1
		0.9	747.95	67.32	160.28	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
		0.6	2273.35	136.40	324.76	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
		0.9	11364.40	1022.80	2435.23	Сөөгтэй	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
		0.9	8784.25	790.58	1882.34	Чулуутай	У-VII-1-3	Бударгана- монгол өвст	2	2
		0.9	163.71	14.73	35.08	Чулуутай	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	1	1
		0.6	5296.17	317.77	756.60	Сөөгтэй	Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	3	1
		1	2665.77	266.58	634.71	Сөөгтэй	Ц-I-1-5	Бударгана- монгол өвс - таанат	2	1
		1.5	1655.77	248.37	591.35	Сөөгтэй	Ц-I-2-9	Сийрэг загт	2	2
		1.3	6245.38	811.90	1933.09	Сөөгтэй	Ц-II-4-2	Харгана-элсний шаваг	2	2
		1.3	482.25	62.69	149.27	Сөөгтэй	Ц-II-4-2	Харгана-элсний шаваг	2	1
		1.3	13612.43	1769.62	4213.37	Сөөгтэй	Ц-II-4-3	Загт	3	1
		0.7	10637.39	744.62	1772.90	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1	2
		1.1	3091.78	340.10	809.75	Чулуутай	ЦХ-I-3-1	Харганат	1	2
			23240.47					Заган ой бүхий газар		
			47.78					Нуур		
			226540.83	21059.68	50142.09					
	2	0.6	1967.74	118.06	281.11	Сөөгтэй	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	2	1
		0.6	2.29	0.14	0.33	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	3	3
		0.8	708.30	56.66	134.91	Чулуутай	У-VII-2-3	Холимог сөөгт	3	2
			2678.32	174.87	416.35					
	3	0.6	573.04	34.38	81.86	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	3	3
		0.8	2125.93	170.07	404.94	Чулуутай	У-VII-2-3	Холимог сөөгт	3	2
		0.7	1064.58	74.52	177.43	Сөөгтэй	Ц-I-1-5	Бударгана- монгол өвс - таанат	2	1
			3763.54	278.98	664.23					
	4	1.2	93.98	11.28	26.85	Довонтой	Н-IV-2-6	Бударгана- хармагт	2	2
		0.4	7008.43	280.34	667.47	Сөөгтэй	Ц-I-1-5	Бударгана- монгол өвс - таанат	2	1
			7102.41	291.62	694.32					
2	Б У Л Г А Н	5	1.6	4061.33	649.81	Довонтой	Н-I-1-1	Зэгст, Зэгс- улалжийт	3	2
			2.3	7787.22	1791.06	Довонтой	Н-IV-2-6	Бударгана- хармагт	2	2
			1.9	447.68	85.06	Довонтой	Н-IV-3-1	Хармагт	3	3
			1.5	7790.89	1168.63	Сөөгтэй	Н-IV-3-2	Сийрэг загт	3	2
			1.4	41812.47	5853.75	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	3	3

		1.4	31185.25	4365.94	10395.08	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
		1.3	1096.76	142.58	339.47	Цэвэр	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	1	3
		1.9	1632.82	310.24	738.66	Чулуутай	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	3	1
		1.5	12577.03	1886.55	4491.80	Сөөгтэй	Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	3	2
		1.5	60227.61	9034.14	21509.86	Сөөгтэй	Ц-I-1-2	Баглуур-бударганат	3	1
		1.6	1766.57	282.65	672.98	Сөөгтэй	Ц-I-1-4	Бор бударгана-таана-баглуурт	2	1
		1.4	11235.65	1572.99	3745.22	Сөөгтэй	Ц-I-1-6	Улаанбударгана-бударганат	3	1
		1.8	19994.86	3599.08	8569.23	Сөөгтэй	Ц-I-1-7	Сийрэг бударганат	3	2
		1.4	3566.54	499.32	1188.85	Сөөгтэй	Ц-I-2-9	Сийрэг загт	2	2
		1.5	21532.07	3229.81	7690.03	Сөөгтэй	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2
		1.1	3903.86	429.42	1022.44	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
		1.7	31713.84	5391.35	12836.55	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
				9996.94				Заган ой бүхий газар		
		298.98				Нуур				
		272628.37	40292.38	95934.23						
3	М а н д а л - О в о о	2.2	1649.00	362.78	863.76	Цэвэр	Н-IV-2-6	Бударгана-хармагт	2	2
		3.1	1307.70	405.39	965.21	Цэвэр	БТ-4	Элс	4	4
		1.9	2381.67	452.52	1077.42	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
		1.3	3168.71	411.93	980.79	Чулуутай	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	1	3
		1.6	1313.15	210.10	500.25	Цэвэр	Ц-I-1-2	Баглуур-бударганат	3	1
		1	5276.47	527.65	1256.30	Цэвэр	Ц-I-1-4	Бор бударгана-таана-баглуурт	2	1
		1.9	3741.07	710.80	1692.39	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
		1.6	1660.04	265.61	632.40	Цэвэр	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2
		1.6	3661.32	585.81	1394.79	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
				5717.29				Заган ой бүхий газар		
				23.21				Нуур		
				29899.63	3932.59	9363.31				
				1.5	247.62	37.14	88.44	Цэвэр	БТ-5	Мараа, шал
		1.6	8644.88	1383.18	3293.29	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
		1.6	2048.88	327.82	780.52	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
		1.6	9788.28	1566.12	3728.87	Цэвэр	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2
		1.5	8966.83	1345.02	3202.44	Цэвэр	ЦХ-I-2-1	Боролзой-монгол өвст	2	1
		1.6	323.22	51.71	123.13	Сөөгтэй	ЦХ-I-3-1	Харганат	1	2
			9.70				Нуур			
		30029.41	4711.01	11216.69						

8	1.2	546.91	65.63	156.26	Довонтой	Н-IV-2-4	Бударганат	3	1
	1.6	1187.68	190.03	452.45	Довонтой	Н-IV-3-1	Хармагт	3	3
	1.6	393.53	62.96	149.92	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
	1.2	19992.80	2399.14	5712.23	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
	1.6	260.46	41.67	99.22	Цэвэр	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2
		8.95					Нуур		
		22390.32	2759.43	6570.08					
9	1.9	230.56	43.81	104.30	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	3	3
	1.5	7304.72	1095.71	2608.83	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	2	2
	1	861.89	86.19	205.21	Сөөгтэй	Ц-I-1-4	Бор бударгана- таана-баглуурт	2	1
	1.3	4251.77	552.73	1316.02	Сөөгтэй	Ц-I-1-7	Сийрэг бударганат	3	2
	1.5	1614.74	242.21	576.69	Чулуутай	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс- баглуурт	1	2
		4.13					Нуур		
		14267.81	2020.65	4811.06					
10	1	9356.66	935.67	2227.78	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
	1	819.00	81.90	195.00	Цэвэр	Ц-I-1-4	Бор бударгана- таана-баглуурт	2	1
		5316.83							
		15492.49	1017.57	2422.78					
11	2.2	219.65	48.32	115.06	Сөөгтэй	Н-IV-2-6	Бударгана- хармагт	2	2
	1.8	2235.41	402.37	958.03	Цэвэр	Н-IV-3-1	Хармагт	3	3
	1.5	727.39	109.11	259.78	Цэвэр	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	2	1
	1.5	387.46	58.12	138.38	Цэвэр	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2
	1.5	346.11	51.92	123.61	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	4	4
	1.4	1129.32	158.10	376.44	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
	1.3	3061.09	397.94	947.48	Сөөгтэй	Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	3	1
	1	486.63	48.66	115.86	Сөөгтэй	Ц-I-1-4	Бор бударгана- таана-баглуурт	2	1
	1.3	8249.29	1072.41	2553.35	Сөөгтэй	Ц-I-1-7	Сийрэг бударганат	3	2
	1.6	376.85	60.30	143.56	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2
		66.43					Нуур		
		17285.63	2407.26	5731.56					
12	1.3	706.66	91.87	218.73	Цэвэр	Н-IV-3-1	Хармагт	3	3
	1.2	6223.35	746.80	1778.10	Цэвэр	У-VI-1-8	Монгол өвс - бударганат	3	1
	1.2	446.90	53.63	127.69	Цэвэр	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	3	1
	1.2	11941.67	1433.00	3411.91	Цэвэр	Ц-I-1-4	Бор бударгана- таана-баглуурт	2	1
	1.6	190.41	30.46	72.54	Сөөгтэй	ЦХ-I-3-1	Харганат	1	2
		3965.60					Заган ой бүхий газар		

			23474.59	2355.76	5608.95							
4	Н о ё н	13	0.9	2343.10	210.88	502.09	Довонтой	Н-IV-2-4	Бударганат	3	1	
			0.9	436.76	39.31	93.59	Довонтой	Н-IV-2-5	Бударгана-дэрст	2	1	
			1	9679.23	967.92	2304.58	Довонтой	Н-IV-2-6	Бударгана-хармагт	2	2	
			1.4	238805.84	33432.82	79601.95	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2	
			1.7	21775.24	3701.79	8813.79	Сөөгтэй	Н-V-3-2	Сийрэг заг-зээргэнэт	3	2	
			0.4	7056.97	282.28	672.09	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1	
			0.9	16494.09	1484.47	3534.45	Чулуутай	У-VII-1-3	Бударгана-монгол өвст	2	2	
			0.6	7920.65	475.24	1131.52	Чулуутай	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	1	1	
			0.7	8708.78	609.61	1451.46	Чулуутай	У-VII-2-2	Шар мод - баглуурт	3	2	
			0.6	10403.74	624.22	1486.25	Сөөгтэй	У-VII-2-3	Холимог сөөгт	3	2	
			22134.90					Заган ой бүхий газар				
			1.01					Нуур				
			345760.31	41828.54	99591.77							
5	Х а н х о н г о р	14	1.8	1099.82	197.97	471.35	Довонтой	Н-IV-3-1	Хармагт	3	3	
			1.5	3041.23	456.18	1086.15	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	4	4	
			1.5	161.61	24.24	57.72	Сөөгтэй	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2	
			1	3344.73	334.47	796.36	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2	
			1.3	14171.85	1842.34	4386.52	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2	
			2.5	1247.04	311.76	742.29	Цэвэр	ЦХ-I-1-9	Монгол өвс-улаан бударганат	1	2	
			1.4	154.84	21.68	51.61	Цэвэр	ЦХ-I-2-3	Агь-шаваг-монгол өвст	1	2	
					23221.12	3188.64	7592.01					
		15	1.5	1206.60	180.99	430.93	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2	
			1.2	940.99	112.92	268.85	Цэвэр	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	1	1	
			1.4	421.88	59.06	140.63	Чулуутай	У-VI-2-1	Боролзой - монгол өвст	1	1	
			1.7	16912.42	2875.11	6845.50	Сөөгтэй	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2	
			1.5	3918.76	587.81	1399.56	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2	
			1.5	115.38	17.31	41.21	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2	
1.4	7895.28		1105.34	2631.76	Цэвэр	ЦХ-I-2-3	Агь-шаваг-монгол өвст	1	2			
			31411.31	4938.54	11758.44							
6	Ц о г т ц э ц и й	16	1.6	1406.26	225.00	535.72	Довонтой	Н-IV-2-1	Шар бударгана-дэрст	2	1	
			2.3	8849.68	2035.43	4846.25	Довонтой	Н-IV-2-5	Бударгана-дэрст	3	2	
			1.5	1272.72	190.91	454.54	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1	
			1.8	490.26	88.25	210.11	Цэвэр	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	3	1	
			1.7	1481.75	251.90	599.76	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2	
			1.8	7363.85	1325.49	3155.94	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс -	1	2	

							борлолцойт				
	1.9	1448.84	275.28	655.43	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс- таана-бударганат	1	2		
	3.8	51989.91	19756.17	47038.49	Цэвэр	ЦХ-I-2-3	Агь-шаваг- монгол өвст	1	2		
		74303.27	24148.42	57496.23							
17	1.5	136.90	20.54	48.89	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - борлолцойт	1	1		
	1.3	13243.37	1721.64	4099.14	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2		
		5.79					Нуур				
		13386.06	1742.17	4148.03							
18	1.2	62.28	7.47	17.79	Чулуутай	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс- монгол өвст	1	1		
	1.2	9333.08	1119.97	2666.59	Чулуутай	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	1	3		
	1.3	7453.22	968.92	2306.95	Чулуутай	У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	2	1		
	1.8	276.58	49.78	118.53	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1		
	1.8	5564.25	1001.57	2384.68	Цэвэр	Ц-II-1-3	Үетэн-агь-алаг өвст	2	2		
	1.8	12927.87	2327.02	5540.52	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	1	2		
	1.3	1714.60	222.90	530.71	Цэвэр	ЦХ-I-1-12	Хазаар өвс- монгол өвст	1	3		
	0.9	5210.59	468.95	1116.56	Цэвэр	ЦХ-I-1-13	Хазаар өвс- таана- жижиг алаг өвст	2	1		
	2	1955.99	391.20	931.43	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2		
	1.9	15489.54	2943.01	7007.17	Чулуутай	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс- таана-бударганат	1	2		
	1.1	3896.25	428.59	1020.45	Цэвэр	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	1	2		
		63884.24	9929.38	23641.37							
19	1.5	8536.27	1280.44	3048.67	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс- таана-бударганат	1	2		
		8536.27	1280.44	3048.67							
7	М а н л а й	20	1.6	13867.80	2218.85	5282.97	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - борлолцойт	1	1
			2.2	3460.24	761.25	1812.51	Чулуутай	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	3	1
			1.8	550.70	99.13	236.01	Цэвэр	Ц-I-1-5	Бударгана- монгол өвс - таанат	2	1
			2	5618.97	1123.79	2675.70	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
			1.9	20009.90	3801.88	9052.10	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - борлолцойт	1	2
			1.3	9937.51	1291.88	3075.90	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс- таана-бударганат	1	2
			2.3	7352.12	1690.99	4026.16	Цэвэр	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	1	2
			2.9	2565.84	744.09	1771.65	Цэвэр	ЦХ-I-2-3	Агь-шаваг- монгол өвст	1	2
			1.6	1110.92	177.75	423.21	Цэвэр	ЦХ-I-2-4	Шавгаг-таана- жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2
				407.49					Нуур		

		64881.49	11909.61	28356.20					
21	1.2	5511.17	661.34	1574.62	Чулуутай	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	1	1
	2	1718.04	343.61	818.11	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
	2.8	1549.87	433.96	1033.25	Цэвэр	ЦХ-I-2-3	Агь-шаваг-монгол өвст	1	2
		8779.08	1438.91	3425.98					
22	1.3	1155.73	150.24	357.72	Довонтой	Н-IV-2-1	Шар бударгана-дэрст	2	1
	1.5	11337.11	1700.57	4048.97	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
	1.9	1035.30	196.71	468.35	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
	2	6055.58	1211.12	2883.61	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
	1.5	796.21	119.43	284.36	Цэвэр	ЦХ-I-1-5	Монгол өвс - харганат	1	2
	1.6	1897.64	303.62	722.91	Цэвэр	ЦХ-I-2-4	Шеваг-таана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2
		135.35				Нуур			
		22412.92	3681.69	8765.92					
23	1.3	666.81	86.68	206.39	Довонтой	Н-IV-2-1	Шар бударгана-дэрст	2	1
	1.8	43.01	7.74	18.43	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	2
	1.9	8277.98	1572.82	3744.80	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2
	1.6	737.05	117.93	280.78	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2
	1.6	158.77	25.40	60.48	Цэвэр	ЦХ-I-2-4	Шеваг-таана-жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	2
		30.48				Нуур			
		9914.09	1810.57	4310.89					
24	1.8	433.53	78.04	185.80	Довонтой	Н-IV-2-1	Шар бударгана-дэрст	2	1
	1.1	17344.26	1907.87	4542.54	Чулуутай	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	2	3
	2.3	5570.56	1281.23	3050.54	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
	1.8	1172.44	211.04	502.48	Чулуутай	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шевагт	1	1
	1.9	3422.10	650.20	1548.09	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2
	1.6	2042.62	326.82	778.14	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2
	2.8	5120.53	1433.75	3413.69	Цэвэр	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шевагт	1	2
	1.5	3805.56	570.83	1359.13	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
		159.41				Нуур			
		39071.00	6459.77	15380.41					
25	2.3	1654.58	380.55	906.08	Цэвэр	Н-IV-1-1	Шарилж-үетэнт	1	2
	1.3	175.98	22.88	54.47	Довонтой	Н-IV-2-1	Шар бударгана-дэрст	2	1
	1.2	70.62	8.47	20.18	Цэвэр	БТ-4	Элс	3	3

	1.5	4761.57	714.24	1700.56	Чулуутай	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	3	2
	1.1	96.58	10.62	25.29	Чулуутай	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	2	3
	2.9	12866.44	3731.27	8883.97	Чулуутай	У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	2	1
	2.3	4804.65	1105.07	2631.12	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
	1.4	993.63	139.11	331.21	Сөөгтэй	Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс - таанат	2	1
	1.9	136.18	25.87	61.61	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2
	2	6646.28	1329.26	3164.90	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
	2.1	17203.56	3612.75	8601.78	Цэвэр	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1	2
	1.5	62.65	9.40	22.38	Цэвэр	ЦХ-I-1-5	Монгол өвс - харганат	1	2
	1.3	550.89	71.62	170.51	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
	1.1	3756.08	413.17	983.73	Цэвэр	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	1	2
		116.91					Нуур		
		53896.60	11574.27	27557.78					
26	1.9	746.52	141.84	337.71	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2
	2.2	399.98	87.99	209.51	Цэвэр	ЦХ-I-1-12	Хазаар өвс-монгол өвст	1	3
	1.3	57.31	7.45	17.74	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
	1.1	20993.68	2309.31	5498.35	Цэвэр	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	1	2
		4.08					Нуур		
		22201.57	2546.59	6063.31					
27	1.7	22185.04	3771.46	8979.66	Цэвэр	У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	2	1
	1.3	1666.09	216.59	515.69	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
	1.1	9325.42	1025.80	2442.37	Цэвэр	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	1	2
		33176.55	5013.84	11937.73					
28	1.9	9101.73	1729.33	4117.45	Цэвэр	БТ-4	Элс	3	3
	1.2	6179.58	741.55	1765.59	Чулуутай	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	1	3
	1.8	689.19	124.05	295.37	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
	1.8	1.93	0.35	0.83	Цэвэр	Ц-II-1-3	Үетэн-агь-алаг өвст	2	2
	1.3	321.99	41.86	99.66	Цэвэр	ЦХ-I-1-12	Хазаар өвс-монгол өвст	1	3
	0.9	6397.64	575.79	1370.92	Цэвэр	ЦХ-I-1-13	Хазаар өвс-таана- жижиг алаг өвст	2	1
	1.4	25701.51	3598.21	8567.17	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
		48393.58	6811.14	16217.00					
29	1.5	231.69	34.75	82.75	Чулуутай	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	1	3
	0.9	6601.84	594.17	1414.68	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2

		6833.53	628.92	1497.43					
30	1.3	683.82	88.90	211.66	Довонтой	Н-IV-2-1	Шар бударгана-дэрст	2	1
	1.6	1762.09	281.93	671.27	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
	2.9	2836.53	822.59	1958.55	Чулуутай	У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	2	1
	2.2	3247.41	714.43	1701.02	Цэвэр	ЦХ-I-1-12	Хазаар өвс-монгол өвст	1	3
	2.1	6767.78	1421.23	3383.89	Сөөгтэй	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	1	2
		15297.63	3329.09	7926.40					
57	1.3	209.63	27.25	64.89	Довонтой	Н-IV-2-1	Шар бударгана-дэрст	2	1
	1.4	1218.06	170.53	406.02	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
	1.3	256.64	33.36	79.44	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
	3.8	336.78	127.98	304.70	Цэвэр	ЦХ-I-2-3	Агь-шаваг-монгол өвст	1	2
		2021.11	359.12	855.05					
31	1.7	1422.07	241.75	575.60	Сөөгтэй	Н-IV-2-6	Бударгана-хармагт	2	2
	1.1	1543.41	169.78	404.23	Сөөгтэй	Н-IV-3-2	Сийрэг загт	3	2
	2.2	3992.12	878.27	2091.11	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	3	3
	1.5	11712.26	1756.84	4182.95	Чулуутай	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	1	3
	2.1	11.45	2.41	5.73	Чулуутай	У-VII-2-3	Холимог сөөгт	3	2
	2.2	66907.89	14719.74	35046.99	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2
	0.9	1177.31	105.96	252.28	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
		86766.52	17874.73	42558.89					
32	1.3	285.69	37.14	88.43	Довонтой	Н-IV-2-1	Шар бударгана-дэрст	2	1
	2.5	11011.64	2752.91	6554.55	Сөөгтэй	Н-IV-2-5	Бударгана-дэрст	2	1
	1.7	1579.44	268.50	639.30	Цэвэр	Н-IV-2-6	Бударгана-хармагт	2	2
	1.5	1705.33	255.80	609.05	Довонтой	Н-IV-3-1	Хармагт	3	3
	1.4	763.30	106.86	254.43	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
	1.7	791.26	134.51	320.27	Чулуутай	У-VII-1-3	Бударгана-монгол өвст	2	1
	1.7	54.03	9.19	21.87	Цэвэр	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	1	1
	1.4	1543.90	216.15	514.63	Чулуутай	У-VII-2-2	Шар мод - баглуурт	3	2
		17734.59	3781.06	9002.52					
33	1.3	1235.44	160.61	382.40	Цэвэр	Н-IV-1-2	Шарилж шаваг-бударганат	1	2
	1.3	392.26	50.99	121.42	Довонтой	Н-IV-2-1	Шар бударгана-дэрст	2	1
	2.5	17742.11	4435.53	10560.78	Сөөгтэй	Н-IV-2-5	Бударгана-дэрст	2	1
	1.6	5121.55	819.45	1951.07	Сөөгтэй	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	2	1
	3.1	1196.25	370.84	882.95	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2
	1.4	1704.67	238.65	568.22	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1

8
Х
а
н
б
о
г
д

		1.7	17760.82	3019.34	7188.90	Чулуутай	У-VII-1-3	Бударгана-монгол өвст	2	1
		1.7	1877.40	319.16	759.90	Цэвэр	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	1	1
		1.4	7804.33	1092.61	2601.44	Чулуутай	У-VII-2-2	Шар мод - баглуурт	3	2
		2	17.36	3.47	8.27	Цэвэр	У-VII-2-3	Холимог сөөгт	3	2
		1.5	151.87	22.78	54.24	Сөөгтэй	Ц-I-1-6	Улаанбударгана-бударганат	3	1
			55004.06	10533.42	25079.58					
9	34	1.8	559.32	100.68	239.71	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
		1.8	110.81	19.95	47.49	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	1	2
		2.2	204.23	44.93	106.98	Цэвэр	ЦХ-I-1-12	Хазаар өвс-монгол өвст	1	3
			874.36	165.55	394.18					
	35	1.8	1960.85	352.95	840.36	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
		1.9	937.58	178.14	424.14	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
			2898.43	531.09	1264.51					
	36	1.8	776.65	139.80	332.85	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
				776.65	139.80	332.85				
	37	1.8	989.87	178.18	424.23	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
		2.4	3022.41	725.38	1727.09	Чулуутай	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	1	1
			4012.28	903.55	2151.32					
	38	2.3	199.48	45.88	109.24	Сөөгтэй	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	2	1
		2.2	927.88	204.13	486.03	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
			91.01					Нуур		
			1218.38	250.01	595.27					
	40	1.4	2813.26	393.86	937.75	Цэвэр	ЦХ-I-1-1	Монгол өвст	1	2
			2813.26	393.86	937.75					
	41	1.9	244.42	46.44	110.57	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
		1.5	7726.92	1159.04	2759.62	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
			7971.35	1205.48	2870.19					
	42	2.5	1589.75	397.44	946.28	Чулуутай	У-VII-1-3	Бударгана-монгол өвст	2	1
		1.3	75.93	9.87	23.50	Чулуутай	У-VII-2-3	Холимог сөөгт	3	2
		1665.67	407.31	969.78						
43	0.5	55.46	2.77	6.60	Сөөгтэй	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	2	1	
	1.3	3700.21	481.03	1145.30	Цэвэр	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1	2	
		3755.67	483.80	1151.91						
45	3.1	4234.66	1312.75	3125.59	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2	
	1.2	1928.11	231.37	550.89	Чулуутай	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	2	2	
		6162.77	1544.12	3676.47						

46	1.8	1071.24	192.82	459.10	Довонтой	Н-IV-3-1	Хармагт	3	3
	2.9	1259.64	365.30	869.75	Чулуутай	У-VII-2-3	Холимог сөөгт	3	2
	2	5471.38	1094.28	2605.42	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
	1.3	181.60	23.61	56.21	Цэвэр	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1	2
		7983.86	1676.00	3990.49					
50	6.6	185.39	122.36	291.32	Цэвэр	Н-IV-2-1	Шар бударгана-дэрст	2	1
	1.5	79.31	11.90	28.33	Цэвэр	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	1	1
	1.5	5107.39	766.11	1824.07	Цэвэр	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
	1.6	7820.10	1251.22	2979.09	Цэвэр	У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	2	1
	1.5	4196.90	629.54	1498.89	Цэвэр	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	3	1
	1.7	7233.17	1229.64	2927.71	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2
	1.3	11864.44	1542.38	3672.33	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-15	Жижиг дэгнүүлт үетэн- шаваг-жижиг алаг өвст	2	1
	1.5	4904.84	735.73	1751.73	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
	1.8	15994.00	2878.92	6854.57	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2
	1.6	5743.12	918.90	2187.86	Цэвэр	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1	2
	1.9	10085.16	1916.18	4562.34	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганаг	1	2
	1.6	9179.28	1468.68	3496.87	Цэвэр	ЦХ-I-2-3	Агь-шаваг-монгол өвст	1	2
		21.22				Нуур			
		82414.32	13471.54	32075.09					
51	2	3665.47	733.09	1745.46	Сөөгтэй	Н-IV-3-1	Хармагт	3	3
	1.5	982.40	147.36	350.86	Чулуутай	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	2	1
	1.4	411.37	57.59	137.12	Цэвэр	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	2	1
	1.6	18249.89	2919.98	6952.34	Сөөгтэй	Ц-I-1-1	Бор бударгана-таана-баглуурт	3	1
	1.7	260.91	44.36	105.61	Сөөгтэй	Ц-I-2-3	Хойргот	3	2
	1.6	4811.57	769.85	1832.98	Сөөгтэй	Ц-I-2-4	Тост	2	2
	1.4	7977.77	1116.89	2659.26	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	2	2
	0.5	27419.47	1370.97	3264.22	Цэвэр	ЦХ-I-1-13	Хазаар өвс-таана- жижиг алаг өвст	2	1
	1.7	7944.38	1350.55	3215.58	Цэвэр	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2
	1.6	31543.73	5047.00	12016.66	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1	2
		6.07				Заган ой бүхий газар			
		159.83				Нуур			
		103432.88	13557.64	32280.09					
52	1.5	7103.50	1065.52	2536.96	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	1	1
		7103.50	1065.52	2536.96					

	53	1.5	3485.83	522.87	1244.94	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - борлозойт	2	1
		1.3	66.58	8.66	20.61	Цэвэр	Ц-II-1-2	Сульт-элсний шарилжит	3	1
		1.4	3813.01	533.82	1271.00	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2
		1.5	446.80	67.02	159.57	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
			493.30					Заган ой бүхий газар		
			8305.52	1132.37	2696.12					
	54	1.5	202.83	30.42	72.44	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - борлозойт	2	1
		0.6	7450.64	447.04	1064.38	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
		1.2	128.97	15.48	36.85	Цэвэр	Ц-I-1-4	Бор бударганатаана-баглуурт	2	1
		1.4	1105.10	154.71	368.37	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2
		1.5	1940.50	291.08	693.04	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
		1.6	8273.32	1323.73	3151.74	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
			273.35					Нуур		
			19374.71	2262.46	5386.81					
	55	2.5	1457.83	364.46	867.76	Цэвэр	Н-IV-2-2	Шар бударганат	3	1
		3.5	1765.46	617.91	1471.22	Цэвэр	Н-IV-2-3	Будраат	3	1
		1.2	9359.22	1123.11	2674.06	Цэвэр	Ц-I-1-4	Бор бударганатаана-баглуурт	2	1
		1.2	115.25	13.83	32.93	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	1	2
		1.2	1469.34	176.32	419.81	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
1.7		1.12	0.19	0.45	Цэвэр	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1	2	
1.6		78.08	12.49	29.75	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2	
		14246.30	2308.31	5495.97						
56	1.8	572.21	103.00	245.23	Довонтой	Н-IV-3-1	Хармагт	3	3	
	1.4	527.07	73.79	175.69	Цэвэр	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1	
	2	265.58	53.12	126.47	Цэвэр	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1	
	2.9	2484.34	720.46	1715.38	Цэвэр	Ц-I-1-2	Баглуур-бударганат	3	1	
	1.4	659.94	92.39	219.98	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	2	2	
		964.50					Заган ой бүхий газар			
		5473.64	1042.75	2482.75						
1 1	НОМГОН 47	0.7	711.48	49.80	118.58	Цэвэр	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	1	3
		1	3009.03	300.90	716.44	Цэвэр	У-VII-1-3	Бударганамонгол өвст	2	1
		1.3	483.38	62.84	149.62	Сөөгтэй	Ц-I-1-6	Улаанбударганабударганат	3	1
		0.3	4572.25	137.17	326.59	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	1	2
			8776.13	550.71	1311.22					

48	1.5	140.18	21.03	50.06	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс- таана-бударганат	1	2
		658.19					Бэлчээрийн эдэлбэр бус газар		
		798.37	21.03	50.06					
49	2	3591.21	718.24	1710.10	Цэвэр	Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	3	1
		3591.21	718.24	1710.10					
58	1	5390.51	539.05	1283.45	Цэвэр	У-VII-1-3	Бударгана- монгол өвст	2	1
		5390.51	539.05	1283.45					
59	1	1504.09	150.41	358.12	Цэвэр	У-VII-1-3	Бударгана- монгол өвст	2	1
		1504.09	150.41	358.12					
60	0.3	432.98	12.99	30.93	Чулуутай	У-VI-1-1	Монгол өвс - ерхөгт	1	1
	0.3	2.94	0.09	0.21	Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс- таана-бударганат	1	2
	0.3	2144.84	64.35	153.20	Цэвэр	ЦХ-I-2-3	Агь-шаваг- монгол өвст	2	2
		2580.76	77.42	184.34					
61	0.2	67.80	1.36	3.23	Чулуутай	У-VI-1-1	Монгол өвс - ерхөгт	1	1
	0.4	602.98	24.12	57.43	Цэвэр	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	1	3
	0.2	3411.32	68.23	162.44	Цэвэр	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	1	2
		4082.11	93.70	223.10					
62	0.8	234.33	18.75	44.63	Чулуутай	У-VI-1-1	Монгол өвс - ерхөгт	2	1
	2	2200.25	440.05	1047.74	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
	0.8	3038.32	243.07	578.73	Цэвэр	Ц-I-1-5	Бударгана- монгол өвс - таанат	2	1
		5472.90	701.86	1671.10					
63	0.1	840.20	8.40	20.00	Сөөгтэй	Н-IV-3-1	Хармагт	3	3
	0.2	1290.19	25.80	61.44	Цэвэр	Ц-I-1-2	Баглуур- бударганат	3	1
	2.5	4328.52	1082.13	2576.50	Сөөгтэй	Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	3	2
		6458.91	1116.34	2657.94					
64	0.8	2403.32	192.27	457.78	Чулуутай	У-VI-1-1	Монгол өвс - ерхөгт	2	1
	2.5	1494.46	373.61	889.56	Сөөгтэй	Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	3	2
		3897.78	565.88	1347.33					
65	2.1	4421.75	928.57	2210.88	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
	1.3	131.02	17.03	40.55	Цэвэр	Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	3	1
	2.5	1536.58	384.14	914.63	Сөөгтэй	Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	3	2
		24.84					Бэлчээрийн эдэлбэр бус газар		
		6114.19	1329.75	3166.06					
66	0.1	109.58	1.10	2.61	Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	2	1
	0.7	6345.49	444.18	1057.58	Цэвэр	Ц-I-1-2	Баглуур- бударганат	3	1
	0.7	279.02	19.53	46.50	Сөөгтэй	Ц-I-2-7	Шар мод- бударганат	2	2

		28.13								
		6762.23	464.81	1106.69						
67	0.8	265.35	21.23	50.54	Чулуутай	У-VI-1-1	Монгол өвс - ерхөгт	2	1	
	2.1	5198.15	1091.61	2599.08	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1	
	1.3	680.28	88.44	210.56	Цэвэр	Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	3	1	
		6143.78	1201.28	2860.18						
68	2.1	63.67	13.37	31.84	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1	
	1.3	4062.68	528.15	1257.50	Цэвэр	Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	3	1	
	1.3	6216.19	808.10	1924.06	Цэвэр	Ц-I-1-7	Сийрэг бударганат	3	2	
	2.5	601.33	150.33	357.93	Сөөгтэй	Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	3	2	
		10943.87	1499.96	3571.32						
69	1.3	90.16	11.72	27.91	500	БТ-4	Элс	3	3	
	0.7	2002.47	140.17	333.74	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1	
	0.7	518.03	36.26	86.34	Сөөгтэй	Ц-I-1-2	Баглуур- бударганат	3	1	
	0.1	10605.59	106.06	252.51	Сөөгтэй	Ц-II-4-4	Холимог сөөгт	3	1	
		63.09					Заган ой бүхий газар			
		90.16					Бэлчээрийн эдэлбэр бус газар			
		13279.34	294.21	700.50						
Х Ү Р М Э Н	70	0.6	741.65	44.50	105.95	Сөөгтэй	Ц-I-1-5	Бударгана- монгол өвс - таанат	2	1
		0.9	4426.61	398.39	948.56	Сөөгтэй	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	1	2
		0.7	1310.53	91.74	218.42	Цэвэр	ЦХ-I-2-3	Агь-шаваг- монгол өвст	1	2
			6478.79	534.63	1272.93					
	71	0.7	1401.46	98.10	233.58	Сөөгтэй	Н-IV-2-6	Бударгана- хармагт	2	2
		1.6	1789.75	286.36	681.81	Цэвэр	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
		0.6	1332.35	79.94	190.34	Сөөгтэй	Ц-I-1-5	Бударгана- монгол өвс - таанат	2	1
		0.4	851.10	34.04	81.06	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс- баглуурт	1	2
		0.9	403.47	36.31	86.46	Сөөгтэй	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	1	2
			5778.13	534.76	1273.24					
72	0.5	264.67	13.23	31.51	Чулуутай	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс- монгол өвст	1	1	
	0.4	1223.32	48.93	116.51	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс- баглуурт	1	2	
		1487.99	62.17	148.02						
73	0.6	1751.17	105.07	250.17	Сөөгтэй	Н-IV-1-1	Шарилж-үетэнт	1	2	
	0.8	574.90	45.99	109.50	Цэвэр	У-VI-1-5	Монгол өвс - шавагт	2	1	

		2326.07	151.06	359.67						
74	0.6	1141.48	68.49	163.07	Сөөгтэй	Н-IV-1-1	Шарилж-үетэнт	1	2	
	1.4	1413.06	197.83	471.02	Чулуутай	У-VII-2-4	Холимог сөөг - загт	2	2	
	0.5	1315.52	65.78	156.61	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1	2	
		161.89								
		4031.94	332.09	790.70						
75	0.8	821.38	65.71	156.45	Цэвэр	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1	
	0.3	825.67	24.77	58.98	Сөөгтэй	Ц-II-4-1	Харганат	2	2	
		1647.05	90.48	215.43						
76	0.4	1326.21	53.05	126.31	Сөөгтэй	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	3	1	
	0.7	1325.92	92.81	220.99	Цэвэр	Х-II-2-10	Хазаар өвс- жижиг дэгнүүлт үетэнт	1	3	
		2652.13	145.86	347.29						
77	1.1	3705.45	407.60	970.48	Цэвэр	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс- монгол өвст	1	1	
	1.4	1093.69	153.12	364.56	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1	
	1.3	23.95	3.11	7.41	Цэвэр	Ц-I-1-2	Баглуур- бударганат	3	1	
	0.4	4785.62	191.42	455.77	Сөөгтэй	Ц-I-2-1	Зээргэнэт	3	2	
		9608.72	755.26	1798.23						
78	1.1	769.73	84.67	201.60	Цэвэр	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс- монгол өвст	1	1	
	1	374.59	37.46	89.19	Цэвэр	Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	3	1	
		1000.27					Бэлчээрийн эдэлбэр бус газар			
		2144.60	122.13	290.78						
79	1.4	1308.19	183.15	436.06	Цэвэр	Ц-I-1-2	Баглуур- бударганат	3	1	
	0.3	582.82	17.48	41.63	Сөөгтэй	Ц-I-2-3	Хойргот	3	2	
		5580.77					Заган ой бүхий газар			
		7471.78	200.63	477.69						
Б а я н д а л а й	84	0.8	5328.30	426.26	1014.91	Сөөгтэй	Ц-I-2-7	Шар мод- бударганат	2	2
			313.31					Заган ой бүхий газар		
			5641.60	426.26	1014.91					
	85	1.1	2207.32	242.81	578.11		БТ-4	Элс	3	3
		1.3	3410.48	443.36	1055.62	Сөөгтэй	Ц-I-1-5	Бударгана- монгол өвс - таанат	2	1
			5617.80	686.17	1633.73					
	86	1.5	1021.73	153.26	364.91	Довонтой	Н-IV-2-6	Бударгана- хармагт	2	2
		1.3	465.79	60.55	144.17	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	3	3
		0.7	3956.90	276.98	659.48	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1	2
			5444.42	490.80	1168.56					

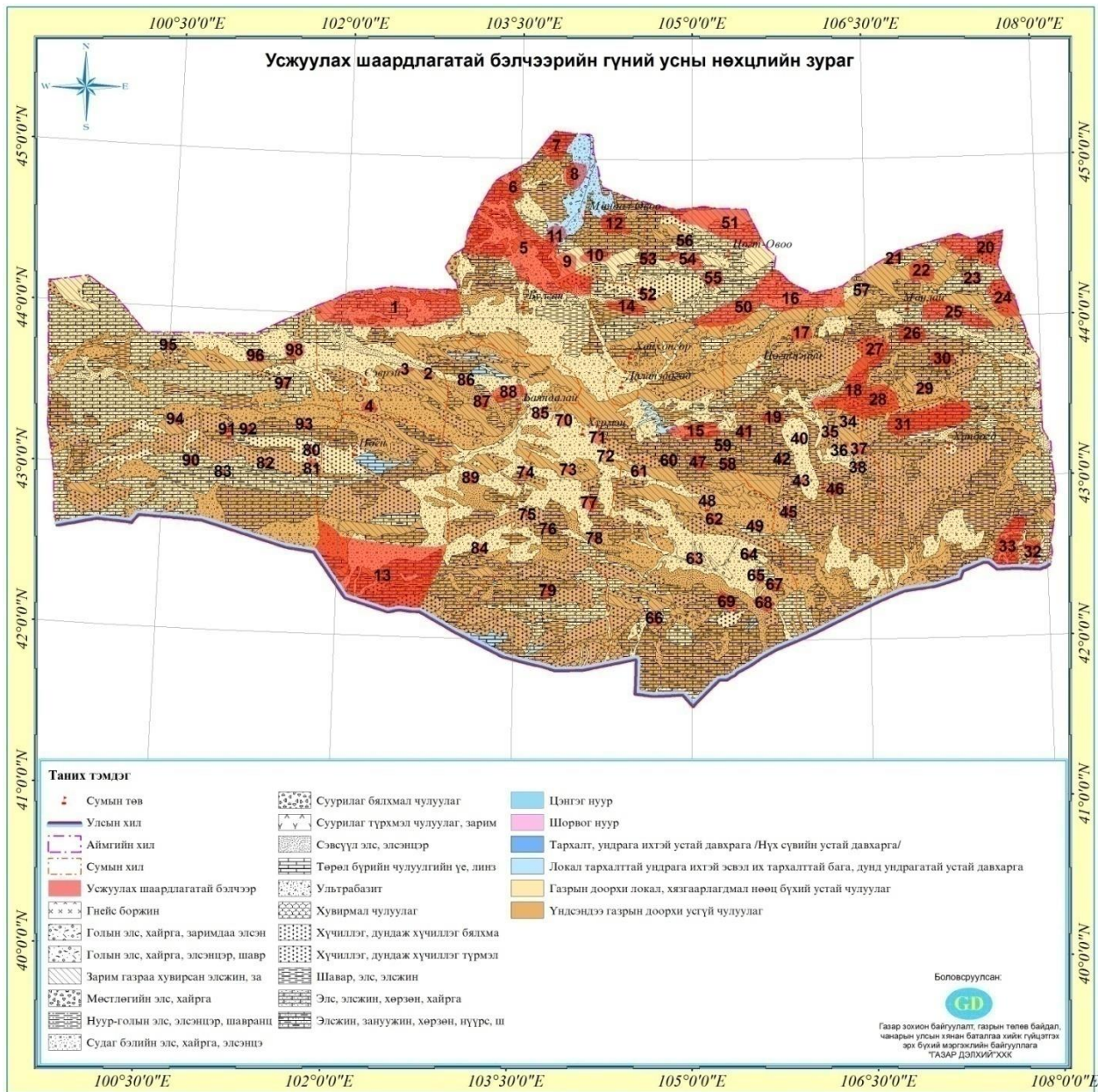
87	0.6	2567.78	154.07	366.83	Сөөгтэй	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	2	1
	1.3	3033.18	394.31	938.84	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	3	3
	0.7	1768.35	123.78	294.73	Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	1	2
		7369.32	672.17	1600.39					
88	1.3	2572.47	334.42	796.24	Сөөгтэй	БТ-4	Элс	3	3
	1.2	679.84	81.58	194.24	Сөөгтэй	Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс - таанат	2	1
	0.7	1940.66	135.85	323.44	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	1	2
	0.6	15690.79	941.45	2241.54	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-6	Монгол өвс - тэсэгт	1	1
	0.7	430.91	30.16	71.82	Цэвэр	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	1	2
		21314.67	1523.46	3627.28					
89	1.5	2813.37	422.01	1004.77	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2
	0.7	967.14	67.70	161.19	Цэвэр	ЦХ-I-2-3	Агь-шаваг-монгол өвст	1	2
		2238.03					Заган ой бүхий газар		
		6018.54	489.71	1165.96					
80	1.2	378.82	45.46	108.23	Цэвэр	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	1	3
	1	1046.53	104.65	249.17	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
	0.9	2085.95	187.74	446.99	Сөөгтэй	У-VII-2-3	Холимог сөөгт	3	2
		3511.29	337.85	804.39					
81	1	2735.88	273.59	651.40	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
		2735.88	273.59	651.40					
82	1.4	2482.71	347.58	827.57	Сөөгтэй	Н-V-3-2	Сийрэг заг-зэргэнэт	3	2
	0.3	486.95	14.61	34.78	Чулуутай	Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	3	2
		2969.66	362.19	862.35					
83	0.6	1247.68	74.86	178.24	Сөөгтэй	Н-V-2-1	Шарилж - шавагт	2	1
		1247.68	74.86	178.24					
90	1.4	5293.00	741.02	1764.33	Сөөгтэй	Н-V-3-2	Сийрэг заг-зэргэнэт	3	2
		5293.00	741.02	1764.33					
91	0.9	2887.86	259.91	618.83	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2
	0.3	46.53	1.40	3.32	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
		166.99					Бэлчээрийн эдэлбэр бус газар		
		3101.38	261.30	622.15					
92	1.5	2291.20	343.68	818.29	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2
	0.1	1366.48	13.66	32.54	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
		3657.68	357.34	850.82					
93	1.5	2551.31	382.70	911.18	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2
	1	437.28	43.73	104.11	Чулуутай	БТ-2	Хад, цохио, асга	3	3
		2988.59	426.42	1015.30					
94	1.5	1265.24	189.79	451.87	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2
	0.3	498.48	14.95	35.61	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол	3	1

Г
У
Р
В
А
Н
Т
Э
С

1
4

							өвст		
	0.3	1147.88	34.44	81.99	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
		2911.59	239.18	569.47					
95	0.5	373.20	18.66	44.43	Чулуутай	У-VII-1-3	Бударгана- монгол өвст	2	2
	0.9	2331.20	209.81	499.54	Сөөгтэй	Ц-I-1-2	Баглуур- бударганат	3	1
	0.5	1838.16	91.91	218.83	Сөөгтэй	Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	3	2
		156.07					Заган ой бүхий газар		
		4698.63	320.38	762.80					
96	0.9	1080.93	97.28	231.63	Сөөгтэй	Н-IV-2-3	Будраат	3	1
	0.3	51.21	1.54	3.66	Чулуутай	У-VII-1-1	Баглуур - монгол өвст	3	1
	0.9	7890.16	710.11	1690.75	Сөөгтэй	Ц-II-1-3	Үетэн-агь-алаг өвст	2	1
		4.42					Заган ой бүхий газар		
		9026.72	808.93	1926.03					
97	1.1	1311.08	144.22	343.38	Сөөгтэй	Н-V-3-1	Холимог сөөгт	2	2
	0.9	491.48	44.23	105.32	Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	3	1
	0.3	3832.79	114.98	273.77	Чулуутай	У-VII-1-3	Бударгана- монгол өвст	2	1
		5635.34	303.44	722.46					
98	0.9	4286.76	385.81	918.59	Сөөгтэй	Ц-II-1-3	Үетэн-агь-алаг өвст	2	1
		10162.47					Заган ой бүхий газар		
		14449.24	385.81	918.59					
	Дүн	2,235,980.23	320,086.40	762,110.48					

Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн гүний усны нөхцөлийг үнэлж үзэхэд нийт 98-н байршлаас 29 байршилд ус агуулагч хурдас байхгүй ба нийт талбайн 50% нь ямар нэг хэмжээгээр ус агуулагч хурдас бүхий бүс байгаа бөгөөд тус талбайд усны хайгуул судалгаа хийсний үндсэн дээр худаг гаргах боломжтой. /2.3-р зураг, 2.28-р хүснэгт/

Зураг №2.3. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн гүний усны нөхцлийн зураг

Хүснэгт №2.27. Усжуулах шаардлагатай, ашиглалт багатай бэлчээрийн гүний усны нөхцөл

№	Сумдын нэр	Талбайн дугаар	Томъёолсон	Гүний усны нөөц, тархалт	Талбай
1	Сэврэй	1	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	52294.88
			Нуур голын элс, элсэнцэр, шавранцар	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	5073.36
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	80949.64
			Сэвсүүл элс, элсэнцэр		447.02
			Сэвсүүл элс, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	24416.03
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэл		826.21
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	21798.46
			Элсжин, зануужин,		36168.61

			хөрзөн, нүүрс, шавар		
			Элжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	4687.45
					226661.67
		2	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2537.98
			Сэвсүүл элс, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	140.34
					2678.31
		3	Зарим газраа хувирсан элжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	908.20
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2718.98
			Сэвсүүл элс, элсэнцэр		136.36
					3763.54
		4	Зарим газраа хувирсан элжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	5164.60
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		1937.81
					7102.41
2	Булган	5	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	13608.67
			Зарим газраа хувирсан элжин, зануужин		4414.09
			Зарим газраа хувирсан элжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	12993.15
			Нуур голын элс, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	14734.74
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		92228.28
			Сэвсүүл элс, элсэнцэр		5892.88
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	18685.71
			Шавар, элс, элжин		25729.27
			Элс, элжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	16529.86
				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	39406.05
			Элжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	4421.70
				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	23983.97
					272628.37
3	Мандал-Овоо	6	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	6280.63
			Хувирмал чулуулаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	6542.86
			Шавар, элс, элжин		5739.70
			Элс, элжин, хөрзөн, хайрга		216.36
			Элжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		11120.08
				29899.63	
		7	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	1384.41

		Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	чулуулаг	93.61
		Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	408.64
		Хувирмал чулуулаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	82.41
		Шавар, элс, элсжин	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	3238.72
		Элсжин, зануужин, хөрсөн, нүүрс, шавар	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	24821.63
				30029.41
8		Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	2351.16
		Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2055.74
			Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	10630.99
		Шавар, элс, элсжин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	6230.51
		Элсжин, зануужин, хөрсөн, нүүрс, шавар		1121.92
				22390.32
9		Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	13006.54
		Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		1118.46
		Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	142.82
				14267.82
10		Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	9463.56
		Элс, элсжин, хөрсөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	6005.92
		Элсжин, зануужин, хөрсөн, нүүрс, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	23.00
				15492.49
11		Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	4325.18
		Нуур голын элс, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2010.47
		Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		363.90
		Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	5492.19
		Элс, элсжин, хөрсөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	4051.91
		Элсжин, зануужин, хөрсөн, нүүрс, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	1041.98
				17285.63
12		Нуур голын элс, элсэнцэр, шавранц	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	681.85
		Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	501.45
		Сэвсүүл элс, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1009.26
		Элс, элсжин, хөрсөн,		21282.04

			хайрга		
					23474.59
4	Ноён	13	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	4213.94
			Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	13293.67
			Нуур голын элс, элсэнцэр, шавранцар		16007.07
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	103249.88
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	41605.05
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг		33039.49
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		123788.49
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		10574.74
				345772.33	
5	Ханхон гор	14	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	150.96
			Сэвсүүл элс, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2912.33
			Шавар, элс, элсжин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	16065.36
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	4097.74
					23226.39
		15	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай	2158.24
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	10986.05
			Шавар, элс, элсжин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	8585.60
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		9681.43
					31411.32
6	Цогт цэций	16	Зарим газраа хувирсан элсжин, за	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	3749.34
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэ	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	33908.41
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялха	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	65.15
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	36580.36
					74303.27
		17	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэ	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	13313.08
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		72.98
					13386.06
		18	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай	4795.31

				чулуулаг		
			Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2921.26	
			Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин		10010.07	
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		7206.31	
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг		6477.89	
			Шавар, элс, элсжин		4737.17	
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		27301.53	
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	434.71
					63884.25	
		19	Шавар, элс, элсжин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	287.54	
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		1695.56	
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		6553.18	
					8536.27	
7	Манлай	20	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	3891.75	
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг		13581.92	
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	35269.83	
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		12137.98	
						64881.48
		21	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2875.24	
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	5903.84	
						8779.08
		22	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	16193.77	
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		994.01	
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	5108.57	
				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	116.59	
						22412.93
		23	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	35.65	
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	9860.59	
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	17.85	
						9914.09
		24	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	18417.84	
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2978.92	

			чулуулаг	
		Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	9231.37
		Шавар, элс, элсжин		45.81
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	8397.06
				39071.00
25	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэ	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	3176.81
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		2186.25
	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	12752.15
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		35835.68
				53950.90
26	Шавар, элс, элсжин	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	6028.05
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		6694.66
	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	7450.53
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		2028.33
				22201.57
27	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1921.71
		Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг		717.81
	Шавар, элс, элсжин	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		20930.66
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		5.79
	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		5060.97
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		4539.61
				33176.55
28	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	6212.64
		Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг		12886.73
	Шавар, элс, элсжин	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		9524.22
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		10198.31
	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	9571.67		
				48393.58
29	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	586.98
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		6236.15
	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	10.40		
				6833.53
30	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг	Хүчиллэг, дундаж	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	205.29
		Хүчиллэг, дундаж		803.77

			хүчиллэг, түрмэлин			
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		5700.80	
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		8587.78	
					15297.63	
8	Ханбогд	31	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	53.66	
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		2761.99	
			Суурилаг бялхамал чулуулаг		179.35	
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг		4876.26	
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин		627.68	
		Шавар, элс, элсжин	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	1509.26		
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	654.89		
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	849.15		
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	75254.28		
						86766.52
		32	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	10350.67	
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2193.57	
			Хувирмал чулуулаг		2135.05	
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		3055.30	
						17734.59
		33	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	11896.38	
			Хувирмал чулуулаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	3682.52	
			Шавар, элс, элсжин		1869.96	
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		32972.24	
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		4582.95	
				55004.05		
9	Баян-Овоо	34	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	874.36	
					874.36	
		35	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1672.83	
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		804.12	
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин		421.48	
					2898.43	
36	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	776.65			

				776.65	
		37	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	3898.93
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг		26.68
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		86.67
					4012.28
		38	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	116.53
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1101.84
					1218.38
		40	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2813.26
					2813.26
		41	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	978.07
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		6993.28
					7971.35
		42	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	679.93
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		985.74
					1665.67
		43	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2595.34
			Шавар, элс, элсжин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1160.33
					3755.67
		45	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1681.66
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг		3865.09
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	616.02
					6162.77
		46	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2410.34
			Шавар, элс, элсжин		5573.52
					7983.86
10	Номгон	47	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	4490.56
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		4285.57
					8776.13
		48	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	735.20
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		63.17
					798.37
		49	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	3546.68

			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	44.53
					3591.21
11	Цогт-Овоо	50	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	4710.17
				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	11126.27
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2728.53
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		53149.36
			Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		10704.57
				82418.90	
		51	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	48556.23
				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2245.89
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2222.33
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин		39116.48
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		11282.94
				103423.88	
		52	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	947.60
				Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин	6155.89
				7103.50	
		53	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2310.78
				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	4731.77
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	1262.96
				8305.51	
		54	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	9637.31
					10.75
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	5922.20	
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2587.20
		Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	1217.25	
				19374.71	
		55	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2683.38
					49.45
Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин	9164.60				
	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга				

			Элжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		2348.87
					14246.30
		56	Зарим газраа хувирсан элжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	18.50
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	833.05
			Элс, элжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	844.86
			Элжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	3777.23
					5473.64
12	Манлай	57	Зарим газраа хувирсан элжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1599.13
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	6.24
				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	415.74
					2021.11
13	Номгон	58	Шавар, элс, элжин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	757.22
			Элс, элжин, хөрзөн, хайрга		2270.74
			Элжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		2362.55
					5390.51
		59	Элс, элжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1504.09
					1504.09
		60	Элс, элжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2580.76
					2580.76
		61	Зарим газраа хувирсан элжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2690.27
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	1391.84
					4082.11
		62	Зарим газраа хувирсан элжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	4279.34
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		1193.55
					5472.89
		63	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	1262.03
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		5196.88
			6458.91		
64	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2669.63		
	Элс, элжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1079.97		
	Элжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		148.19		
			3897.78		

		65	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	474.54		
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	1468.41		
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	327.24		
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	3843.99		
							6114.19
		66	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	36.66		
			Хувирмал чулуулаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	555.85		
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	6169.72		
							6762.23
		67	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	277.76		
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2753.07		
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	533.77		
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2579.17		
							6143.78
		68	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	3102.82		
			Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		2387.78		
			Сэвсүүл элс, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2054.00		
			Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин		1821.90		
							1577.38
							10943.87
69	Сэвсүүл элс, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	968.24				
	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	901.04				
	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	8014.94				
	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	3139.00				
Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг		256.12					
					13279.34		
14	Хүрмэн	70	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	6478.79		
						6478.79	
		71	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	5030.28		

			чулуулаг	
		Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	589.61
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		158.24
				5778.13
	72	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	64.40
		Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	1423.60
				1487.99
	73	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2326.07
				2326.07
	74	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2498.14
		Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1533.81
				4031.94
	75	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1647.05
				1647.05
	76	Шавар, элс, элсжин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	937.38
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		1714.75
				2652.13
	77	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	5232.09
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	4376.63
				9608.73
	78	Сэвсүүл элс, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	876.71
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		1267.89
				2144.60
	79	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	6912.47
		Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	559.32
				7471.78
15	Гурван тэс	80	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	3511.29
				3511.29
		81	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2244.08
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	491.81
			2735.88	
	82	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	420.10

				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2549.56		
					2969.66		
		83	Элсжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	1247.68		
					1247.68		
16	Баян далай	84	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	5084.82		
			Суурилаг түрмэл чулуулаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	392.40		
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		164.38		
						5641.61	
		85	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	5554.68		
				Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	63.11		
						5617.80	
		86	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	4791.52		
				Сэвсүүл элс, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	652.91	
						5444.42	
		87	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1935.73		
					Сэвсүүл элс, элсэнцэр	4526.88	
					Шавар, элс, элсжин	906.70	
						7369.32	
		88	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	14807.74		
					Сэвсүүл элс, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1796.62
					Шавар, элс, элсжин	4710.31	
						21314.67	
		89	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	3829.40		
				Сэвсүүл элс, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2189.14	
				6018.54			
17	Гурван тэс	90	Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	5293.00		
					5293.00		
		91	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	452.53		
					Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	2648.84	
						3101.38	
		92	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1560.82		
Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	155.55						

		Элжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	211.16
			Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1730.15
				3657.68
	93	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	2399.64
		Элжин, зануужин, хөрзөн, нүүрс, шавар		588.95
				2988.60
	94	Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	1469.92
		Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр		1268.37
		Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин		173.29
				2911.59
	95	Суурилаг бялхамал чулуулаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	983.41
		Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг		24.83
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг
				4698.63
	96	Голын элс, хайрга, элсэнцэр, шавранцар	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	136.62
		Зарим газраа хувирсан элсжин, зануужин	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	376.33
		Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	2807.42
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		5706.35
				9026.72
	97	Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, бялхамаг	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	739.79
		Хүчиллэг, дундаж хүчиллэг, түрмэлин		373.40
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		4522.15
				5635.34
	98	Судаг бэлийн элс, хайрга, элсэнцэр	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	13146.65
		Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга		144.15
			Элс, элсжин, хөрзөн, хайрга	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг
				14261.23
	Бүгд			2,235,980.23

Худаг усгүйгээс шалтгаалан ашиглалт багатай байгаа бэлчээрийг усжуулах боломж нөхцөл, бэлчээр ашиглалтын улирлын тохиромжтой байдлын үнэлгээг нэгтгэн үзэхэд нийт талбай жилийн аль ч улиралд ашиглах боломжтой бөгөөд бүх талбай ус агуулагч хурдас бүхий давхаргатай байна. Тооцоолсноор аймгийн бэлчээр нутгийг усжуулахад эхний ээлжинд нийт 520 худаг шинээр гаргах шаардлагатай байна. /2.29-р хүснэгт/

Хүснэгт №2.28. Усжуулах шаардлагатай, ашиглалт багатай бэлчээрийн нөхцөлийн нэгдсэн үнэлгээ, шаардлагатай худгийн тоо

Талбайн дугаар	Бэлчээрийн тохиромжтой байдлын үнэлгээ	Бэлчээрийн эдэлбэр	Бэлчээрийн эдэлбэр бус газар	Усжуулах боломж, нөхцлийн үнэлгээ		Нийт талбай /га/	Шаардлагатай худгийн тоо
				Хайгуул хийгдэх уст давхрага бүхий газар	Хайгуул хийгдэх шаардлагагүй талбай		
1	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 50 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	203252.58	23288.25	191658.62	35003.05	226661.67	52
2	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 73 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2678.32		140.34	2537.98	2678.31	1
3	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 28 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	3763.54		2855.34	908.20	3763.54	1
4	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	7102.41			7102.41	7102.41	
5	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 40 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	262332.45	10295.93	151830.22	120798.15	272628.37	68
6	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 60 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	24159.13	5740.50	6280.63	23619.00	29899.63	7
7	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 70 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	30019.71	9.70	5125.38	24904.03	30029.41	8
8	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	22381.38	8.95	15037.90	7352.42	22390.32	6
9	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	14263.69	4.13	14125.00	142.82	14267.82	4
10	Жилийн аль улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой бэлчээр	10175.66	5316.83	9486.56	6005.92	15492.49	3
11	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой	17219.21	66.43	13233.72	4051.91	17285.63	5

	ба нийт талбайн 30 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой						
12	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	19508.99	3965.60	501.45	22973.14	23474.59	5
13	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	323624.40	22135.91	107463.82	238308.51	345772.33	84
14	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 80 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	23221.12		7010.07	16216.32	23226.39	6
15	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	31411.31		13144.29	18267.03	31411.32	8
16	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 85 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	74303.27		70488.77	3814.49	74303.27	19
17	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	13380.27	5.79		13386.06	13386.06	
18	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 70 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	63884.24		5230.02	58654.23	63884.25	16
19	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	8536.27			8536.27	8536.27	
20	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	64474.00	407.49	47407.81	17473.67	64881.48	17
21	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	8779.08		5903.84	2875.24	8779.08	3
22	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	22277.57	135.35	5108.57	17304.36	22412.93	6
23	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой	9883.62	30.48	9860.59	53.50	9914.09	3

	ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой						
24	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 40 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	38911.60	159.41	11375.98	27695.02	39071.00	10
25	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 52 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	53779.69	116.91	48587.83	5363.06	53950.90	14
26	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	22197.49	4.08	6694.66	15506.91	22201.57	6
27	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 67 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	33176.55			33176.55	33176.55	
28	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 66 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	48393.58			48393.58	48393.58	
29	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	6833.53			6833.53	6833.53	
30	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 76 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	15297.63			15297.63	15297.63	
31	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	86766.52		2358.41	84408.11	86766.52	23
32	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 72 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	17734.59		10350.67	7383.92	17734.59	5
33	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 81 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	55004.06		11896.38	43107.67	55004.05	15
34	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой	874.36			874.36	874.36	

	ба нийт талбайн 63 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой						
35	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 67 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2898.43			2898.43	2898.43	
36	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	776.65			776.65	776.65	
37	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	4012.28			4012.28	4012.28	
38	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1127.36	91.01	116.53	1101.84	1218.38	1
40	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2813.26		2813.26		2813.26	2
41	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	7971.35			7971.35	7971.35	
42	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1665.67			1665.67	1665.67	
43	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой			2595.34	1160.33	3755.67	2
45	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	6162.77		616.02	5546.75	6162.77	3
46	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 70 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	7983.86			7983.86	7983.86	
47	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 60 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	8776.13			8776.13	8776.13	
48	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой	140.18	658.19		798.37	798.37	

	ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой						
49	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	3591.21		44.53	3546.68	3591.21	1
50	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 70 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	82393.10	21.22	71292.63	11126.27	82418.90	21
51	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 45 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	103266.97	165.91	89895.04	13528.84	103423.88	27
52	Жилийн аль улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой бэлчээр	7103.50		6155.89	947.60	7103.50	2
53	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 54 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	7812.22	493.30	3573.74	4731.77	8305.51	2
54	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 60 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	19101.36	273.35	16787.51	2587.20	19374.71	5
55	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 88 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	14246.30		14246.30		14246.30	4
56	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 72 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	4509.14	964.50	4610.28	863.36	5473.64	2
57	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2021.11		6.24	2014.87	2021.11	1
58	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	5390.51			5390.51	5390.51	
59	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1504.09			1504.09	1504.09	

60	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	2580.76			2580.76	2580.76	
61	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	4082.11		1391.84	2690.27	4082.11	1
62	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	5472.90			5472.89	5472.89	
63	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад тохиромжтой	6458.91		6458.91		6458.91	2
64	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 61 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	3897.78		2669.63	1228.15	3897.78	1
65	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 74 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	6089.35	24.84	5786.95	327.24	6114.19	2
66	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	6734.10	28.13	6206.38	555.85	6762.23	2
67	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	6143.78		811.53	5332.24	6143.78	2
68	өвөл-хаврын улиралд ашиглахад тохиромжтой	10943.87		5490.60	5453.27	10943.87	3
69	өвөл-хаврын улиралд ашиглахад тохиромжтой	13216.25	153.25	4040.04	9239.30	13279.34	4
70	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	6478.79		6478.79		6478.79	2
71	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 54 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	5778.13		5030.28	747.85	5778.13	2
72	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1487.99		1423.60	64.40	1487.99	1
73	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 74 хувь	2326.07			2326.07	2326.07	

	нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой						
74	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 63 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	3870.05	161.89	2498.14	1533.81	4031.94	1
75	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 50 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1647.05			1647.05	1647.05	
76	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 50 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2652.13			2652.13	2652.13	
77	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 50 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	9608.72		5232.09	4376.63	9608.73	3
78	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1144.32	1000.27		2144.60	2144.60	
79	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 70 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1891.01	5580.77	559.32	6912.47	7471.78	1
80	Жилийн аль улиралд ашиглахад дунд зэрэг тохиромжтой ба нийт талбайн 30 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	3511.29		3511.29		3511.29	
81	өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2735.88		2244.08	491.81	2735.88	1
82	өвөл-хаврын улиралд ашиглахад тохиромжтой	2969.66		420.10	2549.56	2969.66	1
83	өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	1247.68		1247.68		1247.68	
84	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	5328.30	313.31	5084.82	556.79	5641.61	2
85	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 60 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	5617.80		5554.68	63.11	5617.80	2

86	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 72 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	5444.42		4791.52	652.91	5444.42	2
87	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба 41 дунд зэрэг тохиромжтой	7369.32			7369.32	7369.32	
88	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 84 хувь нь зун-намрын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	21314.67		14807.74	6506.93	21314.67	6
89	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	3780.51	2238.03	3829.40	2189.14	6018.54	1
90	өвөл-хаврын улиралд ашиглахад тохиромжтой	5293.00		5293.00		5293.00	1
91	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	2934.39	166.99		3101.38	3101.38	
92	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	3657.68		211.16	3446.52	3657.68	1
93	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	2988.59			2988.60	2988.60	
94	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба нийт талбайн 56 хувь нь өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	2911.59			2911.59	2911.59	
95	өвөл-хаврын улиралд ашиглахад тохиромжтой	4542.56	156.07	3690.39	1008.24	4698.63	2
96	өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	9022.29	4.42	8650.39	376.33	9026.72	3
97	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой бэлчээр	5635.34		5635.34		5635.34	2
98	Жилийн аль улиралд ашиглахад тохиромжтой ба өвөл-хаврын улиралд ашиглахад нэн тохиромжтой	4286.76	10162.47	13290.79	970.44	14261.23	1
	Дүн	2137965.07	94349.65	1118250.672	1117729.56	2235980.23	520

Хүснэгт №2.29. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрт шаардагдах хөрөнгийн тооцоо

№	Сумдын нэр	Бэлчээрийн талбай	Шинээр гаргах худаг	Үе шат			Нэгж худгийн зардал /сая.төг/
				I-р	II-р	III-р	
1	Баяндалай	691629.3	13	5	3	5	260
2	Баян-Овоо	520268.1	8	8	-	-	160
3	Булган	526087.9	68	15	28	25	1360
4	Гурвантэс	1413052.5	12	4	4	4	150
5	Даланзадгад	39270.4	-	-	-	-	-
6	Мандал-Овоо	579066.6	38	12	12	14	760
7	Манлай	1198068.3	60	15	22	23	1200
8	Номгон	1020191.8	18	5	7	6	360
9	Ноён	931539.3	84	18	33	33	1680
10	Сэврэй	138423.8	54	14	20	20	1080
11	Ханбогд	1107807.8	43	11	16	16	860
12	Ханхонгор	815633.4	33	10	12	11	660
13	Хүрмэн	1054660.8	10	4	3	3	200
14	Цогт-Овоо	642237.5	63	15	25	23	1260
15	Цогтцэций	685822.4	16	4	6	6	320
Дүн		11363760.7	520	140	191	189	10310

Бэлчээр усжуулах, газар тариалан эрхлэх зорилгоор гадаргын ус хуримтлуулах хөв цөөрөм байгуулах 8-н байршилд 3-н сум санал өгсөн бөгөөд тэдгээрийн ус хурах талбай, ус цуглуулах талбайн хэмжээг Усны сан бүхий газрын төлөвлөлтөд тусгав.

Бэлчээрт инженерийн хийцтэй худгаас гадна бага гүний КШК худаг, энгийн уурхайн худгийг 10-15 жилд гаргах ажлыг зохион байгуулах.

2.4. Эрчимжсэн аж ахуйг дэмжин хөгжүүлэх бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөө

2.4.1. Эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх бүс нутгийн үнэлгээ

Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх бүс нутгийн үнэлгээг

1. Бэлчээр ургамалжилтын үнэлгээ/2.30-р хүснэгт/
2. Тэжээлийн ургамал тариалах боломж /2.31-р хүснэгт/
3. Усан хангамжийн нөхцөл /2.32-р хүснэгт/ гэсэн шалгууруудаар үнэлэв.

Хүснэгт №2.30. Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх санал бүхий газрын бэлчээрийн ургамалжилтын үнэлгээ

Талбайн дугаар	Сумын нэр	Бэлчээрийн төрх байдал	Ургамалжилтын индекс	Ургамалжилт	Ямар малд тохиромжтой	Талбай
1		Сөөгтэй	Ц-I-1-5	Бударгана-монгол өвс -таанат	Бод, бог	703.09
						703.09
2	Манлай	Сөөгтэй	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	Бод, бог	138.17
		Цэвэр	ЦХ-I-1-5	Монгол өвс - харганат	Бод, бог	269.37
				Нуур		19.65
						427.19
3		Чулуутай	У-VI-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст	Бод, бог	71.68

						71.68
4		Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	Бод, бог	370.47
						370.47
5	Ханбогд	Довонтой	Н-IV-1-2	Шарилж шаваг-бударганат	Бог	991.31
		Сөөгтэй	Н-IV-2-5	Бударгана-дэрст	Бод	3085.97
						4077.27
6		Чулуутай	У-VII-2-1	Тэсэг - боролзой - шавагт	Бод, бог	15.99
						15.99
7	Баяновоо	Чулуутай	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	Бод, бог	5.62
		Чулуутай	У-VII-1-3	Бударгана-монгол өвст	Бод, бог, Тэмээ	9.41
						15.03
8		Чулуутай	ЦХ-I-1-12	Хазаар өвс- монгол өвст	Бод, бог	2988.10
						2988.10
9		Цэвэр	ЦХ-I-1-4	Монгол өвс - шавагт	Бод, бог	40.34
						40.34
10		Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	Бод, бог	3947.65
						3947.65
11		Сөөгтэй	Н-IV-3-1	Хармагт	Бод	43.74
		Цэвэр	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	Бод, бог	165.97
						209.71
12	Номгон	Сөөгтэй	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Бод, бог	658.35
		Сөөгтэй	ЦХ-I-2-2	Таана-монгол өвст	Бод, бог	965.97
		Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	Бод, бог, Тэмээ	800.62
		Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	Бод, бог	5.75
						2430.68
13		Сөөгтэй	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Бод, бог	573.50
		Чулуутай	У-VII-1-2	Баглуурт, баглуур - бударганат	Бод, бог, Тэмээ	90.39
						663.89
14		Цэвэр	Ц-I-1-1	Баглуур-монгол өвст	Бод, бог	420.85
		Сөөгтэй	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Бод, бог	89.62
		Сөөгтэй	Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	Бод, бог	167.87
						678.34
15		Сөөгтэй	Ц-I-2-8	Холимог сөөгт	Бод, бог	414.51
		Сөөгтэй	Н-IV-3-1	Хармагт	Бод	343.20
						757.71
16		Цэвэр	ЦХ-I-1-13	Хазаар өвс- таана- жижиг алаг өвст	Бод, бог	1073.69
						1073.69
17	Цогт-Овоо	Цэвэр	Н-IV-3-1	Хармагт	Бод	493.73
		Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Бод, бог	178.41
		Цэвэр	У-VI-1-4	Монгол өвс - таанат	Бод, бог	0.82
		Цэвэр	ЦХ-I-2-1	Боролзой-монгол өвст	Бод, бог	18.01
		Чулуутай	У-VI-1-3	Монгол өвст, монгол өвс - боролзойт	Бод, бог	114.69
		Цэвэр	ЦХ-I-1-2	Монгол өвс - хазаар өвст	Бод, бог	163.00

						968.66
18		Сөөгтэй	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	Бод, бог	18.78
		Цэвэр	ЦХ-I-1-7	Монгол өвс-таана-бударганат	Бод, бог	1107.26
						1126.04
19		Чулуутай	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	Бод, бог	672.52
		Цэвэр	Н-IV-2-2	Шар бударганат	Бод	60.17
		Цэвэр	Ц-I-1-7	Сийрэг бударганат	Бод, бог	314.57
		Чулуутай	У-VI-1-9	Монгол өвс - баглуурт	Бод, бог	0.75
						1048.00
20		Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Бод, бог	116.06
		Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Бод, бог	162.04
		Сөөгтэй	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Бод, бог	872.94
				1151.04		
21	Ханхонгор	Цэвэр	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Бод, бог	468.92
		Сөөгтэй	ЦХ- I-1-8	Монгол өвс-баглуурт	Бод, бог	246.38
						715.30
22		Цэвэр	ЦХ-I-1-3	Монгол өвс - боролзойт	Бод, бог	14.17
						14.17
Дүн						23494.03

2.30-р хүснэгтээс харахад эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх санал бүхий 22-н газраас байгалийн хадлан бэлтгэх боломжтой талбайтай газар байхгүй бөгөөд ургамалжилтын хувьд бэлчээрийн талбай нь бүх төрлийн бэлчээрийн малд тохиромжтой сүү, махны чиглэлийн цэвэр цусны үхэрт таарамж муутай бэлчээр нутаг байна.

Хүснэгт №2.31. Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх санал бүхий газруудын дэргэдээ тэжээлийн ургамал тариалах боломж нөхцлийн үнэлгээ

Талбайн дугаар	Сумын нэр	Газар тариалан эрхлэх боломжтой эсэх	Талбай/га	Авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ
1	Манлай	Тохиромжгүй	703.09	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
2		Тохиромжгүй	67.02	Тэжээл тариалан хэрэгцээгээ хангах боломжтой
3		Тохиромжтой	360.17	
4		Тохиромжгүй	71.68	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
5	Ханбогд	Тохиромжгүй	370.47	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
6		Тохиромжгүй	4077.27	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
7	Баян-Овоо	Тохиромжгүй	8.93	Тэжээл тариалан хэрэгцээгээ хангах боломжтой
8		Тохиромжтой	7.06	
9		Тохиромжгүй	15.03	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
10		Тохиромжгүй	2988.10	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
11	Номгон	Тохиромжгүй	40.34	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
12		Тохиромжгүй	3947.65	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
13		Тохиромжгүй	47.23	Тэжээл тариалан хэрэгцээгээ хангах боломжтой
14		Тохиромжтой	162.48	
15		Тохиромжгүй	2430.68	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
16	Цогт-Овоо	Тохиромжгүй	663.89	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
17		Тохиромжгүй	678.34	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
18		Тохиромжгүй	757.71	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
		Тохиромжгүй	1073.69	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
		Тохиромжгүй	968.66	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
		Тохиромжгүй	174.17	Тэжээл тариалан хэрэгцээгээ

		Тохиромжтой	951.87	хангах боломжтой
19	Ханхонгор	Тохиромжгүй	1048.00	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
20		Тохиромжгүй	1151.04	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
21		Тохиромжгүй	715.30	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах
22		Тохиромжгүй	14.17	Тэжээлийн хэрэгцээг хангах

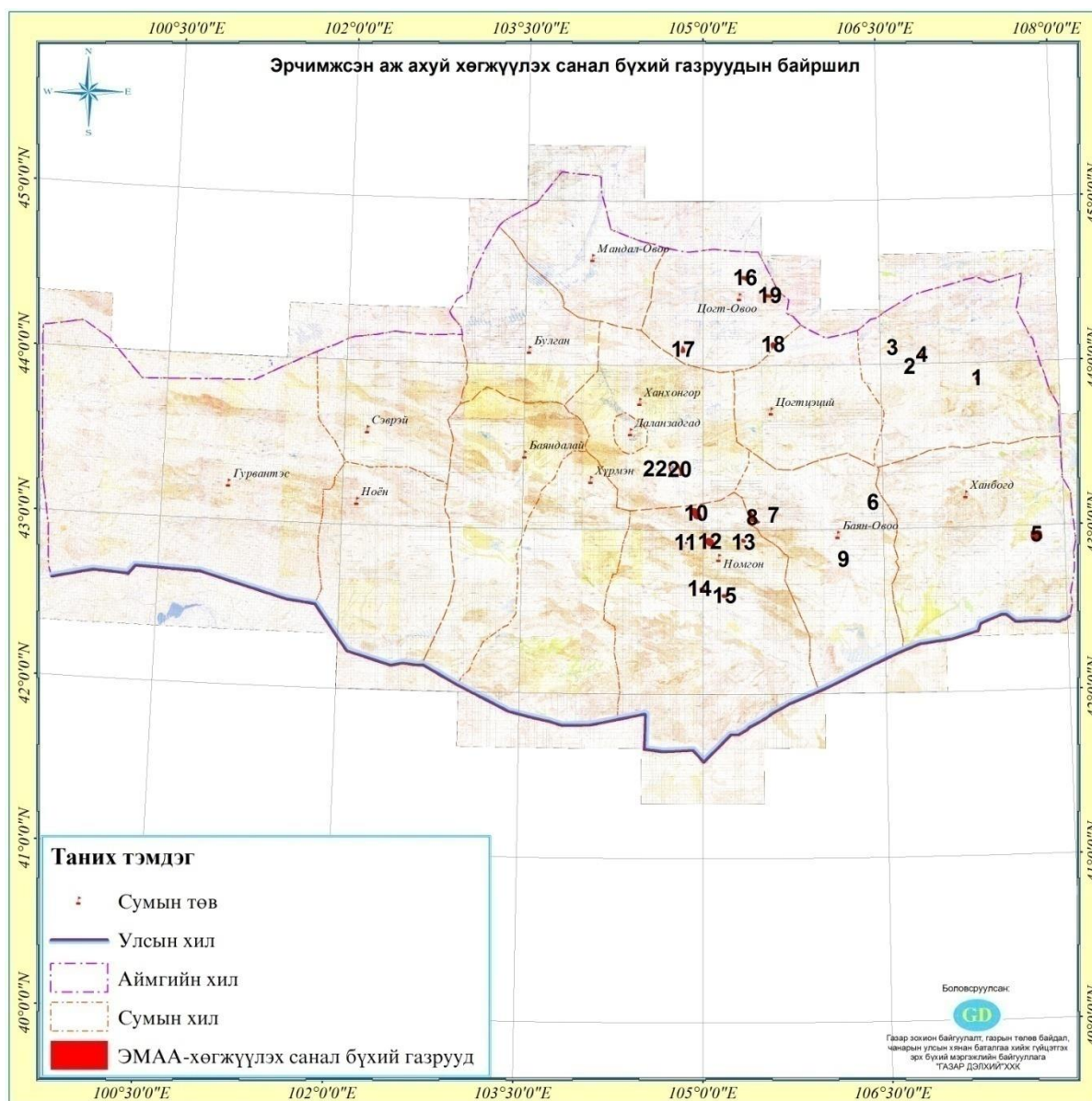
Санал болгосон нийт 22 талбайгаас 4-н газарт таримал тэжээл тариалах боломжтой байгаа бөгөөд бусад байршилд тохиромж муутай тул эрчимжсэн мал аж ахуйн тэжээлийн хэрэгцээг хол газраас тээвэрлэх замаар хангах шаардлагатай болж байна. энэ нь бүтээгдэхүүний үнэд нөлөөлж зах зээлд өрсөлдөх чадварыг бууруулах талтай.

Хүснэгт №2.32. Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх санал бүхий газруудын усан хангамжийн үнэлгээ

Талбайн дугаар	Сумын нэр	Локал тархалттай ундрага ихтэй эсвэл их тархалттай бага эсвэл дунд ундрагатай устай давхрага	Газрын доорхи локал, хязгаарлагдмал нөөц бүхий устай чулуулаг	Үндсэндээ газрын доорхи усгүй чулуулаг	Талбай/га/
1	Манлай	-	703.09	-	703.09
2	Манлай	-	427.19	-	427.19
3	Манлай	-	-	71.68	71.68
4	Манлай	-	370.47	-	370.47
5	Ханбогд	-	120.80	3956.47	4077.27
6	Баян-Овоо	-	-	15.99	15.99
7	Баян-Овоо	-	-	15.03	15.03
8	Баян-Овоо	-	-	2988.10	2988.10
9	Баян-Овоо	-	-	40.34	40.34
10	Номгон	-	-	3947.65	3947.65
11	Номгон	-	133.10	76.61	209.71
12	Номгон	-	488.20	1942.48	2430.68
13	Номгон	-	-	663.89	663.89
14	Номгон	-	-	-	678.34
15	Номгон	-	757.71	-	757.71
16	Цогт-Овоо	-	1073.69	-	1073.69
17	Цогт-Овоо	-	-	968.66	968.66
18	Цогт-Овоо	-	1126.04	-	1126.04
19	Цогт-Овоо	-	1048.00	-	1048.00
20	Ханхонгор	153.30	-	997.74	1151.04
21	Ханхонгор	647.20	-	68.10	715.30
22	Ханхонгор	14.17	-	-	14.17
	Дүн	814.67	6926.63	15752.73	23494.03

Усан хангамжийн асуудал бол эрчимжсэн мал аж ахуйд нэн чухал үзүүлэлт бөгөөд сумдын санал өгсөн 22-н талбайн хувьд 11-н газар нь гүний усаар хангагдах бүрэн боломжтой. Иймд дээр тус байршлуудад нарийвчилсан судалгаа хийж усан хангамжийг сайжруулсан нөхцөлд эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх бүс болгох нь зүйтэй. Эцсийн дүгнэлтээр Манлай, Баян-Овоо, Номгон, Цогт-Овоо сумдын санал болгосон 2,6,11,18 дугаар бүхий талбайнуудад эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх боломжтой бөгөөд бусад

газрууд нь хязгаарлагдмал тохиромжтой бөгөөд өндөр хөрөнгө оруулалт шаардагдахаар байна.

Зураг №2.4. Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх санал бүхий газруудын зураг

2.4.2. Эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх бүс нутгийн менежмент

Өмнөговь аймагт уул уурхайн орд газруудыг дагуулан эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх сонирхол малчдын дунд төрөх болсныг нь судалгаа харуулж байна.

Эрчимжсэн мал аж ахуйг сонгомол утгаар нь сүүний, махны үхрийн аж ахуй, гахай, шувууны аж ахуйг үйлдвэрийн аргаар байнгын байран тэжээлтэй үйлдвэржсэн аж ахуй эрхлэнэ гэж үзвэл бэлчээр нь ийм хэлбэрийн аж ахуйд туйлын тохиромж муутай учраас таримал тэжээлд тулгуурлахаас өөрөөр амьдрах боломжгүй мэт харагдана.

Саалийн нэг үнэнд жилд 2 тн өвс, 1.8 т багсармал, 8 тн өвсөн дарш, 1 тн үндэс үртэн, 1.2 кг эрдэс давс шаардлагатай гэж тооцвол 25 үнээтэй жижиг фермерт өвс 50 тн, багсармал тэжээл 45 тн, өвсөн дарш 200 тн, тэжээлийн үхэр манжин 25 тн-ыг бэлтгэх юмуу алсаас худалдан авах шаардлага гарна. Энэ хэмжээний тэжээлийг хаана бэлтгэхээс

хамаарч тээврийн зардал нэмэгдэнэ. Харин алатау үүлдрийн үхрийг зун нь хашаалсан 30 га усалгаатай бэлчээрээр 160-180 хоног хагас суурин маллагаатай, өвлийн 185 хоногт 4-6 кг багсармал, 8кг өвсөөр нэмэгдэл маягаар тэжээнэ гэвэл нутгийн 25 үнээнд 28тн багсармал тэжээл, 37тн өвс хэрэгтэй болно. Ийм нөхцөлд нэг үнээнээс саах сүү 2500 л-ээс нэг их хэтрэхгүй.

25 үнээний жишиг фермийн барилга, байгууламж 50 сая.төг, тэжээлийн цехэд 25сая.төг, усалгаатай 30га таримал бэлчээр бий болгоход 200 сая.төг, техник, тоног тараарамжид 50сая.төг, 25 гунж худалдаж авахад 75сая.төг, бүгд 400сая.төг шаардлагатай.

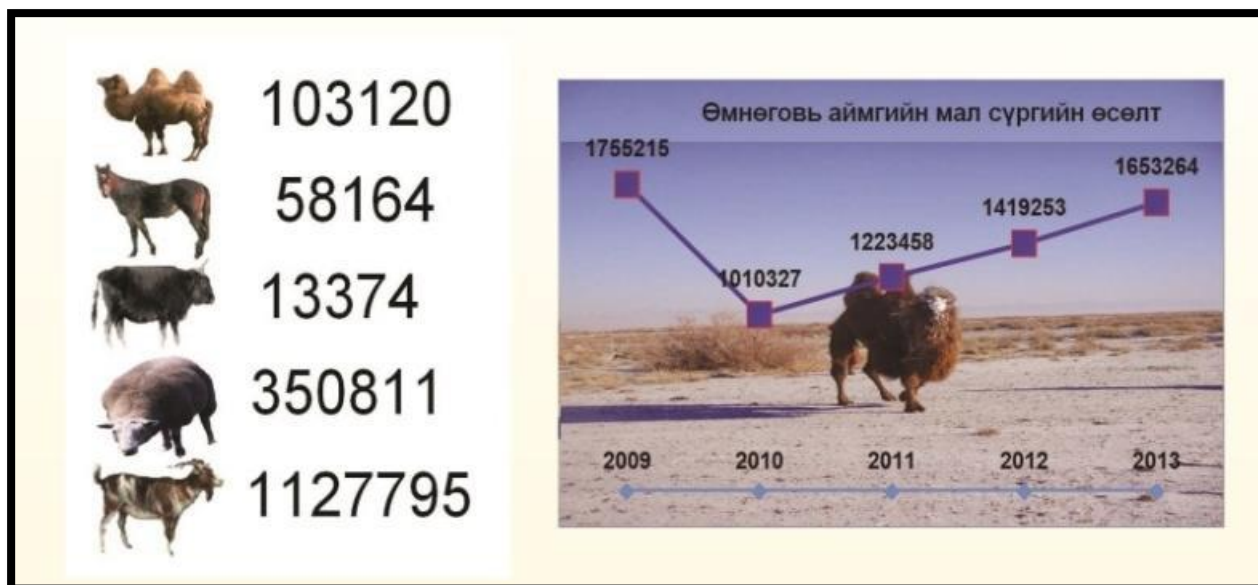
Нэг жишиг ферм жилд 50 000 л сүү үйлдвэрлэж, литр сүүг 1000 төгрөгөөр борлуулна гэвэл 50 сая төг-ийн борлуулалт хийнэ. 18 тугал бойжуулж, бяруугаа 1500 000 төгрөгөөр борлуулна гэвэл 27 сая төг, жилд 75 сая төг-ийн борлуулалт хийж зардлаа 5.4 жилд нөхөхөөр байна. Иймд говийн бүсэд байгуулах сүүний чиглэлийн фермийг уурхайн туслах аж ахуйн чиглэлээр юмуу тэдний дэмжлэгтэйгээр хөгжүүлэх нь оновчтой байх магдлалтай.

Саалийн 25 үнээний фермийг Гурвантэс, Ханбогд, Цогтцэций, Ханхонгор сумдад, Маналай, Цогтцэций, Номгонд нутгийн тулман хөхт ямааг сүүний ямааны үрээр зохиомол хээлтүүлэг хийх замаар тус бүр 100 ямаатай ферм, бусад сумдад ингэний ферм байгуулахаар төлөвлөж байна.

Оюутолгой, Тавантолгой, Нарийн сухайт, Олон овоотын орд газрын ойролцоо тус бүр нь 8 мэгж, нэг бодонтой гахайн жижиг фермерийн аж ахуй байгуулна. Гахай, гахайн байр барих, тэжээл няцлагч, тэжээл чанах тогоо, тэжээлийн онгоц, жижиг трактор зэргийг худалдаж авахад 150 сая төгрөг, тэжээл худалдаж авах болон урсгал зардалд 200 төг, урсгал зардал нийт 350 сая төг зарцуулна. 3-4 сард хээлтүүлэгт оруулж 6, 7 сарын дундуур жилд 2 удаа төллүүлж нэг мэгжнээс 16 торой бойжуулан 11-12 саруудад 100 кг амьдын жинтэй борлуулна гэж тооцоход 12.8 тонн махборлуулж, 128 сая төг-ийн орлого олж, зардлаа 3.0 жилд нөхнө. Гахайн тэжээлийг ӨМӨЗО-оос худалдаж авах боломжтой.

Өмнөговь аймагт уул уурхайн орд газруудыг дагуулан эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх сонирхол малчдын дунд төрөх болсныг нь судалгаа харуулж байна.

Зураг №2.5. Өмнөговь аймгийн мал сүргийн өсөлт

Өмнөговь аймагт эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх төлөвлөлтийн загвар аж ахуйн төслийг 2014 онд Мал аж ахуйн эрдэм шинжилгээний хүрээлэн (ахлагч Г. Сувдаа) боловсруулж өгсөн байна. Уг төсөлд загвар фермер байгуулах техник эдийн засгийн үндэслэлийг хийхдээ аймгийн сумдыг гурван бүс болгон хуваасан болно. Үүнд:

1. Аймгийн төв Даланзадгад сумыг түшиглэсэн бүс нутаг:
Даланзадгад, Баяндалай, Булган, Номгон, Ханхонгор, Хүрмэн сумд
2. Уул уурхай түшиглэсэн бүс нутаг:
Гурвантэс, Цогтцэций, Ханбогд сумд
3. Төвөөс алслагдмал, уул уурхай хөгжөөгүй бүс нутаг: Мандал-Овоо, Цогт-Овоо, Сэврэй, Ноён, Манлай, Баян-Овоо сумд

Эдгээр бүс нутгийн сумдын 2013 онд бэлтгэсэн малын тэжээлийн нөөцийг судалсан дүнгээс үзэхэд аймгийн дотооддоо эрчимжсэн аж ахуй эрхлэх нөөцгүй нь тод харагдана. Иймээс бэлчээрийн мал аж ахуй нь байгалийн эрсдэл даах чадавх сул байгааг 2010 оны зуданд нэрвэгдсэн байдлаас харж болно. /зураг №2.5/.

Хүснэгт №2.33. Өмнөговь аймгийн 2013 онд бэлтгэсэн малын тэжээл

Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс	Сумдын нэр	Бэлтгэсэн тэжээл			Тэжээлийн ургамал тариалсан талбай га	Хурааж авсан ургац т.
		Өвс	Гар тэжээл	Дарш		
Төвийн бүс	Даланзадгад				3	10
	Баяндалай	171.6	14.8	0	8.8	374
	Булган	376.0	45.3	0	7.5	30
	Номгон	147.5	85.0	15	1	12
	Ханхонгор	536.7	76	0	5	40.8
	Хүрмэн	194.6	14.7	0	2	1.5
	Дүн	1426.4	235.8	15	27.3	468.3

Малын тэжээлийн хамгийн их нөөцтэй гэгдэж байгаа төвийн бүсийн 6 сумын дүнгээр 2013 онд өвс 1426.4 тонн, гар тэжээл 235.8 тонн, дарш 15 тонныг бэлтгэжээ. Тэжээлийн ургамал 27.3 га-д усалгаатай тариалж 468.3 тонн ургац хураажээ. Нөгөө 2 бүс нутгийн хувьд малын тэжээлийн нөөц гэхээр юм алга байна.

Энэ бүс нутагт уг төслийн загвар аж ахуйгаар тооцоход 25 үнээний жишиг ферм байгуулахад 54.3 сая төгрөгийн хөрөнгө оруулалт шаардагдах бөгөөд тэжээлийн зардалд жилд дунджаар 37.9 сая төг гарахаар тооцжээ. Үүнээс үзвэл нэг литр сүүнд ногдох тэжээлийн зардал 505 төг байхаар байна. Дээрх 6 суманд тус бүр нэг 25 үнээний жишиг ферм байгуулна гэж тооцвол жилийн алдагдал 960 сая төг-нөөс давах юм.

Хүснэгт №2.34. Өмнөговь аймгийн хэмжээнд байж болох эрчимжсэн аж ахуйн чиглэл

Сумын нэр	Сүү (25 үнээний)	Гахай (20 мэгжтэй)	Шувуу (100 өндөглөгчтэй)	Ногоо (Ил болон далд хөрсний)
Даланзадгад	+		+	+
Баяндалай	+			+
Булган	+		+	+
Номгон	+			+
Ханхонгор	+		+	+
Хүрмэн	+			+
Гурван тэс		+	+	+
Цогтцэций		+	+	+
Ханбогд		+	+	+
Мандал - овоо			+	+
Цогт-Овоо	+		+	+
Сэврэй			+	+
Ноён			+	+
Манлай			+	+
Баян-Овоо			+	+
Дүн	7	3	12	15

2.5. Хадлангийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө

Өмнөговь аймагт Даланзадгад сумын 30 га усалгаатай талбайг эс тооцвол улсын бүртгэлтэй жинхэнэ хадлангийн газар байхгүй. Сая явуулсан судалгаагаар Булган, Мандал-Овоо сумын нутагт 253.6 мянган га хадлангийн бүс нутаг болгохоор санал гаргажээ. Эдгээрийн ихэнх нь Онги голын дагуух цөлийн хээр, цөлийн монгол өвс- таана- бударганат, бор бударгана- таана-баглуурт, харганат, монгол өвс-шавагт бэлчээр байх юм. Нам, хотосын арай чийглэг байж болох газрын хадлан нь жижиг улалж-үетэнт, хармагт, бударганат бэлчээр бөгөөд хадланд ашиглахад ургац нь хэтэрхий бага 1.7-2.0 ц/га юм. Гэвч голын ус хүрэх хэсэгт нам хотосын нугажуу хэсгээс сонгож малчдын хэсэг бүлэг, хоршоо, компанид эзэмшүүлэх, сайжруулахад нь дэмжлэг үзүүлэх замаар бага сага хадлан авах боломж байхыг үгүйсгэхгүй.

Тэжээлийн хангамжийг нэмэгдүүлэхэд орон нутгийн тэжээлийн нөөц: таана, хөмүүл, агь, шаваг, шарилж, тэсэг, тогторгоно гэх мэт ашигт ургамал, амьтны болон ахуйн гаралтай түүхий эдийг малын тэжээлд ашиглан жилийн турш тасралтгүй гар тэжээл бэлтгэх, бэлтгэсэн тэжээлийг борлуулах цэгийг аймаг, сумын төвд нээж ажиллуулах, ӨМӨЗО-ноос хямд үнэтэй тэжээл оруулж ирэхэд дэмжлэг үзүүлэх зэрэг бүх нийтийн оролцоог бүрдүүлэхэд чиглэсэн эдийн засгийн оновчтой бодлого хэрэгжүүлэхэд анхаарах шаардлагатай гэж үзнэ.

2.6. Тариалангийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын менежментийн төлөвлөгөө**2.6.1. Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ**

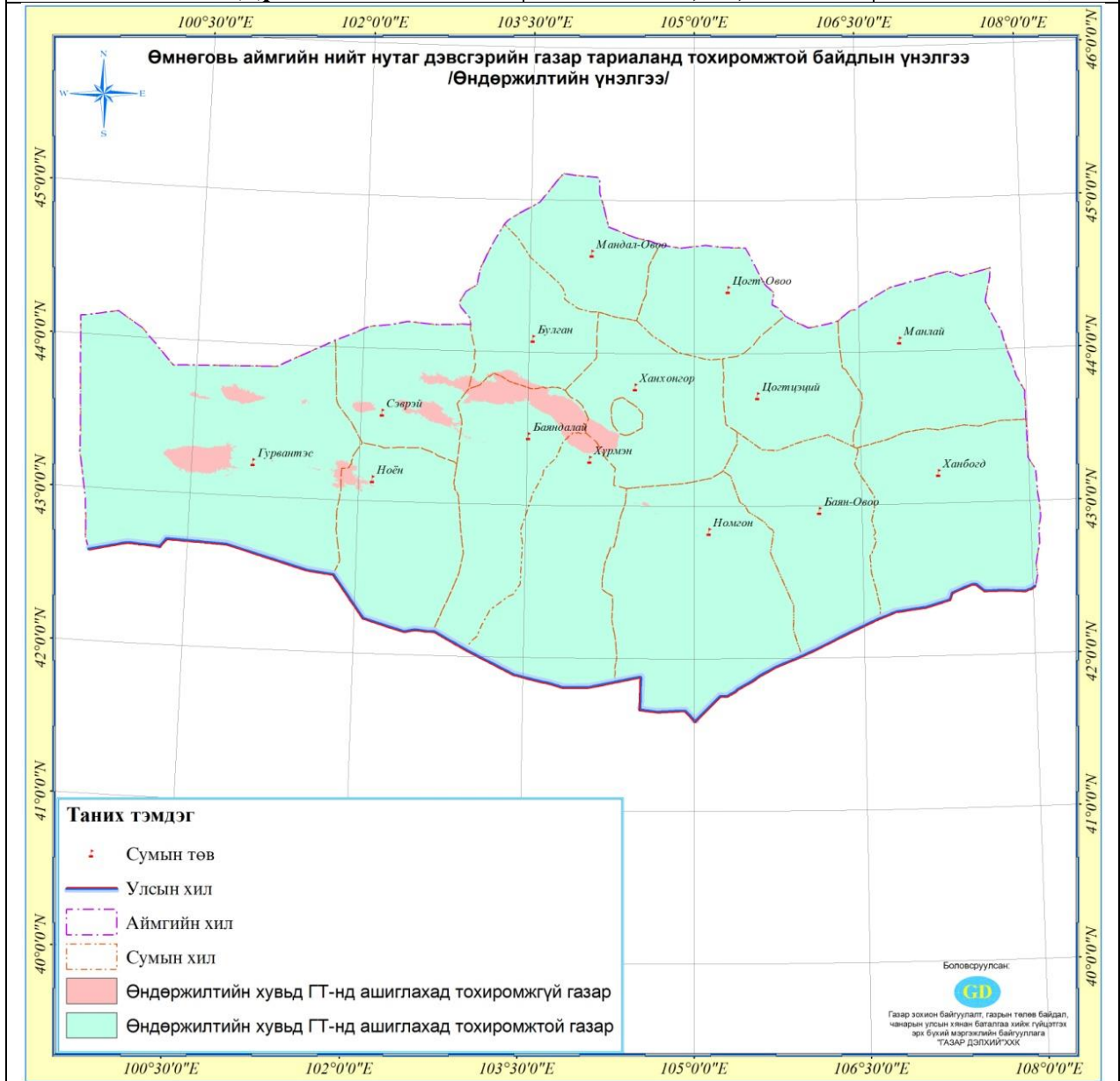
Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний 1-р үе шатанд

- Өндөржилт
- Налуужилт
- Тухайн нутаг дэвсгэрт тархсан хөрс гэсэн 3-н үндсэн шалгуурыг харгалзан газар тариаланд ашиглаж болох талбайг сонгосон бөгөөд өндөржилт, налуужилтыг сансрын хиймэл дагуулын мэдээний өндрийн загвар /DEM/ ашиглан ARCGIS программ хангамжаар бодуулсан ба хөрсний ерөнхий үнэлгээг тус компаний зөвлөх А.Буянбаатар/PhD/ боловсруулан тариалан эрхлэх боломж бүхий бүс нутгийг ялгасан.

Газар тариалан эрхлэх боломжтой бүс нутгуудийг чанарын 4-н бүлэгт хуваан үнэлсэн болно. Өмнөговь аймгийн хувьд нийт нутаг дэвсгэрийн 97,35% нь өндөржилтийн хувьд газар тариалан эрхлэхэд боломжтой бүс нутаг байна.

Хүснэгт №2.35. Өндөржилтийн үнэлгээ

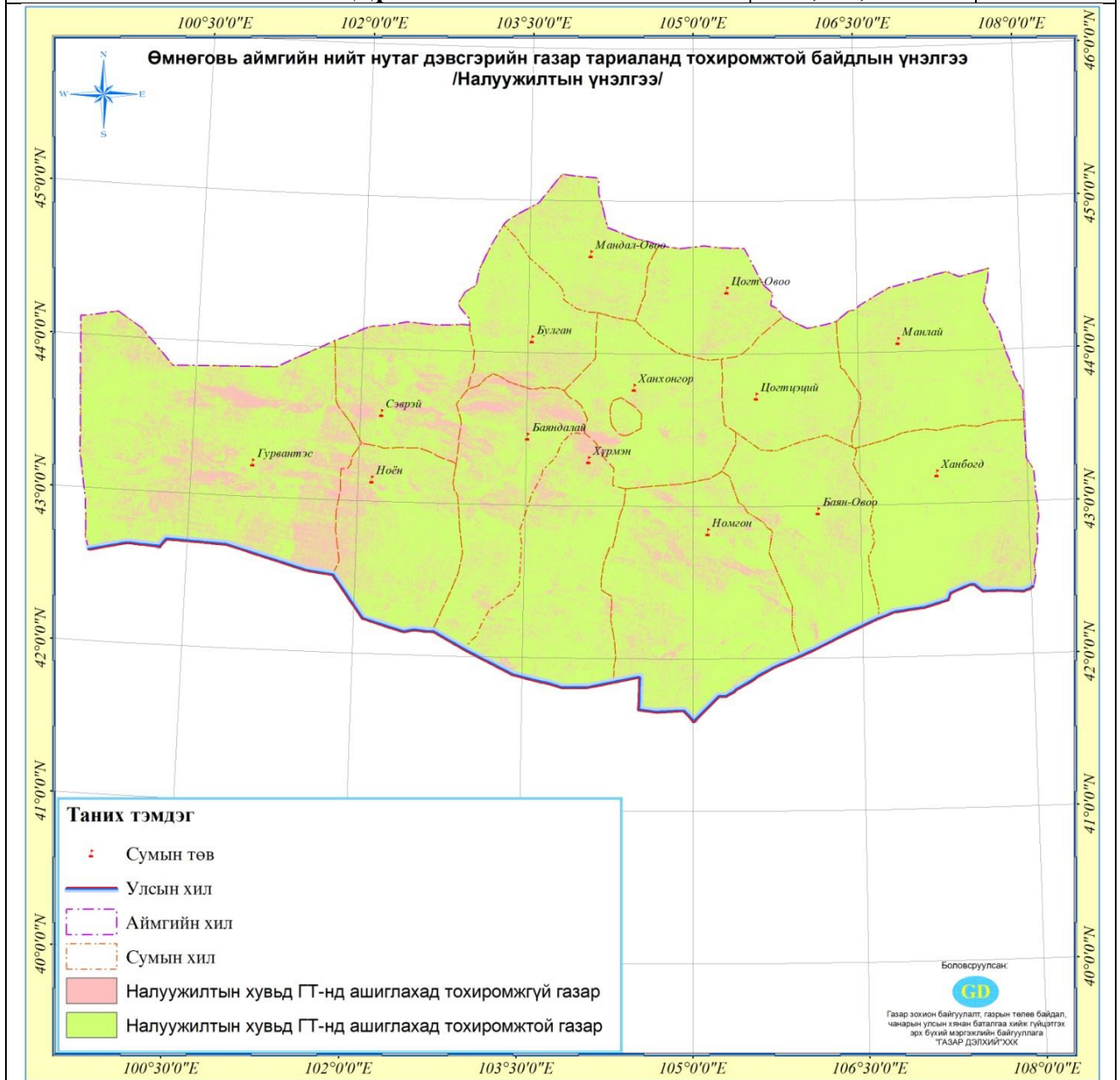
Тохиромжтой байдал	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Өндөржилтийн хувьд газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газар	16,081,652.48	97,35
Өндөржилтийн хувьд газар тариалан эрхлэхэд тохиромжгүй газар	438,582.49	2,65
Дүн	16,520,234.97	100,0

Аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 81,75% нь налуужилтийн хувьд тохиромжтой бүс нутаг байна. /тус талбай нь зөвхөн хуурай газар бус нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бодогдсон болно/

Хүснэгт №2.36. Налуужилтын үнэлгээ

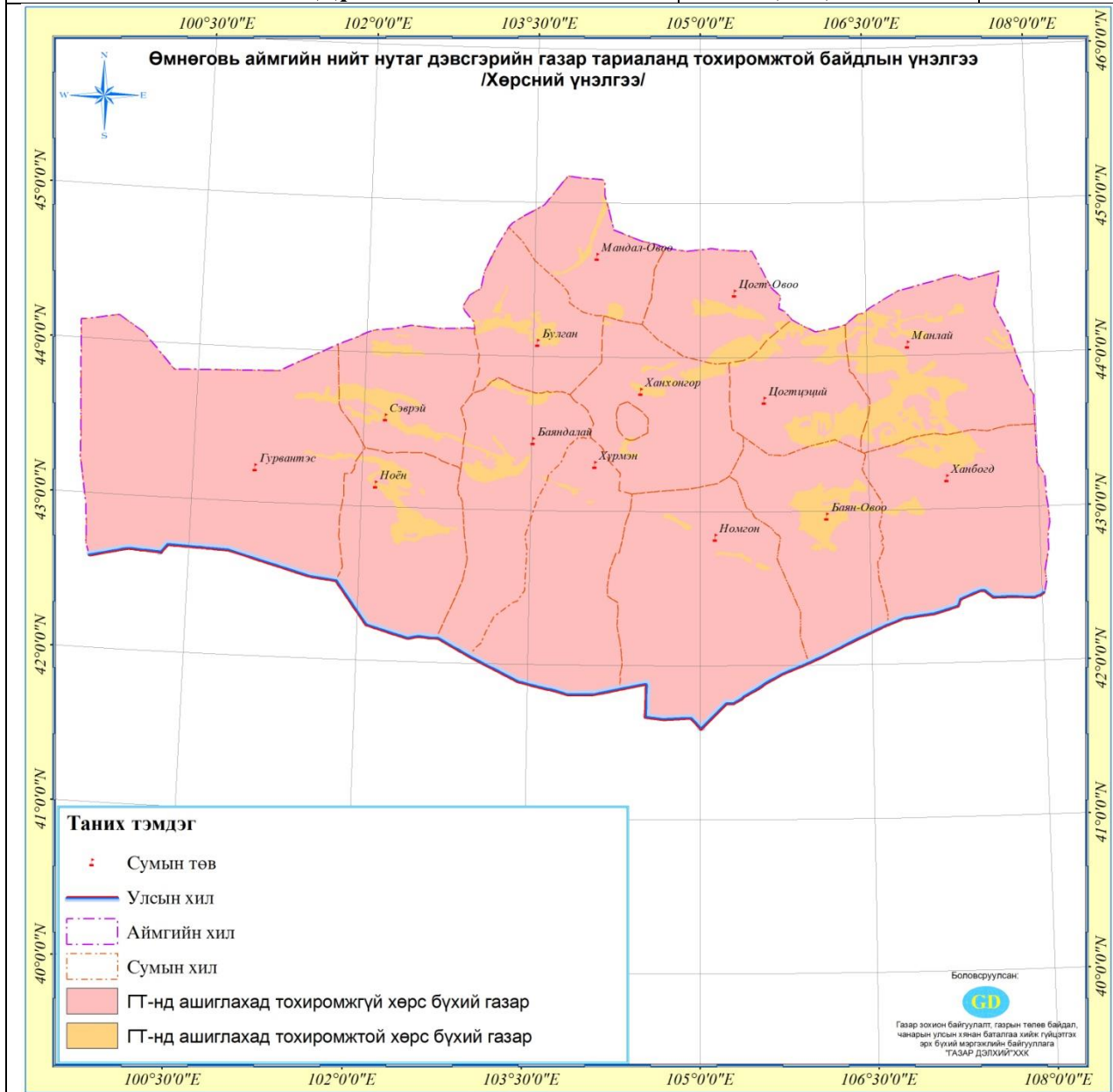
Тохиромжтой байдал	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой налуу бүхий газар	13,505,808.98	81,75
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжгүй налуу бүхий газар	3,014,425.99	18,25
Дүн	16,520,234.97	100.0

Өмнөговь аймгийн нийт нутаг дэвсгэрт тархсан хөрсний ерөнхий онцлогийг харгалзан газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой байдлыг үнэлэхэд нийт нутаг дэвсгэрийн 9.03% нь газар тариалан эрхлэх боломжтой хөрс бүхий бүс нутаг байна.

Хүснэгт №2.37. Хөрсний үнэлгээ

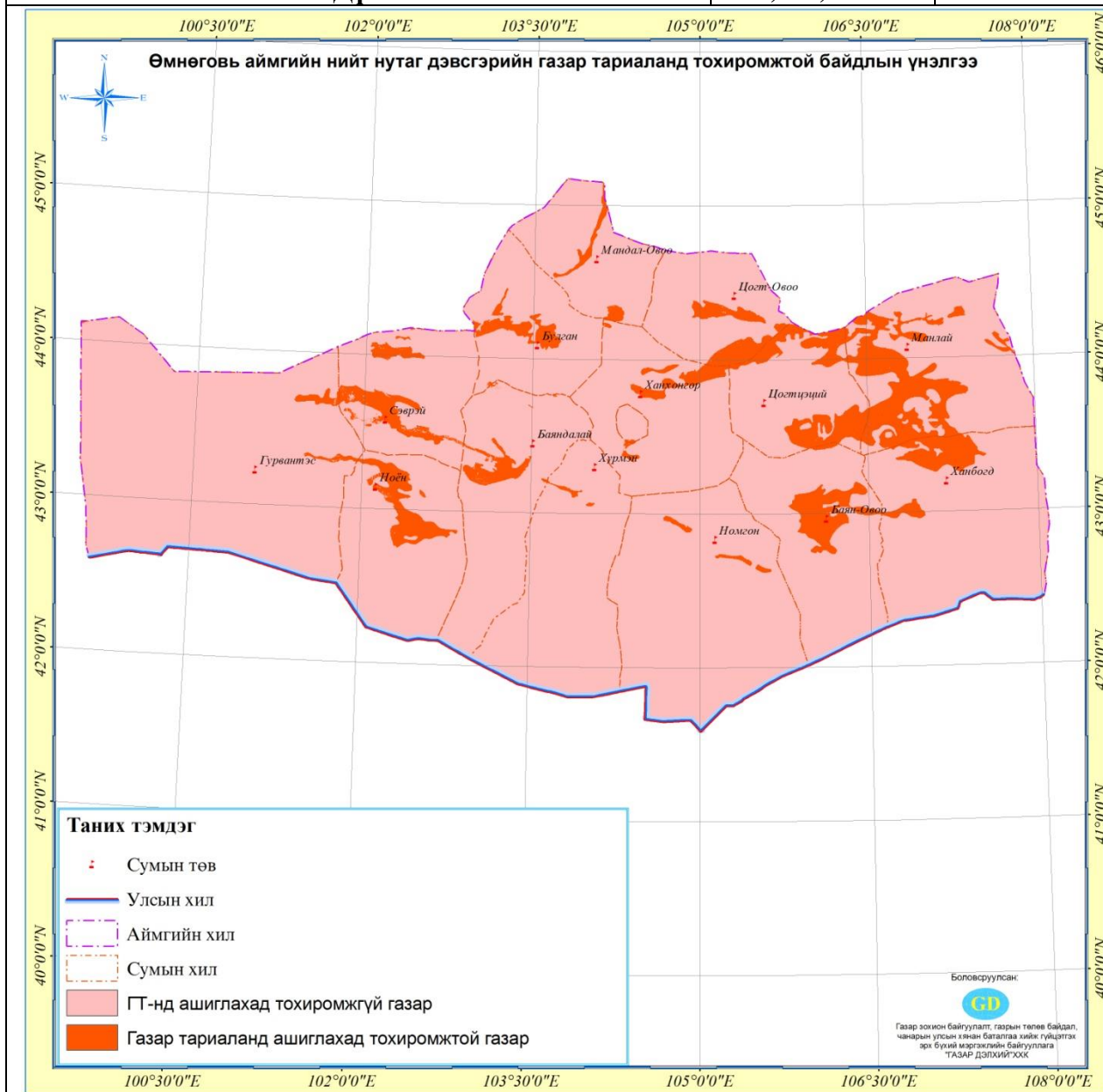
Тохиромжтой байдал	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой хөрс бүхий газар	1,491,574.99	9,03
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжгүй хөрс бүхий газар	15,028,659.98	90,97
Дүн	16,520,234.97	100.0

Дээрхи 3-н үзүүлэлтийг нэгтгэн үзэхэд нийт нутаг дэвсгэрийн 7.56% нь ерөнхий суурь үзүүлэлтээрээ газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газар нутаг байна.

Хүснэгт№2.38. Тохиромжтой байдлын үнэлгээний нэгтгэл

Тохиромжтой байдал	Эзлэх талбай /га/	Эзлэх хувь
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газар	1,249,148.61	7,56
Газар тариалан эрхлэхэд тохиромжгүй газар	15,271,086.36	92,44
Дүн	16,520,234.97	100.0

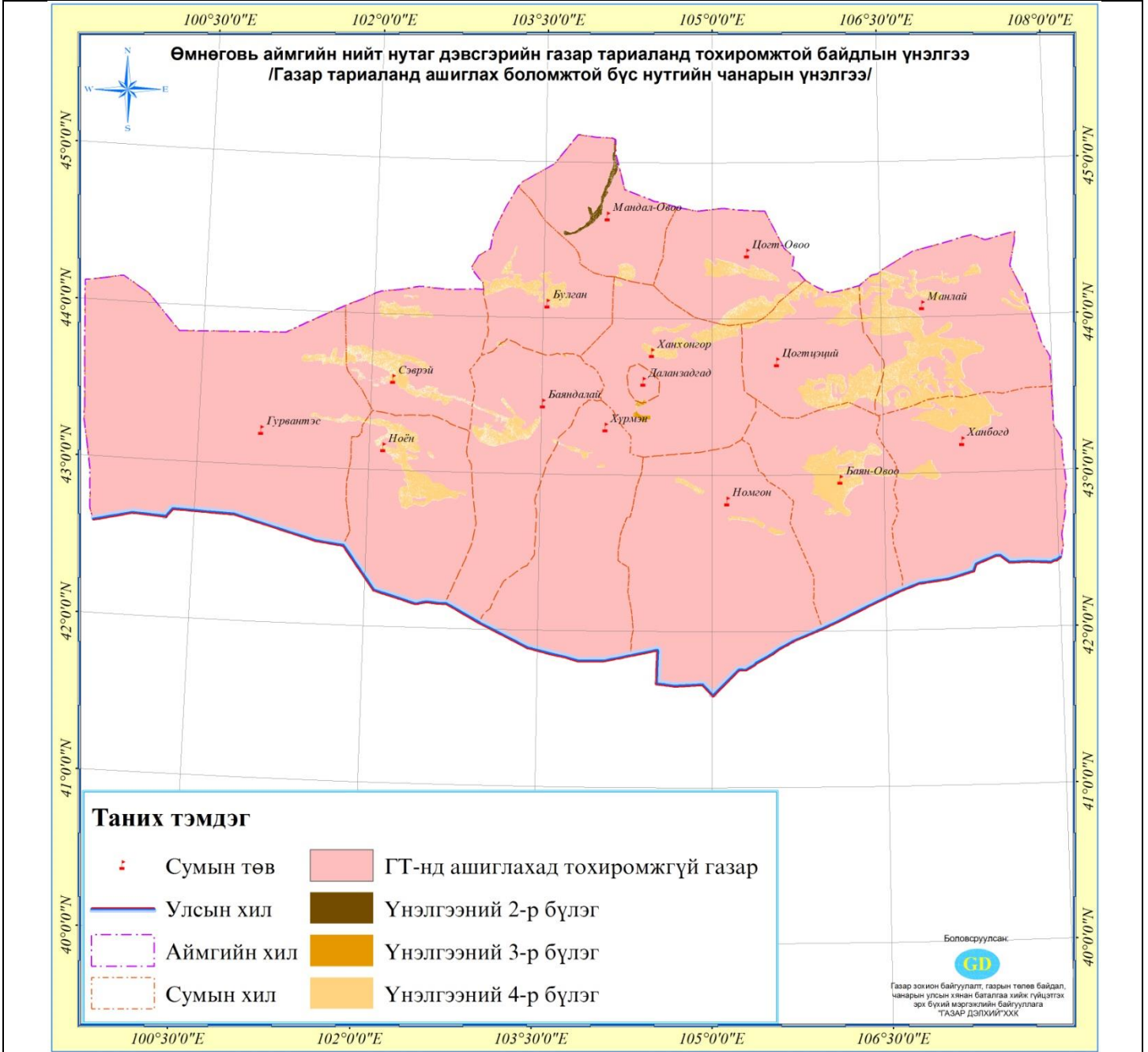

Мөн газар тариаланд ашиглах боломжтой бүс нутгийн чанарын үнэлгээг хийсэн ба 4-н зэрэглэлд хуваан үнэлсэн.

Хүснэгт№2.39. Газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах боломж бүхий газрын чанарын үнэлгээ

№	Сумын нэр	Чанарын үнэлгээний зэрэглэл								Дүн
		1-р бүлэг	%	2-р бүлэг	%	3-р бүлэг	%	4-р бүлэг	%	
1	Баяндалай					823.43	1.71	47350.47	98.29	48173.9
2	Баян-Овоо							128801.78	100.00	128801.8
3	Булган					229.19	0.39	59244.62	99.61	59473.8

4	Гурвантэс							20142.84	100.00	20142.8
5	Даланзадгад					697.95	100.00			697.9
6	Мандал-Овоо		21571.808	70.22				9149.17	29.78	30721.0
7	Манлай							313132.19	100.00	313132.2
8	Ноён							105842.01	100.00	105842.0
9	Номгон							15555.64	100.00	15555.6
10	Сэврэй							92900.87	100.00	92900.9
11	Ханбогд							121276.22	100.00	121276.2
12	Ханхонгор					5756.81	9.47	55016.41	90.53	60773.2
13	Хүрмэн							5458.57	100.00	5458.6
14	Цогт-Овоо							81563.20	100.00	81563.2
15	Цогтцэций							168585.33	100.00	168585.3
	Аймгийн дүн		21571.8	1.72		7507.4	0.60	1224019.3	97.68	1253098.5

Газар тариалан эрхлэх боломжтой бүс нутгийн тохиромжтой байдлын үнэлгээний 2-р үе шатанд байгаль цаг уурын нөхцөл /ургамлын чийг, дулаан хангамж/ болон бусад нэмэлт үзүүлэлтүүдийг харгалзан үзэж газар тариалан эрхлэхэд зайлшгүй шаардагдах агро

техникийн үйл ажиллагаа, хөрс сайжруулах технологи, ээлжлэн тариалалтын ашигтай бөгөөд тохиромжтой системийг тодорхойлон дүгнэлт зөвлөмжийг боловсруулан ГЗБ-н ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгав.

Ургамалын чийг хангамжийн үнэлгээ

Тариалан эрхлэх боломжийн талаас нь дүгнэх нэг үзүүлэлт бол чийг, дулааны коэффициент (ЧДК) юм. Ургамал ургалтын хугацаанд орох бүх тунадасыг тэр хугацааны дулааны нийлбэрт харьцуулж гаргана. ЧДК нь <0.5 бол хуурай, усалгаатай тариалан, 0.5-1.0 бол гандуу чийг хуримтлуулах, 1.5-2.0 бол чийгтэй, усалгаагүй тариалан >2.0 бол илүүдэл чийгтэй, чийгийг багасгах аргаар тариалан эрхлэх боломжтой. Агаарын харьцангуй чийг < 40% -иас доош орвол ургамал гандаж үхэх бөгөөд 70-80%-ийн харьцангуй чийг хамгийн тохиромжтой нөхцөл болно .

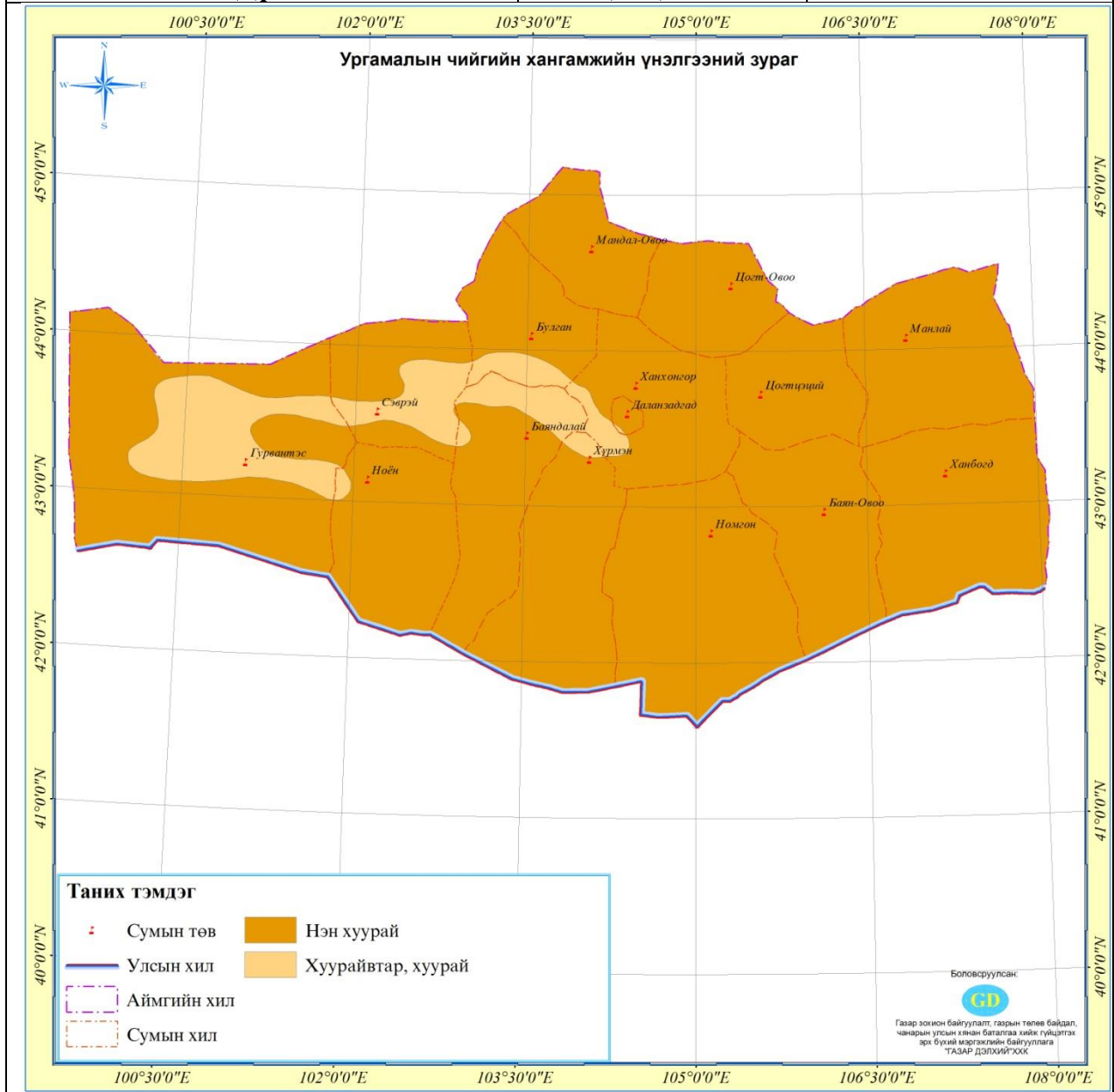
Хүснэгт №2.40. Ургамалын чийг хангамжийн нөхцөл

Чийгшлийн бүс	Дэд бүс	код	Агаарын чийгшлийн үзүүлэлт				Ургамалын чийг хангамж /%/
			$P/\Sigma d$	P/f	f/P	P	
Чийг хүрэлцээтэй	Илүүдэл чийгтэй, чийгтэй	1	>0.45	>1.00	<1.00	>580	>100.0
Чийг хүрэлцээгүй	Чийгтэйвтэр	2	0.35-0.45	0.77-1.0	1.00-1.28	460-580	80.0-100.0
	Гандуувтар	3	0.25-0.35	0.55-0.77	1.28-1.80	340-460	55.0-80.0
	Гандуу, нэн гандуу	4	0.15-0.25	0.33-0.55	1.80-3.00	220-340	30.0-55.0
Чийг багатай	Хуурайвтар, хуурай	5	0.05-0.15	0.12-0.33	3.00-4.50	105-220	10.0-30.0
	Нэн хуурай	6	<0.05	<0.12	-	<105	<10

Өмнөговь аймгийн хувьд нийт нутаг дэвсгэрийн дийлэнх хэсэг буюу 90,73% нь ургамалд шаардагдах чийгийн хангамж 10%-с бага бүсэд байрлаж байгаа нь газар тариалангийн салбарын үйлдвэрлэл ихээхэн хүндрэл учруулж байна. Тус бүсэд жилийн дулаан улиралд 100-150 зарим нутагт 100 мм хүрэхгүй хурт тунадас унадаг. Иймд таримал ургамалын чийгийн хангамж ургамал ургах хугацаанд шаардлагатай хэмжээний дөнгөж 50 хувьд хүрдэг. Энэ нөхцөлд төрөл бүрийн тэжээлийн ургамал, бусад тарималыг усалгаатай тариалах боломжтой гэж дүгнэсэн байдаг. Иймд цаашид усалгаатай газар тариаланг дэмжиж, агро технологийг сайжруулах зэрэг арга хэмжээг тогтмол хэрэгжүүлж байх шаардлагатай байна.

Хүснэгт №2.41. Өмнөговь аймгийн газар нутгийн ургамлын чийгийн хангамжийн үнэлгээ

Ургамлын чийг хангамж	Талбай /га/	Эзлэх хувь
Нэн хуурай	14,989,455.36	90.73
Хуурайвтар, хуурай	1,530,779.61	9.27
Дүн	16,520,234.97	100.00

Ургамалын дулаан хангамжийн үнэлгээ

Ургамлын ургах энергийн эх булаг дулаан нь навчин дахь шим бодисын нийлэгжилт, үрийн ургах, жигд цухуйх, ногоон масс үүсэх, үндэс, цэцэглэлт, үр жимс тогтох, ургац боловсроход шийдвэрлэх нөлөөтэй.

Үр ургах үеэс эхлээд ургац боловсрох хүртэл нийлбэр дулааны хэмжээгээр таримлууд адилгүй. Жишээ нь: буудай 1600-2200⁰С; хөх тариа 1700-2100⁰С; хошуу будаа 1900-2300 ⁰С ; төмс 1300-3000⁰С; чихрийн манжин 2400-3700⁰С; цагаан будаа 3000-4500⁰С; хөвөн 3500-5000⁰С дулаанд сайн ургана. Тэжээлийн горим, цаг уурын нөхцөл, ургалтын хугацаа, газар нутгийн резьефийг хамааруулан шинжиж байх хэрэгтэй.

Агаарын температурын +5с –аас дээш үргэлжлэх хугацааг ургамал ургалтын бүрэн хугацаа гэж үздэг. Энэ хугацаанд өвөлжих ба үр тариа, олон наст өвс тариалах боломж илүүтэй юм.

+10с-аар дээш дулаантай хоногийн тоог ургамал ургалтын тохиромтой дундаж хугацаа гэнэ. Энэ хугацаанд наранцэцэг, чихрийн манжин, хүнсний ногоо, буурцагт үр тарианы тарималууд сайн ургана.

+15с дээш хоногийн тоог дулаанд дуртай ургамлын ургалтын хугацаа гэнэ. Энд эрдэнэ шиш, хөвөн, усан үзэм зэрэг ургамлууд сайн ургана.

Ургамал ургалтын хугацаанд үргэлжлэл манай орны бүс бүрд харилцан адилгүй байдаг бөгөөд Өмнөговь аймгийн нутагт +5с-ээс дээш дулаан байх хугацаа 5-р сарын 7-нд эхэлж, 10-р сарын 7-нд дуусч, 153 хоног үргэлжилдэг байна. Харин +10с-ээс дээш дулаан байх хугацаа 5-р сарын 25-нд эхэлж, 9-р сарын 20-нд дуусч, 118 хоног үргэлжилдэг байна.

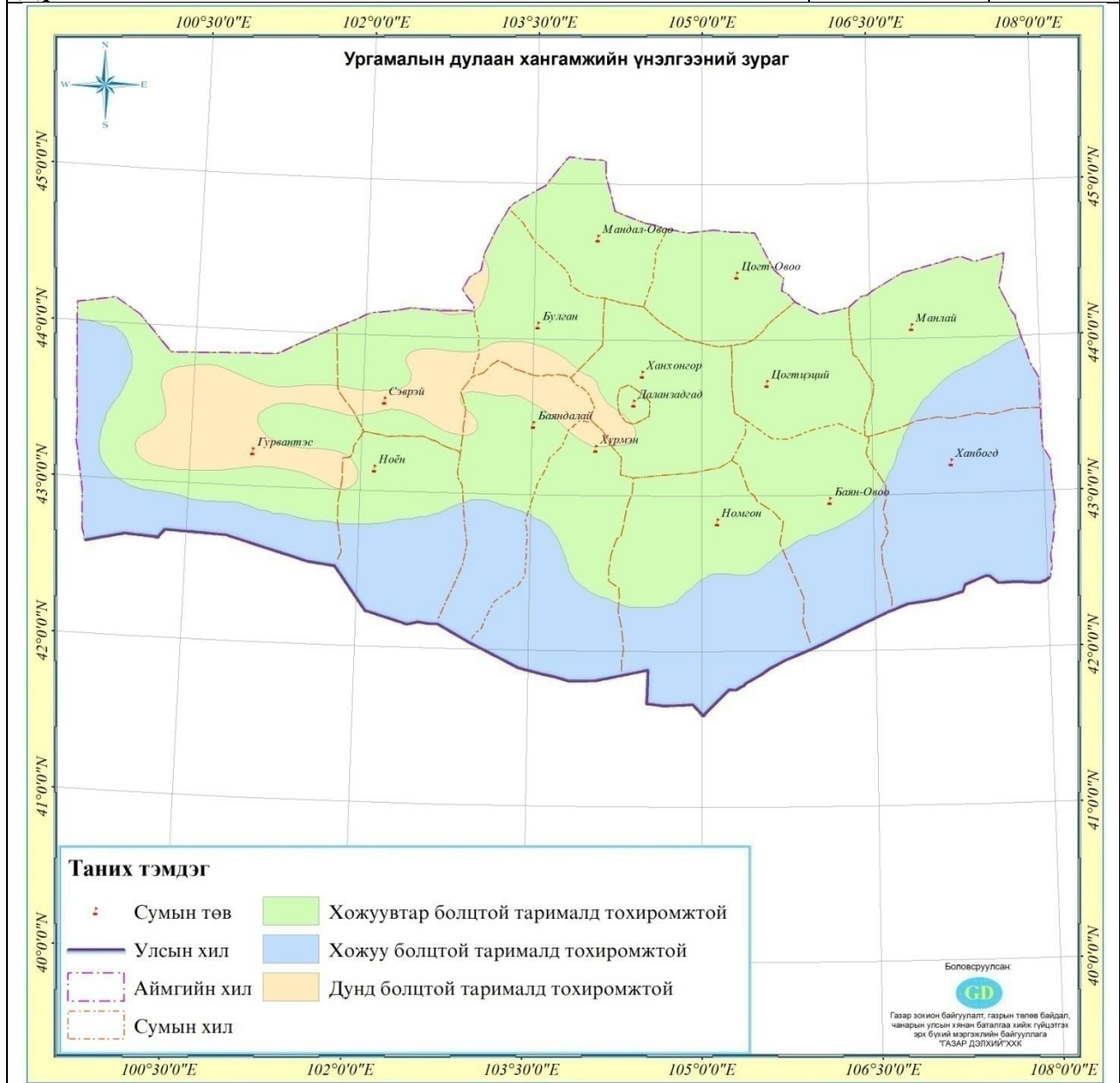
Ургамлын дулаан хангамжийн хувьд Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэр бүхэлдээ сэрүүн бүсэд хамаарагдах ба нутгийн баруун болон төв хэсэгт байрлах уулархаг газраар буюу Тост, Сэдрэй, Ноён, Говь Гурван сайхан уулсаар (9%) дунд болцтой тарималыг 115-150 хоног тариалах боломжтойн дээр үлдсэн 91 хувьд хожуувтар болон хожуу болцтой таримал тариалахад 150-аас олон хоног ургах боломжтой байна.

Хүснэгт №2.42. Ургамлын дулаан хангамжийн нөхцөлийн үнэлгээ

Код	Дулааны бүслүүр	Дэд бүслүүр	Тухайн нөхцөлд тариалах боломжтой бүлэг таримал	+10с-аас дээш темп-н нийлбэр, °С	+5с-аас дээш темп-н нийлбэр, °С	7-р сарын дундаж темп, оС	Цочир хүйтрэлгүй үеийн үргэлжлэх хугацаа/өдөр/	Таримал ургамал ургах хугацаа /өдөр/	Байгалийн ургамал ургах хугацаа /өдөр/
1	Хүйтэн	Нэн хүйтэн	Дулаалгатай ба хагас дулаалгатай таримал	< 400	< 720	< 8	< 45	< 20	< 90
2		Хүйтэн	Ургах хугацаа богино, эрт болцтой хүнсний ногоо	400-1000	720-1325	8 – 13	45 – 70	20 – 55	90 – 115
3		Хүйтэвтэр	Эрт болцтой таримал	1000-1400	1325-1730	13 – 15	70 – 90	55 – 80	115 – 135
4			Эргэвтэр болцтой таримал	1400-2000	1730-2230	15 – 19	90 – 110	80 – 115	135 – 160
5	Сэрүүн	Сэрүүн	Дунд болцтой таримал	2000-2600	2230-2940	19 – 22	110 – 140	115 – 150	160 – 190
6			Хожуувтар болцтой таримал	2600-3000	2940-3345	22 – 23	140 – 160	150 – 175	190 – 200
7			Хожуу болцтой таримал	> 3000	> 3345	> 23	> 160	> 175	> 200

Хүснэгт №2.43. Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэрийн ургамлын дулаан хангамжийн үнэлгээ

Ургамлын дулаан хангамжийн нөхцөл	Талбай/га/	Эзлэх хувь
Дунд болцтой таримал	1566972.55	9.49
Хожуувтар болцтой таримал	9214844.85	55.78
Хожуу болцтой таримал	5738417.56	34.74
Дүн	16520234.97	100

Тус ургамлын дулаан хангамжийн үнэлгээний зураг болон газар тариаланд тохиромжтой байдлын үнэлгээний зургуудыг давхацуулсан үр дүнгээс харахад нийт нутгийн дийлэнх хэсэг нь ургамлын дулаан хангамжийн хувьд Хожуу болон хожуувтар болцтой тарималд тохиромжтой нь ажиглагдаж байна.

2.6.2. Тариалангийн газрын менежментГазар тариалан хөгжүүлэх бус нутгийн үнэлгээ

Хүн амын өсөн нэмэгдэж буй газар тариалангийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээг хангахын тулд тариалангийн газрын 1га-авах ургацыг нэмэгдүүлэх, тариалалт хийж буй талбайг нэмэгдүүлэх 2 үндсэн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Тус аймгийн хувьд одоогийн нийт газар тариаланд идэвхитэй ашиглагдаж буй эргэлтийн талбай нь хангалтгүй байгаа бөгөөд аймгийн нийт хүн амын хэрэгцээний 10-15%-г хангах хэмжээнд байна/хүснэгт№2.45./.

Хүснэгт№2.44. Газар тариалангийн үйлдвэрлэлд шаардлагатай газрын тооцоо

Он	Төрөл	Шаардлагатай нийт үйлдвэрлэл /тн/	Жилд тариалалт хийх шаардлагатай талбай /га/	Шаардлагатай нийт эргэлтийн талбай /төрлөөр. га/	Шаардлагатай нийт эргэлтийн талбай/га/	Одоогийн нийт эргэлтийн талбай/ГНС-н тайлангаар/	Атаршсан болон өнжөөсөн талбай /ГНС-н тайлангаар/	Орон нутгаас санал болгосон ГТ хөгжүүлэх газрууд	Нийт боломжит ГТ-н эргэлтийн талбай	Шаардлагатай эргэлтийн талбайд эзлэх хувь
2020	Төмс	3,401.73	288.28	576.56	22,310.57					
	Үр тариа	8,099.35	6,749.46	20,248.38						
	Хүнсний ногоо	4,859.61	404.97	809.94						
	Тэжээлийн ургамал	8446.18	337.85	675.69						
2025	Төмс	3,614.46	306.31	612.62	23,663.52	815.44	26.81	749.93	1592.18	
	Үр тариа	8,605.85	7,171.54	21,514.62						
	Хүнсний ногоо	5,163.51	430.29	860.58						
	Тэжээлийн ургамал	8446.18	337.85	675.69						
2030	Төмс	3,851.46	326.39	652.79	25,170.84					
	Үр тариа	9,170.14	7,641.78	22,925.35						
	Хүнсний ногоо	5,502.08	458.51	917.01						
	Тэжээлийн ургамал	8446.18	337.85	675.69						

Дээрхий хүснэгтээс харахад 2030 он гэхэд газар тариалангийн үйлдвэрлэлд идэвхитэй ашиглагдах шаардлагатай эргэлтийн талбайн хэмжээ 25170,8га бөгөөд энэ нь зөвхөн аймгийн хүн амыг бүтээгдэхүүнээр хангахад хэрэгцээт талбай юм. Орон нутгаас гарсан санал, одоо байгаа газар тариалангийн эргэлтийн талбайг 1592,18га хүртэл тэлэх боломжтой байгаа бөгөөд энэ нийт шаардлагатай талбай 6,33%-г хангах боломжтой.

Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхэд Өмнөговь аймгийн хувьд ихээхэн хөрөнгө мөнгө шаардсан бүтээн байгуулалт хийх хэрэгтэй байгаа бөгөөд хамгийн гол хөрөнгө оруулалт усалгаатай газар тариаланг дэмжихэд зарцуулагдах юм. Одоогоор ашиглагдаж буй тариалангийн газарууд нь үйлдвэрлэлийн хэмжээнд хүрэхүйц төвлөрсөн томоохон хэмжээний талбай байхгүй байна.

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын ерөнхий үнэлгээгээр нийт нутаг дэвсгэрийн 7,56% нь газар тариаланд ашиглах боломжтой нь тогтоогдсон бөгөөд бүс нутгийн онцлогт нь тохирсон агро техникийн үйл ажиллагаа явуулж, тохирсон тарималыг сонгон тариалснаар тогтвортой ашиглах бүрэн боломжтой юм. газар тариалан эрхлэж буй болон шинээр дэмжин хөгжүүлэх бүс нутгийн онцлогт тохирсон агротехникийн үйл ажиллагаа, авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний зөвлөмжийг доор үзүүлэв.

Зөвлөмж, цаашид хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Хүснэгт №2.45. Өмнөговь аймгийн тариаланд тохиромжтой хөрсний онцлог

Чанарын бүлэг	Тархалт	Талбайн хэмжээ, га	Тайлбар
2-р бүлэг	Мандал-Овоо	21571,8	Морфологи бичиглэлүүдээс үзэхэд гол төлөв ялзмагт үе нь цайвар хүрэн өнгөтэй, гүн нь 15 см-ийн орчим ,бөөмөрхөг бүтэцтэй, ургамлын үндсээр баялаг, хөрсний 20см-ээс давсны хүчлийн уусмалд буцалж байгаа нь хөрс үүсгэгч эх чулуулаг нь карбонатлаг болохыг харуулж байна. Хөрсний шингээгдсэн сууриудын нийлбэр 100 г хөрсөнд 22.0мг-экв байх ба түүний дотор калцийн агууламж 50-аас дээш хувийг эзэлж байгаа нь хөрсний бүтцэнд сайн нөлөө үзүүлнэ. Ялзмагт үе давхаргадаа ялзмагийн агууламж 1.5 -3.2 % хүрэх ба харин азотын хангамжаар төдийлэн сайнгүй, хөрсний хөдөлгөөнт фосфор, калиар дунд зэрэг хангагдсан, 100г хөрсөнд 2.1 - 4.2мг фосфор, 12-26.5 мг кали агуулна. Механик бүрэлдэхүүний хувьд ихэвчлэн хөнгөн болон дунд шавранцар байна.
3-р бүлэг	Баяндалай, Булган, Даланзадгад, Ханхонгор	7507,4	Хөрсний ялзмагт үеийн зузаан дунджаар 12-15 см, ялзмаг агууламж хөнгөн шавранцар хөрсөнд 2,2 %, 100 грхөрсөндхөдөлгөөнт фосфор (P 20 s) 3.8 мг , солилцох кали (K ₂ O) 18 мг байна. Хөрсний орчин карбонатгүй үедээ рН=7,0 -7,75 байх ба карбонатын илэрц гол төлөв В-үе давхаргадаа ажиглагдаж 10%-ийн давсны хүчлийн уусмалд буцална. Хөрсний шингээгдсэн сууриудын нийлбэр 100 г хөрсөнд 14.9-24.9 мг-экв байх ба түүний дотор калцийн агууламж 9.7-18.6 мг-экв-ийг эзэлнэ. Зүсэлт хийхэд цайвар хүрэн өнгөтэй, манай орны хуурай нөхцөлд голдуу тоосорхог бөөмөрхөг бүтэцтэй, доод үе давхаргадаа бага зэрэг чулуурхаг, ургамлын үндсээр дунд зэрэг, шилжилт тод, ихэвчлэн элсэнцэр, хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй байна. Дээрхээс үзэхэд уг хөрс нь үржил шимийн хувьд ХАА-н таримал тариалахад тохиромжтой боловч ашиглалтын явцад дээрх хөрс уг шинж чанараа тодорхой хэмжээгээр алдсан нь дамжиггүй. Хөрсний дээрх шинж чанараас харахад хөрсний үржил шимээр ядуу, салхины элэгдэл эвдрэлд өртөмтгий байх тул хөрс хамгаалах технологийг чанд мөрдөж тариалан эрхлэх нь чухал юм. ялзмагт үе давхарга төдийлэн зузаан биш 12-15 см, голдуу цайвардуу хүрэн өнгөтэй, бүх үе давхарга нь хоорондоо эрс ялгаатай үелсэн маягтай. Дээд үе давхаргадаа ихэвчлэн хөнгөн шавранцараас

			элсэнцэр, доошлох тутам наанги шавар багасч чулууны хэмжээ томорно. Ялзмаг агууламж 1.6– 2.5 %, хөрсний орчин саармагаас шүлтлэг 6.8-7.43 байна. 100 г хөрсөнд шингээгдсэн сууриудын нийлбэр 31.3 мг/экв байх ба түүний ихэнхи хэсгийг кальци эзэлнэ. Хөдөлгөөнт фосфор, калийн агууламжаар дунд зэрэг, фосфор 3.5 мг, кали 14 мг байна. Дээрхээс үзэхэд тус аймагт тархсан хөрс хөрсний ялзмагт үеийн зузаан, ялзмаг агууламж, шим тэжээлийн бодисын хангамжаар тийм ч муугүй бөгөөд оновчтой агротехнийкийн бодлого явуулахад арвин ургац авах бүрэн боломжтой.
4-р бүлэг	Баяндалай, Баян-Овоо, Булган, Гурвантэс, Мандал-Овоо, Манлай, Ноён, Номгон, Сэврэй, Ханбогд, Ханхонгор, Хүрмэн, Цогт-Овоо, Цогтцэций	1224019,3	Морфологи бичиглэлүүдээс үзэхэд гол төлөв ялзмагт үе нь цайвардуу хүрэн өнгөтэй, гүн нь 12 см-ийн орчим ,үрлэн бүтэцтэй, ургамлын үндсээр тиймч баялаг биш, хөрсний 15 см-ээс давсны хүчлийн уусмалд буцалж байгаа нь хөрс үүсгэгч эх чулуулаг нь карбонатлаг болохыг харуулж байна. Хөрсний шингээгдсэн сууриудын нийлбэр 100 г хөрсөнд 28.0мг-экв байх ба түүний дотор калцийн агууламж 50-аас дээш хувийг эзэлж байгаа нь хөрсний бүтцэнд сайн нөлөө үзүүлнэ. Ялзмагт үе давхаргадаа ялмагийн агууламж 1.1 -2.8 % хүрэх ба харин азотын хангамжаар төдийлэн сайнгүй, хөрсний хөдөлгөөнт фосфор, калиар дунд зэрэг хангагдсан, 100г хөрсөнд 1.8 - 2.2мг фосфор, 12-20.5 мг кали агуулна. Механик бүрэлдэхүүний хувьд ихэвчлэн элсэнцэр болон хөнгөн шавранцар байна.

Хүснэгт №2.46. Агро үйлдвэрлэлийн зөвлөмж

Чанарын зэрэг	Зөвлөмж
2-р бүлэг-Тариаланд тохиромжтой дунд зэргийн чанарын хөрс	Энэ бүлгийн хөрс нь үржил шимийн түвшин дундаас доогуур, зарим газар газарт хайрга, чулууны эзлэх хувь ихтэй, ихэвчлэн хөнгөн механик бүрэлдэхүүнтэй байх онцлогтой. Иймд хөрс хамгаалах арга хэмжээг иж бүрэн авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Тухайлбал талбай бүрийн хөрсний агрохимийн шинжилгээг нарийвчлан хийж бордоог шинжлэх ухааны үндэстэй хэрэглэх, салхины элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах хэрэгтэй. Үе давхаргын зузаан ихээхэн хэлбэлзэлтэй байх тул талбай бүрийн хөрсний судалгааг хийж хагалах гүн, тариалах таримлыг сонгох нь зүйтэй. Өмнөговь Мандал –Овоо суманд энэ бүлгийн хөрс тархсан байгаагаас үзэхэд үржил шимээр ялмаг, эмзэг хөрсөн бүрхэвчтэй гэж ерөнхийд нь ойлгож болох бөгөөд ийм нөхцөлд газар тариалангийн үйлдвэрлэлд хөрс сайжруулах арга хэмжээг тогтмол авч хэрэгжүүлэх, технологийг чандлан мөрдөх нь газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг тогтвортой хөгжүүлэх боломж бүрдэнэ. Энэ бүлгийн хөрс нийт 21571.808 га газарт тархсан зөвхөн Мандал-Овоо суманд хөрсний нөөц байна. Төмс, хүнсний ногооны үйлдвэрлэлд бүрэн ашиглана гэвэл нэг га –аас улсын дунджаар 85,6 цн, 75,5 цн ургац бүрдүүлнэ гэж тооцвол 552000.1 цн, 499000,7 цн тус тус хураан авах төлөвтэй байна. Энэ бүлгийн хөрсийг усалгаатай тариаланд ашилахад ихээхэн эмзэг байх бөгөөд тухайн талбайд хөрсний ус – физик шинж чанарыг нарийвчлан судалж услах норм, горимыг тогтоох, хөрс усны элэгдэлд өртөх, шим тэжээлийн бодисоор ядуурч үржил шимээ алдах, давсжих боломжтой тул урьдчилан сэргийлэх хамгаалах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Ялангуяа хөрсний тэжээлийн бодисын хангамж төдийлөн сайн биш тул бордоог зохих нормоор хэрэглэх нь зүйтэй. Усалгаатай нөхцөлд усалгаагүйгээс бордоог ахиу нормоор хэрэглэдэг бөгөөд хөрсний агрохимийн шинжилгээнд тулгуурлан бордооны тун, нормыг тогтооно.

	Говьд ургамал ургах тохиромжтой хугацаа 120 оос дээш хоног. Жилд унах тунадасны хэмжээ 100-150 мм. Жилийн дундаж температур +0.5 С орчим салхи ихтэй байдаг. Усалгаатай газар тариаланг хөгжүүлж тэжээл үйлдвэрлэх боломжтой юм.
3,4-р бүлэг-Тариаланд тохиомжтой дундаас доогуур чанарын хөрс	Энэ бүлгийн хөрс нь үе давхаргын хувьд нимгэн, үржил шимийн түвшин дундаас доогуур, хайрга, чулууны агууламж ихтэй тул газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрхлэхэд технологийг чанд мөрдөх, хөрс хамгаалах арга хэмжээг иж бүрэн авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Мөн түүнчлэн карбонат агуулалтын гүн нилээд дээр, зарим газарт өнгөнөөсөө карбонаттай байх тохиолдол их байх тул хөрсний уусмал дахь давсны агууламж ихсэж ургац хязгаарлах сөрөг талтай. Иймд хөрсийг давсжихаас урьдчилан сэргийлэх, давстай хөрсийг сайжруулах арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх, хөрсний агрохимийн шинжилгээг талбай бүрээр хийлгэх шаардлагатай. Хөрсний үе давхаргын хувьд нимгэн газруудад төмс, хүнсний ногоо тариалах боломжгүй бөгөөд үр тариа болон тэжээлийн ургамал тариалахад тохиромжтой юм. Энэ бүлгийн хөрсийг усалгаатай тариаланд ашиглахад давсжих, усны элэгдэлд өртөх, шим тэжээлийн бодисоор дутагдах зэрэг сөрөг үр дагавар гарах магадлал өндөртэй. Иймд тухайн талбай бүр хөрсний ус – физикийн инж чанарын судалгааг нарийулан хийж усалгааны тун нормыг тогтоох, хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Ялангуяа бордоог шинжлэх ухааны үндэстэй хэрэглэх, хүчиллэг бордоо хэрэглэх нь зүйтэй. Говьд ургамал ургах тохиромжтой хугацаа 120 оос дээш хоног. Жилд унах тунадасны хэмжээ 100-150 мм. Жилийн дундаж температур +0.5 С орчим салхи ихтэй байдаг. Говийн бор хөрснөөс гадна хүрэн, цайвар хэрэн хөрс, хужирт тойром, борзон их бага хэмжээгээр тохиолдоно. Хөрсний хагалагдах үе нимгэн хайрга чулуу ихтэй. Усалгаатай газар тариаланг хөгжүүлж тэжээл үйлдвэрлэх боломжтой юм.

Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг тогтвортой үр ашигтай эрхлэхэд үйлдвэрлэлийн технологийн нарийн мөрдөх, хөрс сайжруулах болон хамгаалах арга хэмжээг тогтмол авч хэрэгжүүлэх нь арвин ургац авах гол үндэс болно. ОХУ-д хийсэн судалгаагаар шим тэжээлийн бодисоор баялаг хар шороон хөрсийг ч бордоход ургац нэмэгдсэн дүн гарсан байдаг. Манай орны хувьд хөрсөн бүрхэвч ихээхэн эмзэг, үржил шимээр ядмаг тул хөрс сайжруулах, хамгаалах арга хэмжээг шинжлэх ухааны үндэстэй, тогтмол, зайлшгүй авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Иймд хөрс хамгаалах зарим нэг аргууд болон бодоо хэрэглэх тун норм, өвчин хортонтой тэмцэх аргачлалыг товч дурьдсан болно.

Хөрсийг салхины элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах арга хэмжээ

1. Ойн зурвас байгуулах. Салхины дээд талд салхины хүчийг бууруулах, талбайн чийгийн ууршилтийг багасгах, өвөл цас тогтоох зорилгоор ойт хээрт 3 эгнээ, хээрт 4 ба түүнээс дээш эгнээгээр ойн зурвасыг байгуулна. Энэ нь шигүү зурвас бөгөөд сийрэг зурвас гэж бас байна. Сийрэг зурвасыг нэвтэрсэн салхи, зурвас дээгүүр давж ирсэн салхитай мөргөлдөж хүч нь саардаг.

2. Хөрсийг хавж боловсруулах. Хуурай уур амьсгалтай манай орны нөхцөлд хөрсийг аль болох хөндөхгүйгээр, ургамлан бүрхэвчийг устгахгүйгээр /уриншийн боловсруулалтын эцэст 1м² талбайд 40ш гуурс үлдээх/ хөрс боловсруулалтыг аль болох цөөн оновчтой хийх . Үүнд хавж боловсруулах СЗС-2.1, СЗП-3.6, КПШ-5 зэрэг эрозийн техникийг өргөн ашиглах.

3. Зурваслан тариалах. Салхины хөндлөн чигт хөрс хөнгөн, элэгдэж эвдэрсэн бол 30-50м, элэгдэж эвдрээгүй хүндэвтэр хөрстэй бол 50-75м-ийн өргөнтэйгээр зурваслан

тариалах. Ялангуяа томоор талбайг эсгэсэн тохиолдолд зайлшгүй зурваслан тариалах шаардлагатай.

4. Шим ба эрдэс бордоогоор бордох. Үржил шимээр ядуурч доройтсоноос хөрс хийсч элсжих процесс түргэдэг учир хөрсний бүтэц, үржил шимийг сайжруулахын тулд үр тарианд N60P40K40 /үйлчлэх бодис/, төмс, хүнсний ногоонд N90P60K60 гэсэн дундаж тунгаар эрдэс бордоог хэрэглэхийн дээр орон нутгийн бордоо бууцыг үр тарианд 1га-д 20 тн, төмс, хүнсний ногоонд 20-40 тн хийж өгөх хэрэгтэй. Гэхдээ бууц нь ялзарсан бууц байх шаардлагатай.

5. Сүрэл хэрчиж цацах. Талбайд хураалт хийсэний дараа Сүрэл хэрчигч ФУН-5 төхөөрөмжийг ашиглан комбайнаар 1га-д 6-8цн сүрэл цацаж өгөх нь хөрсөнд бордоо болохоос гадна салхинаас хамгаалах, чийг барих онцгой ач холбогдолтой байдаг.

6. Ногоон бордоот урини. Үржил шимээр ядуурч, элжсэн талбайд ногоон массыг бий болгоод буцааж түүнийг хөрсөнд булах нь үржил шимийг дээшлүүлж хөрсжүүлэх нэг арга болдог. Тарималыг сонгохдоо хөрсөнд шим тэжээлийн бодисыг хамгийн ихээр хуримтлуулж чадах тарималыг ногоон бордуурт сонгох шаардлагатай. Манай орны нөхцөлд хошоон өвс /донник/, царгасыг /люцерна/ өргөн ашигладаг.

7. Олон наст тариалах. Хүчтэй эвдрэлд орсон талбайг эргэлтээс түр болон бүр чөлөөлж олон наст үет, буурцагт ургамлыг тариалах нь хөрс сайжруулах нэг чухал арга байдаг. Манай орны нөхцөлд царгас, хошоон өвс, хошоонгор, ерхөг, хиаг, өлөнгө, согоовор зэрэг үет болон буурцагт ургамлыг 1га-д 6-10ц байхаар тооцож тариалдаг. Эвдэрч доройтсон талбай уг талбайнхаа онцлогоос хамааран 8-15 жилийн хугацаанд нөхөн сэргэдэг.

Хөрсийг усны элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах

Газрын гадаргын хэвгий байдал, гол мөрний сав газар хэтэрхий ойр талбайг хагалснаас талбай усны шугаман /гуу жалга/ болон нэлэнхүй эвдрэлд орж гуу жалга үүсэх, намагжих явдал хааяа тохиолддог. Үүнд:

1. Шугаман эвдрэл үүссэн тохиолдолд: газрын гадаргын налууд хөндлөн 12-15м – ийн зайтайгаар хөрсийг 50 см гүн зүсэж боловсруулах.
2. Газрын гадаргын хэвгийг тогтсон усыг талбайгаас шуудуу татаж зайлуулах.
3. Нэлэнхүй эвдрэлд орж намагжсан тохиолдолд мөн илүүдэл усыг газрын гадаргын налууг харгалзан нам талруу нь суваг шуудуу татаж урсгах.

Тариалангийн талбайд тархсан хог ургамал, хортон, шавьж, мэрэгчидтэй тэмцэх

Тус аймгийн үр тариа, төмс, хүнсний ногооны талбайд зонхилон тохиолдох өвчин, хортон шавьж, мэрэгчид болон хог ургамлыг устгах зарим нэг бодисын зааварчилгааг толилуулж байна.

Үр тарианы талбайд хог ургамлаас татар сагаг, тарианы хар будаа, чөдөр тарна, үхэр тарна, мөлхөө хиаг, хонгио хошуу будаа, лууль, бөөнөг хамхуул, үнэгэн сүүл, г.м элбэг тааралдана. Мөн хортон мэрэгчидээс шар чичүүл, өвчинөөс шугаман зэв, тоост харуу бага зэрэг үзэгдэнэ. **Төмс, хүнсний ногооны** талбайд байцааны хивэн, нугын бор эрвээхэй, жант цох, хөнөөлт бясаа, царцаа, хачиг г.м хортон шавьж түгээмэл тохиолдоно.

Хүснэгт №2.47. Ургамал хамгаалах бодис хэрэглэх заавар

Бодисын нэр	1га-д хэрэглэх тун л/га, кг/га	Хэрэглэх таримал	Хэрэглэх өвчин, шавьж, хог ургамал, мэрэгчид	Хэрэглэх арга, хугацаа, онцлог	Хэдэн удаа хэрэглэх
Децис	0.25	Буудай, арвай	хөнөөлт бясаа, бөөс, цагаалж, тарианы цохууд, үрийн бүгэг,	ургалтын үед 1га-д 100 л ажлын уусмал бэлдэж шүрших.	1-2
	0.25-0.5	Хүнсний ногоо	нугын бор эрвээхэй	Авгалдайн хөжлийн эхний үед 1га-д 100л а/уусмал	1-3
	0.3	Байцаа	хивэн, бөөс, цагаан эрвээхэй	Ургалтын хугацаанд 1га/100л	1-3
	0.1-0.15	Төмс	жант цох ба бусад	Цох гарсан үед 1га-д 100л а/шингэн	1-3
Фуроре супер	0.8-1.2	үр тариа, манжин, лууван, байцаа, сонгино	Хонгио амуу, гагадай, хар будаа	Ургалтын үед хог ургамлын 2 навчтай болох үеэс 1га-д 50-100л а/уусмал	1
Пума супер	0.8-1.2	буудай	Хонгио амуу, хоног будаа, хар будаа	Мөн ижил	1
Зенкор	0.7	Улаан лооль	1наст үет ба өргөн навчит хог ургамал	Таримлын 2-4 навчтай байх үед 1га-д 100л	1
2.4-ийн нэгдлүүд цууны хүчлийн давс, эфирууд	1.5-2.0	үр тариа	өргөн навчит хог ургамал/лууль г.м/	1га-д 25-100л а/уусмал шүрших, 2.4Д давсыг 1.5-2.0, эширийг 0.8-1.5л/га тунгаар	1
	0.8-1.5				
Суми -8	1.5-8.0	буудай	Хатуу ба тоосон харуу, үндэсний ялзрал	1т үрэнд 10л шингэн хэрэглэнэ, үрийг тарихаас 7-30 хоногийн өмнө ариутгана	1
Бромодиалон	14мл/га	буудай	Шар чичүүл болон бусад мэрэгчид	Будаан өгөш бэлдэж 1га-д 1.5-3.0кг цацах	2
Сумицидин20	0.3	Төмс, байцаа, лууван, манжин жимс	Жант цох, бүгэг, байцааны хивэн, ялаа ба бусад	1га-д 50-100л шингэн хэрэглэх	1-3
Кинмикс 5	0.25-0.5	манжин	Мрэгч бүгэг, бөөс, шөвгөлж бусад	1га-д 50-100л шингэн хэрэглэх	1-2
Раундап	2-3 4-6 2-3	Төмс Уринш байцаа	1наст үе болон өргөн навчит х/ур	Төмс соёолохоос 2-5хоногийн өмнө 1га-д 200л шингэн, уриншинд 1га-д 25-100л шингэн	1
Сандофон	2.0	Төмс, лооль	Фиофтор, макроспориоз, переноспориоз өвчинд	Ургалтын үед 1га-д 200л шингэн бэлдэх	2-4
Маврик	0.6-0.12	Алим жимс, жимсгэнэ	Алимны үрэлж эрвээхэйн авгалдай, хачиг	Ургалтын үед 1модонд 2000мл шингэн бэлдэх	1-2

Жич: Сүүлийн үед хлорофос, керлин мэт бодисуудыг хэрэглэхээ больсон болохыг анхааруулж байна.

Хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэрэглэлээс хамааруулан эрдэс ба шим бордоо хэрэглэх

Хөрсний хөдөлгөөнт элементүүд болох ниратазот, хөдөлгөөнт фосфор, калийг тодорхойлсон судалгааны тоо материал, үзүүлэлтийг авч ашиглав. Эдгээр үзүүлэлтийг шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэрэглэлээр /УГТЭШХүрээлэн, ХАУТЛабораторийн маш бага, бага, дунд, хангалтай, сайн хангалттай гэсэн 5 баллын зэрэглэл, мг/кг шороонд, 0-20см гүн/ авч үзээд тухайн хөрс аль элементээр ямар зэрэглэлд багтаж байгааг тогтоосны үндсэн дээр тухайн ХАА-н тарималд тохирсон тунгаар бордох юм .

Хүснэгт №2.48. Хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэрэг мг/кг шороонд /0-20см гүнд/

Шим тэжээлийн бодисын төрөл	Хангалтын зэрэг				
	Маш бага	Бага	дунд	Хангалттай	Сайн хангалттай
Нитратын азот	< 3.5	3.6-8.0	8.1-11.0	11.1-14.0	> 14
Хөдөлгөөнт фосфор	< 50	51-80	81-130	131-250	> 251
Хөдөлгөөнт кали	< 90	91-120	121-160	161-220	> 221

Жишээ нь: 15/250 га талбайн Нитратын азот кг шороонд 5.6, фосфор 98 мг, кали 162мг байна гэж үзвэл уг талбайн хөрс ургамалд ашиглагдах нитратын азотоор бага, хөдөлгөөнт фосфороор дунд зэрэг хангалттай, калиар хангалттай байна гэсэн үг. Тэгвэл усалгаагүй нөхцөлд үр тариаг бордох тунг дараахи байдлаар N60P30K0–бордох шаардлагагүй гэж тогтооно.

Төмс, хүнсний ногооны талбайд 1га-д 20-40тн бууцаар бордсон тохиолдолд дараахи эрдэс бордооны тунг хэрэглэнэ /хүснэгт 2.50/.

Усалгаагүй үр тарианы талбайг уриншлах үед дээрхи тунгаар, усалгаатай үр тариа болон төмс, хүнсний ногооны талбайг жил бүр тариалахдаа бордоно.

Хэрэв үр тарианы дараа төмс, хүнсний ногоо, тэжээл тариалах бол сүүлийн тарималд шаардлагатай тунгаар тооцож бордоно.

Хүснэгт №2.49. Хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангалтын зэргээс хамаарч ХАА-н тарималыг бордох тун, 1га-д кг /үйлчлэх бодис/.

Таримлын нэр	Хангалтын зэрэг		
	бага	дунд	сайн
1. Азотын бордоо			
Үр тариа, усалгаагүй	60	40	40
усалгаатай	120	80	60
Төмс	80	60	40
Эргийн байцаа	200	160	120
Оройн байцаа	120	100	70
Хүнсний ногоо	80	60	40
Ногоон тэжээл, дарш	120	100	50
2. Фосфорын бордоо			
Үр тариа, усалгаагүй	40	30	15-20
усалгаатай	80	50	15-20
Төмс	80	60	40
Эргийн байцаа	200	100	60
Оройн байцаа	120	100	45

Хүнсний ногоо	80	70	60
Ногоон тэжээл, дарш	150	120	60
3.Калийн бордоо			
Үр тариа, усалгаагүй	40	30	Бордохгүй
усалгаатай	80	60	Бордохгүй
Төмс	120	100	80
Эргийн байцаа	160	100	60
Оройн байцаа	100	80	60
Хүнсний ногоо	90	60	60
Ногоон тэжээл,дарш	150	100	70

Дээр дурьдсан хөрс хамгаалах, хог ургамал хортон шавьж устгах, эрдэс бордоо хэрэглэх заавар зөвлөмжийг өөрийн талбайн онцлог, ХАА-н тарималд зохицуулан хэрэглэвэл зохино.

Тохиромжтой усалгааны систем

Судалгаанаас үзэхэд Өмнөговь аймагт усалгаагүй нөхцөлд тариалан эрхлэх боломжгүй. Хөрсний тариаланд тохиромжтой байдал, цаг агаар, хур тунадас, хөрсний шим тэжээлийн бодисын хангамжаас хамааран нэг га талбайгаас хураан авах ургац харьцангуй бага хэмжээтэй гарсан байна. Иймээс Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэрт тариалан эрхлэхэд усалгаатай нөхцөлд хөрсний шим тэжээлийн хангамжийг сайжруулж, бордох шаардлагатай гэдэг нь харагдаж байна. Өмнөговь аймгийн нутагт дэвсгэрт тариалан эрхлэн явуулахад хамгийн тохиромжтой усалгааны систем нь дуслын усалгааны систем бөгөөд дуслын уусалгаа нь зохиомж бүхий хушуунууд буюу дусаагуурын тусламжтайгаар усыг маш бага зарцуулалттайгаар дуслаар ургамлын үндэс хэсэгт ургалтын хугацааны туршид өгч, хөрсийг байнга, жигд чийглэдэг усалгааны дэвшилтэд аргуудын нэг юм.

Дуслын усалгааны систем нь үндсэн хоёр хэсгээс бүрдэнэ.

- Удирдлага хяналтын буюу толгойн хэсэг
- Ус дамжуулах хувиарлах сүлжээний хэсэг.

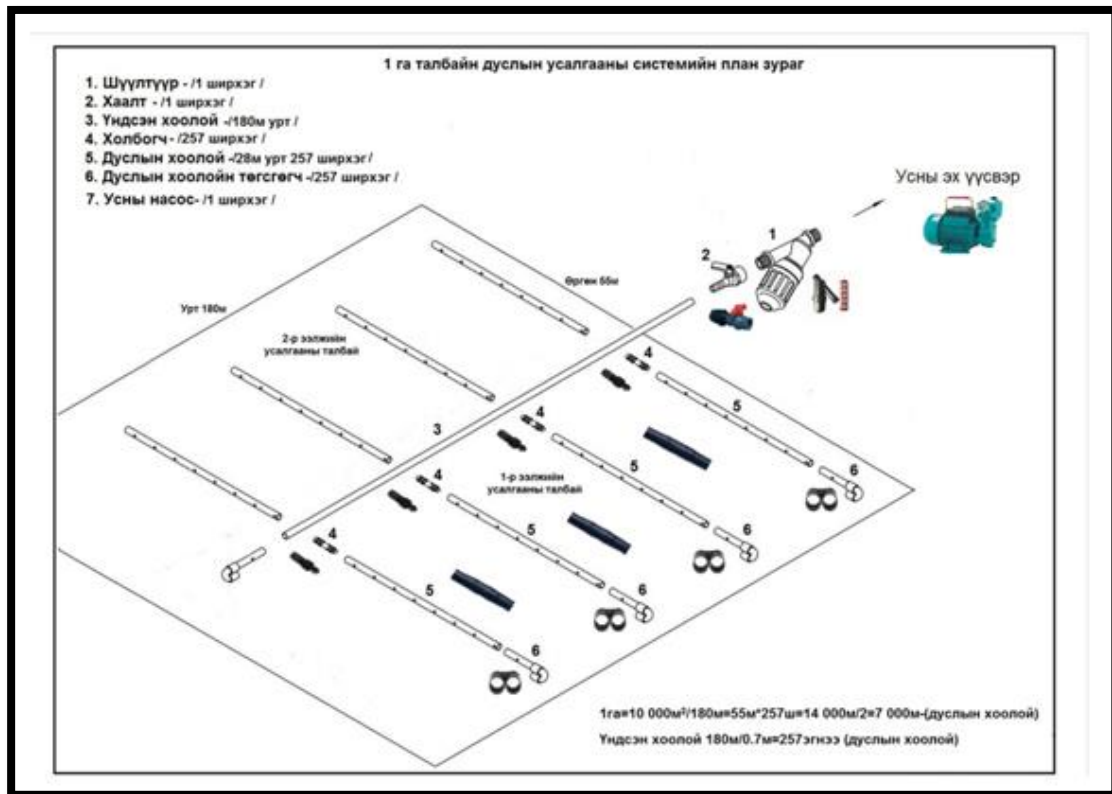
Дуслын усалгааны системийн давуу тал

- Усалгааны хөдөлмөр зарцуулалтыг эрс бууруулна
- Хөрсний бүтцийг хэвээр хадгалдаг
- Цаг агаарын ямар ч нөхцөлд усалгааг хийж болно
- Усалгааны нормыг 30-60 % бууруулна
- Хөрсний гадаргуугаас уурших чийгийн ууршилтыг багасгана
- Усалгааны усаар хөрсний шим тэжээлийн бодис угаагдаж алдагдахгүй
- Хог ургамал бага ургана
- Усалгааны үед иш навчинд ус хүрдэггүй тул зарим тарлийн өвчин тархах нь бага
- Усалгаатай хамт бордоог өгөх бүрэн боломжтой учир бордооны ашиглалтыг сайжруулна.
- Услалтын системийг угсрах салгах зөөвөрлөж байрлуулах тээвэрлэхэд хялбар

Хүснэгт №2.50. Дуслын усалгааны системийн өртөг

№	Бүтээгдэхүүний нэр	Хэмжих нэгж	Савлагааны хэмжээ	1 багцад орох хэмжээ	Ширхэг үнэ төг	Бүгд төг
1	Ус сорох болон шахах хоолой	Метр	100 метр	100	2,800	280,000
2	Ус хувиарлах хоолой	Метр	100 метр	100	2,800	280,000
3	Хувиарлах хоолойн холбогч	Ширхэг		10	7,500	75,000
4	Дуслын хоолой 1 см	Метр	500 метр	1000	1,000	500,000
5	хошуу	Ширхэг		100	800	80,000
6	Бэхлэгч	Ширхэг	-	10	150	1,500
7	Хаалт	Ширхэг	-	20	1,000	20,000
8	помп	Ширхэг	-	-	800,000	800,000
	Нийт 1 га багцын үнэ	-	-	-	-	2,036,500

Дээрх хүснэгтээр усалгааны 1 га ба түүнээс их талбайн усалгааны багц бүтээгдэхүүний үнэ өнөөгийн зах зээлийн ханшаар 2,036,500 төг байна.

Дуслын усалгааны систем нь усыг хамгийн зохистой ашиглан таримал ургамлын үндэс бүрт хүрч халин Дуслын усалгааны систем нь усыг хамгийн зохистой ашиглан таримал ургамлын үндэс бүрт хүрч усалгаа хийдэг тул ургацыг нэмэгдүүлэх боломжтой. Энэ дэвшилтэт технологи өргөн нэвтэрч халиан услах, шүршиж услах гэх мэтийн аргуудаас татгалзаж байна. Та ч гэсэн энэ дуслын усалтын системийг нэвтрүүлэх боломжтой. Үүний тулд 2-3 тонн багтаамжтай усны нөөцлүүрийг газраас 1-1,5 метрт байрлуулж, түүндээ дуслын усалгааны тохиргоо бүхий хоолойг залган тариалсан мөрийн дагуу байрлуулан хэрэглэж болно. Дуслын усалгааны системийн өөрсдийн хийц хэсгүүдийг угсрах салгах байдлаар зохиомжлох нь зөөвөрлөж байрлуулах, тээвэрлэхэд хялбар болно. Ус авах буюу толгойн хэсэг усны зарцуулга тохируулагч хаалт, шүүлтүүр болон бусад нэмэлт төхөөрөмжийг сантехникийн дэлгүүрээс захаас авч болно. Ус дамжуулах болон бусад нэмэлт төхөөрөмжийг сантехникийн дэлгүүр, захаас авч болно. Усаа дамжуулах болон хуваарилах хэсэгт 10, 15, 20 мм-ийн голч бүхий уян хоолойг ашиглаж болно. Ус хуваарилах зангилааны хэсэг уян хоолойд таарах голч бүхий темер болон хуванцар өвдөг, гурвалж, дөрвөлж, тохируулагч хаалтуудаас бүрдэнэ. Дуслын хошуунд тусгай зохиомж бүхий дусаагуур хэрэглэдэг. Энэхүү дуслын усалгааны системийг 2 м өндөрт байрласан усан сан буюу ёмькостод холбож тариаланд ашиглаж болно. Хөрснөөс усны ууршилтыг багасгах өөр нэг арга бол зарим таримлын талбайг бүрэн нийлэг уутаар бүрхэн зөвхөн таримал ургаж байгаа хэсгийг цоолон түүгээр усалгаа, бордоог хийдэг аргачлал байна.

Энэхүү аргыг хуурай бүс буюу ойрхи дорнод, казахстан, БНХАУ болон арабын орнууд ашигладаг байна. Дуслын усалтын системийг манай улс Израйл улс болон БНХАУ-аас оруулж ирдэг.

2.7 Өмнөговь аймагт хүлэмжийн аж ахуй эрхлэх

Өмнөговь аймагт ургамал ургах тохиромжтой хугацаа 120 оос дээш хоног хэдий ч жилд унах тунадасны хэмжээ 100-150 мм байна. Хөрсөн бүрхэвчийн хувьд говийн бор хөрснөөс гадна хүрэн, цайвар хэрэн хөрс, хужирт тойром, борзон их бага хэмжээгээр тохиолдоно. Хөрсний хагалагдах үе нимгэн, хайрга чулуу ихтэй. Иймээс өмнөговь аймагт хамгаалагдсан хөрсний ногооны аж ахуйг сонгон үйлдвэрлэл эрхлэх нь нөхцөл бүрлэнэ..

Бид 300 м² талбайд нийлэг хальсан хүлэмжний аж ахуй эрхлэхэд шаардагдах үнийн саналыг дараах хүснэгтэд тусгав.

Хүснэгт №2.51. Хүлэмжийн зардлын тооцоо

Төсөв	Тайлбар	Зардал /төг
Хүлэмж /20* 6/	1 ширхэг нийлэх хальсан хүлэмж	4 050 000
Нийлэг хальс	Нийт 26 м нийлэг хальс авах	728 000
Усалгааны систем	Усалгааны систем	222 000
Нарны хамгаалалт	1 хүлэмжинд шаардагдах нарны хамгаалалт авна	750 000
Үр бордооны зардал	Тариалах ногоонд шаардагдана	1 500 000
Цахилгаан, усны зардал	Цахилгааны төлбөрт болон усны зардал	1 000 000
Бусад зардал	Малтуур, зүлгүүр, зэрлэг зулгаагч, жижиг хүрээ гэх мэт гар багажууд	1 500 000

Нийт дүн	9.878.000
-----------------	------------------

Бид 260м² талбайн ашигтай талбай байхаар тооцон хүнсний ногоонд өргөн хэрэглэгддэг өргөст хэмх, улаан лооль зэрэг ногоонууд м²-аас хэдэн кг-ын ургац авах, хэдий хэмжээний орлого олох боломжтойг харууллаа.

Хүснэгт №2.52. Хүлэмжний тариалалтын эдийн засгийн тооцоо

	м ² -т	1м ² -аас авах кг	Тарих м ² -ийн хэмжээ	Жилийн ургацын хэмжээ кг	Нэгж кг-ын үнэ, төг	Орлого, төг
Өргөст хэмх	4	18	240	4320	2000	8.640.000
Улаан лооль	4	16	120	1920	2500	4.800.000
Нийт						13.440.000

Улаанлооль

Үрийг 28-30градус дулаан саванд 20 байлгаад соёолсоны дараа үрсэлгээний шороонд 15-20 хоног үрсэлүүлнэ. 1-2 навчтай үрсэлгээг хөрсөнд суулгана. 70-80 хоногийн дараа улаан лооль маань улааж хураахад бэлэн болно. Огурцы болон улаан лоолийг өдөр бүр хураана. Өдөрт 8-9 цаг нарны элчээр гэрэлтүүлж органик улаан лооль хураах боломжтой. Улаан лооль 1-3 м өндөр, модлог мөчир голтой байх ба навч нь 10-25 см урт, шар өнгийн цэцэг цэцэглэдэг. Цэцэг унасны лооль гарч ургадаг. Олон наст ургамал боловч сэрүүн бүсийнх нь нэг наст байна. Улаан лооль нь уураг, сахар, каротин болон А, С, В1, В2, В3, К, Р, РР аминдэмээр баялаг төдийгүй кали, кальци, магни, фосфор, төмөр, хүхэр, иод зэрэг бичил элементээр баялаг байдаг. Ликопин өөрөө байгалиасаа хүний биед үүсдэг бодис биш учраас хүн заавал хоол хүнсээрээ дамжуулж гаднаас авах ёстой байдаг ажээ. Өдөр бүр тогтмол улаан лооль хоол хүнсэндээ хэрэглэхээс гадна 500 мл улаан лоолийн шүүс уухад л Ликопиний бүрэн ашиг тусыг мэдрэх болно. Зүрх судасны өвчин болон хорт хавдрын эсрэг мөн холестеринийг үгүй болгоход маш ач тустай.

Өргөст хэмх

Үрийг 50-55 градус халуун усанд 10, 30градусын халуун усанд 4-6 цаг байлган үйлдвэрийн савалгаанд ашигласан бодисыг үрийн гадаргаас цэвэрлэнэ. 28-30градусын дулаантай улаг дулаан саванд 20 цаг байлгасны дараа үр соёолно. үрсэлгээний зориулалтын хөрсийг бэлдэн үрээ суулгана. 15-20 хоногийн дараа үрсэлгээ газарын хөрсөнд суулгахад бэлэн болдог. Хөрсөнд суулгаснаас хойш зун 30-35 хоног, өвөл 50-55 хоног дараа цэцэглэн 7-10 хоногийн дараа ургацаа хурааж эхлэнэ.

Өргөст хэмх нь дараах эрдэс бодисуудыг өөртөө агуулдаг.

- 95-96 хувь нь ус
- Витамин В3 элбэг
- Гамма липолений хүчил
- Фитостерол
- Витамин С 5-10мг

Услалтын систем /булаг, шанд/ бүхий газруудад хүлэмжийн тариаланг голлон хөгжүүлэх, мөн усан хангамж хүрэлцээгүй нөхцөлд дуслын усалгааны систем ашиглан жимс жимсгэний тариалалтыг нэмэгдүүлэх боломжтой юм.

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ. ХҮН АМЫН СУУРЬШЛИЙН БҮС НУТГИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

3.1. Хот тосгон бусад суурин газрын одоогийн байдал

3.1.1. Хот суурин газрын ашиглалтын байдал

2013 оны жилийн эцсийн ГНС-н тайлангаар хот тосгон бусад суурин газрын нийт талбай 44719.53га болж нэмэгдсэн бөгөөд үүнээс уул уурхайн газар 24687.45га, үйлдвэрийн газар 15797.1га болж тус тус нэмэгдсэн байна. Мөн барилга байгууламж бүхий газар 748га-р, нийтийн эдэлбэр газар 1296.6га-р, гэр хорооллын газар 1716.7га-р тус тус нэмэгдсэн байна.

Хүснэгт №3.1. Хот, тосгон, бусад суурин газрын эзлэх талбай /2013 оны ГНС-н тайлангаас/

№	Сумын нэр	Нийт талбай	Барилга байгууламжийн дэвсгэр газар	Нийтийн эдэлбэрийн газар	Үйлдвэрийн газар	Уурхайн дэвсгэр газар	Гэр хорооллын газар
1	Баяндалай	109.7	26.7	29.9	-	0.0	53.2
2	БаянОвоо	15138.7	23.4	37.8	15031.1	6.9	39.4
3	Булган	224.3	51.2	32.9	-	100.0	40.2
4	Гурвантэс	3581.6	61.3	12.9	334.5	3040.0	132.8
5	Даланзадгад	1865.9	206.3	799.9	23.9	0.0	835.7
6	МандалОвоо	908.6	9.5	45.0	1.5	822.7	29.8
7	Манлай	360.5	6.6	29.2	188.0	10.0	126.8
8	Номгон	1233.8	12.1	45.9	0.6	1131.7	43.5
9	Ноён	184.1	7.2	30.9	2.0	112.0	32.0
10	Сэврэй	76.2	11.8	14.9	-	0.0	49.6
11	Ханбогд	4268.7	115.0	37.1	111.0	3570.5	435.2
12	Ханхонгор	7790.2	95.8	74.4	-	7594.1	25.9
13	Хүрмэн	215.3	5.7	36.6	16.0	131.0	25.9
14	ЦогтОвоо	55.0	7.1	28.4	-	0.3	19.2
15	Цогтцэций	8707.1	108.9	40.8	88.5	8168.2	300.7
Дүн		44719.5	748.5	1296.6	15797.1	24687.5	2189.8

Цогт-Овоо, Сэврэй, Баяндалай, Ноён зэрэг сумдууд хот суурин газрын хэмжээгээр бага байна. Эдгээр сумдуудын зарим нь аймгийн төвөөс алслагдмал, төв рүү нүүх хүн амын шилжилт хөдөлгөөний байдал, хөрс, ургамалжилтын хувьд газар тариалан, үйлдвэрлэл эрхлэхэд тохиромжгүй, үйлдвэрлэл, зам харгуй, эдийн засгийн хувьд сайн хөгжөөгүй улмаас иргэдийн тогтмол суурьшмал байдал муу байдагтай холбоотой гэж үзэж байна. Харин төв суурин газартай ойр оршдог болон үйлдвэрлэл, зам харгуй сайтай, уул уурхай түлхүү хөгжсөн сумд болох Ханбогд, Цогтцэций, Гурвантэс зэрэг сумдууд хот суурины газар нутгийн хэмжээгээрээ арай илүү байна. Энэ нь сумын эдийн засгийн нөхцөл бололцоо, иргэдийн тогтвор суурьшилтай ажиллаж амьдрах, зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалж байна.

Хүснэгт№3.2. Өмнөговь аймгийн сумдуудын суурин газрын 2003 болон 2014 оны өөрчлөлт га-аар

д/д	Сумдын нэр	Барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар			Гэр хороолол			Нийтийн ашиглалтын газар			Үйлдвэр			Уурхай			Бусад газар			Суурьшлын бүсийн нийт газар		
		Он	2003	2013	%	2003	2013	%	2003	2013	%	2003	2013	%	2003	2013	%	2003	2013	%	2003	2013
1	Баяндалай	5.7	26.7	365.7	3.8	53.2	1295.3	58.2	29.9	-48.7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	67.8	109.7	61.9
2	Баян-Овоо	4.3	23.4	447.4	4.0	39.4	893.2	43.4	37.8	-12.9	-	15031.1	-	-	6.9	-	2.3	-	-	54.0	15138.7	27934.6
3	Булган	23.7	51.2	116.3	5.6	40.2	614.4	72.8	32.9	-54.7	-	-	-	-	100.0	-	0.07	-	-	102.1	224.3	119.7
4	Гурвантэс	8.5	61.3	619.6	6.1	132.8	2081.4	71.6	12.9	-81.9	-	334.5	-	203.3	3040.0	1395.3	6.6	-	-	296.1	3581.6	1109.8
5	Мандал-Овоо	7.5	206.3	2661.9	3.8	835.7	22186.0	74.7	799.9	970.9	-	23.9	-	3713.0	0.0	-100.0	-	-	-	3798.9	1865.9	-50.9
6	Манлай	4.6	9.5	106.5	7.2	29.8	316.2	70.2	45.0	-35.8	-	1.5	-	-	822.7	-	0.07	-	-	82.0	908.6	1008.0
7	Номгон	6.8	6.6	-3.4	7.6	126.8	1576.6	85.2	29.2	-65.7	-	188.0	-	-	10.0	-	6.3	-	-	105.8	360.5	240.7
8	Ноён	6.4	12.1	90.9	3.2	43.5	1254.5	48.8	45.9	-6.1	-	0.6	-	-	1131.7	-	1.1	-	-	59.5	1233.8	1973.6
9	Сэврэй	6.6	7.2	9.8	3.0	32.0	959.9	85.2	30.9	-63.8	-	2.0	-	-	112.0	-	-	-	-	94.8	184.1	94.2
10	Хүрмэн	4.8	11.8	146.8	2.5	49.6	1860.3	67.5	14.9	-78.0	-	-	-	7.0	-	-	3.5	-	-	85.3	76.2	-10.7
11	Ханбогд	5.9	115.0	1852.3	6.2	435.2	6907.8	54.5	37.1	-31.9	-	111.0	-	144.0	3570.5	2379.5	1.2	-	-	211.8	4268.7	1915.4
12	Ханхонгор	18.1	95.8	428.1	2.1	25.9	1115.0	97.6	74.4	-23.8	-	-	-	3.0	7594.1	253036.7	-	-	-	120.9	7790.2	6345.1
13	Цогтцэций	5.4	5.7	6.7	9.4	25.9	177.1	88.8	36.6	-58.7	-	16.0	-	970.0	131.0	-86.5	0.3	-	-	1073.8	215.3	-79.9
14	Цогт-Овоо	3.0	7.1	140.7	4.1	19.2	366.0	46.8	28.4	-39.4	-	-	-	10.0	0.3	-97.0	0.1	-	-	64.0	55.0	-14.0
15	Даланзадгад	72.3	108.9	50.5	176.2	300.7	70.7	1841.1	40.8	-97.8	-	88.5	-	-	8168.2	-	36.4	-	-	2126.0	8707.1	309.6
Аймгийн дүн		183.4	748.5	308.1	244.7	2189.8	794.9	2806.3	1296.6	-53.8	-	15797.1	-	5050.3	24687.5	256528.0	57.8	-	-	-	44719.5	436.0

Эх үүсвэр* Өмнөговь аймгийн ГТ-1 2003,2014он

3.1.2. Өмнөговь аймгийн бүлэг суурингийн тогтолцоо*Хүснэгт №3.3. Бүлэг суурингийн тогтолцоо*

д/д	Бүлэг суурингийн төвийн нэр	Хамрагдах сум суурины нэр
1	Даланзадгад	Булган, Мандал-Овоо, Хүрмэн, Ханхонгор, Баяндалай, Цогт-Овоо, Номгон
2	Сэврэй	Ноён, Гурвантэс Нарийн сухайт /Давсны үйлдвэр/
3	Цогтцэций /Тавантолгой/	Манлай
4	Баян-Овоо	Ханбогд /Оюутолгой/

/эх сурвалж: Монгол Улсын дэд бүтцийн хөгжлийн яам <Бүлэг суурингийн тогтолцоо> төсөл/

Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хүрээнд хот суурины нутаг дэвсгэрийн хэрэгцээг тодорхойлох зорилгоор хүн амын тоог 2020, 2025, 2030 онуудаар тооцоолсныг үндэслэн сумдыг хүн амын тоогоор нь ангиллаа. Үүнд:

1. **2000-3000 хүнтэй сумдууд:** Баяндалай, Баян-Овоо, Булган, Мандал-Овоо, Ноён, Сэврэй, Ханхонгор, Хүрмэн, Цогт-Овоо
2. **3001-4000 хүнтэй сумдууд:** Манлай, Номгон
3. **7000-аас дээш хүнтэй сумдууд:** Гурвантэс, Ханбогд, Цогтцэций

Бүлэг суурингийн төв Даланзадгад, Сэврэй, Цогтцэций, Баян-Овоо сумдад ерөнхий боловсролын төрөлжсөн бүрэн дунд сургууль, сум дундын эмнэлэг байна. Аймгийн төв Даланзадгад хотод аймгийн нэгдсэн эмнэлэг, техник технологийн дээд сургууль, коллеж байна.

Хүн амын тоог үндэслэн сумдад байх соёл ахуйн үйлчилгээний байгууллагууд болон хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, сумын эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээний бүх төрлийн барилга байгууламжийн хүчин чадлыг тооцоолж, газрын хэрэгцээг тодорхойллоо.

Хот төлөвлөлтийн нормоор тооцсон соёл ахуйн үйлчилгээний барилга байгууламжаас гадна хүн амын тооны ангилалд нь тохирсон үйлдвэрлэл бизнесийн барилга байгууламжыг сумын төвд байхаар төлөвлөв.

Хүснэгт №3.4. Сум суурины төвд хот байгуулалтын нормын дагуу байх шаардлагатай соёл ахуйн үйлчилгээний байгууллага

№	Сум суурины нэр	Хүүхдийн цэцэрлэг	сургууль	Бүрэлдүнд боловсролын сургууль	Сумын эмнэлэг	Сум дундын эмнэлэг	Их дээд сургууль	МСҮТ	Эмийн сан	Биеийн тамир спортын байгууламж	Соёлын төв	Зочид буудал	Дэлгүүр, худалдаа	Нийтийн хоолны газар	Ахуйн үйлчилгээний төв	Холбооны салбар	Банк
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	Даланзадгад	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2	Баяндалай	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3	Баян-Овоо	+	+	+	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+	+
4	Булган	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
5	Гурвантэс	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
6	Мандал-Овоо	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7	Манлай	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
8	Номгон	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
9	Ноён	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10	Сэврэй	+	+	+	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+	+
11	Ханбогд	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
12	Ханхонгор	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
13	Хүрмэн	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14	Цогт-Овоо	+	+	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+	+
15	Цогтцэций	+	+	+	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+	+

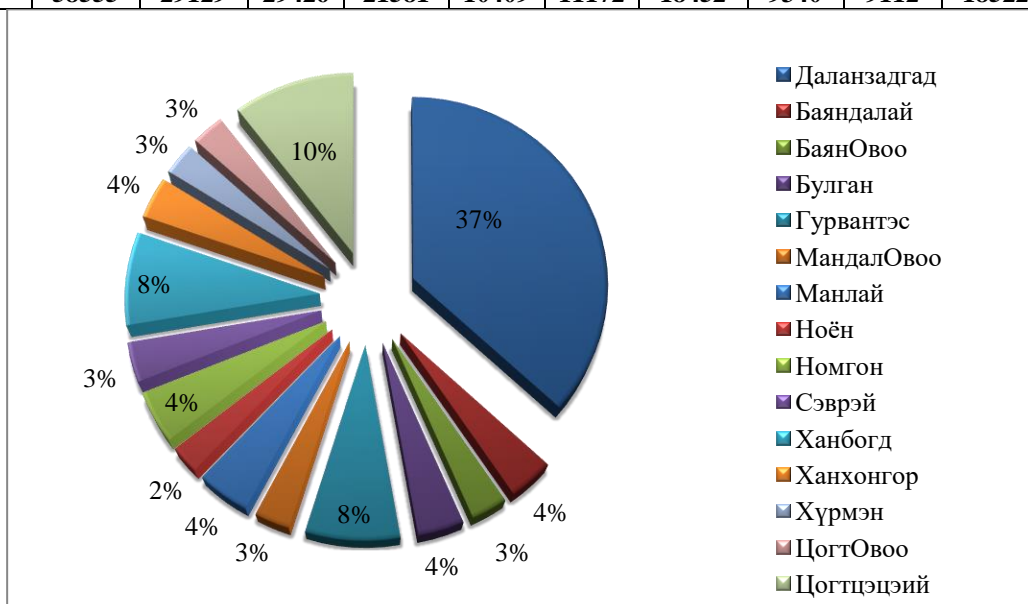
3.2. Хот байгуулалтын нөхцлийн ерөнхий үнэлгээ, хэрэгцээ шаардлага

3.2.1. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, өсөлт бууралт

2013 оны статистик тоо баримтаас харахад Өмнөговь аймгийн нийт хүн амын 36.9 хувь нь аймгийн төвд, 31.5 хувь нь сумын төвд, 31.6 хувь нь хөдөөд тус тус амьдарч байна. 2013 онд аймгийн төвийн хүн ам 2010 оноос 15.1 хувиар, 2011 оноос 11.3 хувиар, 2012 оноос 5,9 хувиар өсч, сумын төвийн хүн ам 2010 оноос 13.3 хувиар, 2011 оноос 21.3 хувиар, 2012 оноос 7.2 хувиар тус тус өссөн байхад хөдөөгийн хүн амын тоо 2010 оноос 9.2 хувиар, 2011 оноос 3.9 хувиар, 2012 оноос 2.4 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байна. Аймгийн нийт хүн амыг байршлаар авч үзвэл Даланзадгад хотод нийт хүн амын 36,9%, буюу 21581 хүн, Цогтцэций 10% буюу 6108, Ханбогд, Гурвантэс 8% буюу 4465-4712 хүн амтай байна.

Хүснэгт №3.5. Хүн ам байрилаар /2013 он/

Сумдын нэр	Нийт хүн ам	Үүнээс										
		Эрэгтэй	Эмэгтэй	Аймгийн төвд			Сумын төвд			Хөдөөд		
				Нийт	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Нийт	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Нийт	Эрэгтэй	Эмэгтэй
Даланзадгад	21581	10409	11172	21581	10409	11172	0	0	0	0	0	0
Баяндалай	2148	1078	1070	0	0	0	548	265	283	1600	813	787
Баян-Овоо	1723	848	875	0	0	0	746	390	356	977	458	519
Булган	2187	1093	1094	0	0	0	1050	565	485	1137	528	609
Гурвантэс	4465	2230	2235	0	0	0	2536	1262	1274	1929	968	961
Мандал-Овоо	1687	848	839	0	0	0	5270	188	339	1160	660	500
Манлай	2522	1246	1276	0	0	0	947	475	472	1575	771	804
Ноён	1388	738	650	0	0	0	470	316	154	918	422	496
Номгон	2624	1363	1261	0	0	0	1037	570	467	1587	793	794
Сэврэй	2009	1008	1001	0	0	0	0	0	0	2009	1008	1001
Ханбогд	4712	2373	2339	0	0	0	3317	1682	1635	1395	691	704
Ханхонгор	2113	1078	1035	0	0	0	777	380	397	1336	698	638
Хүрмэн	1644	810	834	0	0	0	457	216	241	1187	594	593
Цогт-Овоо	1644	832	812	0	0	0	660	255	405	984	577	407
Цогтцэций	6108	3175	2933	0	0	0	5380	2776	2604	728	399	329
Дүн	58555	29129	29426	21581	10409	11172	18452	9340	9112	18522	9380	9142

Зураг №3.1. Өмнөговь аймгийн хүн ам 2013 он /байрилаар/

Хүснэгт №3.6. Сумын хүн амын өсөлтийн тооцоо /2014-2030 он /

№	Сумдын нэр	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
1	Даланзадгад	21581	21646	21776	21972	22237	22573	22982	23469	24037	25792	26576	24366	25257	26260	27384	28640	30047	31615
2	Баяндалай	2148	2152	2159	2170	2185	2204	2228	2257	2292	2331	2375	2425	2487	2550	2619	2696	2678	2767
3	Баяновоо	1723	1728	1739	1754	1775	1802	1829	1868	1913	1965	2025	2093	2176	2262	2359	2467	2588	2723
4	Булган	2187	2191	2198	2209	2224	2244	2269	2298	2333	2373	2418	2469	2526	2590	2661	2739	2825	2920
5	Гурвантэс	4465	4478	4505	4546	4600	4670	4754	4855	4973	5108	5264	5440	5639	5864	6114	6395	6709	7059
6	Мандал-Овоо	1687	1690	1695	1704	1716	1731	1750	1773	1800	1830	1865	1904	1949	1998	2052	2113	2179	2252
7	Манлай	2522	2530	2545	2568	2599	2638	2686	2743	2809	2886	2973	3072	3185	3311	3453	3613	3789	3987
8	Ноён	1388	1392	1400	1413	1430	1452	1478	1510	1546	1588	1637	1692	1753	1823	1901	1989	2087	2195
9	Номгон	2624	2629	2637	2650	2669	2693	2723	2758	2800	2849	2902	2963	3032	3109	3194	3288	3391	3505
10	Сэврэй	2009	2013	2019	2029	2043	2062	2085	2112	2144	2180	2222	2269	2322	2380	2445	2517	2596	2683
11	Ханбогд	4712	4726	4754	4797	4855	4929	5018	5125	5248	5392	5556	5742	5952	6188	6453	6750	7081	7450
12	Ханхонгор	2113	2117	2124	2134	2149	2168	2192	2220	2254	2293	2337	2386	2442	2504	2572	2648	2731	2823
13	Хүрмэн	1644	1649	1659	1674	1694	1720	1750	1788	1832	1882	1939	2004	2077	2160	2252	2355	2470	2600
14	Цогт-Овоо	1644	1649	1659	1674	1694	1720	750	1788	1832	1882	1939	2004	2077	2160	2252	2355	2470	2600
15	Цогтцэций	6108	6126	6163	6218	6294	6389	6505	6642	6803	6989	7200	7440	7714	8020	8363	8747	9176	9655
16	Дүн	58555	58716	59032	59512	60164	60995	60999	63206	64616	67340	69228	68269	70588	73179	76074	79312	82817	86834

Хүснэгт №3.7. Сумын төвийн хүн амын өсөлтийн тооцоо /2014-2030 он /

№	Сумдын нэр	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
1	Даланзадгад	21581	21646	21776	21972	22237	22573	22982	23469	24037	25792	26576	24366	25257	26260	27384	28640	30047	31615
2	Баяндалай	908	910	912	917	923	932	942	954	969	985	1004	1025	1049	1075	1105	1137	1173	1212
3	Баяновоо	627	629	633	638	646	656	668	682	698	718	740	764	792	823	858	898	942	990
4	Булган	818	820	822	826	832	839	848	859	872	887	904	923	944	968	995	1024	1056	1090
5	Гурвантэс	1854	1860	1870	1887	1910	1939	1974	2016	2065	2120	2185	2258	2340	2434	2538	2654	2784	2930
6	Мандал-Овоо	524	525	527	531	536	541	547	554	562	572	583	595	609	624	642	660	681	704
7	Манлай	726	728	732	739	748	759	773	789	808	830	855	884	916	952	993	1038	1089	1146
8	Ноён	753	755	760	767	776	788	802	819	839	862	888	918	951	989	1031	1078	1131	1190
9	Номгон	693	694	696	700	705	711	719	728	739	752	766	782	800	828	851	876	905	934
10	Сэврэй	999	1001	1004	1009	1016	1025	1036	1050	1066	1084	1105	1128	1155	1184	1216	1252	1291	1334
11	Ханбогд	1262	1266	1273	1285	1300	1320	1345	1372	1405	1444	1488	1538	1594	1657	1728	1807	1896	1995
12	Ханхонгор	709	710	712	716	721	727	735	745	756	769	783	800	818	839	862	887	915	945
13	Хүрмэн	737	739	744	750	759	770	784	800	820	842	868	897	930	967	1008	1054	1106	1163
14	Цогт-Овоо	768	770	775	782	791	803	817	835	855	878	905	935	970	1008	1051	1099	1153	1213
15	Цогтцэций	1318	1321	1330	1342	1358	1378	1403	1433	1467	1507	1553	1605	1664	1730	1804	1886	1978	2082
16	Дүн	34277	34374	34566	34861	35258	35761	36375	37105	37958	40042	41203	39418	40789	42338	44066	45990	48147	50543

Хүснэгт №3.8. Сумын төвийн өрхийн өсөлтийн тооцоо /2020-2030 он/

д/д	Сумдын нэр	2020он		2025он		2030он	
		хүн ам	өрх	хүн ам	өрх	хүн ам	өрх
0	1	2	3	4	5	6	7
1	Даланзадгад	23469	7629	25257	8147	31615	10198
2	Баяндалай	954	308	1049	338	1212	391
3	Баяновоо	682	227	792	264	990	310
4	Булган	859	280	944	304	1090	352
5	Гурвантэс	2016	672	2340	780	2930	977
6	Мандал-Овоо	554	168	609	184	704	213
7	Манлай	789	213	916	262	1146	327
8	Ноён	819	248	951	288	1190	360
9	Номгон	728	227	800	250	937	282
10	Сэврэй	1050	318	1155	350	1334	404
11	Ханбогд	1372	442	1594	514	1995	644
12	Ханхонгор	745	240	818	264	945	305
13	Хүрмэн	800	276	930	320	1163	401
14	Цогт-Овоо	835	253	970	294	1213	367
15	Цогтцэций	1433	551	1664	640	2082	800
Дүн		37105	12052	40789	13199	50546	16331

3.2.2. Хот суурины газрын хэрэгцээ, хангамжийн үнэлгээ

Газар зохион байгуулалтын 2014-2030 оны ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах ажлын хүрээнд хот байгуулалтад тавигдах ерөнхий шаардлага, төлөвлөлтийн норм ба дүрмийн дагуу тухайн хот сум суурины төвийн барилга байгууламж, нутаг дэвсгэрийн бүсүүдэд шаардагдах газрын хэмжээг тооцоолж гаргалаа.

Хот тосгоны ерөнхий төлөвлөгөөний тооцооны үндэс болох хүн амын хэтийн тоог 2014-2020, 2021-2025, 2026-2030 оноор тооцоолж хүн амын тоотой уялдуулан орон сууц, цэцэрлэг сургууль эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээний барилга байгууламжуудын хүчин чадал, шаардагдах эдэлбэр газрын хэмжээг тодорхойлов. /Хот байгуулалтын нормоор/

Засаг захиргаа, соёл үйлчилгээ, барилга байгууламжийн бүс

Захиргаа олон нийтийн төвд нутгийн захиргаа олон нийтийн 7-8 байгууллага төвлөрч 8,4-9,6 га газрыг эзлэнэ. Худалдаа үйлчилгээний төвд дэлгүүр, ахуйн үйлчилгээний байгууллагууд байрлаж 1,0-1,14 га газартай байна.

Гэр орон сууцны бүс

Орон сууцны бүсэд шаардагдах газрын хэмжээг гаргахдаа нэг өрхөд 0,07-0,08 га эдэлбэр газар ногдохоор, өмчлөлд шаардагдах газрын хэмжээг хуулийн дагуу нэг иргэнд 0,5 га-аар тус тус тооцсон. Цэцэрлэгийн 1 хүүхдэд 40м², ерөнхий боловсролын сургууль дотуур байрт 2,0-2,8 га, эмнэлэгийн 1 оронд 300м², биеийн тамир спортын цогцолбор нь 1000 хүнд 0,7-0,9 га байна.

Үйлдвэр аж ахуйн бүс

Үйлдвэр аж ахуйн бүсийн тооцоонд тухайн сумын газрын нэгдмэл сангийн тайлан, хөгжлийн хэтийн төлөвийн харгалзан үзсэн болно. Энэ бүсэд байх хүнс, бараа, барилгын

материал, түүхий эдийн захуудыг хот төлөвлөлтийн нормд заагдсан 1000 хүнд 60-300м² эдэлбэр газар ногдохоор, дахин ашиглах түүхий эд /хоёрдогч түүхий эд/-ийн цэгийн газрын хэмжээг 5-6 мянган хүнд 0,1 га эдэлбэр газар бүхий 1 объект байхаар тооцсон.

Нийтийн эзэмшлийн бусад газар

Хот орчмын бүсэд хамаарах хог хаягдлын газрын хэмжээ нь нормоор 1000 хүнд 0,02-0,05 га байна. Оршуулгын газрын хэмжээ нь нормоор 1000 хүнд 0,3-0,5 га байх ёстой боловч одоо байгаа хэмжээнээс нь ихгүй байхаар тооцсон. Авто засварын газар 100 машинд 5,0 га, шатахуун түгээх станц 2 резервуартай үед 0,1 га, 4 резервуартай бол 0,2 га, 6 резервуартай бол 0,3 га байна.

Нисэх буудлын эдэлбэр газрыг газрын нэгдмэл сангийн тайланд тусгагдсанаар авч тооцсон. Сумын төвд байх халаалтын зуух, ус хангамжийн эх үүсвэр, бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн эдэлбэр газрын хэмжээг хүчин чадалтай нь уялдсан нормоор бодож төлөвлөв. Хот төлөвлөлтийн норм нь хот байгуулалтын үр ашиг, оршин суугчдын ажиллаж амьдрах таатай нөхцлийг хангах оновчтой хэмжээ тул түүнийг баримтлан хот байгуулалтын үйл ажиллагаа явуулах нь зохистой.

Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хүрээнд сумуудын хүн амын тоо, сумуудын төвийн барилга байгууламж болон бүсүүдийн шаардагдах газрын хэмжээ, иргэнд өмчлүүлэх газрын хэрэгцээг сум тус бүрээр тооцоолов. Үүнд:

1. Сумын төвийн хүн амын тооцоо
2. Сумын хүн амын тооцоо
3. Сумын төвийн өрхийн тооцоо
4. Сумын төвийн суурьшлийн бүсийн тооцоо
5. Соёл ахуй үйлчилгээний байгууллагуудын эдэлбэр газрын тооцоо
6. Сумын төвийн дэд бүсийн тооцоо
7. Сумын төвийн ногоон байгууламжийн газрын тооцоо
8. Сумын төвийн эдэлбэр газрын тооцоо
9. Сумын хүн амын өмчлөлд шаардагдах газрын хэрэгцээний тооцоо
10. Эдгээр тооцоог дараахь хүснэгтүүдэд тодорхой үзүүлэв.

Хүснэгт№3.9. Сумын төвийн суурьшилийн бүсэд шаардлагатай газрын тооцоо/2020-2030 он/ хот байгуулалтын нормоор

Сумдын нэр	2020							2025							2030						
	Орон сууц	Соёл үйлчилгээ	Захиргаа олон нийт	Зам гудамж	Ногоон байгууламж	Нөөц	Дүн	Орон сууц	Соёл үйлчилгээ	Захиргаа олон нийт	Зам гудамж	Ногоон байгууламж	Нөөц	Дүн	Орон сууц	Соёл үйлчилгээ	Захиргаа олон нийт	Зам гудамж	Ногоон байгууламж	Нөөц	Дүн
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Баяндалай	30.8	6.78	8.4	1.9	0.95	4.88	53.71	33.8	6.78	8.4	2.08	1.04	5.21	57.31	39.1	6.78	8.5	2.42	1.21	5.8	63.81
Баяновоо	22.7	6.08	8.4	1.36	0.68	3.91	43.05	26.4	6.0	8.4	1.6	0.8	4.32	47.52	31.0	6.0	8.5	2.0	1.0	4.85	53.35
Булган	28.0	6.32	9.6	1.72	0.86	4.65	51.15	30.4	6.32	9.6	1.88	0.94	4.91	54.05	35.2	6.32	9.6	2.2	1.1	5.44	59.86
Гурвантэс	67.2	12.45	9.6	4.0	2.0	9.53	104.78	78.0	12.45	9.6	4.68	2.34	10.7	117.8	97.7	12.45	9.6	5.86	2.93	12.9	141.44
Мандал-Овоо	16.8	5.22	8.4	1.2	0.6	3.22	35.44	18.4	5.22	8.4	1.2	0.6	3.38	37.2	21.3	5.22	8.5	1.4	0.7	3.72	40.94
Манлай	23.7	6.48	8.4	1.6	0.8	4.1	45.08	29.1	6.48	8.4	1.84	0.92	4.67	51.41	36.3	6.48	8.5	2.3	1.15	5.47	60.2
Ноён	24.8	7.7	8.4	1.64	0.82	4.34	47.7	28.8	7.7	8.4	1.9	0.95	4.8	52.55	36.0	7.7	8.5	2.4	1.2	5.6	61.4
Номгон	22.7	5.79	8.4	1.46	0.73	3.9	43.0	25.0	5.79	8.4	1.6	0.8	4.16	45.75	29.2	5.79	8.5	1.86	0.93	4.63	50.91
Сэврэй	31.8	7.11	9.6	2.1	1.05	5.17	56.83	35.0	7.11	9.6	2.32	1.16	5.52	60.71	40.4	7.11	9.6	2.66	1.33	6.11	67.2
Ханбогд	44.2	9.4	9.6	2.74	1.37	6.73	74.04	51.4	9.4	9.6	3.2	1.6	7.5	82.7	64.4	9.4	9.6	4.0	2.0	8.9	98.3
Ханхонгор	24.0	5.87	8.4	1.48	0.74	4.05	44.54	26.4	5.87	8.4	1.64	0.82	4.31	47.44	30.5	5.87	8.5	1.9	0.95	4.77	52.49
Хүрмэн	27.6	6.6	8.4	1.6	0.8	4.5	49.5	32.0	6.6	8.4	1.86	0.93	5.0	54.8	40.1	6.6	8.5	2.4	1.2	5.9	64.7
Цогт-Овоо	25.3	6.79	8.4	1.68	0.84	4.3	47.3	23.4	6.79	8.4	1.94	0.97	4.75	52.25	36.7	6.79	8.5	2.42	1.21	5.6	61.22
Цогтцэций	55.1	9.75	9.6	2.86	1.43	7.9	86.64	64.0	9.75	9.6	3.4	1.7	8.8	97.3	80.0	9.75	9.6	4.2	2.1	10.6	116.3

Хүснэгт№3.10. Сумын төвийн дэд бүсэд шаардлагатай газрын тооцоо/төлөвлөлтийн хугацааны эцэст 2030 он/ хот байгуулалтын нормоор

Сумдын нэр	Инженерийн байгууламжийн бүс			Аж ахуй үйлдвэрийн бүс										Хот орчмын бүс /төвөөс 5-15 км-т/					Дэд бүсийн дүн	
	Худаг усан сан	Бохир ус цэвэрлэх байгууламж	Халаалтын зуух	Авто вокзал	Галын депо	Хоёрдогч түүхий эд авах цэг	Үйлдвэрийн бүс	Хүнсний зах	Ахуй үйлчилгээ барааны зах	Барилгын материалын зах	Тулшний зах	Түүхий эдийн зах	ШТС	Амралт сувиллын газар	Нисэх буудал	Хог хаях газар	Оршуулгын газар	Зам		Хамгаалалтын зурвас
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Баяндалай	1.0	0.7	0.7	2.0	0.3	0.1	1.5	0.04	0.01	0.04	0.04	0.01	0.3			0.3	2.0	6.5	9.0	22.56
Баяновоо	1.0	0.7	0.7	2.0	0.3	0.1	1.5	0.01	0.01	0.03	0.03	0.01	0.3			0.2	3.0	6.5	9.0	25.4
Булган	1.0	0.7	0.7	2.0	0.3	0.1	1.5	0.01	0.01	0.03	0.03	0.01	0.3			0.25	3.0	6.5	9.0	25.45
Гурвантэс	1.0	4.0	0.7	2.5	0.3	0.1	1.5	0.08	0.02	0.08	0.08	0.01	0.35			0.5	3.0	6.5	9.0	26.72
Мандал-Овоо	1.0	0.7	0.7	2.0	0.3	0.1	1.5	0.02	0.01	0.02	0.02	0.01	0.3	0.2		0.2	2.0	6.5	9.0	24.58
Манлай	1.0	0.7	0.7	2.0	0.3	0.1	1.5	0.03	0.01	0.03	0.03	0.01	0.3			0.25	1.0	6.5	9.0	23.51
Ноён	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	1.5	0.04	0.01	0.04	0.04	0.01	0.3			0.25	1.2	6.5	9.0	23.99
Номгон	1.0	0.7	0.7	2.0	0.3	0.1	1.5	0.03	0.01	0.03	0.03	0.01	0.3			0.2	2.0	6.5	9.0	24.41
Сэврэй	1.0	0.7	0.7	2.3	0.3	0.1	2.0	0.04	0.01	0.04	0.04	0.01	0.3			0.3	2.0	6.5	9.0	25.34
Ханбогд	1.5	1.0	0.7	2.5	0.4	0.1	2.0	0.06	0.01	0.06	0.06	0.01	0.4			0.5	1.0	6.5	9.0	25.8

Ханхонгор	1.0	0.7	0.7	2.0	0.3	0.1	1.5	0.03	0.01	0.03	0.03	0.01	0.3			0.2	8.0	6.5	9.0	30.41
Хүрмэн	1.0	0.7	0.7	2.0	0.3	0.1	1.5	0.04	0.01	0.04	0.04	0.01	0.3			0.25	0.5	6.5	9.0	22.99
Цогт-Овоо	1.0	0.7	0.7	2.0	0.3	0.1	1.5	0.04	0.01	0.04	0.04	0.01	0.3			0.25	3.0	6.5	9.0	25.49
Цогтцэций	1.5	1.0	1.0	3.0	0.4	0.1	2.0	0.06	0.01	0.04	0.04	0.01	0.4			0.5	0.9	6.5	9.0	25.96

Хүснэгт№3.11. Нийгмийн дэд бүтцийн гол барилгын хэрэгцээт хүчин чадлын тооцоо

Сум суурины нэр	Хүн амын тоо			Ерөнхий боловсролын сургууль, сурагчдийн тоо			Цэцэрлэгийн хүүхдийн тоо			Эмнэлгийн орны тоо		
	2020	2025	2030	2020	2025	2030	2020	2025	2030	2020	2025	2030
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Даланзадгад	23469	25257	31615	4935	5300	6640	2115	2277	2844	188	200	250
Баяндалай	2257	2487	2767	460	525	590	80	90	108	18	20	22
Баян-Овоо	1868	2176	2723	400	460	567	60	72	90	15	18	22
Булган	2298	2526	2920	480	525	600	75	80	100	16	20	23
Гурвантэс	4855	5639	7059	1030	1176	1490	1180	210	260	40	45	57
Мандал-Овоо	1773	1949	2252	380	400	460	45	55	65	15	16	18
Манлай	2743	3185	3987	570	670	840	72	80	100	22	25	32
Ноён	1510	1753	2195	320	380	670	75	85	108	12	15	18
Номгон	2758	3032	3505	590	630	735	60	72	80	22	24	28
Сэврэй	2112	2322	2683	440	480	567	90	100	110	17	18	22
Ханбогд	5125	5952	7450	1070	1260	1575	125	144	180	40	48	60
Ханхонгор	2220	2442	2823	460	500	588	60	75	85	18	19	22
Хүрмэн	1788	2077	2600	380	440	546	72	85	100	15	17	20
Цогт-Овоо	1788	2077	2600	380	440	546	75	90	110	15	17	20
Цогтцэций	6642	7714	9655	920	1600	2037	126	153	190	53	60	78

Хүснэгт№3.12. Сумын төвийн суурьшлын бүсийн соёл ахуйн үйлчилгээний байгууллагад шаардлагатай эдэлбэр газрын тооцоо

Сумдын нэр	2030 он						
	Хүүхдийн цэцэрлэг	ЕБС	Эмнэлэг	Биеийн тамир спорт	Худалдаа үйлчилгээ	Нөөц 10%	Дүн
1	2	3	4	5	6	7	8
Баяндалай	0.43	2.3	1.1	0.96	1.37	0.62	6.78

Баяновоо	0.36	2.3	0.85	0.8	1.14	0.55	6.0
Булган	0.4	2.3	0.92	0.88	1.25	0.57	6.32
Гурвантэс	1.04	2.3	2.35	2.32	3.31	1.13	12.45
Мандал-Овоо	0.25	2.3	0.6	0.6	1.0	0.47	5.22
Манлай	0.42	2.3	0.97	0.9	1.3	0.59	6.48
Ноён	0.43	2.3	0.95	0.96	1.36	0.7	7.7
Номгон	0.32	2.3	0.8	0.72	1.12	0.53	5.79
Сэврэй	0.47	2.3	1.15	1.06	1.48	0.65	7.11
Ханбогд	0.72	2.3	1.65	1.6	2.28	0.85	9.4
Ханхонгор	0.34	2.3	0.8	0.76	1.14	0.53	5.87
Хүрмэн	0.41	2.3	0.97	0.96	1.36	0.6	6.6
Цогт-Овоо	0.43	2.3	1.1	0.97	1.37	0.62	6.79
Цогтцэций	0.76	2.3	1.71	1.68	2.4	0.9	9.75

Хүснэгт№3.13. Сум суурины өмчлөлд шаардагдах газрын хэрэгцээний тооцоо

Сум суурины нэр	Газрын хэрэгцээ				Нэмж шаардагдах газрын хэмжээ		
	2030	2025	2020	Үүнээс олгогдсон	2020	2025	2030
1	2	3	4	5	6	7	8
Баяндалай	1383.5	1243.5	1128.5	53.16	1075.34	115.0	140.0
Баяновоо	1361.5	1088.0	934.0	39.43	894.57	154.0	273.5
Булган	1460.0	1263.0	1149.0	40.15	1108.85	114.0	197.0
Гурвантэс	3529.5	2819.5	2427.5	132.85	2294.65	392.0	710.0
Мандал-Овоо	1126.0	974.5	886.5	29.84	856.66	88.0	151.5
Манлай	1993.5	1592.5	1371.5	126.75	1244.75	221.0	401.0
Ноён	1097.5	876.5	755.0	43.48	711.52	121.5	221.0
Номгон	1752.5	1516.5	1379.0	32.01	1346.99	137.0	236.5
Сэврэй	1341.5	1161.0	1056.0	49.6	1006.4	105.0	180.5
Ханбогд	3725.0	2976.0	2562.5	435.18	2127.32	413.5	749.0
Ханхонгор	1411.5	1221.0	1110.0	25.88	1084.12	111.0	190.5
Хүрмэн	1300.0	1038.5	894.0	25.91	868.09	144.5	261.5
Цогт-Овоо	1300.0	1038.5	894.0	19.2	874.8	144.5	261.5
Цогтцэций	4827.5	3857.0	3321.0	300.7	3020.3		

Тайлбар: 1. Олгогдсон газар нь 2013 ба түүнээс өмнөх онд олгосон газар 2. Нэмж шаардагдах газар нь тухайн он хүртэл олгогдох хэмжээ

Хүснэгт№3.14. Сум суурины хүн ам, барилга байгууламжид хамаарах газрын тооцоо

Сум суурины нэр	2020			2025			2030		
	Суурьшлийн бүс	Дэд бүс	Дүн	Суурьшлийн бүс	Дэд бүс	Дүн	Суурьшлийн бүс	Дэд бүс	Дүн
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Баяндалай	53.7	22.56	76.26	57.31	22.56	79.87	63.81	22.56	86.37
Баяновоо	43.05	25.4	68.45	47.52	25.4	72.92	53.35	25.4	78.75
Булган	51.15	25.45	76.6	54.05	25.45	79.5	59.86	25.45	85.31
Гурвантэс	104.78	26.72	131.5	117.8	26.72	144.52	141.44	26.72	168.16
Мандал-Овоо	35.44	24.58	60.02	37.2	24.58	61.78	40.94	24.58	65.52
Манлай	45.08	23.51	68.59	51.41	23.51	74.22	60.2	23.51	83.71
Ноён	47.7	23.99	71.69	52.55	23.99	76.64	61.4	23.99	85.39
Номгон	43.0	24.41	67.41	45.75	24.41	70.16	50.91	24.41	75.32
Сэврэй	56.83	25.34	82.17	60.71	25.34	86.05	67.2	25.34	92.54
Ханбогд	74.04	25.8	99.84	82.7	25.8	108.5	98.3	25.8	124.1
Ханхонгор	44.54	30.41	74.95	47.44	30.41	77.85	52.5	30.41	82.91
Хүрмэн	49.5	22.99	72.49	54.8	22.99	77.79	64.7	22.99	87.69
Цогт-Овоо	47.3	25.49	72.79	52.25	25.49	77.74	61.22	25.49	86.71
Цогтцэций	86.64	25.96	112.6	97.3	25.96	123.26	116.3	25.96	142.26

3.2.3. Хот байгуулалтын ерөнхий нөхцлийн үнэлгээ

Хот байгуулалтын үнэлгээг хот суурин тус бүрээр дараахь үзүүлэлтүүдээр гаргана. Үүнд:

- Далайн төвшнөөс дээш өргөгдсөн байдал
- Эдэлбэр газрын налуу
- Байгалийн нөлөөлөлд автагдах байдал /үер, салхи, элс/
- Хөрсний усны төвшин
- Ул хөрсний төрөл
- Цэвдэг хөрсний тархалт
- Газар чичирхийллийн бичил мужлал
- Ус хангамжийн эх үүсвэр
- Газар нутгийн онцлогоос хамаарах

Үнэлгээ нь хот суурин бүрээр тохиромжтой, хязгаарлагдмал тохиромжтой, тохиромжгүй гэсэн ангиллаар тодорхойлогдоно.

- Тохиромжтой нөхцөлд 5 балл
- Хязгаарлагдмал тохиромжтой нөхцөлд 4 балл
- Тохиромжгүй нөхцөлд 3 балл гэсэн баллын тогтолцоогоор үзүүлэлт тус бүрийн үнэлгээг гаргаж, тэдгээрийн дундаж нь үнэлгээг тодорхойлно. Үүнд:

Хүснэгт №3.15. Хот суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

д/д	Үзүүлэлтүүд	Зохицох балл		
		Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй
1	Гадаргын налуу 1-4% 5-10% 11%-ээс дээш	5	4	3
2	Далайн төвшнөөс дээш өргөгдсөн байдал 1500 метр хүртэл 1500-2000 метр хүртэл 2000-ээс дээш	5	4	3
3	Цэвдэг хөрсний тархалт /хот суурины нутаг дэвсгэрт тархсан хувиар / 0% 50% хүртэл 50%-иас дээш бол	5	4	3
4	Овойлт суултын хөрсний дархалт /хот суурины нутаг дэвсгэрт тархсан хувиар/ 0-5% 10% хүртэл 20%-иас дээш	5	4	3
5	Газар чичирхийллийн мужлал 6 балл 7-8 балл 9 балл ба дээш	5	4	3
6	Хөрсний усны илрэх төвшин 3 метрээс дээш 1-5 метр 10 метр хүртэл	5	4	3
7	Ундны усны хангамж Сайн Дунд Муу	5	4	3

Хот сууринд газрын гадаргын налуу нь 0.4-4% байх нь илүү тохиромжтой байдаг бол газар хөдлөлийн балл барилга байгууламжид сөрөг нөлөө бий болдог. Газар

хөдлөлтийн баллын эсрэг авах арга хэмжээ нь барилгын төсөвт өртгийг 4-12 %-иар, Цэвдэг хөрс хот суурины дэвсгэр газрын 60-70 %-д тархсан бол төсөвт өртөг 12-25 %, 25-30 хувьд тархсан бол 1-2 %-иар ихэсдэг. Хүчтэй овойлттой хөрс барилгын төсөвт өртгийг 10%, дунд зэргийн овойлттой хөрс 15%, сул овойлттой хөрс 6%-иар тус тус ихэсдэг байна. /Эх сурвалж: Т. Хоролжав <Монгол орны хот байгуулалтын байгалийн нөхцөл> Улаанбаатар 2011/

Шинээр байгуулах сум суурины төвийг <тохиромжтой> газрыг сонгон байршуулах бөгөөд харин одоо байгаа сумдын төвийн барилга байгууламжийн төлөвлөлтөд байгалийн нөхцлийн үнэлгээгээр төсөвт өртгийн тооцоог нарийвчлан хийх шаардлага тавигдана.

Хүснэгт.№3.16. Өмнөговь аймгийн хот суурин газрын хот байгуулалтын байгалийн нөхүлийн ерөнхий үнэлгээ

Д/д	Хот суурины нэр	Усан хангамж	Олон жилийн цэвдэг хөрс	Газар чичирхийлэл /балл/	Ул хөрс		Хөрсий усны түвшин /м/	Үерт авгагдсан байдал	Газрын гадаргын налуу %	Барилгын уур амьсгалын бүс	Далайн түвшнээс өргөгдсөн байдал /м /	Бусад
					Хөрсний төрөл	Норматив ачаалал /кг/см2/						
1	Даланзадгад	дунд		9-10			6.0-30.0	үерт ав	1.0		1700.0	
2	Баяндалай	+		9	Хөөлт		10 -41.0		0.6		1550.0	гулсалттай
3	Баяновоо	+		8			4.5 дээш		1.0		1100.0	
4	Булган	+		8	Хөөлт		4.5дээш		1.5		1250 0	
5	Гурвантэс	+		9			7.5		3.2		2503.0	
6	Мандаловоо	+		6	Хөөлт, суулт		1.95-8.7				1500.0	
7	Манлай	+		6	суулт				1.0		1300.0	
8	Номгон	+		8			2.8-3.4		1.2		1100.0	
9	Ноён	+		7	Хөөлт,суулт		1.9		1.0		1900.0	
10	Сэврэй	+		9	Хөөлт, суулт				1.0		12350	
11	Ханбогд	+		6			7.5		0.8-5.6		1300.0	гулсалттай
12	Ханхонгор	+		7			2.74.1				1500.0	
13	Хүрмэн	+		9			4.6-9.0		3.0		1800.0	
14	Цогтовоо	дунд		6	Хөөлт			боломж	1.0		1250 0	
15	Цогтцэций	+		7							1500.0	

/Эх үүсвэр Улсын ГЗБ ерөнхий төлөвлөгөө 2003 он/

Хүснэгт№3.17. Хот суурины нутаг дэвсгэрийн байгалийн нөхцлийн үнэлгээ

№	Хот суурины нэр	Газрын гадаргуу			Байрлалын өндөршилт			Цэвдэг хөрсний тархалт			Овоолт суулттай хөрсний тархалт			Газар чичирхийллийн балл			Хөрсний усны илрэх төвшин			Ундны усны хангамж			Байгалийн нөхцлийн үнэлгээ	
		Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Сайн	Дунд	Дундаж балл	Балл	Үнэлгээ
1	Даланзадгад	5				4		5			5				3		4			4		4.3	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
2	Баяндалай	5				4		5				3		3		4		5				4.1	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
3	Баян-Овоо	5			5			5			5			4		4		5				4.7	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
4	Булган	5			5			5				3		4		4		5				4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
5	Гурвантэс	5					3	5			5				3		4		5			4.3	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
6	Мандал-Овоо	5			5			5				3	5			4		5				4.0	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
7	Манлай	5			5			5				3	5			4		5				4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
8	Номгон	5			5			5			5			4		4		5				4.7	Тохиромжтой	
9	Ноён	5				4		5				3		4		4		5				4.3	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
10	Сэврэй	5			5			5				3		3		4		5				4.3	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
11	Ханбогд		4		5			5				3	5			4		5				4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
12	Ханхонгор		4		5			5			5			4		4		5				4.6	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
13	Хүрмэн	5				4		5			5				3		4		5			3.8	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
14	Цогт-Овоо	5			5			5				3	5			4			4			4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	
15	Цогтцэций	5			5			5				3		4		4		5				4.4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	

Сумын төвийн нутаг дэвсгэрийн байгалийн нөхцлийн үнэлгээний дүгнэлт

- Гадаргын налуугын үнэлгээгээр: Аймгийн сум суурин газрууд бүгд харьцангуй тохиромжтой налуу бүхий нутаг дэвсгэрт оршдог.
- Далайн төвшнөөс дээш өргөгдсөн байдлын үнэлгээгээр: 1550-2500 метрийн өндөрт оршдог Баяндалай, Даланзадгад, Ноён, Хүрмэн сумд хязгаарлагдмал тохиромжтой үнэлгээтэй, бусад сумд тохиромжтой үнэлгээтэй байна.
- Цэвдэг хөрсний тархалт үзүүлэлтээр: Аймгийн бүх сум цэвдэг хөрсгүй тохиромжтой нутаг дэвсгэрт оршдог.
- Овоолт суулттай хөрсний тархалтын үзүүлэлтээр: Даланзадгад, Баяновоо, Гурвантэс, Номгон, Ханхонгор, Хүрмэн, Цогтцэций сумд тохиромжтой хөрс бүхий нутаг дэвсгэрт байрладаг. Хөөлт, суулт, гулсалт бүхий хөрстэй Баяндалай, Булган, Ханбогд, Мандал-Овоо, Манлай, Ноён, Сэврэй, Цогт-Овоо сумдад барилга байгууламж барихдаа хөрсөнд тохирсон арга хэмжээ авах шаардлагатай.
- Газар чичирхийллийн мужлалаар: Мандал-Овоо, Манлай, Цогт-Овоо сумд 6 баллын мужлалд оршдог учир тохиромжтой нөхцөлтэй. 7-8 баллын мужлалд оршдог Булган, Баяновоо, Номгон, Ноён сумд хязгаарлагдмал тохиромжтой. 9 –өөс дээш баллын мужлалд оршдог Даланзадгад, Баяндалай, Гурвантэс, Сэврэй, Хүрмэн сумдад барилга байгууламж барихад газар хөдлөлийн эсрэг арга хэмжээ авах шаардлагатай.
- Хөрсний усны илрэх төвшингийн үзүүлэлтээр: Хөрсний ус бүх сумдад 3 метрээс доош гүнд илэрдэг учир тохиромжтой нөхцөл хэмээн үнэлэгдэж байна.
- Ундны усны хангамжаар Даланзадгад, Цогт-Овоо сумд дунд, бусад бүх сумд сайн байна.

3.2.4. Хот байгуулалтад тавигдах шаардлага

Хот байгуулалт нь түүх, соёл иргэншлийн уламжлал, эдийн засаг нийгмийн хөгжлийн үндсэн чиглэл, хүрээлэн буй орчны хамгаалалд нийцсэн амьдрах тааламжтай орон зайг бүрдүүлэх үйл ажиллагаа юм.

Хот тосгоны ирээдүйн хөгжил, эдийн засаг нийгмийн зохистой орчин бий болгохын тулд газар ашиглалт, орон зайн зохион байгуулалтыг сайжруулах зорилгоор хот төлөвлөлт хийгдэнэ. Хот төлөвлөлт нь Хүн амын нутагшил суурьшлийн ерөнхий төсөл, Бүс нутгийн хөгжлийн төлөвлөлт, Хот тосгоны хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө, Хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө гэсэн үе шатаар хийгдэнэ. Ерөнхий төлөвлөгөөний төлөвлөлтийн хугацаа нь 20-25 жил, эхний ээлжийн хугацаа нь 8-10 жил байна.

Хот тосгон нь хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу тогтоосон барилгажих хязгаартай, оршин суугчдын орон сууц, нийгмийн үйлчилгээний барилга байгууламжтай, хүн амыг хүнсээр хангах болон хот орчмын бүсийн нутаг дэвсгэртэй байна.

Хот тосгоны ерөнхий төлөвлөгөөнд хүн амын амьдрах таатай орчныг бүрдүүлэхэд чиглэсэн эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийг тодорхойлж, хот тосгоны хил хязгаар, газар ашиглалтын бүсчлэлийг тогтоож хот байгуулалтын бодлогыг тодорхойлно. Хот байгуулалтын орон зайн төлөвлөлт бодлогыг боловсруулахад бүсүүд хоорондын болон орон сууц олон нийт нийгмийн үйлчилгээ үйлдвэрлэл аж ахуйн барилга байгууламжийн архитектур-орон зайн төлөвлөлтийг зам тээвэр, инженерийн дэд бүтцээр хангаж, хүн амын үндэсний ёс заншил, уламжлалыг байгаль орчны нөхцөлтэй уялдуулсан иж бүрэн шийдэл гаргана.

Хот тосгоны эдэлбэр газрыг хот байгуулалтын олон талт үйл ажиллагааны зориулалтаар ангилан, бүсчилж зам тээврийн сүлжээг зохион байгуулан байгаль орчин хүн амын аюулгүй таатай орчинд амьдрах нөхцлийг хангана.

Хот тосгоны хөгжлийн чиг хандлага, байгаль цаг уур, инженер- геологийн нөхцөл, байгалийн нөөц, хүн амын суурьшил, дэд бүтцийн хангамж нь хот байгуулалт төлөвлөлтийн үндсэн хүчин зүйл юм. Эдгээр хүчин зүйлийг харгалзан хот тосгоны эдэлбэр газар буюу барилгажих нутаг дэвсгэрийг бүсчлэн тогтооно.

Хот төлөвлөлтийн үндсэн бүсүүд:

1. Суурьшлийн буюу орон сууц, олон нийтийн бүсүүд
2. Үйлдвэрийн аж ахуйн бүс
3. Гудамж зам тээвэр, дэд бүтцийн бүс
4. Ногоон байгууламж, амралт зугаалгын бүс
5. Тусгай зориулалтын бүс
6. Хот орчмын бүс
7. Хөдөө аж ахуйн бүс
8. Зуслан

Суурьшлийн бүс

Хүн амын ажиллаж амьдрах эрүүл ахуй, аюулгүйн нөхцөл шаардлагыг хангасан орон зайг нь суурьшлын нутаг дэвсгэр буюу суурьшлын бүс юм. Энэ нь хот тосгоны

захиргаа олон нийт соёл ахуйн үйлчилгээ, орон сууц, ногоон байгууламж, нийтийн эзэмшлийн зам талбайгаас бүрдэнэ.

Суурьшлийн нутаг дэвсгэрт үйлчилгээний зохистой хүрээ бүхий орон сууцны хороолол, хүн амын өдөр тутмын хэрэгцээний соёл ахуй үйлчилгээний барилга байгууламж, олон нийтийн үйлчилгээ захиргааны байгууллага, нийтийн хэрэгцээний цэцэрлэгт талбай байрлана.

Үйлдвэр аж ахуйн бүс

Үйлдвэр аж ахуйн бүсийг зонхилох салхины доод чигт байрлуулна. Үйлдвэр аж ахуйн бүсэд ариун цэвэр эрүүл ахуйн хувьд байгаль орчинд халгүй үйлдвэр аж ахуй, худалдааны захууд, инженерийн барилга байгууламжууд, барилгын үйлдвэрлэлийн бааз, галын депо, мал аж ахуйн түүхий эдэд анхан шатны боловсруулалт хийх цех, түлшний зах, хоёрдогч түүхий эд хүлээн авах цэг байрлана. Тухайн объектыг өмчлөгч, ашиглагч, эзэмшигч нь орчны ус, агаар, хөрсний бохирдлоос орчныг хамгаалах үүрэг хүлээнэ. Мал амьтан тэдгээрийн гаралтай бүтээгдэхүүн боловсруулах, химийн бодис, био бэлдмэлийн агуулах, галын ба дэлбэрэх аюултай үйлдвэрлэл, тэдгээрийн агуулах, хог хаягдал устгах объект болон үйлдвэр, уурын зуух, бохир цэвэрлэх байгууламж зэргийг суурьшлийн бүсийн доод чигт байрлуулна.

Гудамж зам тээвэр дэд бүтцийн бүс

Гудамж замын сүлжээ нь хот тосгоны нутаг дэвсгэрийн уялдаа, харилцан таталцлын тэнхлэг болно. Энд төмөр зам, авто болон агаарын тээвэр, цэвэр, бохир ус, дулаан, холбоо, цахилгааны шугам сүлжээний барилга байгууламж байна.

Ногоон байгууламж амралт зугаалгын бүс

Хотын захын нутаг дэвсгэрт ойн сан, ногоон бүс байна. Энд хот орчмы ой, хамгаалалтын ойн зурвас, амралт зугаалгын газар, цэцэрлэгт хүрээлэн, зуслан, цэнгэлдэх хүрээлэн, спортын цогцолбор бүхий орон зайн задгай орчин хамаарна. Энэ бүсийг үндсэн үүргээс нь гадна салхи шуурга, элсний нүүлтээс хамгаалах зориулалттай ойн зурвастай байгуулна. Зурвасын өргөн нь 50 метрээс ихгүй байна.

Тусгай зориулалтын бүс

Тусгай зориулалтын бүсэд улсын нөөц газар, батлан хамгаалах болон хилийн боомтын зориулалттай нутаг дэвсгэр хамаарна.

Хот орчмын бүс

Хот орчмын бүс нь хот тосгоноос 5-15 км-ийн радиуст байх нутаг дэвсгэр хамаарна. Хот орчмын бүс нь хөдөө аж ахуйн бүс, зуслангийн бүсээс бүрдэнэ.

Нисэх онгоцны буудал, авто болон төмөр замын өртөө, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн барилга байгууламжууд, хог хаягдлын цэг, оршуулгын газар хот орчмын бүсэд байрлана. Хот орчмын бүс нь ногоон байгууламжтай, түүний дотоод хязгаар нь хот тосгоны барилгажих нутаг дэвсгэрийн хил байна. Барилгажих хилийн дагуу 500 метрээс багагүй өргөнтэй ойн зурвас байгуулна. Зуслангийн бүс нь улирлын чанартай суурьшин амьдрах нутаг дэвсгэр байна.

Хот тосгоны ус хангамжийн эх үүсвэрийг газрын дээд талд суурьшлын бүсийн ойролцоо байхаар сонгоно. Ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүсийг хатуу дэглэмийн 1-р бүс, хязгаарлах 2 ба 3-р бүс гэж ангилан тогтооно.

Хүснэгт №3.18. Гүний усны эх үүсвэрийн ариун цэврийн хамгаалалтын бүс

Эх үүсвэрийн нэр	Хэмжих нэгж	Зай хэмжээ
Гүн өрмийн худаг		
1-р бүс	Метр	50
2-р бүс	Метр	100
Нэгдсэн усан сан	Метр	150

Гүний эх үүсвэрт хөрсний ус нэвтрэх нөхцөлтэй, эсвэл урсгал уснаас шууд тэжээгдэх нөхцөлтэй бол эх үүсвэрээс 500 метрээс доошгүй зайд, хөрсний уснаас хамгаалагдсан нөхцөлд 200 метрээс доошгүй зайд хамгаалалтын бүсийг тогтооно.

Ус хангамжийн эх үүсвэрт гадаргын усыг ашигладаг нөхцөлд гол горхи булгийн эргээс 200 метрээс доошгүй зайд 1-р бүсийг, урсгалаас дээш 50км-ээс доошгүй, урсгалаас доош 500 метрээс доошгүй зайд хязгаарлалтын бүсийг тогтооно.

Ус хангамжид усыг цэвэршүүлэх шаардлагатай нөхцөлд цэвэршүүлэх байгууламжийг бий болгож түүний эдэлбэр газрыг хүчин чадлаас нь хамааруулж тогтооно. Үүнд:

- 0.8 мян.м³/хон 1 га
- 0.8 - 12 мян.м³/хон 2 га
- 12 - 32 мян.м³/хон 3 га
- 32 - 60 мян.м³/хон 4 га
- 10 - 125 мян.м³/хон 6 га
- 125 - 250 мян.м³/хон 12 га
- 250 – 400 мян.м³/хон 18 га
- 400-800 мян.м³/хон 24 га

Хот тосгоны бохир ус цэвэрлэх байгууламж нь зонхилох салхины доод чигт, гадаргын нам хэсэгт байрлана.

Хүснэгт №3.19. Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн эдэлбэр газрын дээд хэмжээ

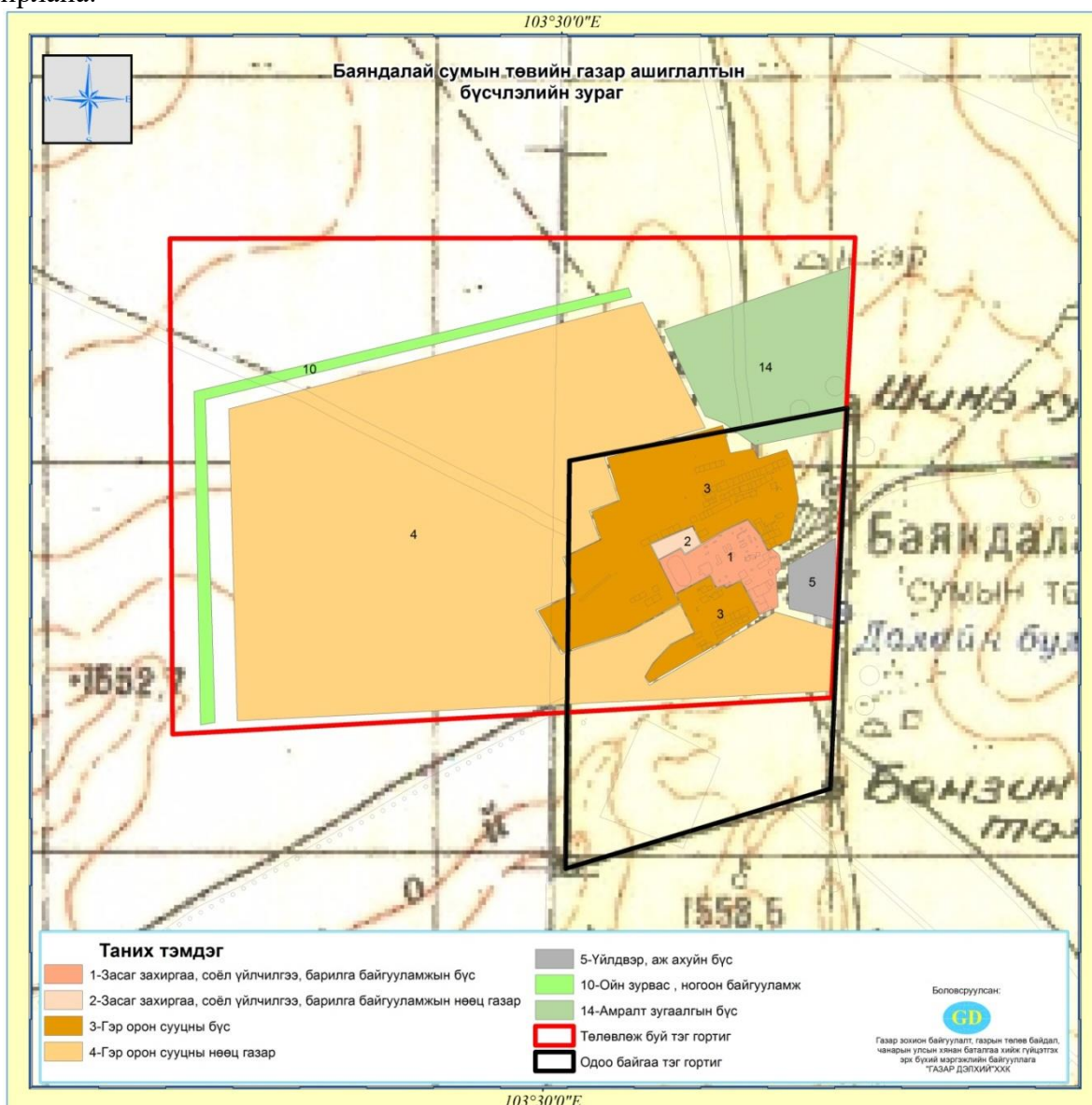
№	Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн хүчин чадал мян.м ³ /хон	Эдэлбэр газрын хэмжээ, га		
		Цэвэрлэх байгууламж	Лагийн талбай	Бохир усны гүн цэвэрлэгээ, биологийн цөөрөм
1	0.7 хүртэл	0.5	0.2	-
2	0.7-17	4	3	3
3	17-40	6	9	6
4	40-130	12	25	20
5	130-175	14	30	30
6	175-280	18	55	-

3.3. Хот суурин газрын газар ашиглалтын бүсийн төлөвлөлт

3.3.1. Хот суурин газрын газар ашиглалтын бүсийн төлөвлөлт/сумдаар/

1. Баяндалай сум

- Барилга байгууламжийн бүс: 2030 онд байх хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход тухайн бүсэд 2030 он гэхэд 24.71 га газар шаардлагатай. Харин одоогийн байдлаар нийт **15.19 га** байна. Иймд цаашид 2030 он хүртэл 9.52 га газрыг тус бүсэд төлөвлөж байгаагаас эхний ээлжинд **2.14 га** газрыг төлөвлөв. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон байгууламж байна.
- Гэр орон сууцны бүс: Орон сууцны бүс хот төлөвлөлтийн нормоор 2030 онд тус бүсэд 39.1 га газар шаардлагатай байгаагаас одоогоор **82.64 га**, нөөц газар нь **397.11 га** байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүс: Энэ бүсэд үйлдвэрүүд, хүнс бараа барилгын материал түлшний захууд, хоёрдогч түүхий эд хүлээн авах цэг, түүхий эдийн зах байрлаж **7.99 га** газарт байхаар төлөвлөв.
- Ойн зурвас ногоон байгууламжыг 22.72 га газарт төлөвлөж байна.
- Амралт зугаалгын бүс: Энэ бүс нь сумын төвийн зүүн хойд талд **58.27 га** газарт байрлана.

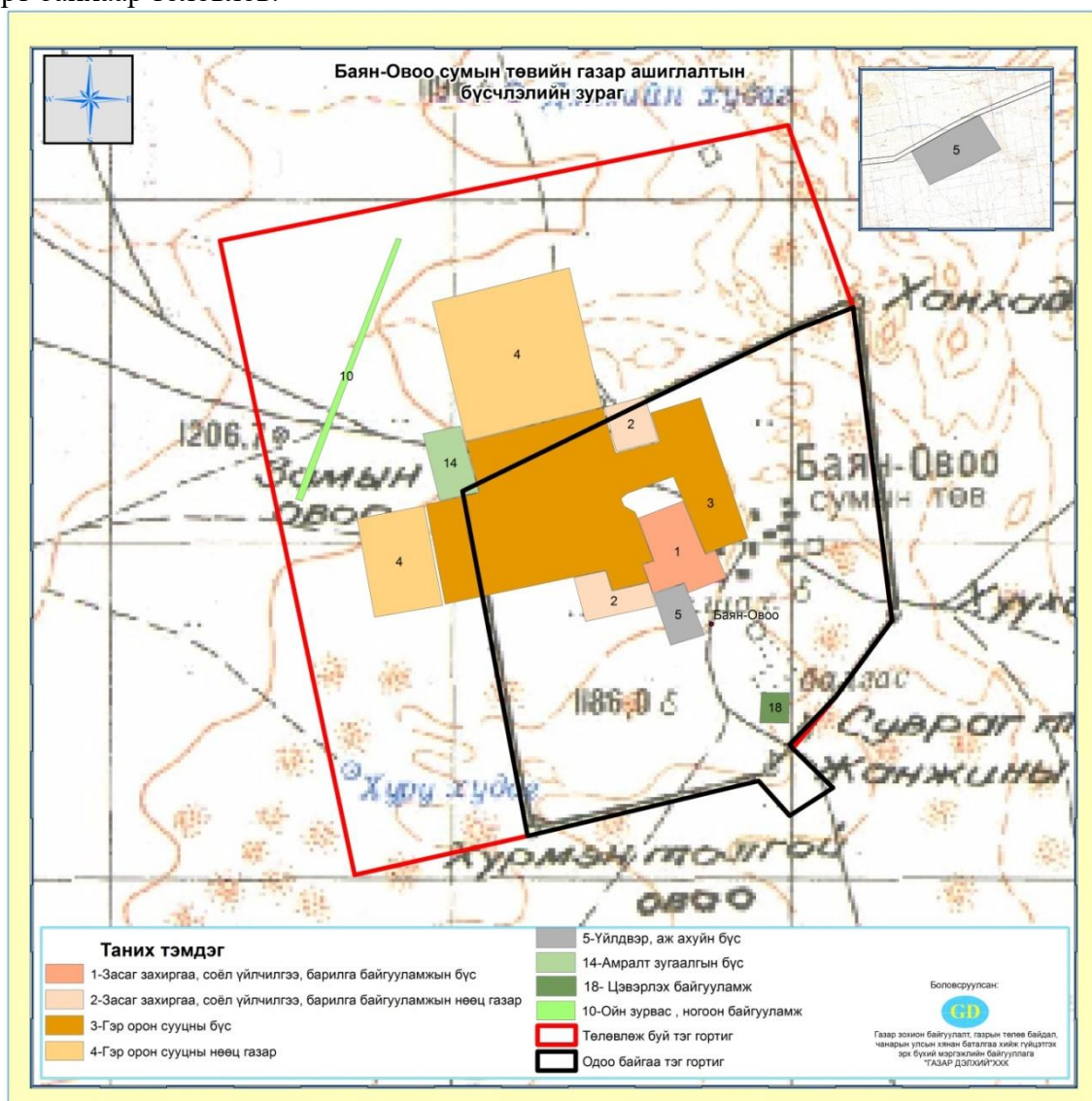
Зураг №3.2. Баяндалай сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

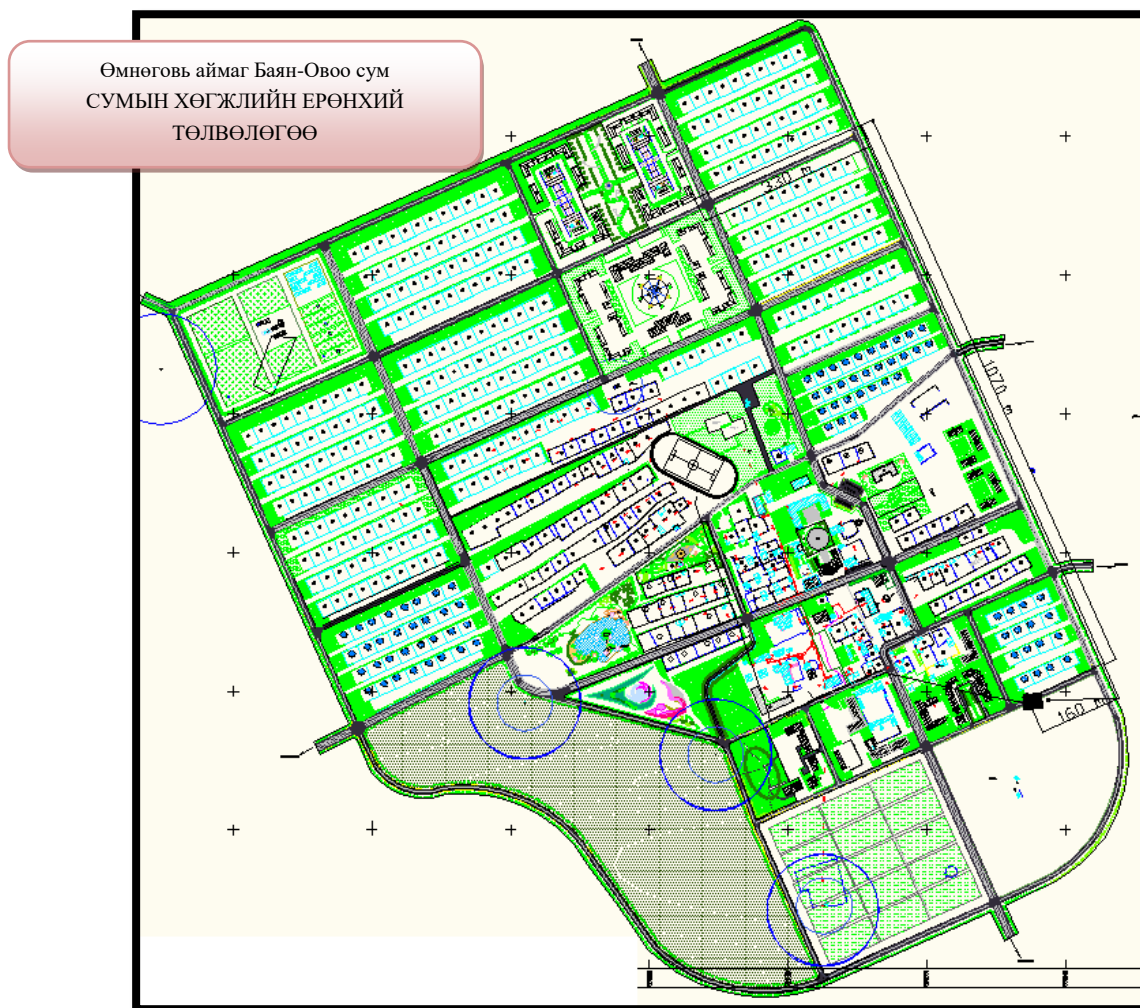
Зураг №3.3. Баяндалай сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

2. Баян-Овоо сум

- Барилга байгууламжийн бүс: 2030 онд байх хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход тухайн бүсэд 2030 он гэхэд 22.35 га газар шаардлагатай. Харин одоогийн байдлаар нийт **16.5 га** газар байна. Нөөц нь **15.14 га** газар байхаар төлөвлөв. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон байгууламж байрлана.
- Орон сууцны бүс: Хот төлөвлөлтийн нормоор 2030 онд тус бүсэд 31.0 га газар шаардлагатай байгаагаас одоогоор **132.91 га**, нөөц газар нь 93.26 га байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүс: Баян-Овоо сум нь **15000 га** газарт үйлдвэрийн парк төлөвлөж байна. Мөн сумын төв дотор **12.57 га** газарт үйлдвэрүүд, хүнс бараа барилгын материал түлшний захууд, хоёрдогч түүхий эд хүлээн авах цэг, түүхий эдийн зах байрлаж байхаар төлөвлөв.
- Ойн зурвас, ногоон байгууламж. Энэ бүс нь сумын төвийн хойно, салхин дээр байрлах бөгөөд 5.8 га газарт байрлана.
- Амралт зугаалгын бүс. Энэ бүс нь сумын төвийн баруун хойд талд **9.26 га** газарт байрлана.
- Цэвэрлэх байгууламжийг сумын төвийн зүүн урд, сумын төвөөс 1.5 км зайнд **2.9 га** газарт байхаар төлөвлөв.

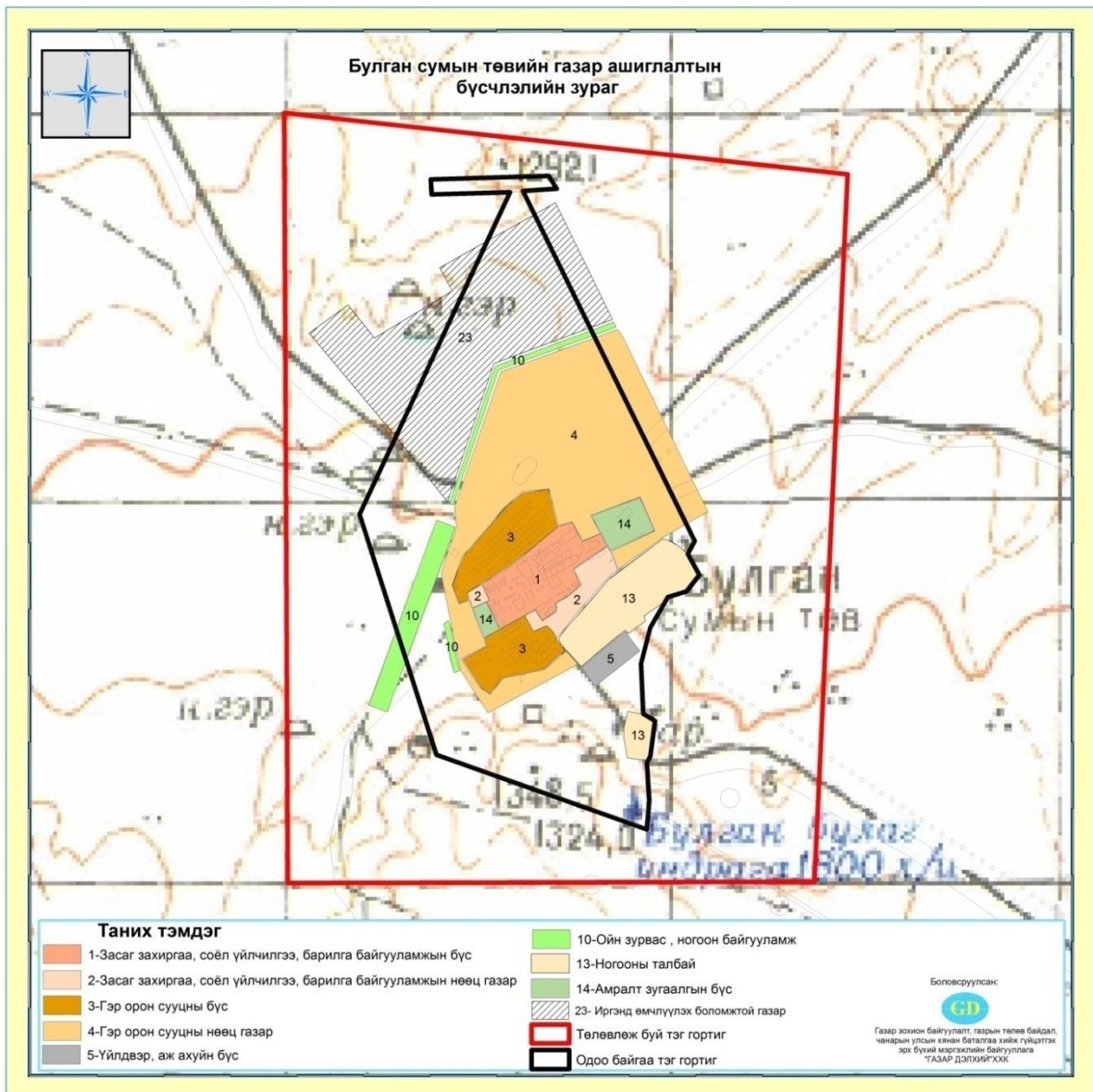
Зураг №3.4. Баян-Овоо сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

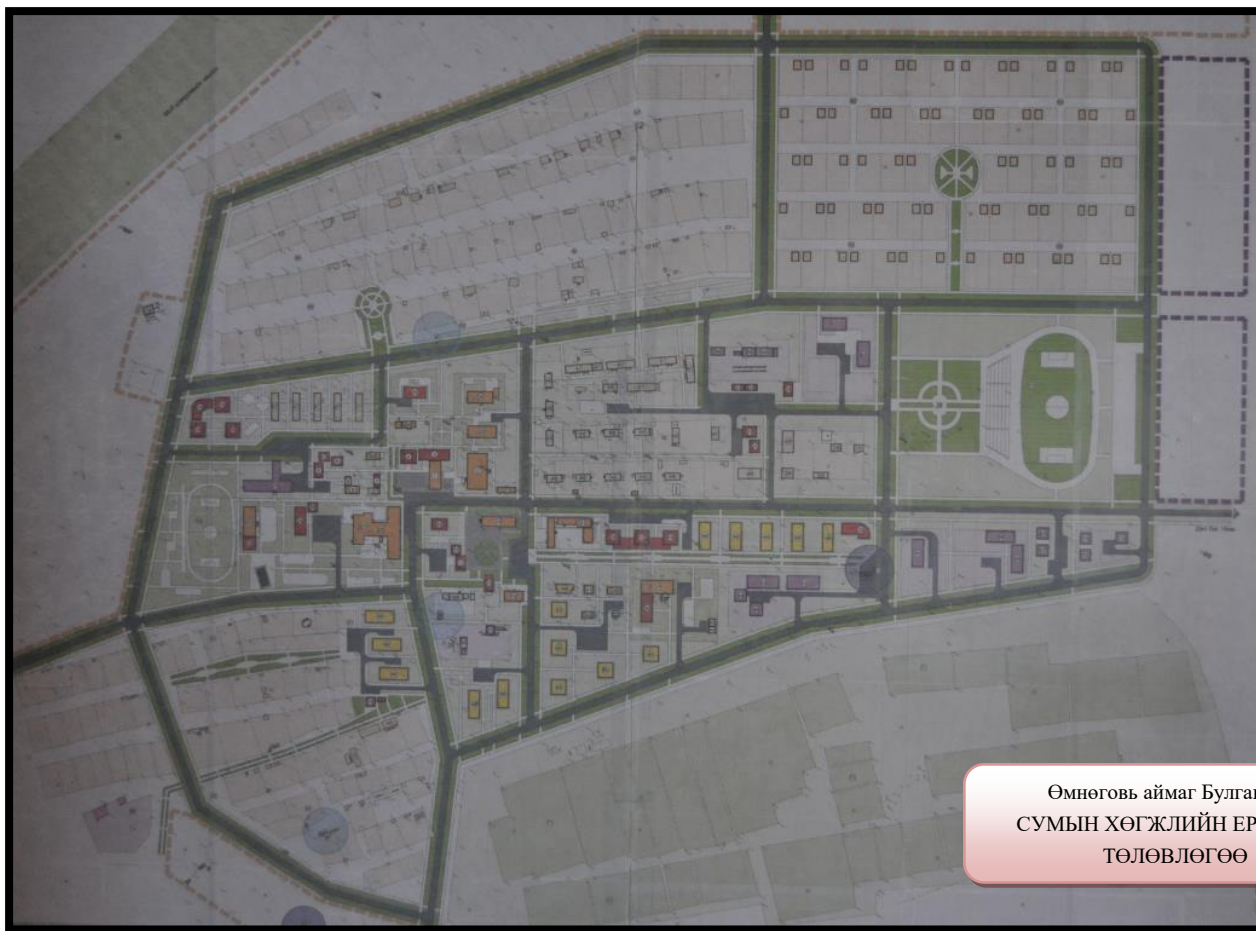
Зураг №3.5 Баян-Овоо сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

3. Булган сум

- Барилга байгууламжийн бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа, үйлчилгээ, зам гудамж байрлана. Эдгээр барилга байгууламжийн 2030 онд байх хүчин чадалтай нь уялдуулан тооцоход тус бүсэд 24.66 га газар шаардлагатай. Одоогийн байдлаар 16.93 га газар, нөөц нь 7.11 га байна.
- Орон сууцны бүс: Хот төлөвлөлтийн нормоор 2030 онд тус бүсэд 35.2 га газар шаардлагатай байгаагаас одоогийн байдлаар **24.2** га байна. Нөөц нь **96.74** га газар байхаар төлөвлөв.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүс: Сумын төвийн зүүн урд **3.62** га газарт үйлдвэрүүд, хүнс бараа барилгын материал түлшний захууд, хоёрдогч түүхий эд хүлээн авах цэг, түүхий эдийн зах байрлаж байхаар төлөвлөв.
- Ойн зурвасын бүс: Тус бүсийг 14.9 га газрыг эзлэн сумын төвийн баруун талаар байгуулахаар төлөвлөв.
- Ногооны талбай: Сумын төвийн зүүн урдуур 23.16 га газарт байрлана.
- Амралт зугаалгын бүс нь 6.4 га газартай байна.
- Мөн иргэнд өмчлүүлэх боломжтой газрын нийт хэмжээ 103.97 га газар байна.

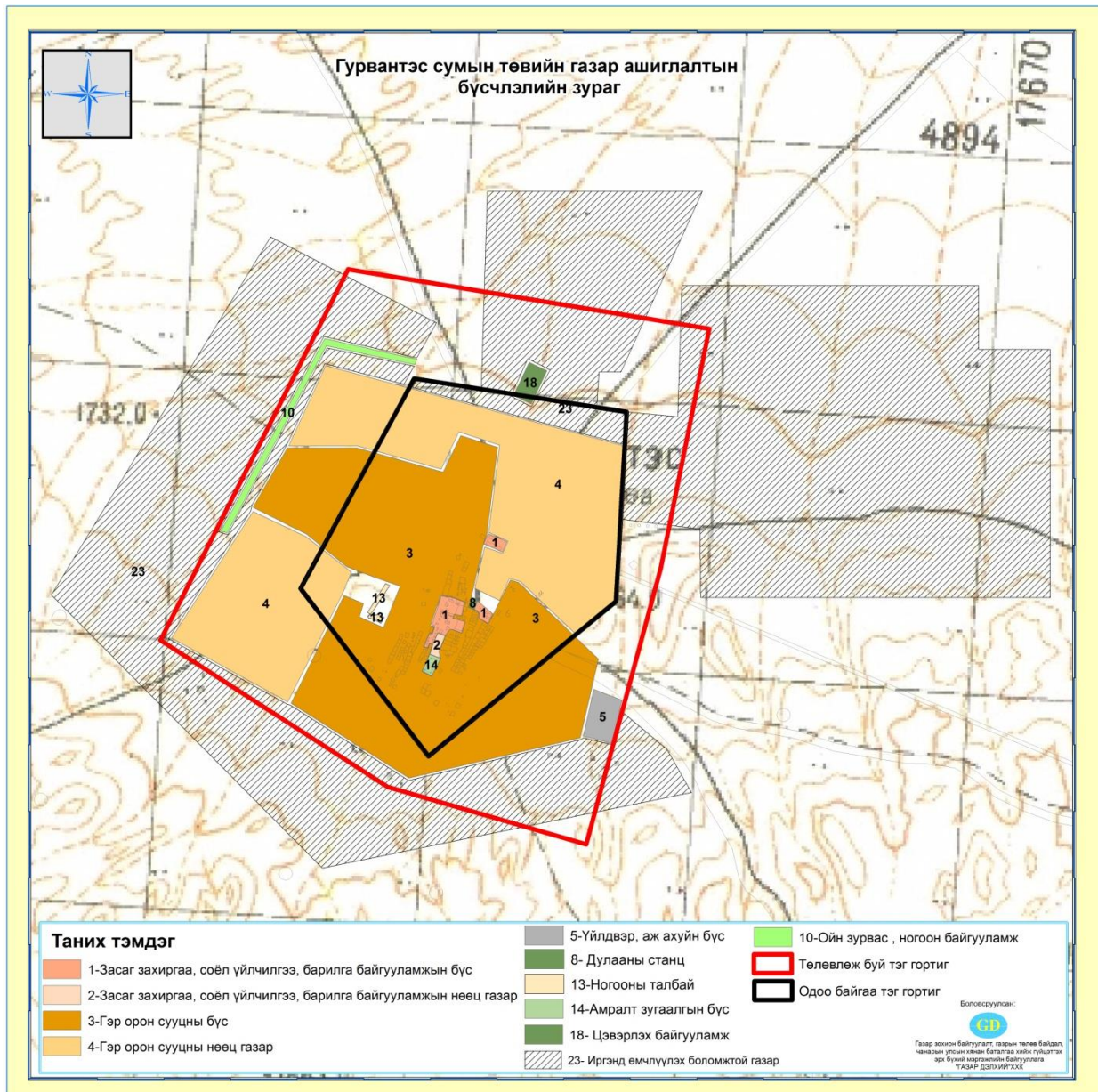
Зураг №3.6. Булган сумын газар ашиглалтын бүсчлэл

Зураг № 3.7. Булган сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

4. Гурвантэс сум

- Барилга байгууламжийн бүс: Засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж ногоон суулгамал энэ бүсэд байрлана. Тэдгээрийн 2030 онд байх хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход 2030 онд тус бүсэд 43.74 га газар шаардлагатай. Эндээс одоогийн байдлаар 7.98 га газар, нөөц нь 1.05 га байна.
- Орон сууцны бүс: Одоогийн байдлаар орон сууцны бүс газрын нийт хэмжээ **362.96 га** байна. Нөөц нь **299.1 га** газар байхаар төлөвлөв.
- Үйлдвэрийн бүс: Үйлдвэр районы бүсийг сумын төвийн зүүн талд салхины доор 7.58 га-д төлөвлөсөн.
- Онгоцны буудал, онгоц буух талбай нийлээд 133 га байна.
- Дулааны станц. 0.35 га газарт байрлана.
- Ногооны талбай: Сумын төвийн баруун хойд талд 1.2 га газарт байна.
- Амралт зугаалгын бүс: Энэ бүс нь 1.15 га газарт байрлана.
- Цэвэрлэх байгууламж сумын төвийн хойно 4.01 га газарт байрлана.
- Иргэнд өмчлүүлэх боломжтой газрын нийт хэмжээ 1447.8 га газар байна.

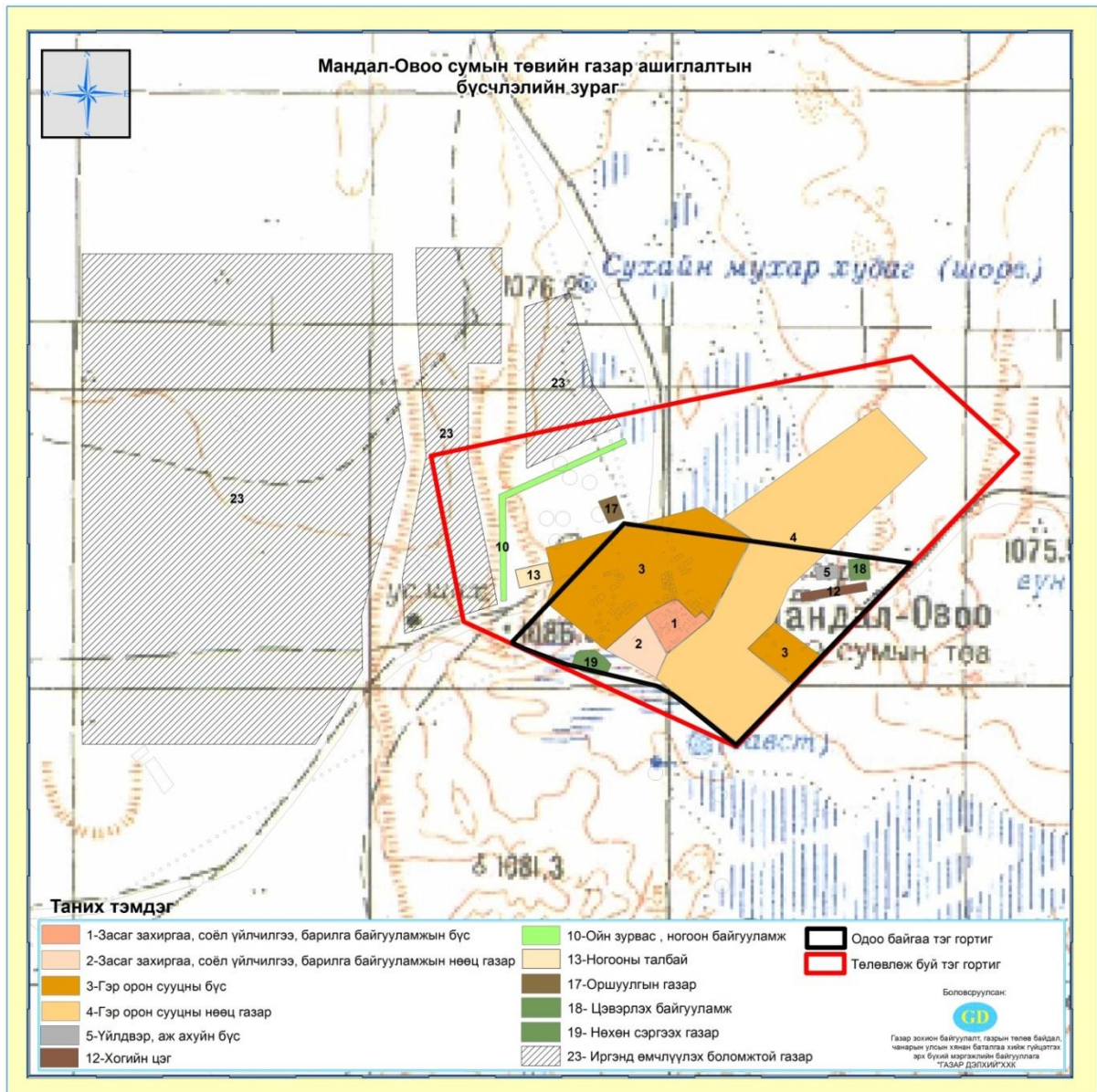
Зураг №3.8. Гурвантэс сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

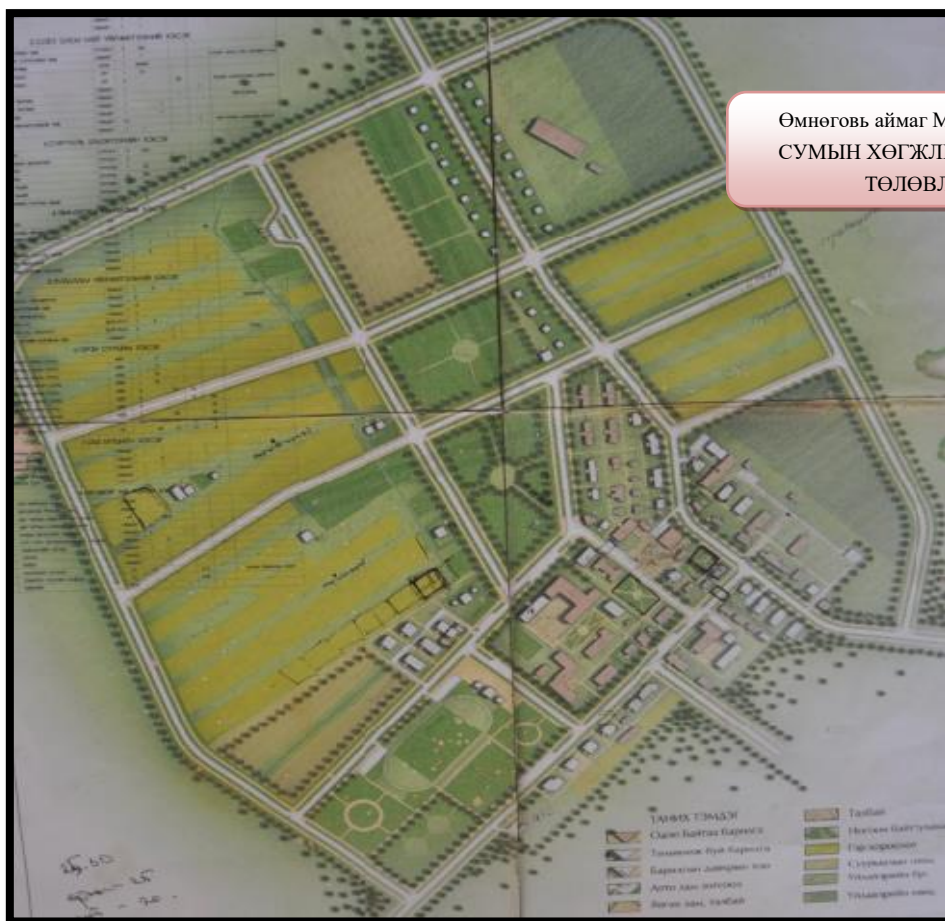
Зураг №3.9. Гурвантэс сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

5. Мандал-Овоо сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон суулгамал байна. 2030 онд байх хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход тус бүсэд 19.64 га газар шаардлагатай. Эндээс одоогийн байдлаар **7.7 га**, нөөц нь **8.4 га** газар байна.
- Орон сууцны бүс. Одоогийн байдлаар орон сууцны бүс газрын нийт хэмжээ **89.1 га** байна. Нөөц нь **129.9 га** газар байхаар төлөвлөв.
- Үйлдвэрийн бүс. Үйлдвэрийн бүсийг хогийн цэгийн хойно 1.37 га газарт төлөвлөв.
- Хогийн цэг. **2.71 га**-д байна. Талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүй.
- Ногооны талбай. **2.86 га** газартай байна.
- Оршуулгын газар. **1.97 га** газарт байрлана. Талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүй.
- Цэвэрлэх байгууламж. **1.98 га**-д сумын төвийн зүүн талд хогийн цэгийн хойд хэсэгт төлөвлөж байна.
- Нөхөн сэргээх газар. Нөхөн сэргээх шаардлагатай **3.31 га** газар сумын төвийн баруун хэсэгт байрлана.
- Иргэнд өмчлүүлэх боломжтой нийт газрын хэмжээ 826.77 га газар байна.

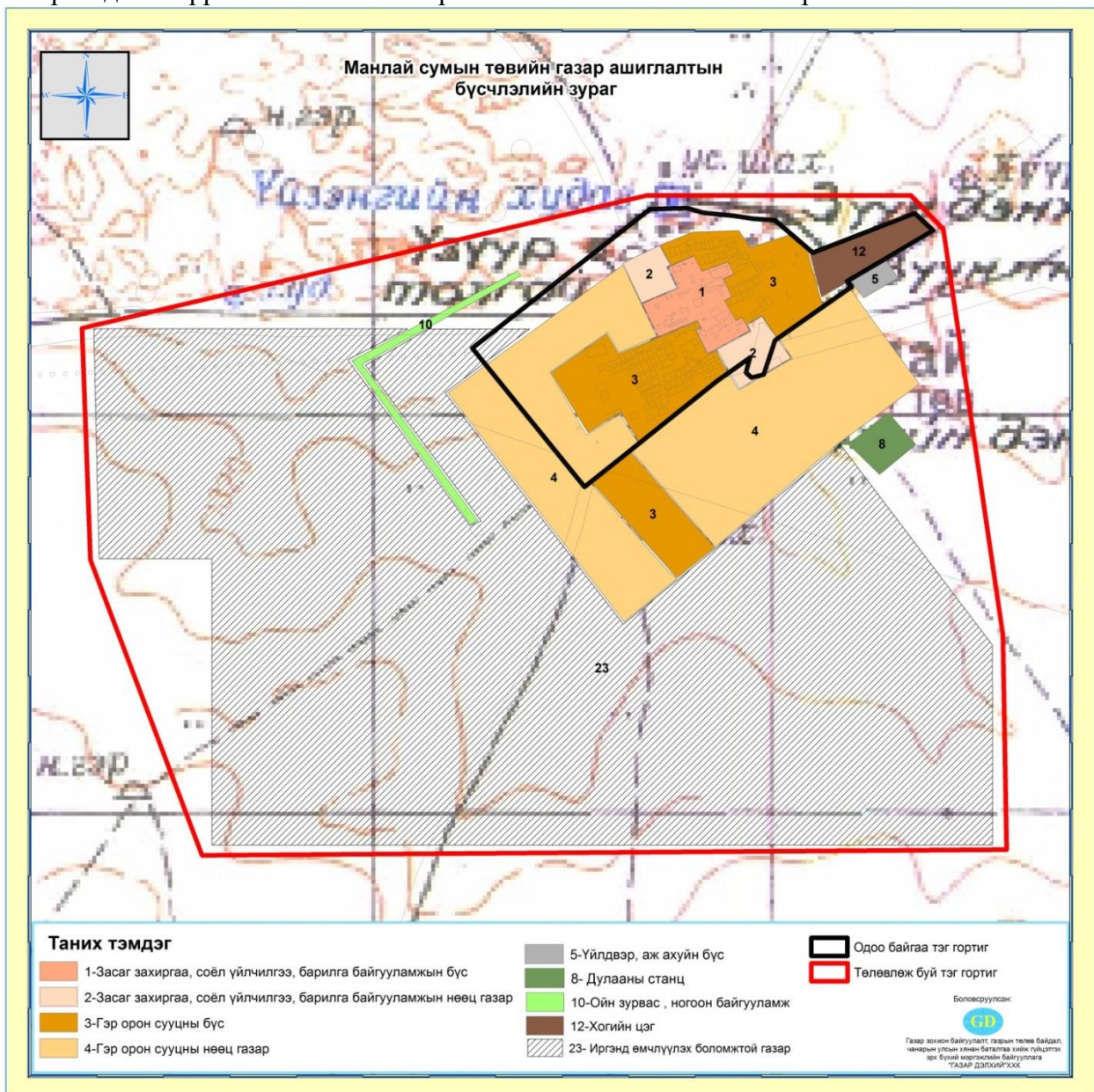
Зураг №3.10. Мандал-Овоо сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Зураг №3.11. Мандал-Овоо сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

6. Манлай сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа, олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон суулгамал байна. 2030 онд байх хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход тус бүсэд 23.9 га газар шаардлагатай. Одоогийн байдлаар 13.36 га газар, нөөц нь 11.2 га байна.
- Орон сууцны бүс. Хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход 2030 онд тус бүсэд 36.3 га газар шаардлагатай байгаа ч одоогийн байдлаар орон сууцны бүс газар нийт 67.5 га газар байна. Сумын нийт хүн амын өмчлөлд зориулж 2030 онд тус бүсийг 242.8 га-аар нэмэгдүүлэхээр төлөвлөж, эхний ээлжинд **154.3 га** газрыг төлөвлөв.
- Үйлдвэрийн бүс. Коксны үйлдвэр 509.27 га-д төлөвлөж байна. Мөн сумын төвд 2.3 га үйлдвэрийн бүс төлөвлөж байна.
- Дулааны станц. Сумын төвийн зүүн урд 5.28га газарт байрлана.
- Хогийн цэг. 9.93 га газарт байна. Талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүй.
- Иргэнд өмчлүүлэх боломжтой газрын нийт хэмжээ 811.5 га газар байна.

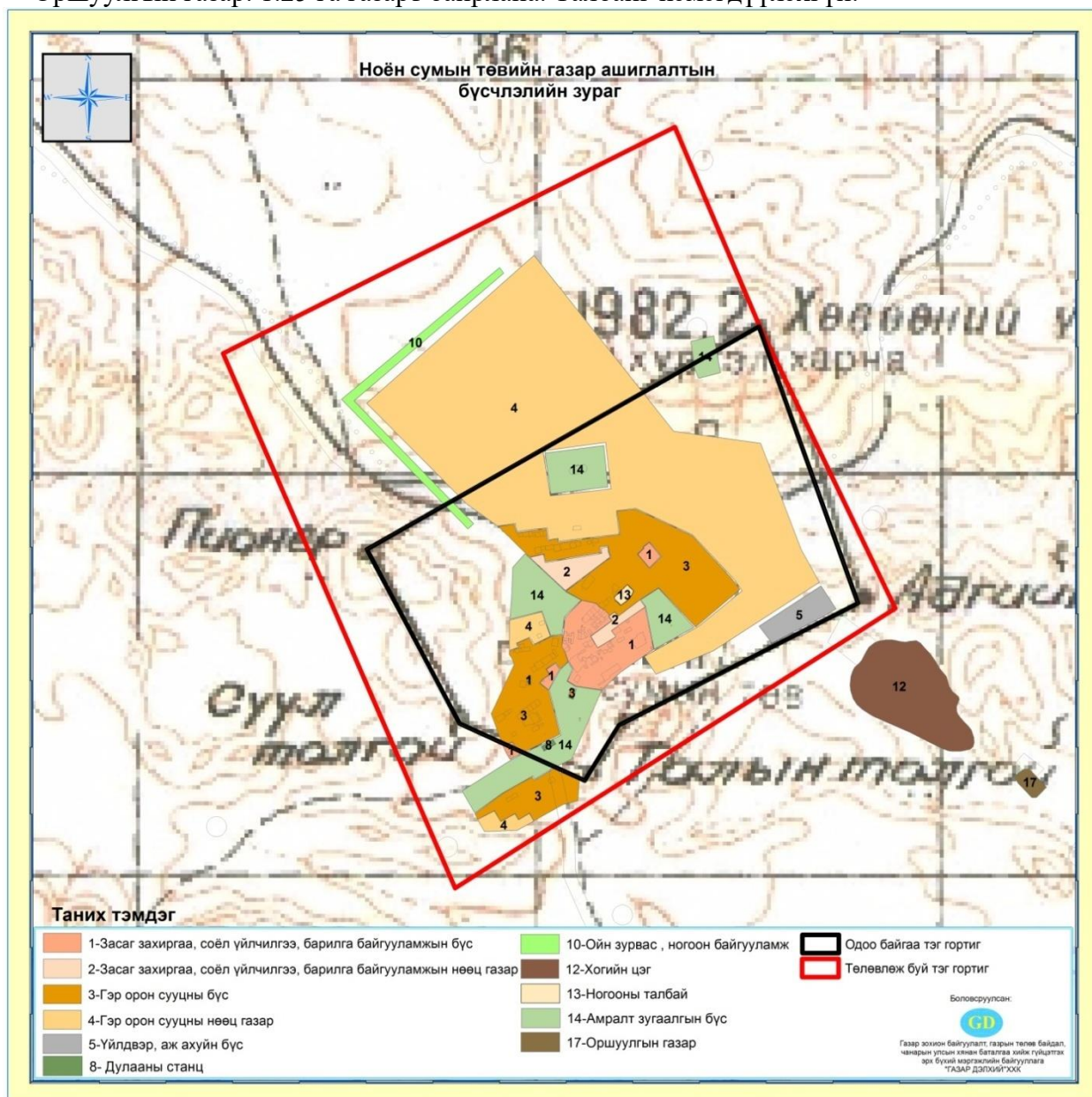
Зураг№3.12. Манлай сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

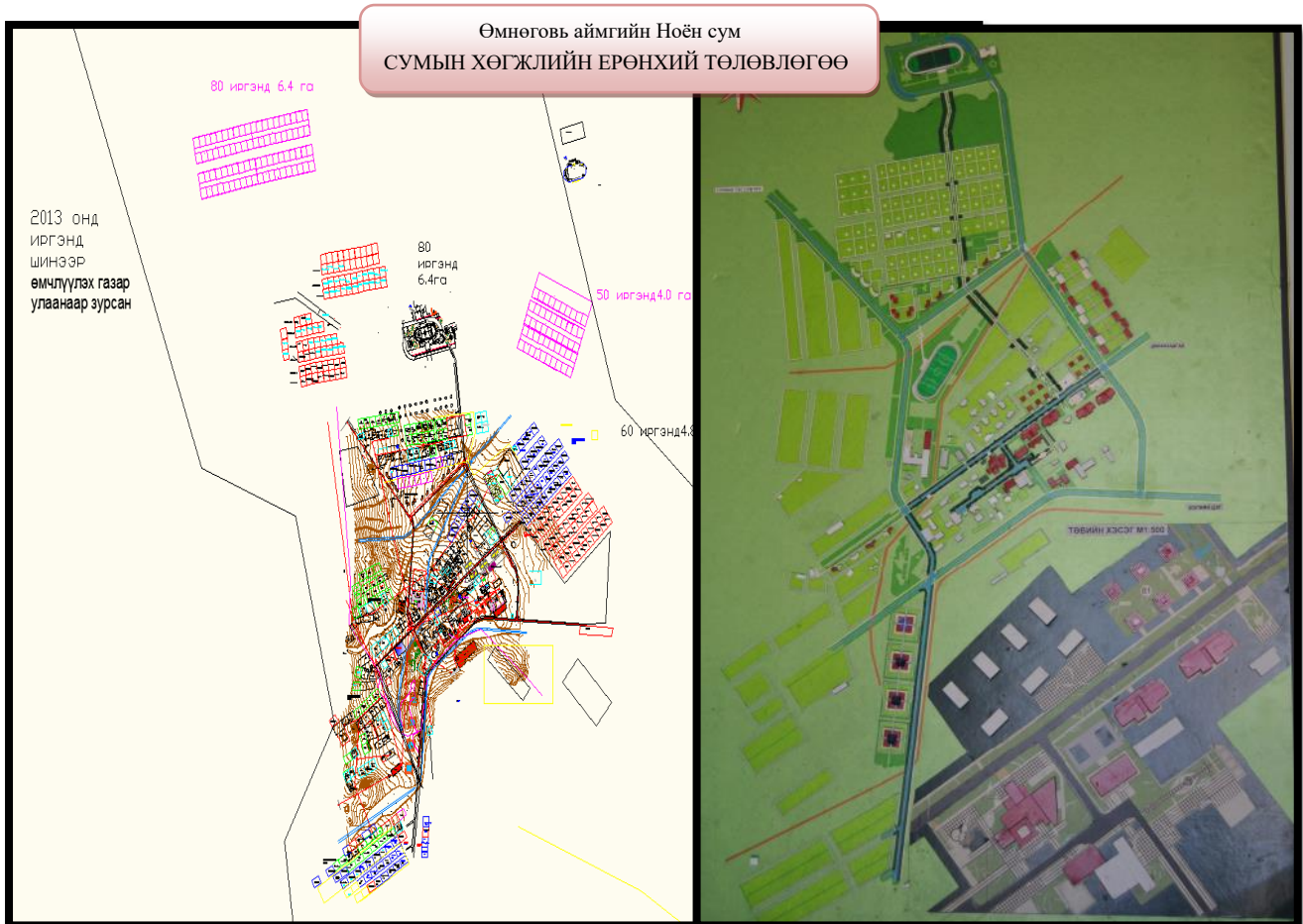
Зураг№3.13. Манлай сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

7. Ноён сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон суулгамал байна. Тэдгээрийн 2030 онд байх хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход тус бүсэд 25.4 га газар шаардлагатай байна. Одоогийн байдлаар тус бүсийн нийт газар 14.24 га, нөөц нь 5.01 га байна.
- Орон сууцны бүс. Энэ бүс нутаг 49.52 га байна. Нөөц нь 310.3 га байна.
- Үйлдвэрийн бүс. Үйлдвэрийн бүсийг сумын төвийн зүүн урд 4.45 га газарт төлөвлөв.
- Дулааны станц. 0.13 га газарт байрлана.
- Ойн зурвас ногоон байгууламж. 7.3 га газартай байна.
- Хогийн цэг. 20.99га талбайтай байна. Талбайг нэмэгдүүлэхгүй
- Амралт зугаалгын бүс. 31.97 га газартай байхаар төлөвлөв.
- Ногооны талбай. 0.5 га газартай байна.
- Оршуулгын газар. 1.25 га газарт байрлана. Талбайг нэмэгдүүлэхгүй.

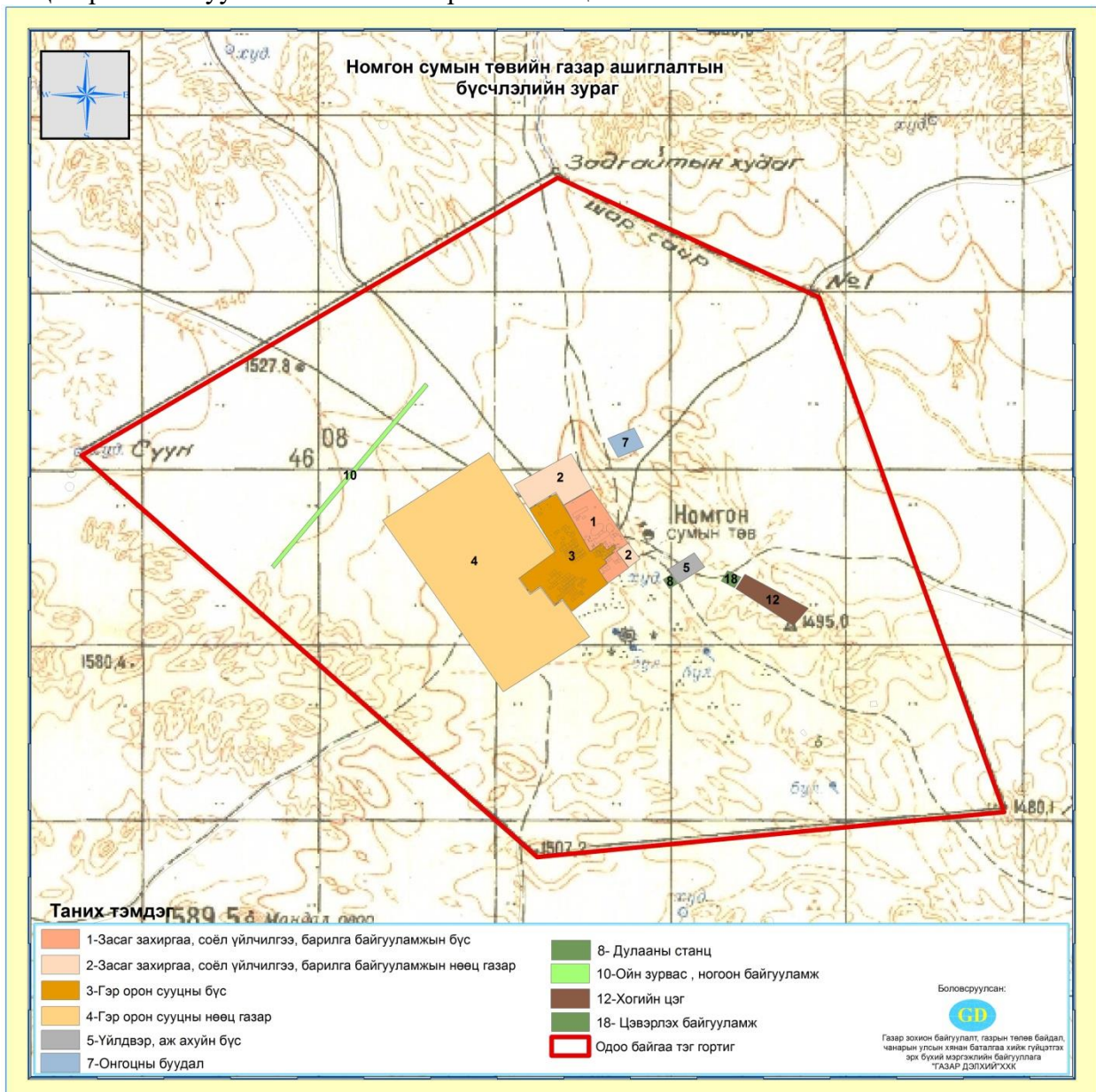
Зураг №3.14. Ноён сумын газар ашиглалтын бүсчлэл

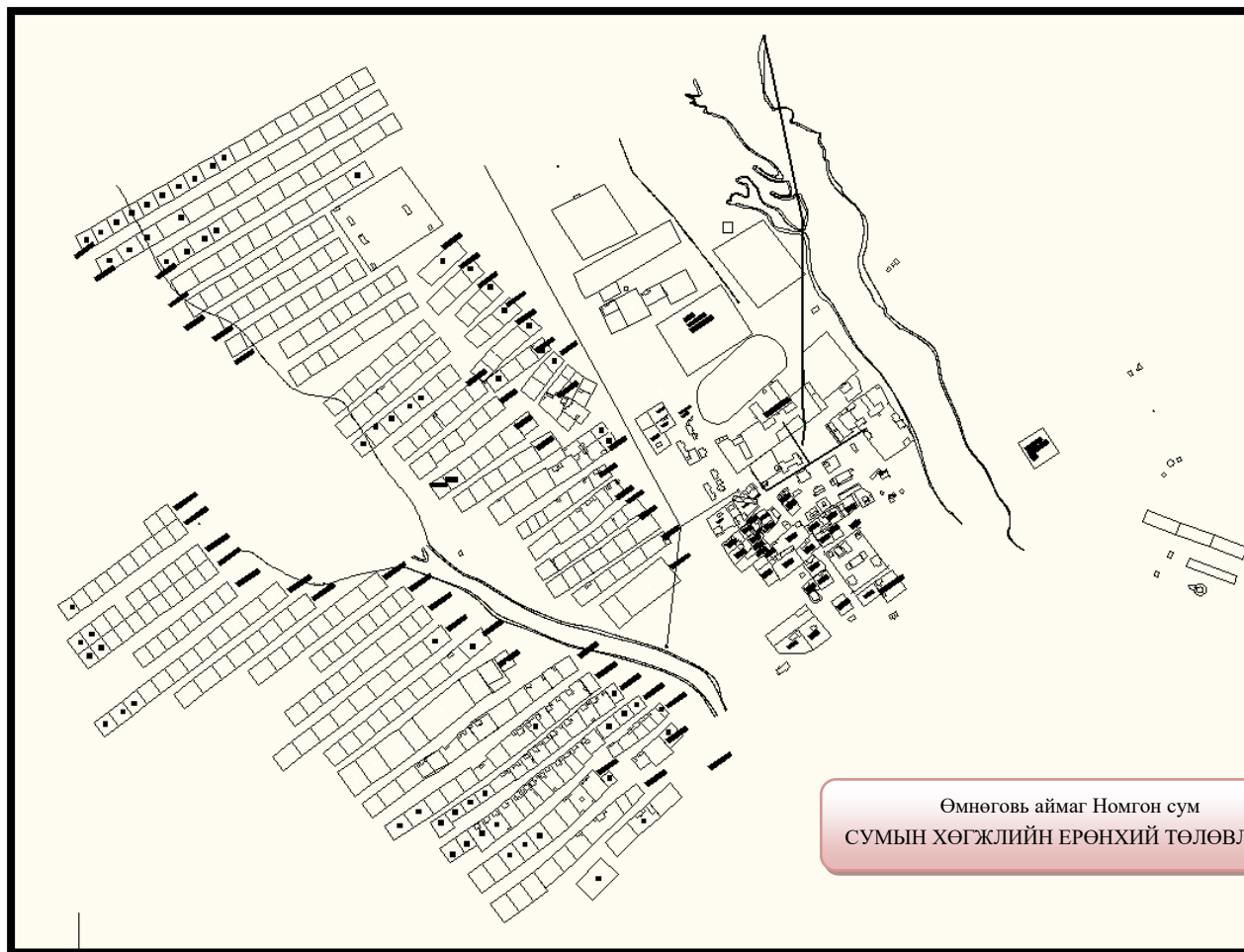
Зураг №3.15. Ноён сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

8. Номгон сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг худалдаа үйлчилгээ, зам гудамж, ногоон суулгамал байна. Тэдгээрийн 2030 онд байх хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход тус бүсэд 21.71 га газар шаардлагатай. Одоогийн байдлаар 32.36 га газар байна. Нөөц нь 31.97 га газар байна.
- Орон сууцны бүс. Одоогийн байдлаар 67.67 га газар байна. Нөөц нь 299.27 га газар байна.
- Үйлдвэрийн бүсийг сумын төвийн зүүн урд 6.95 га газарт төлөвлөв.
- Онгоцны буудал. Сумын төвийн зүүн талд онгоц буух, хөөрөх зориулалтаар 7.71 га газрыг төлөвлөж байна.
- Дулааны станц. 1.33 га газарт байрлана.
- Ойн зурвас. Сумын төвийн баруун хойд талаар 12.57 га газрыг эзэлсэн хамгаалалтын ойн зурвас байгуулахаар төлөвлөв.
- Хогийн цэг. 17.8 га талбайтай байгааг нэмэгдүүлэхгүй.
- Цэвэрлэх байгууламж. 2.37 га газарт хогийн цэгийн хойно төлөвлөж байна.

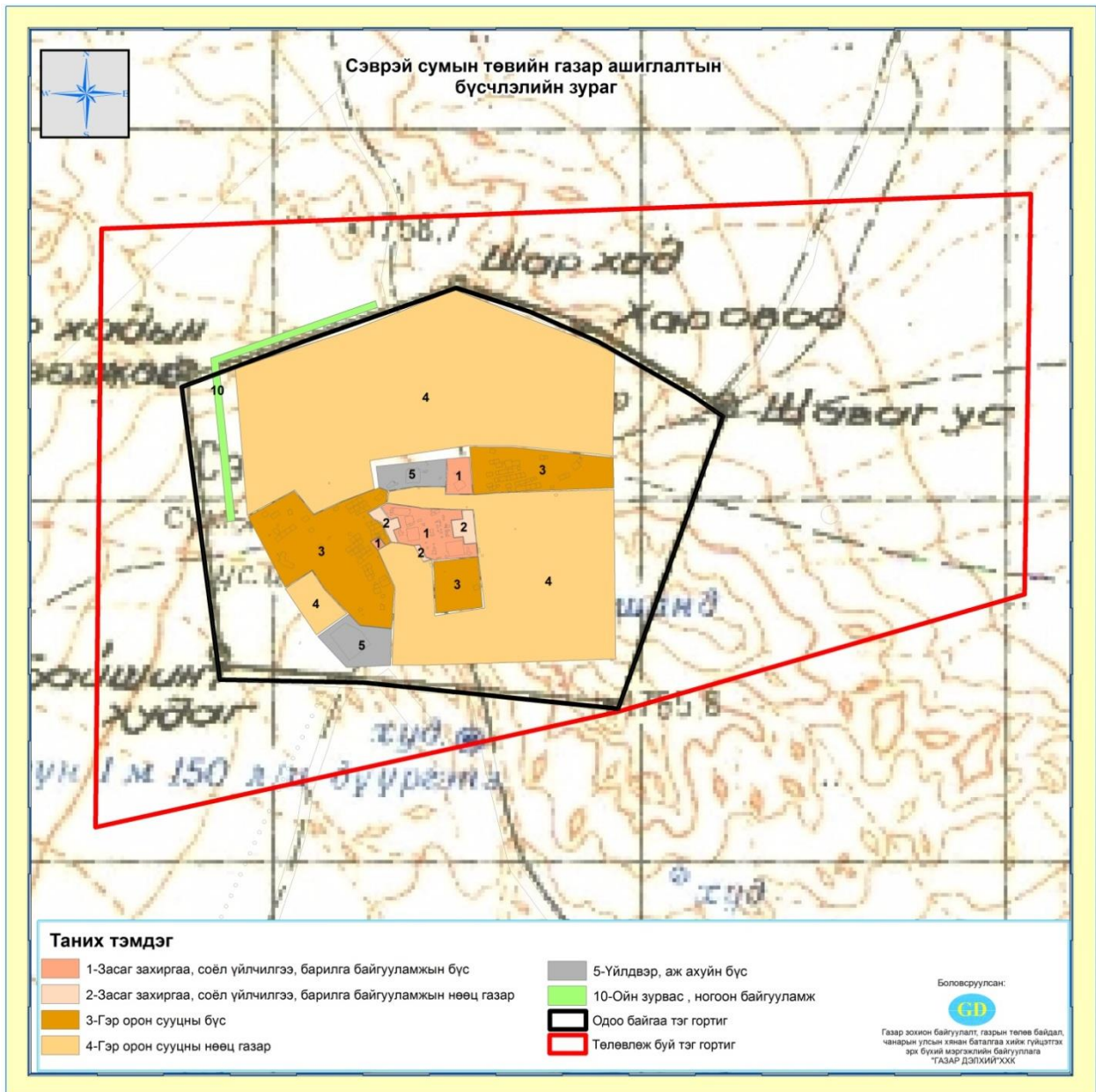
Зураг №3.16. Номгон сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Зураг №3.17. Номгон сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

9. Сэврэй сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. 2030 онд байх тэдгээр байгууллагын хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход 26.8 га газар шаардлагатай. Одоогийн байдлаар тус бүс нутгийн нийт талбай 11.93 га газар, нөөц нь 3.13 га газар байна.
- Орон сууцны бүс. Одоогийн байдлаар орон сууц, гэр хорооллын бүсийн нийт талбай 58.73 га газар, нөөц нь 256.82 га байна.
- Үйлдвэрийн бүс. 12.7 га газарт байрлана.
- Ойн зурвас, ногоон байгууламжын бүс 7.1 га газарт байрлана.

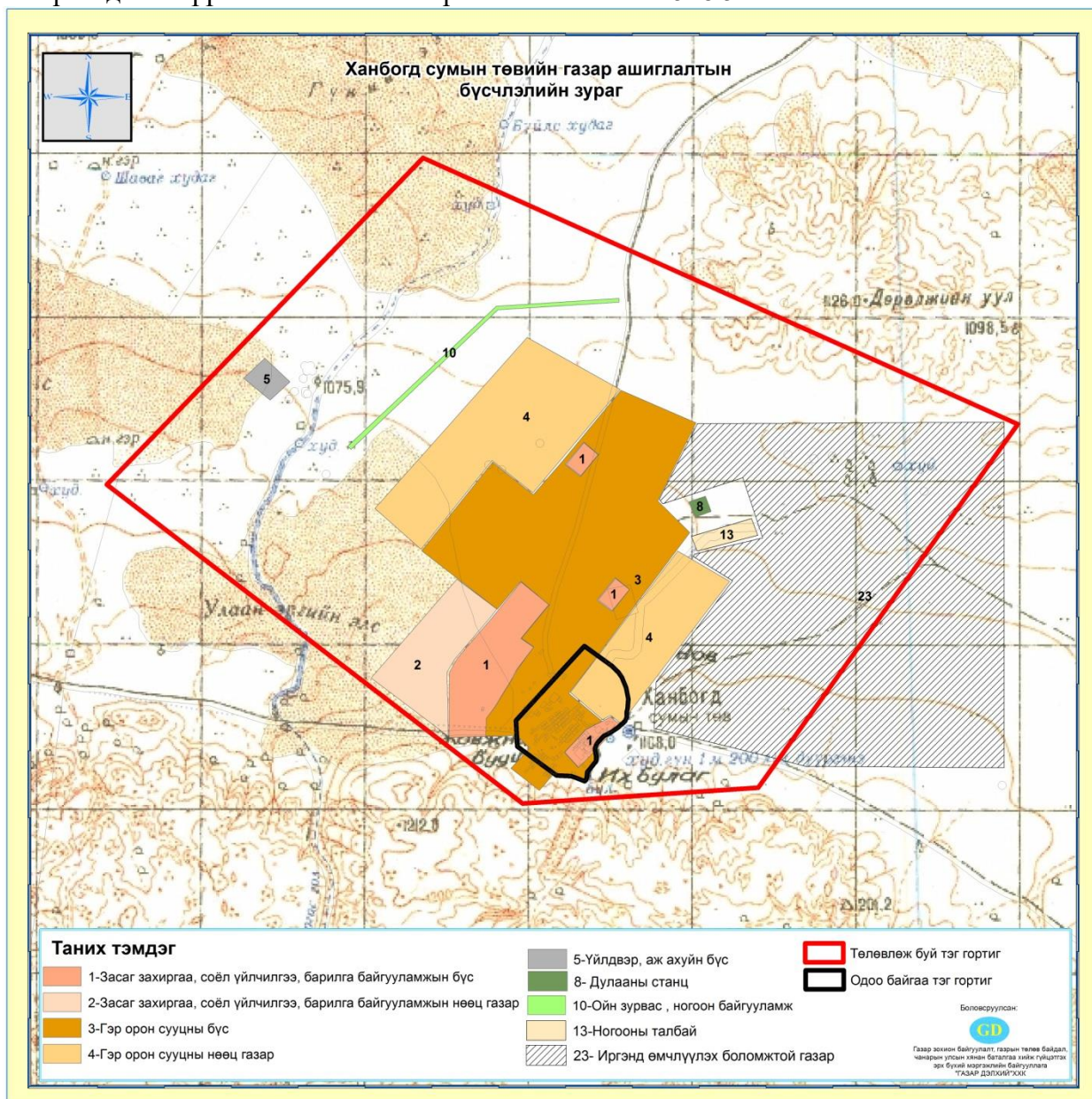
Зураг№3.18. Сэврэй сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

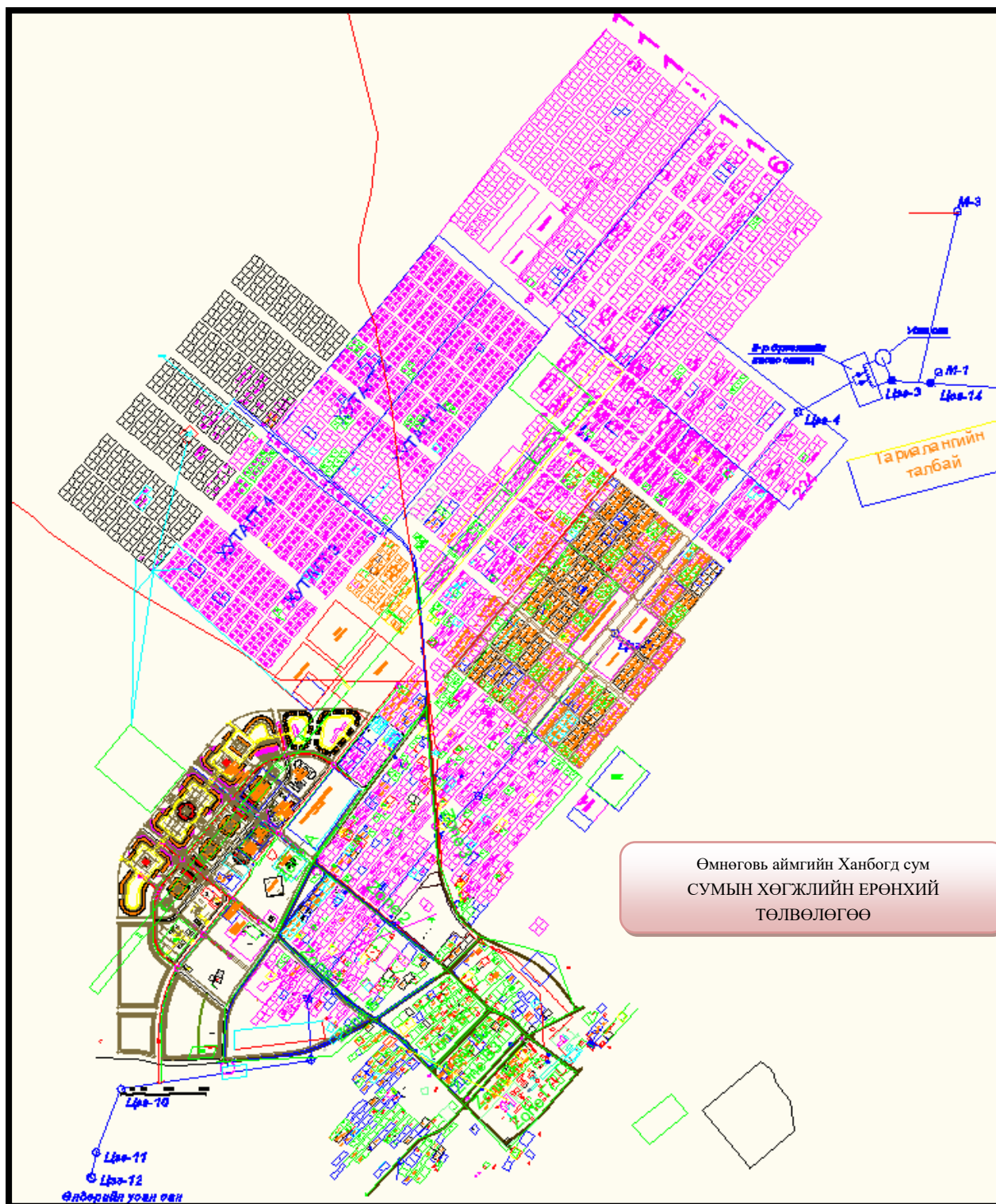
Зураг№3.19. Сэврэй сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

10. Ханбогд сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. 2030 онд байх тэдгээр байгууллагын хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход 33.9 га газар шаардлагатай гэсэн тооцоо гарсанч одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 140.6 га газар, нөөц нь 117 га газар байна.
- Орон сууцны бүс. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс нутгийн нийт талбай 692 га газар байна. Нөөц нь 457,2 га байна.
- Үйлдвэрийн бүс. Тус бүсийг 14.37 га газарт байхаар төлөвлөв.
- Дулааны станц. 4.18 га газарт байрлана.
- Ойн зурвас, ногоон байгууламжын бүс. 41.9га газарт байрлана.
- Ногооны талбай. 15.51 га-д байрлана.
- Иргэнд өмчлүүлэх боломжтой газрын нийт хэмжээ 1548.5 га байна.

Зураг №3.20. Ханбогд сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

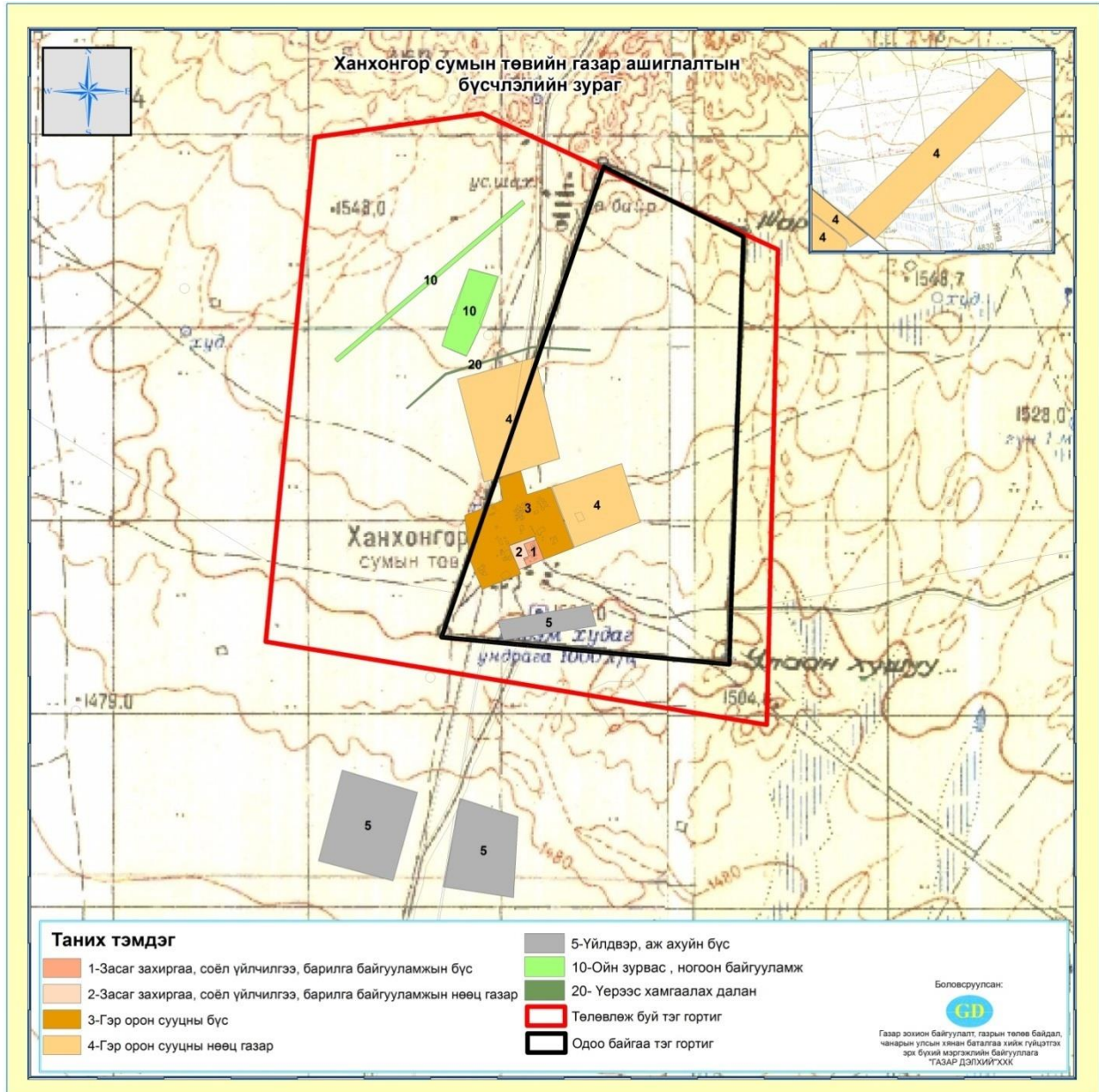

Зураг №3.21. Ханбогд сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

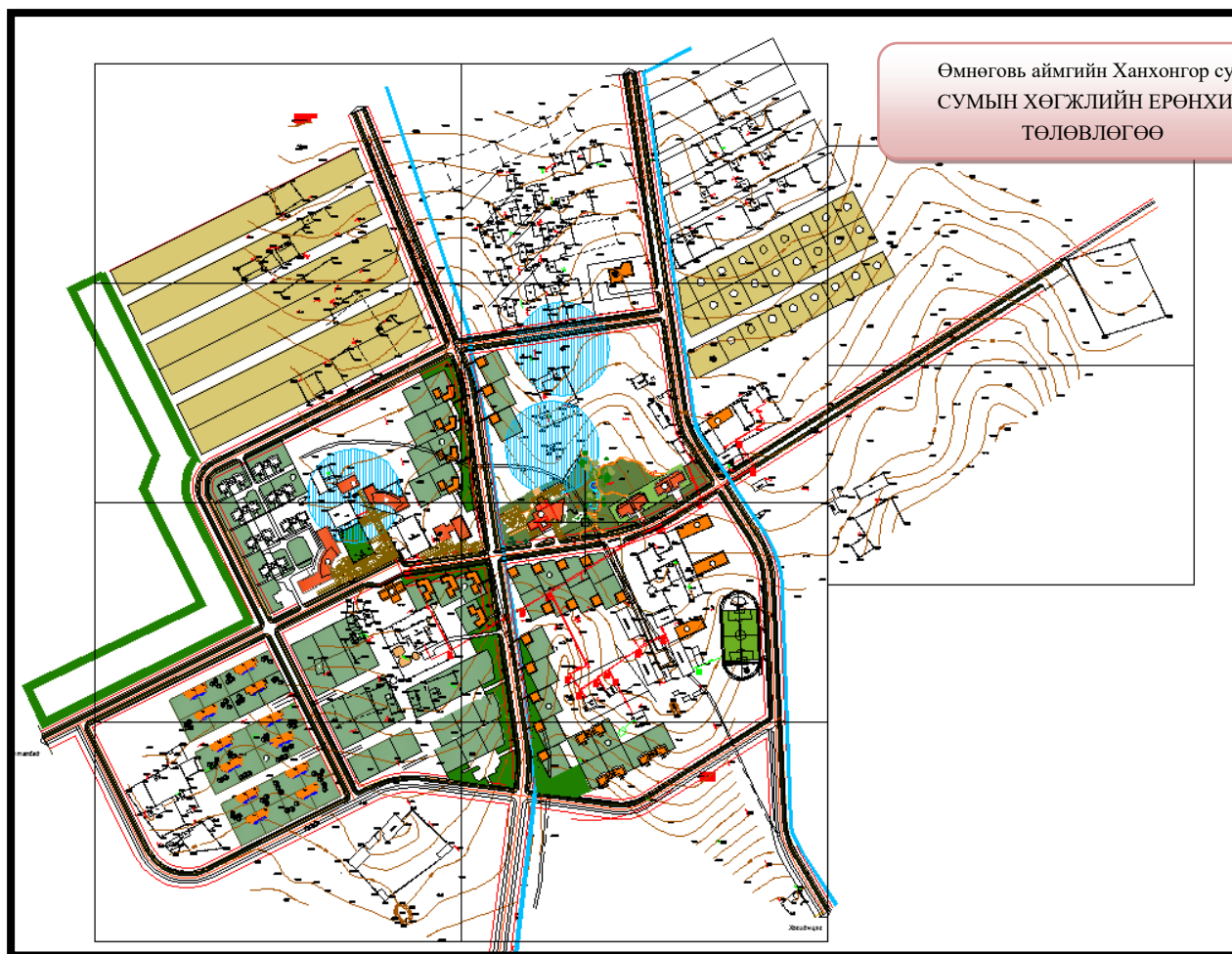
11. Ханхонгор сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. 2030 онд байх тэдгээр байгууллагын хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход 22.0 га газар шаардлагатай гэсэн тооцоо гарсанч одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 3.39 га газар, нөөц нь 3.82 га газар байна.

- Орон сууцны бүс. Одоогийн байдлаар орон сууц, гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 72.71 га. Нөөц нь 5333.72 га байна. Ханхонгор сум нь аймгийн төвөөс орж ирдэг төв зам дагуу суурьшлийн бүс төлөвлөж байгаа нь 5100 га газрын нөөцтэй байна.
- Үйлдвэрийн бүс. Тус бүсийн нийт талбай 158.37 га газар байна. Шинээр аймгийн төвөөс орж ирдэг зам дагуу 137 га газарт үйлдвэрийн бүс төлөвлөж байна.
- Ойн зурвас, ногоон байгууламж. Энэ бүс нь 38.44 га газарт байгуулагдана.
- Үерээс хамгаалах далан. 4.16 га газарт төлөвлөж өгөв.

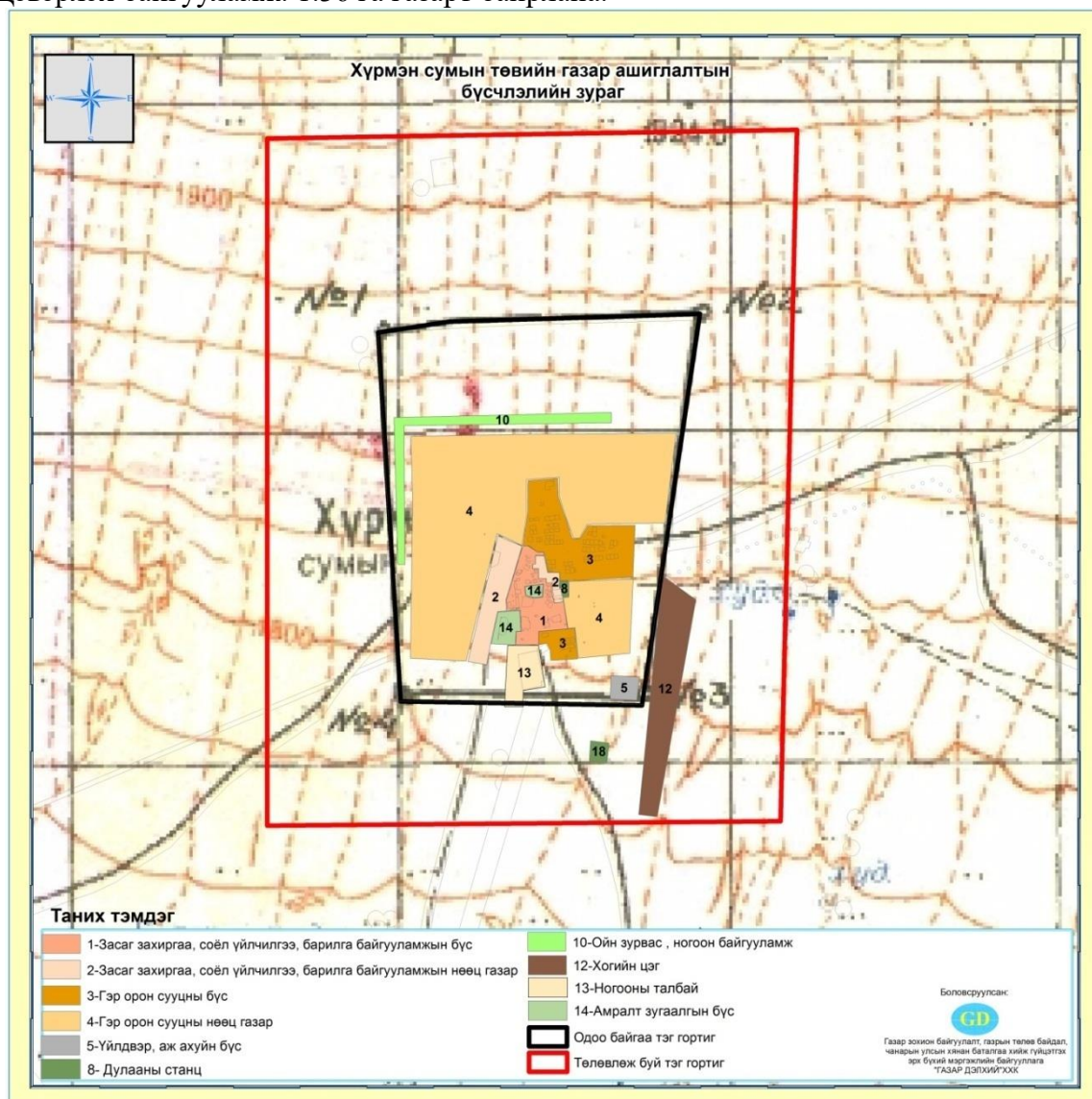
Зураг№3.22. Ханхонгор сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

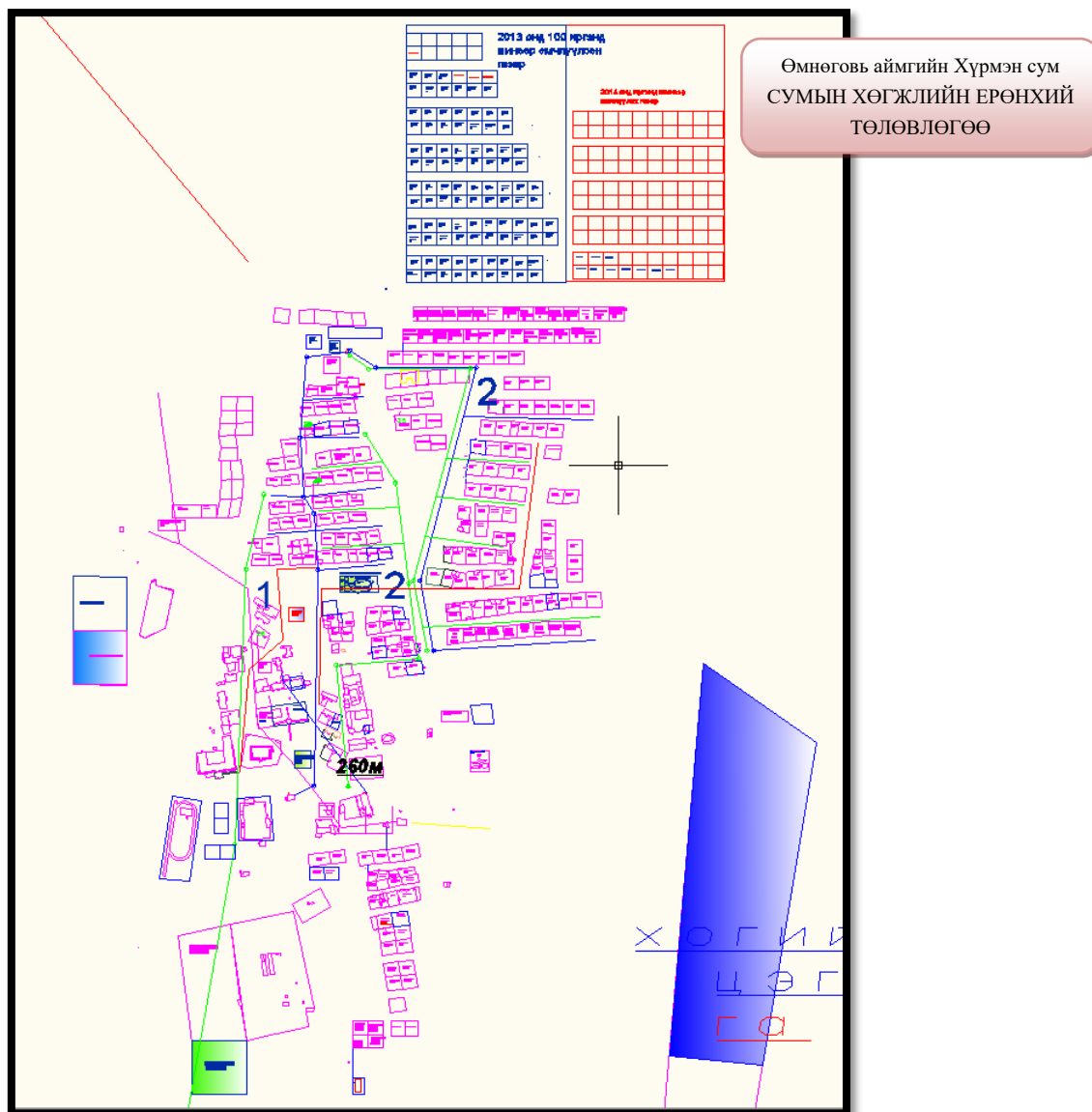
Зураг№3.23. Ханхонгор сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

12. Хүрмэн сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. 2030 онд байх тэдгээр байгууллагын хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход 24.6 га газар шаардлагатай. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 11.27 га газар, нөөц нь 11.9 га газар байна.
- Орон сууцны бүс. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 26.5 га, нөөц нь 134.29 га байна.
- Үйлдвэрийн бүс. Хогийн цэгийн баруун талд 2.37 га газарт төлөвлөж байна.
- Дулааны станц. 0.41 га газарт байрлана.
- Ногоон байгууламжийн бүс. Энэ бүс нь 11.69 га газар байна.
- Хогийн цэг. Сумын төвийн зүүн талд 23.47 га газарт байрлана. Талбайн хэмжээг хот төлөвлөлтийн нормын дагуу хумих шаардлагатай.
- Ногооны талбай. Сумын төвийн урд хэсэгт 6.85 га газарт байрлана.
- Амралт зугаалгын бүс. 3.6 га газарт байрлахаар төлөвлөв.
- Оршуулгын газар. 1.01 га газартай байна. Талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүй.
- Цэвэрлэх байгууламж. 1.36 га газарт байрлана.

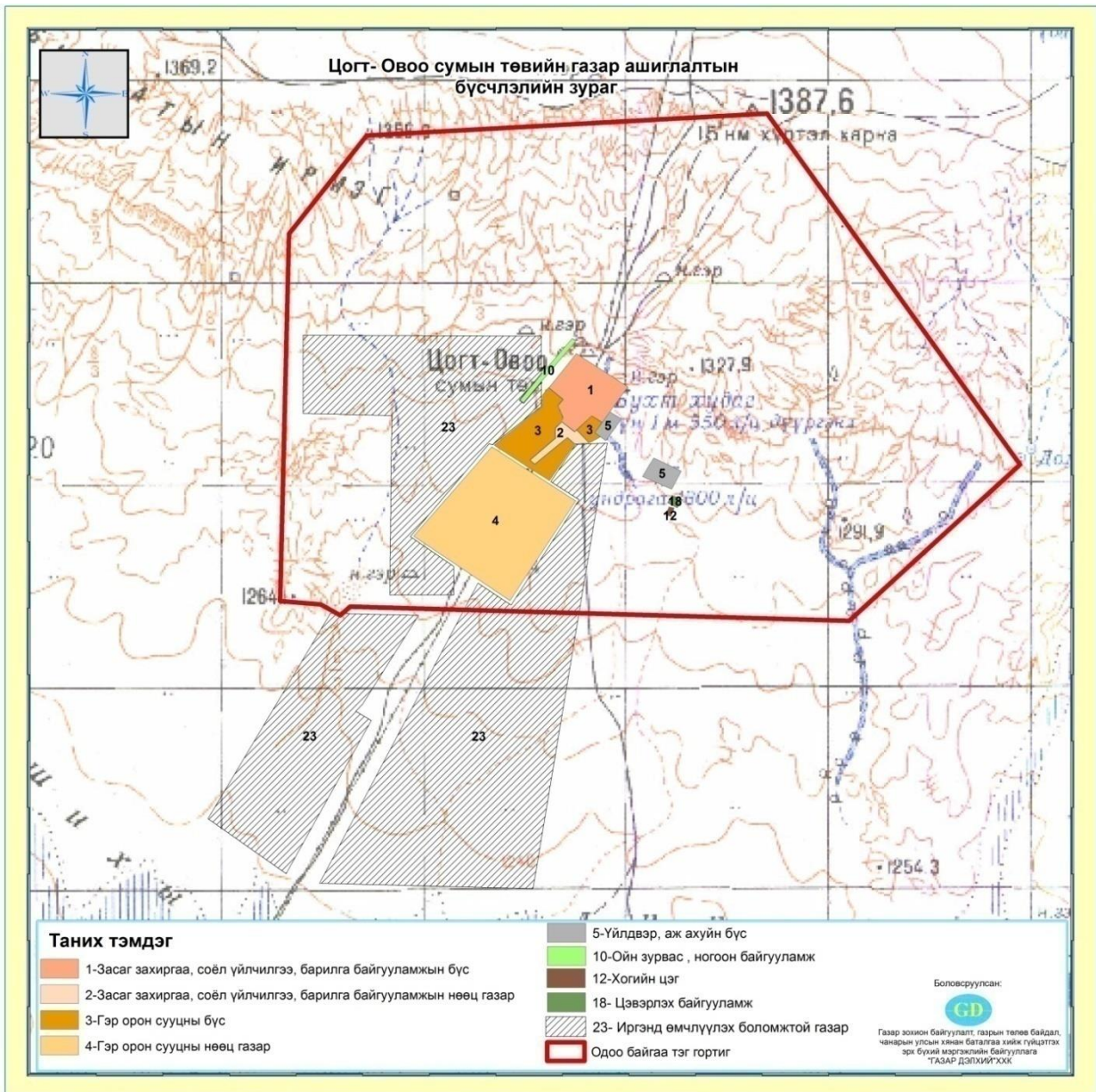
Зураг №3.24. Хүрмэн сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

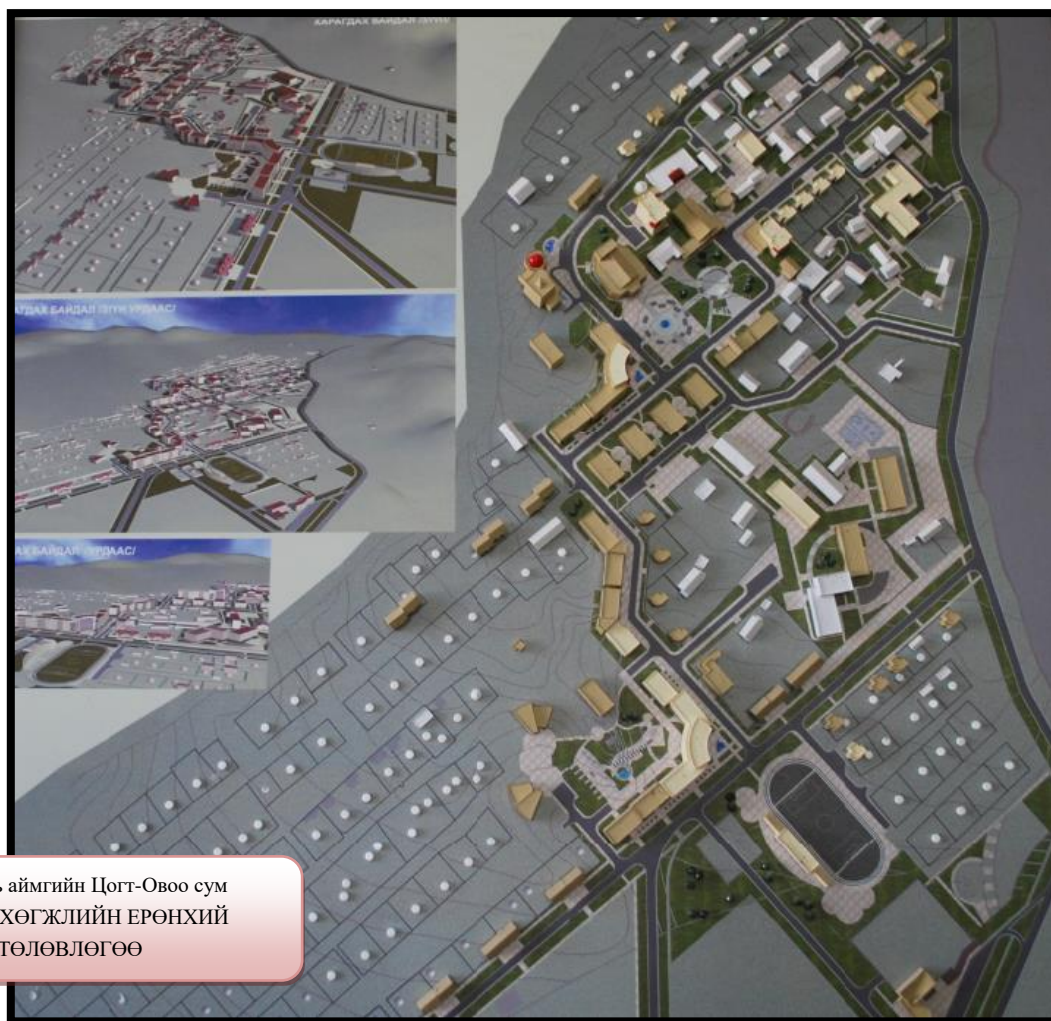
Зураг №3.25. Хүрмэн сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

13. Цогт-Овоо сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. 2030 онд байх тэдгээр байгууллагын хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход 24.52 га газар шаардлагатай. Одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 32.32 га газар, нөөц нь 5.69 га газар байна.
- Орон сууцны бүс. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 33 га, нөөц нь 124.2га байна.
- Үйлдвэр аж ахуйн бүс. Энэ бүсэд үйлдвэрүүд, хүнс бараа, түлш, барилгын материалын зах, агуулах байрлана. Нутаг дэвсгэрийн хэмжээ нь 9.8 га байна.
- Ойн зурвас ногоон байгууламж. Сумын төвийн хойд талаар 13.79га газарт хамгаалалтын ногоон зурвас байхаар төлөвлөв.
- Хогийн цэг. Энэ нь 0.46 га газарт байрлана. Талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхгүй.
- Цэвэрлэх байгууламж. 0.98 га газартай байна.
- Иргэнд өмчлүүлэх боломжтой газрын нийт хэмжээ 1043.1 га газар байна.

Зураг№3.26. Цогт-Овоо сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

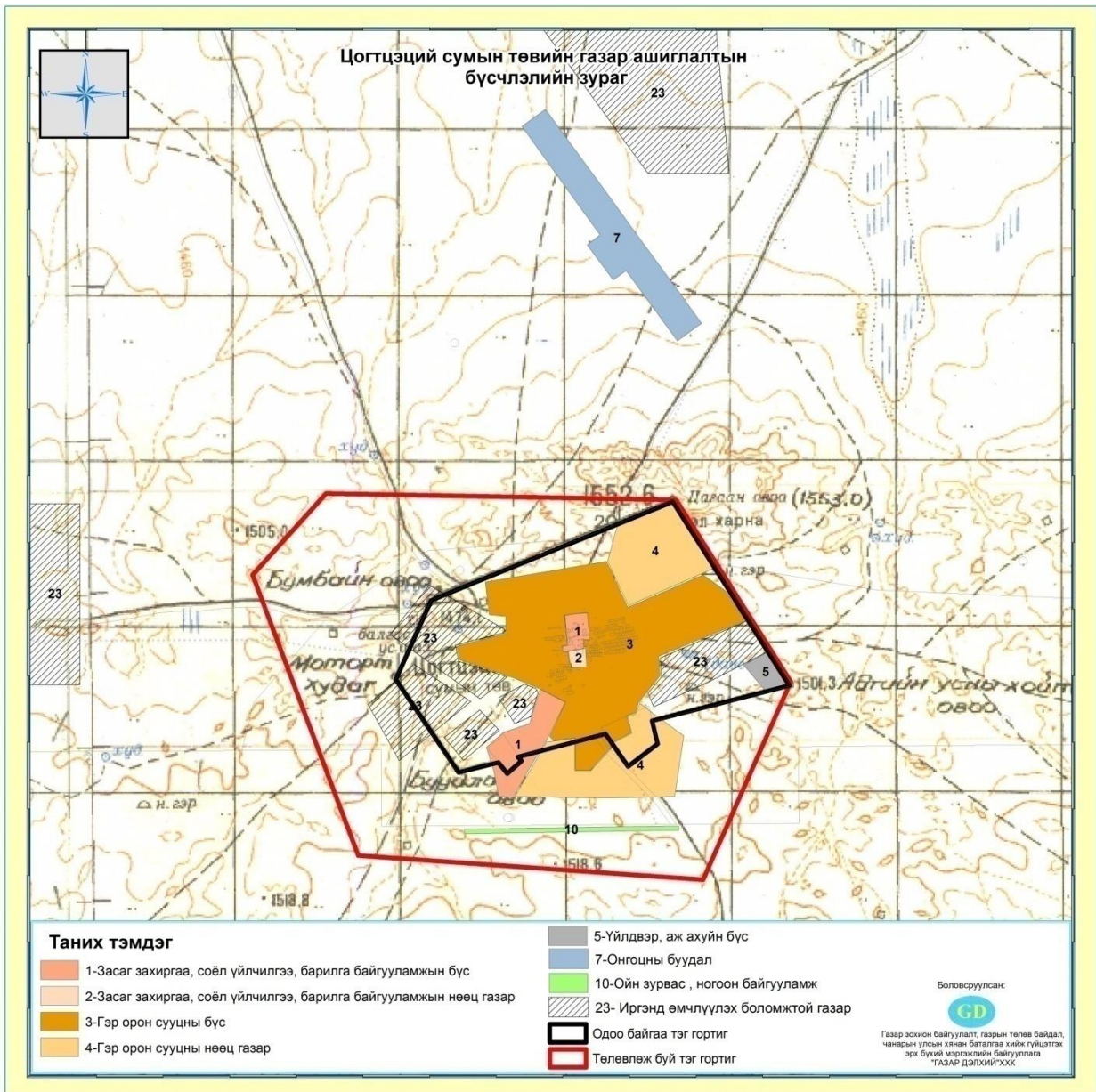

Өмнөговь аймгийн Цогт-Овоо сум
СУМЫН ХӨГЖЛИЙН ЕРӨНХИЙ
ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

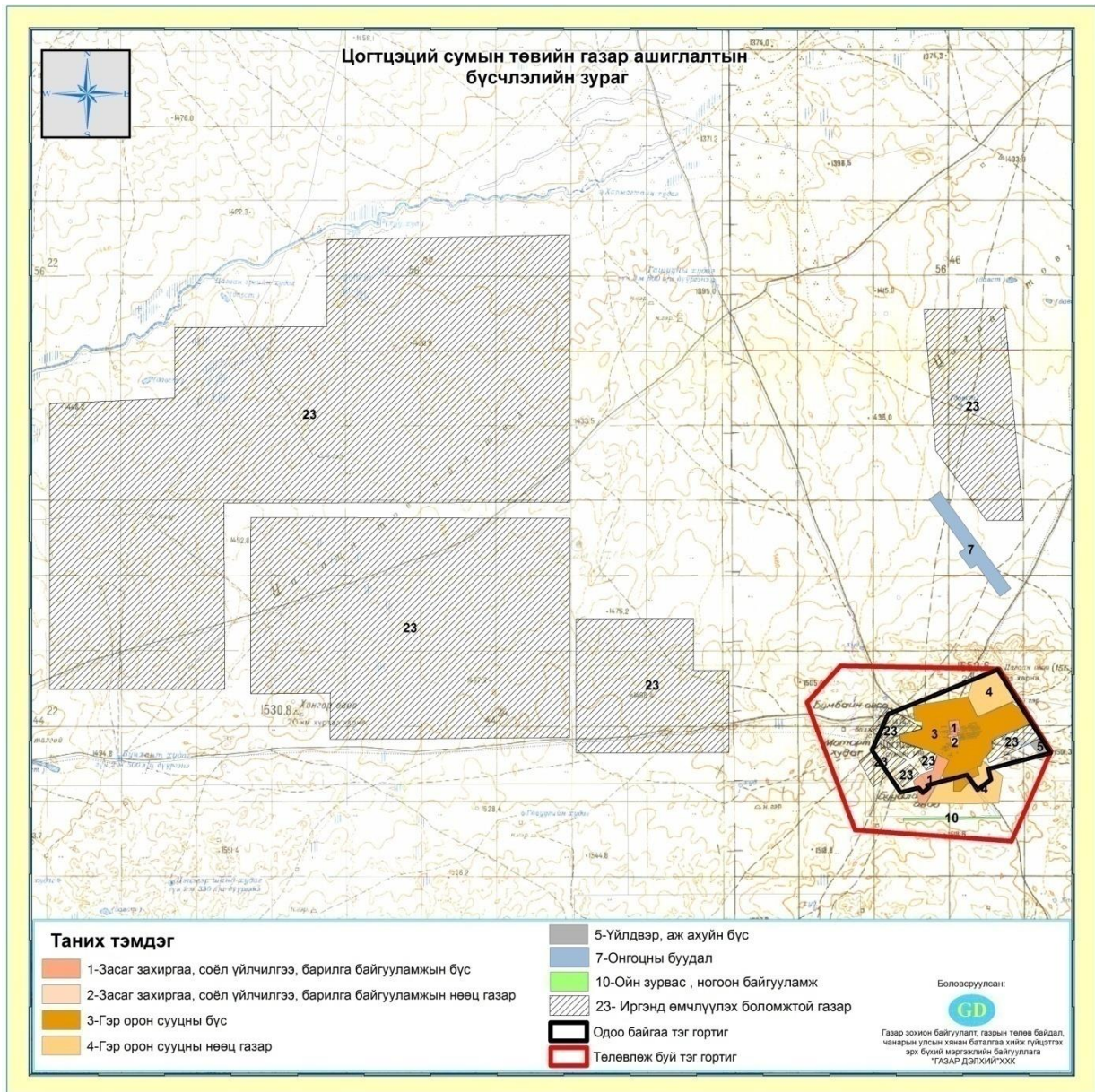
Зураг№3.27. Цогт-Овоо сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

14. Цогтцэций сум

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээ зам гудамж ногоон суулгамал байрлана. 2030 онд байх тэдгээр байгууллагын хүчин чадалтай нь уялдуулан хот төлөвлөлтийн нормоор тооцоход 24.52 га газар шаардлагатай гэсэн тооцоо байгаа ч одоогийн байдлаар барилга байгууламжийн бүс нутгийн нийт талбай 63.16 га газар, нөөц нь 4.33 га газар байна.
- Орон сууцны бүс. Одоогийн байдлаар орон сууц гэр хорооллын бүс газрын нийт талбай 387.9 га, нөөц нь 222.25 га байна.
- Үйлдвэрийн бүсийг 13.04 га-д төлөвлөж байна.
- Онгоцны буудал 125.6 га газарт байрлана.
- Ойн зурвас, ногоон байгууламж. 13.79 га газарт байна.
- Иргэнд өмчлүүлэх боломжтой газрын нийт хэмжээ 17053 га газар байна.

Зураг№3.28. Цогтцэций сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Зураг №3.29. Цогтцэций сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

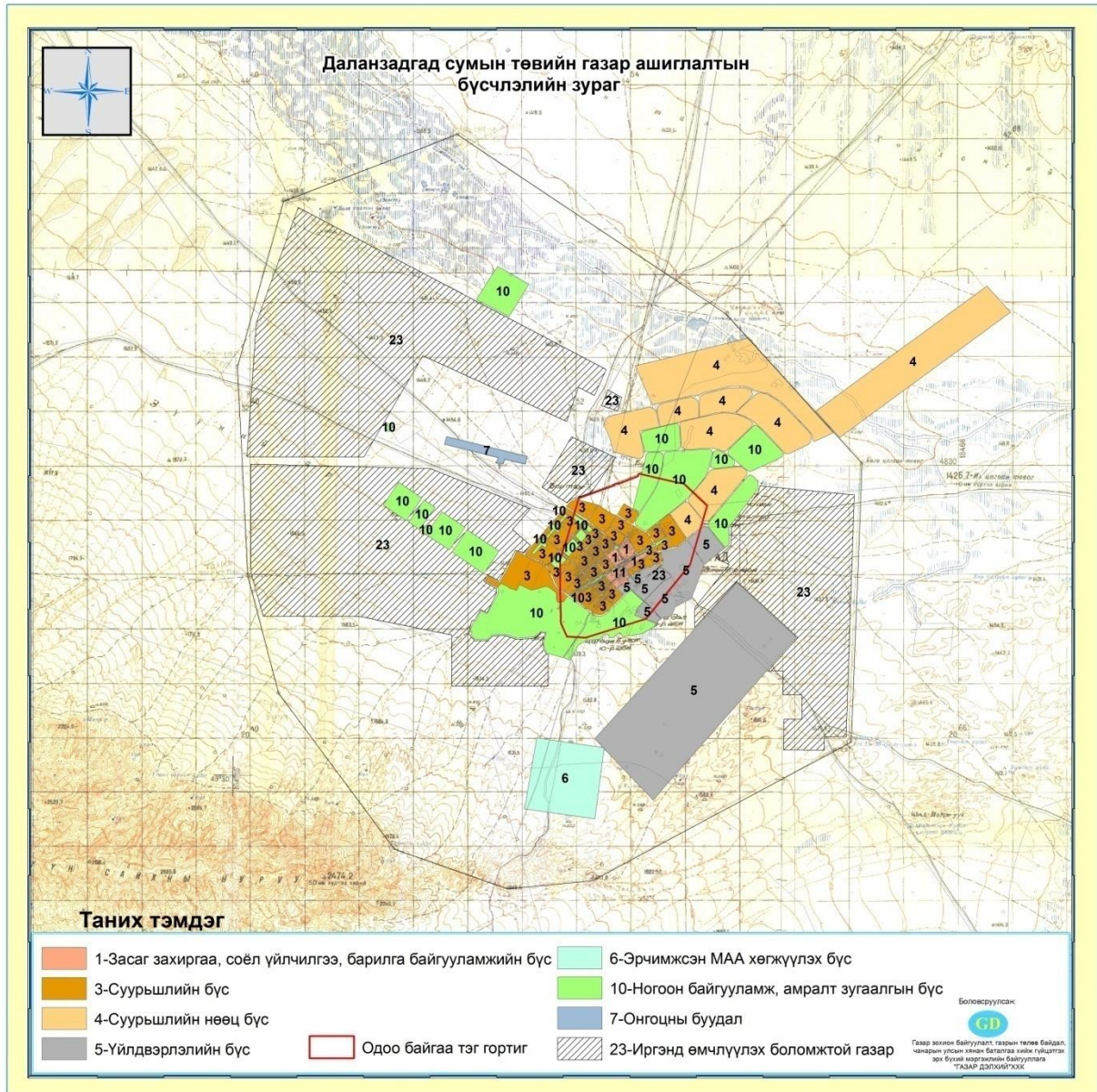

Зураг №3.30. Цогтцэций сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

15. Даланзадгад

- Барилга байгууламжийн бүс. Энэ бүсэд засаг захиргаа олон нийтийн байгууллагууд, хүүхдийн цэцэрлэг, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, зам гудамж, худалдаа үйлчилгээ, ногоон суулгамал байрлана. Бүсийн нутаг дэвсгэр нь 108.85 га байна.
- Суурьшлийн бүс. Бүсийн газар нутгийн хэмжээ 1182.11 га байна. Нөөц нь 2334.65 га байна.
- Үйлдвэрлэлийн бүс. Үйлдвэрүүд, хүнс, бараа барилгын материал, түлшний зах агуулахууд тус бүсэд байрлаж 2960.6 га газартай байна.

- Эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх бүс. Хотын зүүн баруун талд нийт 678 га газрыг хамран байрлахаар төлөвлөв.
- Онгоцны буудал. 96.3 га газартай байна.
- Ногоон байгууламж, амралт зугаалгын бүс. Хотын хойно зонхилох салхины дээд тал болон баруун урд талаар нийт 2697.021 га газар нутагт байрлана.
- Иргэнд өмчлүүлэх боломжтой газрын нийт хэмжээ 15419.21 га байна.

Зураг №3.31. Даланзадгад сумын төвийн газар ашиглалтын бүсчлэл

Хүснэгт №3.20. Өмнөговь аймгийн сумдын төвийн газар ашиглалтын одоогийн байгаа байдал, төлөвлөлт

№	Сумдын нэр	Засаг захиргаа, соёл үйлчилгээ, барилга байгууламжийн бүс	Засаг захиргаа, соёл үйлчилгээ, барилга байгууламжийн бүсийн нөөц газар	Гэр орон сууцны бүс	Гэр орон сууцны нөөц газар	Үйлдвэр аж ахуйн бүс	Эрчимжсэн МАА хөгжүүлэх бүс	Онгоцны буудал	Дулааны станц	Ойн зурвас ногоон байгууламж	Хогийн цэг	Ногооны талбай	Амралт зугаалгын бүс	Оршуулгын газар	Цэвэрлэх байгууламж	Нөхөн сэргээх газар	Үерээс хамгаалах далан	Иргэнд өмчлүүлэх боломжтой газар	Нийт талбай /га-аар/
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	10	12	13	14	17	18	19	20	23
1	Даланзадгад	108.85		1182.11	2334.65	2960.64	677.74	96.38		2697.01								15419.21	
2	Баяндалай	15.19	2.14	82.64	397.11	7.99				22.72			58.27						586.06
3	Баян-Овоо	16.5	15.14	132.91	93.26	15012.57				5.8			9.26		2.99				15288.43
4	Булган	16.93	7.11	24.24	96.74	3.62				14.9		23.16	6.4					103.97	297.07
5	Гурвантэс	7.98	1.05	362.96	299.16	7.58		132.97	0.35	9.8		1.2	1.15		4.01			1447.78	2275.99
6	Мандал-Овоо	7.7	8.4	89.16	129.88	1.37				6.6	2.71	2.86		1.97	1.98	3.31		826.77	1082.71
7	Манлай	13.36	11.25	67.55	154.33	509.27			5.28	6.6	9.93							811.5	1589.07
8	Номгон	32.36	31.97	67.67	299.27	6.95		7.71	1.33	12.57	17.8				2.37				480
9	Ноён	14.24	5.01	49.52	310.3	4.45			0.13	7.3	20.99	0.5	31.97	1.25					445.66
10	Сэврэй	11.95	3.13	58.73	256.82	12.7				7.1									350.43
11	Ханбогд	140.66	117.366	692.02	457.22	14.37			4.18	41.9		15.51						1548.54	3031.766
12	Ханхонгор	3.39	3.82	72.71	5333	158.38				38.44							4.16		5613.9
13	Хүрмэн	11.27	11.9	26.55	134.29	2.37			0.41	11.69	23.47	6.85	3.61	1.01	1.36				234.78
14	Цогтовоо	32.32	5.69	33	124.26	9.8				3.5	0.46				0.98			1043.05	1253.06
15	Цогтцэций	63.16	4.33	387.91	222.55	13.04		125.65		13.79								17053.3	17883.76
16	НИЙТ	495.86	228.306	3329.68	10642.84	18725.1	677.7	362.7	11.68	2899.72	75.36	50.08	110.66	4.23	13.69	3.31	4.16	38254.15	75889.276

Хүснэгт №3.21. Өмнөговь аймгийн сумдын тэг гортигийн төлөвлөлт

№	Сум	Одоо байгаа тэг гортиг /га/	Нэмэгдэх талбай /га/	Нийт талбай /га/
1	Даланзадгад	2310.13	-	2310.13
2	Баяндалай	279.78	565.32	845.1
3	Баяновоо	529.72	748.42	1278.14
4	Булган	344.57	744.263	1088.833
5	Гурвантэс	445.39	700.89	1146.28
6	Мандал-Овоо	211.85	405.5	617.35
7	Манлай	144.82	1197.76	1342.58
8	Номгон	4796.28	-	4796.28
9	Ноён	296.71	402.1	698.81
10	Сэврэй	502.79	886.33	1389.12
11	Ханбогд	135.58	4894.4	5029.98
12	Ханхонгор	1074.8	1648.74	2723.54
13	Хүрмэн	398.52	927.55	1326.07
14	Цогтовоо	2923.59	-	2923.59
15	Цогтцэций	921.61	1445.29	2366.9
НИЙТ		15316.14	14566.563	29882.703

3.3.2. Хот байгуулалтын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх

Хот байгуулалтын зураг төслийн дагуу эхний ээлжинд зам тээвэр, инженерийн үндсэн дэд бүтцийг барьж байгуулах, орон сууцны хороолол, үйлдвэр үйлчилгээний барилга байгууламжийг бүх төрлийн инженерийн шугам сүлжээ, тохижилтын хамт иж бүрэн барих шаардлагатай.

Хот байгуулалтын зураг төслийн үндсэн шаардлага, үе шатны зорилт, эдэлбэр газрын зориулалт, инженерийн шугам сүлжээний даац, технологийн горимын дагуу газар олголт хийж, ерөнхий төлөвлөгөөг зөрчихийг хориглоно.

Түүх соёлын дурсгалт газар, тусгай хамгаалалттай болон дархан цаазтай газрын бүс, усны эх, түүний эрүүл ахуй хамгаалалтын бүс, ашигт малтмалын орд бүхий газар, байгалийн болон гэнэтийн осолд өртөх өндөр магадлалтай газар, экологийн онцгой байдалтай газар, инженерийн дэд бүтэц бүхий бүсэд хот байгуулалтын үйл ажиллагааг хязгаарлана.

ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ. ЗАМ, ШУГАМ СҮЛЖЭЭНИЙ ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ**4.1. Зам шугам сүлжээний газрын одоогийн байдал****4.1.1. Зам, тээврийн сүлжээний өнөөгийн байдал**

Монгол орны ихэнх аймгуудын адил энэ бүс нутгийн хувьд авто зам тэргүүн зэргийн ач холбогдолтой. Өмнөговь аймгаас Улаанбаатар хүртэл зам нь зорчигч тээврийн гол зам бөгөөд 2014 онд хатуу хучилттай замтай болсон.

Аймгийн төв Даланзадгад хотоос сумдуудад хүрэх 1672 км шороон замтай. Харин Таван Толгойгоос Гашуун Сухайтын боомт хүртэл даацын 267 км хатуу хучилттай замыг Энержи ресурс компани өөрийн хөрөнгөөр барьж дуусгасан байна. Нарийн сухайт-Шивээ хүрэнгийн чиглэлд 43.2 км хүнд даацын машин явах боломжтой хатуу хучилттай авто замыг концессын гэрээгээр барьж 2014 оны 9 сард ашиглалтанд оруулжээ. Нийт 466.2 км хатуу хучилттай зам ашиглагдаж байна.

Хүснэгт №4.1. Зам, шугам сүлжээний газар дахь авто замын эзлэх хэмжээ/2013 оны ГНС-н тайлангаар/

Сумдын нэр	Зам, шугам сүлжээний газар /га/	
	Нийт газар	Зам тээврийн газар
Баяндалай	579.41	472.00
БаянОвоо	3406.48	3134.28
Булган	497.81	451.00
Гурвантэс	2208.86	1938.67
Даланзадгад	545.20	366.37
Мандал-овоо	711.80	610.20
Манлай	1288.28	780.00
Номгон	504.85	394.00
Ноён	557.57	512.00
Сэврэй	484.02	448.00
Ханбогд	7589.6	5272.73
Ханхонгор	1716.92	775.37
Хүрмэн	680.54	617.00
ЦогтОвоо	766.65	616.12
Цогтцэций	5284.12	3741.41
Дүн	26822.08	20129.15

Тус аймагт уул уурхай эрчимтэй хөгжиж байгаа боловч хатуу хучилттай зам тавигдаагүй ердийн хөрсөн замаар хүнд даацын автомашинаар тээвэрлэлт хийж байгаагаас говийн эмзэг хөрс, ургамал авто замын тоос шороонд дарагдан, хөрс их хэмжээгээр эвдэрч, ургамлын бүрхэвч өөрчлөгдөж, байгаль-экологи их хэмжээгээр сүйтгэгдэх болсноос гадна зэрлэг болон ховор ан амьтан орон нутгаас дайжих, хорогдох зэрэг сөрөг нөлөөлүүд гарсаар байна. Энэ ноцтой байдалд дүгнэлт хийж, уул уурхайн тээврийн авто замуудыг хатуу хучилттай болгох улмаар ихээхэн хэмжээний олборлолт хийж түүнийг автотээврээр хийж байгаа уурхайн тээврийг /Таван толгой г. м./ төмөр замын тээврээр солих, түүнийг хөгжүүлэх ажил хийгдэж эхлээд байна.

Хүснэгт №4.2. Өмнөговь аймгийн хот хоорондын болон уул уурхайн замуудын одоогийн байдал

Авто замын чиглэл, нэр	Хучилтын төрөл	Хүчин чадал /км/	Төсөвт өртөг Тэрбум/төг
Мандалговь-Даланзадгад	Хатуу хучилттай	156.0	2014 онд баригдаж дуусна
Тавантолгой -Гашуунсухайт	Хатуу хучилттай	267.0	Баригдсан

Нарийнсухайт-Шивээхүрэн	Хатуу хучилттай	43.2	Концессоор баригдсанбаригдсан
Оюунтолгой-Гашуунсухайт	Хатуу хучилттай	90.0	Уухайн хөрөнгөөр баригдсан
Дүн		466.2	
Оюунтолгой-Ханбогд-Ханги чиглэл	Ердийн хөрсөн	435.0	Концессийн тендер зарлагдаад байна.
Цогт-Овоо-Цогтцэций	Ердийн хөрсөн	80.0	
Даланзадгад-Цогтцэций /Тавантолгой/	Ердийн хөрсөн	94.8	
Дүн		609.8	

Хүснэгт №4.3. Өмнөговь аймгийн сумууд аймгийн төвийн хоорондын замуудын одоогийн байдал

№	Авто замын чиглэл	Нийт зай /км/	Хучилтын төрөл
1	Баяндалай	84.0	Ердийн хөрсөн
2	Баян-Овоо	162.0	Ердийн хөрсөн
3	Булган	98.0	Ердийн хөрсөн
4	Гурвантэс	320.0	Ердийн хөрсөн
5	Даланзадгад		
6	Мандал-Овоо	140.0	Ердийн хөрсөн
7	Манлай	224.0	Ердийн хөрсөн
8	Номгон	106.0	Ердийн хөрсөн
9	Ноён	216.0	Ердийн хөрсөн
10	Сэврэй	214.0	Ердийн хөрсөн
11	Ханбогд	250.0	Ердийн хөрсөн
12	Ханхонгор	25.0	Ердийн хөрсөн
13	Хүрмэн	61.0	Ердийн хөрсөн
14	Цогт-Овоо	126.0	Хатуу хучилттай
15	Цогтцэций	98.0	Ердийн хөрсөн
	Дүн	1672.0	
	Үүнээс: Хатуу хучилттай	126.0	

Аймгийн төвийг сумуудтай холбосон нийт замын урт нь 1672 км бөгөөд үүнээс Цогт-Овоо хатуу хучилттай замаар холбогдсон ба бусад сумууд нь ердийн хөрсөн замтай байна.

Өмнөговь аймгийн зам тээврийн одоогийн байдлын SWOT шинжилгээ :
давуу талууд :

- Улаанбаатар болон бусад хотуудтай хатуу хучилттай замаар холбогдсон
- Шинээр байгуулах замын чиглэл нь тодорхой концесс зарлагдсан
- Нутгийн баруун талаар босоо тэнхлэгийн чиглэлийн зам дайран өнгөрдөг
- Улсын чанартай замууд нь сумуудыг аймагтайгаа холбосон замтай давхцдаг
- Уул уурхай хөгжиж байгаас болон аймгийн хэмжээгээр автомашины тоо нэмэгдэж байгаагаас болж замын хөдөлгөөний эрчим жил бүр нэмэгдэж байгаа

Сул талууд :

- Нийслэл хотоос зайтай оршдог
- Ажил гүйцэтгэхэд улирлын чанартай байдаг
- Аймгийн төв нь сумуудтайгаа шороон замаар холбогдсон.

- Говийн эмзэг хөрс, ургамалтай

Боломж :

- Замын бэлэн суурь баазтай
- Байгалийн зам барилгын материалтай элбэгтэй
- Мэргэжлийн байгууллага, боловсон хүчинтэй

Аюул занал :

- Автозамын тоос шороо нь байгаль орчин бохирдуулах, бэлчээр сүйтгэх
- Зэрлэг ан амьтанд сөрөг нөлөө үзүүлэх
- Барьсан зам нь үеэр ус болон бусад байгалийн гэнэтийн аюулд өртөх магадлалтай
- Барьж байгуулахад байгалийн шалгуур өндөр

Агаарын тээвэр

Улаанбаатараас Даланзадгадын чиглэлд агаарын зорчиг тээврийн 3 компани ажиллаж, ИНЕГ-ын харьяа 3 нисэх буудал үйчлilгээг хариуцдаг. Тус аймагт төвийн Говь-Гурван сайхан нисэх буудал, Оюутолгойн нисэх буудал буюу Ханбумбат, Овоотын нисэх буудал гэсэн хатуу хучилт бүхий нисэх буух зурвастай гурван нисэх буудал ажиллаж байна. Оюутолгой, Овоотын нисэх буудлуудыг компаниуд өөрийн хөрөнгөөр байгуулсан.

Хүснэгт №4.4. Агаарын тээвэр

Агаарын тээврийн компани	Онгоцны төрөл	Суудлын тоо	Өвлийн нислэгийн тоо	Зуны нислэгийн тоо
МИАТ ХХК	АН 24	42	2	2
Изинис эйрвэйс	СААБ	34	2	5-11
Аеромонгол ХХК	Фокер 50	50	Захиалгаар	Захиалгаар

Төмөр зам

Одоогийн байдлаар судалгааны нутагт төмөр замын сүлжээ байхгүй. Цаашид Монгол Улсын 2010-2015 оны эдийн засгийн хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлд уул уурхайн төмөр замын салбарыг хөгжүүлэхээр заажээ. Ойрын ирээдүйд уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг дотоодын хэрэгцээ шаардлагыг хангахад мөн экспортод гаргахад чиглэгдсэн ихээхэн хэмжээний ачаа урсгал бий болох бөгөөд энэхүү ачаа урсгалыг үр дүнтэй, найдвартай төмөр замын тээврээр хангах шаардлага зүй ёсоор урган гарж байна. Ялангуяа нэн тэргүүн ээлжинд цаг алдалгүй шийдвэрлэх асуудал бол говийн бүс нутаг дахь төмөр замын дэд бүтцийн асуудал болоод байна.

4.1.2. Шугам сүлжээний газрын өнөөгийн байдалХолбоо мэдээллийн сүлжээ

Судалгааны бүс нутагт болох Дундговь, Өмнөговь аймгуудад Монголын цахилгаан холбоо, Монгол шуудан компаниуд шуудангийн үйлчилгээг үзүүлдэг ба эдгээр компаниудын 60 орчим салбарууд үйл ажиллагаа явуулж байна. Бодлого судлалын төвийн судалгаанаас харахад сүүлийн жилүүдэд суурин телефон утас, телефон яриа, цахилгаан

мэдээ, албан бичиг болон захидал илгээх зэрэг шуудан холбооны уламжлалт хэрэглээ буурч харин үүрэн телефон утасны хэрэглээ эрс нэмэгдсэн байна. Судалгааны нутагт Мобиком, Скайтел, Юнител, Ж-мобайл, МЦХ зэрэг операторууд үүрэн телефоны үйлчилгээг үзүүлж байна. Аймгийн төвийн хүн амын 20 орчим хувь нь, сумдын хүн амын 2 орчим хувь нь интернэт хэрэглэж байна. Өмнөговь аймагт телевизийн 4 суваг, 2 сонин ажилладаг. Аймгийн телевиз нь 25 км-т нэвтрүүлгээ цацдаг. Малчин өрхүүдийн ихэнх нь радио эсвэл сансрын антеннаар дамжуулан үндэсний радио, телевизийн нэвтрүүлгийг хүлээн авч үздэг.

Өмнөговь аймгийн холбооны одоогийн байдлын SWOT шинжилгээ :

Давуу талууд :

- Нийслэл хоттой шилэн кабелиар холбогдсон.
- 6 сумаас бусад нь аймгийнхаа төвтэй шилэн кабелиар холбогдсон.
- Даланзадгад сумын төвд радио өргөн нэвтрүүлгийн станцтай.
- Аймгийн төв болон сум нь интернетийн үйлчилгээтэй.
- Холбооны үйлчилгээ явуулдаг бэлэн суурь баазтай.
- Бүх сумуудын төвүүдэд нь хөдөлгөөнт холбооны сүлжээ орсон.

Сул талууд :

- 6 сум шилэн кабельд холбогдоогүй.
- Хөдөөгийн малчдад хөдөлгөөнт холбооны сүлжээгээр бүрэн хангагдаагүй.

Боломж :

- Мэргэжлийн байгууллага, боловсон хүчинтэй
- Шилэн кабель орсон сумууд интернет болон бусад холбооны үйлчилгээ авах бүрэн боломжтой
- Радио, телевизийг тоон технологид шилжих бололцоог хангасан

Аюул занал :

- Холбооны агаарын шугамууд нь байгалийн эрсдэлд орох талтай
- Холбооны шугам байгуулах, үйлчилгээ явуулахад байгалийн хүнд нөхцөлтэй
- Өргөн уудам газар нутагт байнга нүүдэллэн амьдарч байгаа хөдөөгийн малчдыг хөдөлгөөнт холбооны сүлжээгээр хангахад бэрхшээлтэй

Цахилгаан эрчим хүчний шугам сүлжээний өнөөгийн байдал

2013 оны 07 сард Даланзадгадад баригдсан 110/350/10 кВ-ын 2 x 10 МВА трансформатортай дэд станц ашиглалтанд орсноор төвийн бүсийн эрчим хүчний системд Цогтцэций сумын нутаг дахь “Тавантолгой” дэд станцаас 110 кВ-ын ЦДАШ-аар аймгийн төв ба 9 сум Төвийн эрчим хүчний систем, Даланзадгадын ДЦС-д холбогдон 2 талын тэжээлтэй, Манлай сум Цогтцэций сумын нутаг дахь “Тавантолгой” дэд станцаас 35 кВ-ын ЦДАШ-аар төвийн эрчим хүчний системд холбогдсон, Ноён, Сэврэй, Гурвантэс сумд БНХАУ-аас Нарийнсухайтын уурхайн эх үүсвэрээс эрчим хүчээ авдаг байна. Ханбогд, Баян-Овоо сумд Оюутолгойгоор дамжуулан БНХАУ-аас ЦЭХ-ээр хангагддаг. Өмнөговийн хэрэглэгчдийг Төвийн эрчим хүчний системтэй холбосон Мандалговь-Тавантолгой-Оюутолгойн 220 кВт-ын цахилгаан дамжуулах агаарын шугам баригдсанаар Өмнөд бүсийг төвийн эрчим хүчний системд холбож, говийн бүсийн хэрэглэгчид

найдвартай цахилгаанаар хангагдах төдийгүй Төвийн бүсийн хэрэглэгчдийн цахилгаан хангамжийн байдлыг дээшлүүлэх боломж бүрдэж байгаа юм.

Аймгийн хэмжээнд 2013 оны байдлаар эрчим хүчний шугам, станцын эзлэх талбай 2325.34 га байна.

Хүснэгт№4.5. Өмнөговь аймгийн цахилгаан хангамжийн судалгаа, 2014оны 01-р сарын байдлаар

Аймгийн нэр	Нийт сумдын тоо	Дотоодын төвлөрсөн цахилгаан хангамжийн системд өндөр хүчдэлийн ЦДАШ-р холбогдсон сумд	Төвийн эрчим хүчний системд холбогдсон	БНХАУ-ын хил орчмийн эрчим хүчний системд ЦДАШ-р холбогдсон сумд	Төвлөрсөн цахилгаан хангамжинд холбогдоогүй дан ганц Дизель станцаар хангагдаж буй сумд	Тайлбар
Өмнөговь	15	9	10	3	-	10 сум ТЭХС-д, 9 сум Даланзадгадын ДЦС-д холбогдсон. Ноён, Сэврэй, Гурвантэс сумд Нарийнсухайтын уурхайн БНХАУ-аас татсан 35 кВ-ын ЦДАШ-д холбогдсон. Ханбогд, Баян-Овоо сумд Оюутолгойгоор БНХАУ-аас, Манлай сум дан ТЭХС-ээс, бусад 9 нь Дал ДЦС-ээс 2 талын эх үүсвэртэй

Доорхи хүснэгтэд Өмнөговь аймгийн 15 сумдын эрчим хүчний эх үүсвэр, ашиглалтанд орсон хугацаа, шугамын төрөл, шугамын урт, хүчин чадал, хөрөнгө оруулалт зэргийг тусгаж өгсөн болно.

Хүснэгт№4.6. Өмнөговь аймгийн цахилгаан шугам сүлжээ

№	Сумдын нэр	Эх үүсвэр	Ашиглалтанд орсон хугацаа	Хүчин чадал	Хөрөнгө оруулалт /сая ₮/
1	Ханбогд	Оюу толгой, Ханбогд	2013	35кВ-ын дэд станц	6900.0
2	Манлай	Таван толгой, Цогтцэций Нар, салхи хосолсон цахилгаан станц	2011	35кВ-ын дэд станц	910
3	Баяновоо	Оюу толгой, Ханбогд	2013	35кВ-ын дэд станц	Тодорхойгүй
4	Цогтцэций	Тавантолгойгоос 10 кВ-ын 12,4 км ЦДАШ	2008	10/0.4 кВ-ын 1х0.1, 1х0.16 МВА дэд станц	300
5	Номгон	Даланзадгад сумаас 15 кВ-ын 101.2 км ЦДАШ	2007	6/15 кВ-ын 1х0.25 МВА, 15/0.4 кВ-ын 2х0.1 МВА дэд станц	1168.0
6	Цогт-Овоо	Дундговь аймгийн Хулд сумаас 15 кВ-ын 91.922 км ЦДАШ	2008	10/15 кВ-ын 1х0.25 МВА 15/0.4 кВ-ын 1х0.1, 1х0.16 МВА дэд станц	1025
7	Хан-Хонгор	Даланзадгад сумаас 10 кВ-ын 24км ЦДАШ	2009	10/0.4 кВ-ын 1х0.1, 1х0.16 МВА дэд станц	580
8	Даланзадгад	Даланзадгад ДЦС	2000	5,4 МВт	

9	Мандал-Овоо	Дундговь аймгийн Сайхан-Овоо сумаас 15 кВ-ын 99,26 км ЦДАШ	2007	0.4/15 кВ-ын 1х0.25 МВА, 15/0.4 кВ-ын 1х0.16, 1х0.1 МВА дэд станц	1140
10	Хүрмэн	Даланзадгад сумаас 35 кВ-ын 48.3 км ЦДАШ	2008	110/35/10кВ-ын дэд станц 2х10МВА 35/6 кВ-ын дэд станц 2х10 МВА	621.3
11	Булган	Жуулчин говиос сумаас 15 кВ-ын 59,75 км ЦДАШ		10/15 кВ-ын 1х0.4, 2х0.25 МВА дэд станц	732.2
12	Баяндалай	Хүрмэн сумаас 10 кВ-ын 49,5 ЦДАШ	2002	10/0.4 кВ-ын 1х0.1, 1х0.16 МВА дэд станц	234.5
13	Сэврэй	Ноён сумаас 15 кВ-ын ЦДАШ	2011	60х2, 1х0.1, 1х0.16 МВА дэд станц, Салхин станц 80 кВт	389,4
14	Ноён	Нарийн сухайтаас 35 кВ-ын 86,1 км ЦДАШ,	2011	35/15 кВ-ын 1х0.63 МВА, 2х0.16 МВА дэд станц,	1320 ЦДАШ
15	Гурвантэс	Нарийнсухайтаас 10 кВ-ын ЦДАШ	2009	10/0.4 кВ-ын 1х0.1, 1х0.16 МВА дэд станц	Хувийн ХО

Өмнөговь аймгийн хувьд цахилгаан дамжуулах шугамын хамгаалалтын зурвас газрын хэмжээг гаргахдаа доорхи хүснэгтэнд буй зохих нормын дагуу гаргав. Үүний тулд шугамын төрлөөс хамаарч шугамаас хоёр тийш 10-30м хамгаалалтын зурвасыг авч талбайг гаргав.

Хүснэгт №4.7. Цахилгаан шугамын хамгаалалтын зурвас газрын норм

№	Шугам сүлжээ тоног төхөөрөмж	Хүн оршин суудаггүй газраар өнгөрөх нөхцөлд	Хүн оршин суудаг газраар өнгөрөх нөхцөлд	Дэд станц, дулаан дамжуулах төв, хуваарилах байгууламж	Газар дээр ил байрласан	Газар дор байрласан	Усан дор байрласан	Ой мод, цэцэрлэг дундуур өнгөрөх нөхцөлд
		Шугамын захын утаснаас хоёр тийш						
0	1	2	3	4	5	6	7	8
1	Цахилгааны дамжуулах шугам: а/ 1кв хүртэл	-	1-1.5 м	-	-	-	-	-
	б/1-20 хүртэл кв	10 м	2 м	10 м	-	-	-	2 м
	в/ 35 кв	15 м	4 м	15 м				3 м
	г/ 110 кв	20 м	5 м	20 м				3 м
	д/ 220 кв	25 м	6 м	25 м				4 м
	е/ 330-500 кв	30 м	10 м	30 м				5 м
2	Кабель шугам	-	-	-	-	1 м	100 м	-
3	Дулааны шугам а/ 500 мм хүртэл голчтой	-	-	5 м	3 м	5 м	-	-
	б/ 500 мм-ээс дээш голчтой	-	-	5 м	5 м	7 м	-	-

Хүснэгт №4.8. Өмнөговь аймгийн эрчим хүчний шугам сүлжээний хамгаалалтын зурвасын хэмжээ

№	Сумд	Шугамын төрөл /35кВт/	Урт /км/	Талбай /га/
1	Даланзадгад	-	-	-
2	Баяндалай	10кВ	49.5	99

3	Баяновоо	35 кВ	60	180
4	Булган	10кВ	59.75	119.5
5	Гурвантэс	6кВ	28	54
6	Мандал-Овоо	15кВ	99.26	198.52
7	Манлай	35 кВ	138	414
8	Номгон	15кВ	101.2	202.4
9	Ноён	35кВ	86.1	258.3
10	Сэврэй	15кВ	60	120
11	Ханбогд	35 кВ	48	144
12	Ханхонгор	10кВ	24	48
13	Хүрмэн	35кВ	48.3	144.9
14	Цогтовоо	15кВ	91.92	183.84
15	Цогтэций	10кВ	12.4	24.8

Тус аймгийн хувьд нийт эрчим хүчний шугам сүлжээний урт 906.43 км, нийт талбай 2191.26 га байна.

Дулаан хангамж

“Даланзадгадын ДЦС” ТӨХК нь БНСУ-ын зээлийн хөрөнгөөр 6 мВт-ын суурилагдсан хүчин чадалтайгаар байгуулагдсан бөгөөд одоогоор БНХАУ-д үйлдвэрлэгдсэн цагт 27 тонн уур боловсруулах хүчин чадал бүхий ул ширэмт зуух 2, БНХАУ-д үйлдвэрлэсэн эргэлттэй буцламтгай давхаргын шаталттай 25 тн/ц уур үйлдвэрлэх хүчин чадал бүхий 1 зуух, Япон улсад үйлдвэрлэгдсэн 3 мВт цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэх хүчин чадал бүхий 1 турбингенератор, БНХАУ-д үйлдвэрлэгдсэн тус бүр нь 3 мВт хүчин чадал бүхий 2 турбин генератор, 7 Гкал хүчин чадалтай сүлжээний ус халаагч, дулааны шугам сүлжээ, хими ус бэлтгэлийн тоноглол болон туслах тоноглолуудын хамт ажиллаж байна.

Хүснэгт №4.9. Дулааны цахилгаан станцын суурилагдсан хүчин чадал

№	Эх үүсвэр	Хүчин чадал /цахилгаан, мВт/		Хүчин чадал /Дулаан, Гкал /цаг/	
		Төслийн	одоо байгаа	Төслөөр	одоо байгаа
1	Даланзадгад дулааны цахилгаан станц	9	5.4	7	2

Эх үүсвэр “УГЗБЕТ-нөөс”

2014 оны 01-дүгээр сар хүртэлх хугацаанд 582 аж ахуйн нэгж байгууллага, 5924 айл өрхийг цахилгааны эрчим хүчээр, 154 ААНБ, 903 айл өрхийг 14,0 км хос шугам, 11ш дулаан түгээх төвөөр дамжуулан дулааны эрчим хүчээр тус тус ханган ажиллаж жилд дунджаар 15-16 сая кВт ЦЭХ, 17-18 мян Гкал дулааны эрчим хүчийг хэрэглэгчдэд түгээж 1.4-1.5 тэрбум төгрөгийн борлуулалтын орлоготой ажилласан байна. Өсөн нэмэгдэж байгаа эрчим хүчний хэрэглээний чадлын дутагдлыг нөхөн хангахын тулд орон нутгийн хөрөнгө оруулалтаар 3 мВт-ын ДЦС-ыг барьж улсын комисс ажиллуулж ашиглалтанд хүлээж авч 2011 оны 12-р сарын 09-ний өдрөөс эхлэн цахилгаан сүлжээнд залган орон нутагтай ашиглагчийн гэрээ байгуулан ажиллууж байна. Даланзадгадын дулааны цахилгаан станц жилдээ 16 сая кВт.цаг цахилгаан үйлдвэрлэж, 11.7 сая кВт.цаг цахилгаан, 19.2 мян.Гкал дулааныг хэрэглэгчдэд түгээж байна. Өвлийн оргил ачаалал 3.6 МВт. Суурилагдсан чадал нь 5.4 МВт боловч хэрэглээний өсөлт, станцын ашиглалтын байдал,

ажиллагааны хүндрэлээс болж нэг зуух, нэг турбин ажиллуулан их ачаалал, аваарийн үед дизель станц ажиллуулах шаардлага гардаг.

ДЗДЦС” ТӨХК нь Өмнөговь аймагт цахилгаан болон дулааны эрчим хүчийг үйлдвэрлэх, түгээх, хангах ажиллагааг биеэ даасан нэг систем болон ажилладагаараа бусад станцуудаас онцлогтой юм.

4.2. Зам, тээврийн сүлжээг хөгжүүлэх төлөвлөлт

Авто зам

Өмнөговь аймгийн авто замын хэтийн хэрэгцээг төлөвлөхдөө “Монгол улсын мянганы хөгжлийн зорилтот суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлогод Мянганы замын хэвтээ, босоо тэнхлэгүүдийг барьж дуусгах, бүсийн болон аймгийн төвүүдийг нийсэлтэй хатуу хучилттай замаар, дараагийн шатанд өөр хооронд нь холбох” гэсний дагуу хэтийн төлөвлөлтийг хийлээ.

Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэр авто замын сүлжээ ихтэй боловч Мандалговь-Даланзадгад гэсэн нийслэлтэй холбосон улсын чанартай зам, Тавантолгой /Ухаахудаг/-Гашуунсухайт, Оюутолгой-Гашуунсухайт, Нарийнсухайт-Шивээхүрэн уул уурхайн тээврийн хатуу хучилттай авто замын маршрутгаас бусад нь ердийн хөрсөн замтай. Тус аймгийн нутаг дэвсгэрийн нилээд хувь нь авто замын тоос шороонд дарагдан, хөрс их хэмжээгээр эвдэрч, ургамлын бүрхэвч өөрчлөгдөж, байгаль-экологи их хэмжээгээр сүйтгэгдэх болжээ. Энэ ноцтой байдалд дүгнэлт хийж, аймгийн нутаг дэвсгэрийг авто замын чанартай сүлжээтэй болгохоор төлөвлөлөө.

Төлөвлөлтөнд ландшафтын төрх байдал, геоморфологийн нөхцөл, геологийн тогтоц, инженер геологийн нөхцөл, ургамал, ан амьтдын тархалт, байршилт, авто замын эдийн засгийн үр ашиг зэрэг олон үзүүлэлтүүдийг хамааруулан авч үзлээ. Авто замын эдийн засгийн үр ашгаас гадна байгаль экологийг хамгаалах асуудал дээгүүр түвшинд тавигдаж байгааг чухалчлан, цаг хугацааны хэмнэлт, техникийн ашиглалтын хугацаа урт удаан эдэлгээний үр ашиг илүү байх талыг нь онцлон авч үзэв.

Төлөвлөж байгаа авто замуудыг 2015-2030 он хүртэл барьж ашиглалтанд оруулахаар төлөвлөлтөнд тусгалаа. Авто замд оруулсан хөрөнгө оруулалт экосистемийг сүйтгэсэн хохирлыг бууруулах зардалтай харьцуулахад 30 дахин бага юм.

Өмнөговь аймгийн авто замын сүлжээ нь одоогийн байдлаар нэн хангамжгүй доогуур түвшинд байгаа юм. Тус аймгийн нийт нутгийн нилээд хувь нь авто машины тоос шороонд дарагдаж ургамлан бүрхэвч өөрчлөгдөж, цөлжих болжээ.

Шинээр сайжруулсан болон хатуу хучилттай авто замуудыг төлөвлөснөөр, зарим сумууд нь аймгийнхаа төвтэй хатуу хучилттай болно. Мөн Бүгд Найрамдах Хятад ард улсын хилийн хэд хэдэн боомтуудтай хатуу хучилттай замтай болж, хамтын ажиллагаагаа хөгжүүлэх, цаг хугацааг хэмнэх, аюулгүй зорчих зэрэг олон өргөн боломжууд нээгдэх юм.

Өмнөговь аймаг нь авто зам тавихад хангай аймгуудтай харьцуулахад харьцангуй уул даваа, гол мөрөн зэрэг бартаа саад багатай боловч говийн эмзэг хөрс, ургамал, зэрлэг ан амьтан ихтэй тул түүний зураг төслийг боловсруулахаас эхлэн, барьж байгуулахдаа энэ

бүгдийг тооцож хамгаалах ажлыг хийх нь зүйтэй юм. Ялангуяа, зээр, хулан зэрэг зэрлэг амьтадын чөлөөт нүүдлийг бүх бололцоо нөхцлөөр хангах, төмөр зам болон авто замыг байгалийн жамаараа хөндлөн гарах гарцыг бүрдүүлэх, төлөвлөх асуудал онцгой чухал юм. Мөн тавих замыг элсний нүүдэл, цасанд боогдохоос сэргийлсэн далан хашлага хийж өгөх шаардлагатай.

Тус аймгийн дэд бүтцийн хөгжил нь байгаль орчин, ан амьтан, уламжлалт мал аж ахуй, ургамалшилд сөрөг нөлөө үзүүлэх нь гарцаагүй билээ. Хөгжлийг байгаль орчноо хамгаалах асуудалтай тэнцвэртэй хослуулах үүднээс 2015-2020, 2021-2025, 2026-30 он гэсэн гурван үе шаттайгаар бүтээн байгуулалтын ажлыг өрнүүлэхээр төлөвлөлөө. Уул уурхай болон дэд бүтцийн хөгжлөөс биологийн олон янз байдал, экосистемд үзүүлэх нөлөөллийг бууруулах шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий “Байгаль орчинд нөлөө багатай төлөвлөх арга”-ыг хэрэгжүүлэхийг зорилоо.

Авто зам болон төмөр замыг төлөвлөхдөө экологийн хувьд анхаарах чухал газруудыг ландшафтаар нь ангилж, ерөнхий төлөвлөгөөнд хадгалан хамгаалах зориулалтын газруудыг сонгож, байгаль-экологийн болзошгүй сөрөг нөлөөллийг бууруулах, авто болон төмөр замын төлөвлөлтөнд орсноос өөр газруудыг дүйцүүлэн хамгаалж нөхөн сэргээх аргыг дэд бүтцийн нөөц, нөхцлийн төлөвлөлтөнд хэрэглэсэн болно.

Хүснэгт №4.10. Хатуу хучилттай авто замын 2015-2030 хэтийн төлөвлөлт

№	Одоогийн байгаа зам	Хэрэгцээ	Төлөвлөлт		
			2015- 2020	2021-2025	2026-2030
1	Оюунтолгой-Ханбогд-Ханги чиглэл**	Өмнөговь аймгийн уул уурхайн түүхий эдийг хилийн боомт хүргэх			
2	Цогт-Овоо-Даланзадгадын хатуу хучилттай замаас-Цогтцэций сумын төв	Цогтцэций сум болон Тавантолгой, Оюутолгойтой хатуу хучилттай замаар аймгийн төвтэй холбогдоно.			
3	Оюутолгой-Ханбогд	Оюутолгой, Ханбогд сум хооронд зорчиход хялбар болно.			
4	Оюутолгойг-Тавантолгой-Гашуунсухайт чиглэлийн хатуу хучилттай замтай холбох	Тус хоёр уурхай нэг замаа засварлахад нөгөө замаа ашиглах нөхцөл бүрдэнэ.			
5	Тавантолгой-Гашуунсухайтын чиглэлийн замаас Үнэгтийн уурхай чиглэлд хатуу хучилттай зам тавих	Хүннү ресурс компани Үнэгтийн уурхайгаас Гашуунсухайтын боомт руу хатуу хучилттай замаар тээвэр хийх нөхцөл бүрдэнэ.			
	Үнэгт чиглэлийн замаас салаалан Баян –Овоо сумын	Хүннү ресурс компани Баян-Овоо сум хооронд болон тус сум аймгийн			

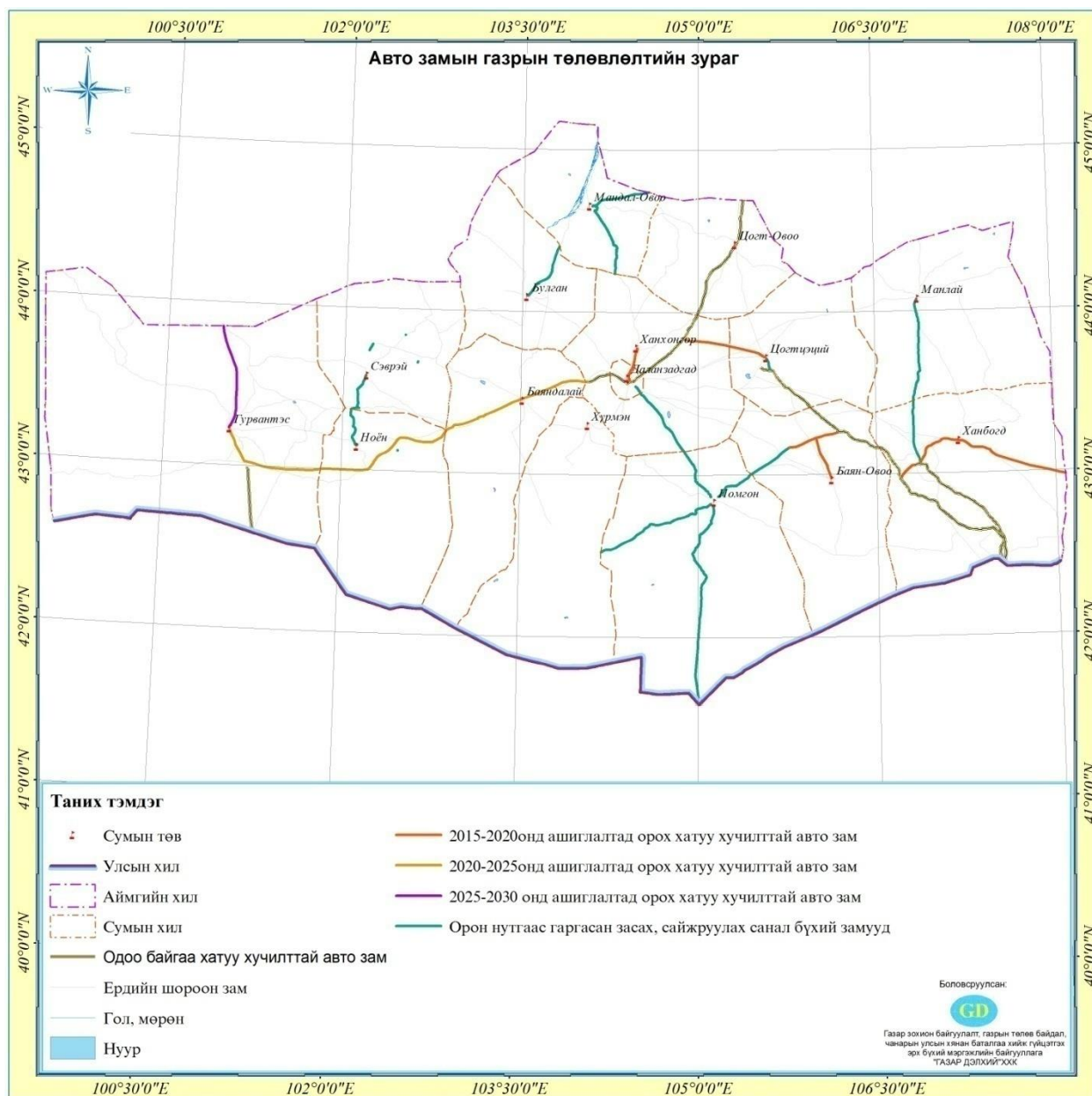
6	төвийг хатуу хучилттай замаар холбох	төвтэйгөө хатуу хучилттай замаар холбогдоно..			
7	Даланзадгад-Гурвантэс	Энэ зам нь баруун талын Баяндалай, Ноён зэрэг сумдыг дайран өнгөрөх ба улсын босоо тэнхлэгийн замтай аймгийн төвийг холбоно.			
8	Гурвантэс-Баянлиг*	Мянганы замын босоо тэнхлэг			

*Монгол улсын УИХ-ын 2001 оны 9 дүгээр тогтоолоор батлагдсан Мянганы замын болон дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийн чиглэлийн зам.

**Засгийн газрын 2013 оны 317 дугаар тогтоолоор батлагдсан концессийн гэрээгээр хэрэгжүүлэх төсөл.

Хүснэгт№4.11. 2015-2030 оны хооронд засахаар төлөвлөж байгаа орон нутгийн зам ба гүүрүүд

№	Одоогийн байгаа зам	Хэрэгцээ	Төлөвлөлт		
			2015- 2020	2021-2025	2026-2030
1	Номгон-Үнэгтийн уурхай хоорондын замыг засах	Ердийн хөрсөн замыг сайжруулах			
2	Номгон-Орвог гашууны бор толгой (Улсын хил)	Аялал жуулчлалд зориулан 145 км замыг сайжруулна.			
3	Манлай-Тавантолгой	Оюутолгой болон хилийн боомт ороход хялбар болно.			
4	Булган суманд зам засах	42 км замыг сайжруулах			
5	Мандал-Овоо суманд зам засах	39 км, 56 км			
6	Даланзадгад-Ханхонгорын замыг засах	25 км			
7	Гялааны давааг засах	Аялал уулчлалд зориулан засварлах			
8	Өөдийн давааг засах	Аялал жуулчлалд зориулан засварлах			
9	Хонгорын элсийг гатлах замыг засах	Аялал жуулчлалд зориулан засварлах			
10	Ноён-Сэврэй хоорондын замыг засах	Аялал жуулчлалд зориулан засварлах			

Зураг №4.1. Авто замын газрын төлөвлөлтийн зураг

Хүснэгт №4.12. 2015-2030 онд шинээр баригдах хатуу хучилттай авто замууд шаардагдах хөрөнгө оруулалт

№	Замын нэр	Хучилтын төрөл	Нийт зай, км	Хөрөнгө оруулалт тэрб.төг
2015-2020 он				
1	Оюунтолгой-Ханбогд-Ханги чиглэл**	Хатуу хучилттай	435.0	260.0
2	Цогт-Овоо-Даланзадгадын хатуу хучилттай замаас—Цогтцэций сумын төв	Хатуу хучилттай	57.0	27.0
			492.0	287.0
Аж ахуйн нэгжийн хөрөнгө оруулалтаар				
3	Оюунтолгой-Ханбогд	Хатуу хучилттай	35.0	18.0
4	Оюунтолгой-Тавантолгой-			

	Гашуунсухайт чиглэлийн хатуу хучилттай замтай холбох	Хатуу хучилттай	14.0	9.0
5	Тавантолгой-Гашуунсухайтын чиглэлийн замаас Үнэгтийн уурхай чиглэлд хатуу хучилттай зам тавих	Хатуу хучилттай	36.0	20.0
6	Үнэгт чиглэлд замаас салаалан Баян –Овоо сумын төвийг хатуу хучилттай замаар холбох	Хатуу хучилттай	30.0	16.0
			115.0	63.0
	2021-2025 он			
7	Даланзадгад-Гурвантэс	Хатуу хучилттай	308.0	180.0
	2026-2030 он			
8	Гурвантэс-Баянлиг* /Босоо тэнхлэгийн зам/	Хатуу хучилттай	209.0	130.0
	Бүгд			660,0

Хүснэгт №4.13. Замын зурвас газрын тооцоо

№	Замын нэр	Замын урт /км/	Замын зурвас газрын талбай /га/
1	Оюунтолгой-Ханбогд-Ханги чиглэл**	435.0	870.0
2	Цогт-Овоо-Даланзадгадын хатуу хучилттай замаас— Цогтцэций сумын төв	57.0	114.0
3	Оюунтолгой-Ханбогд	35.0	70.0
4	Оюунтолгой-Тавантолгой-Гашуунсухайт чиглэлийн хатуу хучилттай замтай холбох	14.0	28.0
5	Тавантолгой-Гашуунсухайтын чиглэлийн замаас Үнэгтийн уурхай чиглэлд хатуу хучилттай зам тавих	36.0	72.0
6	Үнэгт чиглэлд замаас салаалан Баян –Овоо сумын төвийг хатуу хучилттай замаар холбох	30.0	60.0
		607.0	1214.0
7	Даланзадгад-Гурвантэс	308.0	616.0
8	Гурвантэс-Баянлиг* /Босоо тэнхлэгийн зам/	209.0	418.0
		517,0	1034,0

*Монгол улсын УИХ-ын 2001 оны 9 дүгээр тогтоолоор батлагдсан Мянганы замын болон дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийн чиглэлийн зам.

**Засгийн газрын 2013 оны 317 тогтоол “Төрийн өмчийн концессийн жагсаалт батлах тухай”

Хатуу хучилттай замын зурвас газрыг тооцоходоо замын өргөнийг үер усны хамгаалалтын далангийн хамт 20 м тооцож хийлээ.

Хүснэгт №4.14. Орон нутгийн чанартай авто замын сүлжээний хэтийн төлөв

/ хатуу хучилттай замаас сумдын төвийн холбогдох зай /

№	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Тоо хэмжээ /км/	Хэрэгжүүлэх шалтгаан	Хөрөнгийн хэмжээ, /сая төг/, эх үүсвэр
1	Номгон-Үнэгтийн уурхай хоорондын замыг засах	62.0	Засаж, сайжруулах	50.0
2	Номгон-Орвог гашууны бор толгой	145.0	Аялал жуулчлалд зориулан 145 км замыг сайжруулна.	120.0
3	Манлай-Тавантолгой		Оюунтолгой болон хилийн боомт	

		115.0	ороход хялбар болно.	100.0
4	Булган суманд зам засах	42.0	42 км замыг сайжруулах	35.0
5	Мандал-Овоо суманд зам засах	95.0	39 км, 56 км	80.0
6	Даланзадгад-Ханхонгорын замыг засах	25.0	Аймгийн төв орох замыг сайжруулах	25.0
7	Гялааны давааг засах	1.0	Аялал уулчлалд зориулан засварлах	20.0
8	Өөдийн давааг засах	1.0	Аялал жуулчлалд зориулан засварлах	20.0
9	Хонгорын элсийг гатлах замыг засах	5.0	Аялал жуулчлалд зориулан засварлах	50.0
10	Ноён-Сэврэй хоорондын замыг засах	59.0	Аялал жуулчлалд зориулан засварлах	50.0
		550.0		550.0
			2015-2020	140
			2021-2025	195
			2026-2030	215

Агаарын тээврийн барилга байгууламж

Аймгийн нисэх буудлыг өргөтгөж, олон улсын зорчигч болон ачаа тээврийн онгоц хүлээн авах нөхцлийг бүрдүүлэх юм.

Даланзадгадын Говь-Гурвансайхан буудлыг 2016-2020 онд олон улсын нислэг хүлээн авдаг болгоно. Үүнд : өргөтгөлийн ажилд 5.0 Тэрбум төгрөг зарцуулахаар төлөвлөв.

Төмөр замын газар

Төмөр замын тээврийн талаар төрөөс баримтлах бодлогод “Төмөр замын дэд бүтцийг шинээр барих чиглэлийг тогтоохдоо стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордууд, боловсруулах үйлдвэрүүдийн тээвэрлэлтийн эрэлт, хэрэгцээг хангах, бүтээгдэхүүнийг эрэлт ихтэй зах зээлд хүргэх, нэг зах зээлээс хамааралгүй байх байдлыг хангахыг зорино” гэж заажээ.

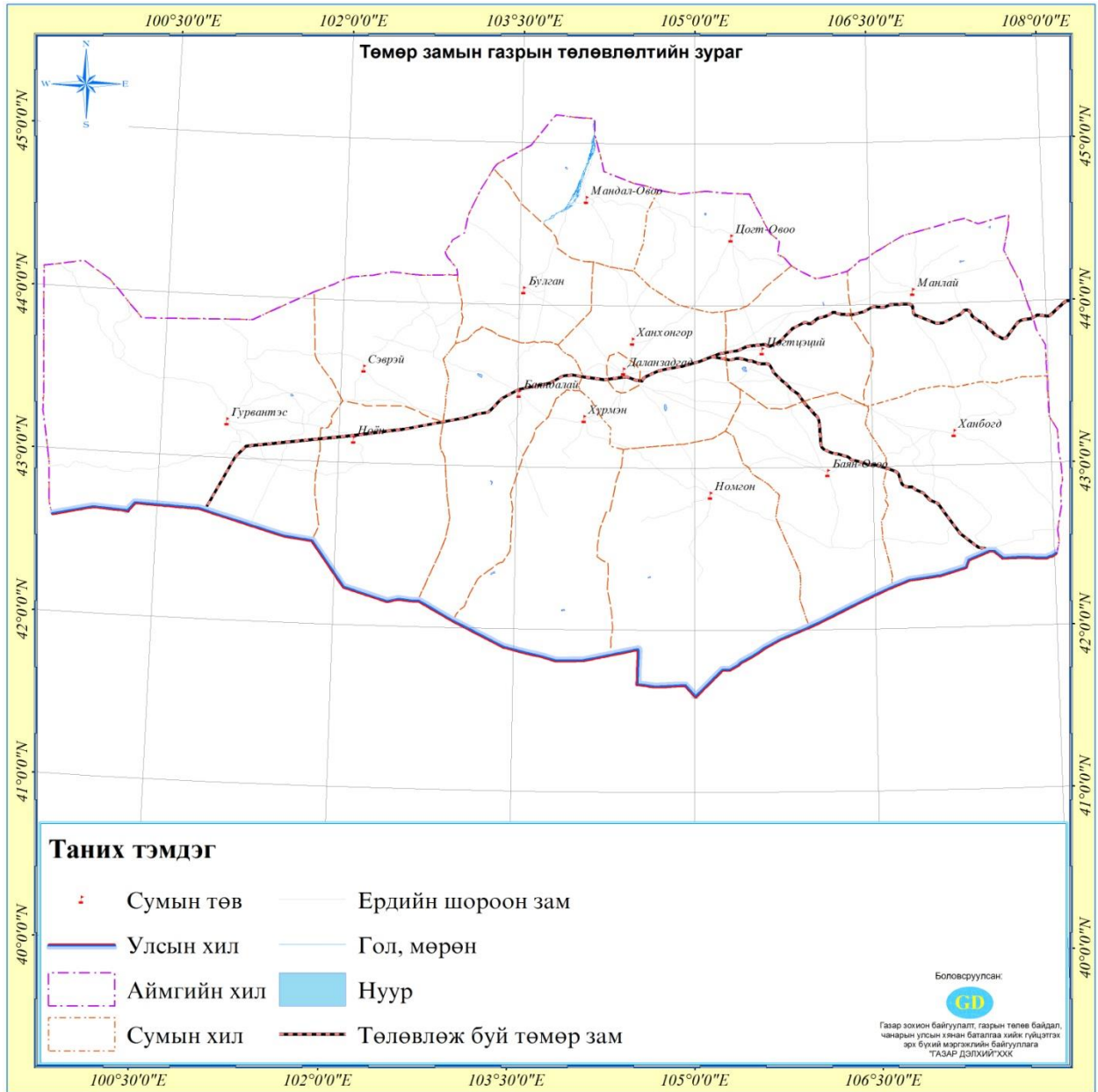
Өмнөд говийн ашигт малтмалын орд газруудыг ашиглахтай холбогдуулан хийсэн тооцоо судалгаагаар бүс нутгийн ашигт малтмалын олборлолтын хэмжээ 2015 онд 17.5 сая тн-нд хүрэх хандлагатай байна. Олборлож, боловсруулсан ашигт малтмал, аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нийлүүлэх найдвартай тээврийн дэд бүтэц шаардлагатай байна.

Тавантолгойн нүүрсийг БНХАУ болон гуравдагч зах зээлд нийлүүлэх шаардлагын дагуу Ухаа худаг-Гашуун сухайтын төмөр зам баригдаж байна. Энэ зам 2016 оноос ашиглалтанд орж тээвэр хийж эхлэхээр төлөвлөгдөж байна.

Хүснэгт №4.15. Төмөр замын суурь бүтцийг барих төлөвлөгөө

№	Төмөр замын чиглэл	Хүчин чадал урт (км),	царигийн өргөн (мм)	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэр
1	Ухаа худаг-Оюутолгой-Гашуун сухайт	270 км	1435 мм	2013-2015	Улсын хөрөнгө оруулалт
2	Нарийн сухайт-				Хувийн хөрөнгө

	Шивээхүрэнгийн боомт	47.5 км	1435 мм	2015-2020	оруулалт (Монголын алт ХХК буюу МАК)
3	Таван толгой Цагаан суварга Зүүн баян Сайншанд	400 км	1520 мм	2021-2025	Гадаадын хөрөнгө оруулалт, урт хугацааны зээл
4	Тавантолгой-Нарийн сухайт	500 км	1520.0 мм	2026-2030	Гадаадын хөрөнгө оруулалт, зээл

Зураг №4.2. Төмөр замын төлөвлөлтийн зураг

Зураг №4.3. Төлөвлөгдсөн төмөр замын нэгдсэн сүлжээнд холбогдох байдал

Ухаахудаг-Гашуун сухайт чиглэлийн төмөр зам нь 2 өртөө, 5 зөрлөг, 16 гүүр, 132 мал амьтны гарц, хоолойтой байхаар төлөвлөгдсөн байгаа юм.

Хүснэгт №4.16. Баригдах төмөр замын зурвас газрын тооцоо

Чиглэл	Нийт урт	Үүнээс өртөөний урт /км/	Замын зурвас газар, га	Өртөөний тоо	Өртөөний газар, га	Нийт газар, га
Тавантолгой-Гашуунсухайт	267	4.0	3156.0	2	120	3276.0
Нарийн сухайт-Шивээхүрэнгийн боомт	47.5	4.0	522.0	2	120	642.0
Тавантолгой-Цагаан суврага	250.0	12.0	2856.0	6	360.0	3196.0
Тавантолгой-Нарийн сухайт	500.0	22.0	5736.0	11	660.0	6396.0

Тайлбар : Өртөөний газрыг 2 км урт, 300 м өргөнөөр, төмөр замын зурвас газрын өргөнийг 120 м төлөвлөв.

Бусад замуудын ТЭЗҮ болон зураг төслийн ажлууд хийгдээгүй байгаа учраас газар ашиглалтын тооцоог ерөнхий гаргав.

Засгийн газрын хөтөлбөрт тусгаснаас үзэхэд Таван толгойгоос Оюу толгой, Гашуун сухайтын чиглэлийн 260 км, Овоот толгойгоос Шивээ хүрэнгийн 45 км урт төмөр замыг эхний ээлжинд барихаар төлөвлөж байна. Мөн эндээс Сайншандыг дамжин Чойбалсантай холбох, улмаар ОХУ-руу төмөр зам татах хувилбарын төслүүдийг боловсруулсан байна.

4.3. Шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт

Холбоо мэдээллийн сүлжээний төлөвлөлт

Тус аймгийн төвийг сумуудтай холбогдсон нийт шилэн кабелийн урт 862 км бөгөөд Ноён, Сэврэй, Гурвантэс, Цогт-Овоо, Ханхонгор, Цогтцэций сумуудын төвүүд шилэн кабельд холбогдоогүй байна.

Цаашид эдгээр сумуудын төвийг аймгийн төвтэй шилэн кабелиар холбоно. Үүнд 1000 орчим км шилэн кабель орно.

Хэрвээ шилэн кабелиар холбох боломжгүй сум үлдвэл 2016 оноос өөрийн улсын хиймэл дагуултай болсноор түүнд холбогдоно.

Даланзадгадын радио өргөн нэвтрүүлгийн станцыг тоон системд шилжүүлэхээс гадна телевизийн нэвтрүүлгийг шууд тоон системээр хүлээн авдаг болно.

Цаашид өмнөд говийн уул уурхайн олборлох, баяжуулах үйлдвэр, боловсруулах аж үйлдвэрийг мэдээлэл, холбооны, өргөн зурвасын өндөр хурдны сүлжээ шаардлагтай болох тул тэдгээрийг холбох ажлыг хийж гүйцэтгэнэ.

Цахилгаан эрчим хүчний сүлжээний төлөвлөлт

Тус аймагт шинээр барих эрчим хүчний эх үүсвэрийг Монгол орны цахилгааны хэрэглээний өсөлт, хэтийн төлөв, уул уурхайн салбарын хэтийн төлөв, цаашдын хөгжил, сэргээгдэх эрчим хүчний хөгжлийн талаар баримтлах хэтийн чиглэл, бодлого хэрэгжүүлэх арга замтай уялдуулан шийдэх нь оновчтой гэж үзэж байна. Үүнд:

- Шинэ эх үүсвэр нь ойрын жилүүдэд зайлшгүй шаардагдаж байгаа цахилгааны хэрэглээг хэрхэн оновчтой хангах вэ гэдгийг тооцох
- Төвийн бүсийн нэгдсэн сүлжээний тогтвортой, найдвартай ажиллагаа, бие даасан байдлыг хангахад чухал нөлөөтэй байх, баруун зүүн бүсийн системтэй зэрэгцээ ажиллагааг хангахад горимын хувьд хамгийн оновчтой байх
- Сэргээгдэх эрчим хүчний томоохон эх үүсвэр барьж нэгдсэн сүлжээнд холбох зэрэг зарчмын асуудлуудыг хамгийн зөв шийдэх үүднээс хандах шаардлагатай юм.

Сүүлийн жилүүдэд эрчим хүчний системийн найдваржилтыг хангах зорилгын үүднээс тоног төхөөрөмж, технологийн шинэчлэлийг хэрэгжүүлсэн ба бүс нутгийн эрчим хүчний системүүдийг бий болгож, тэдгээрийг эх үүсвэрээр хангах болон зарим бэлтгэл ажил хийгдэж буй үе шат билээ.

Өсөн нэмэгдэж буй хэрэгцээг хангах Таван толгойн ДЦС эрчим хүчний системийн томоохон эх үүсвэрүүд, дамжуулах өндөр хүчин чадалтай гол шугамууд баригдаж Эрчим хүчний нэгдсэн систем бүрэлдэн бий болох хөгжлийн шинэ үе шат гэж тооцож байгаа болно.

Оюутолгойн уурхайг цахилгаанаар хангахын тулд Улаанбаатар-Мандалговь-Оюутолгой гэсэн чиглэлд 220 кВ-ын хүчдэлтэй өндөр хүчдэлийн цахилгаан дамжуулах шугамыг 2013 онд барьж дууссан. Энэ шугам нь тус уурхайн эхний 3-5 жилийн цахилгааны хэрэгцээг бүрэн хангаж чадах бөгөөд нэгдсэн систем талаас цахилгаанаар

хангах нэг эх үүсвэр нөгөө талаас шинээр барих эх үүсвэрийг одоогийн системтэй зэрэгцээ ажиллуулах холбоос шугам болж өгнө.

Мөн Ухаахудагийн нүүрсний ордыг түшиглэн 12 мвт-ын жижиг цахилгаан станц баригдсан нь уг станцыг Оюутолгойтой холбовол уурхайг хоёр талын тэжээлтэй найдвартай цахилгаанаар урт хугацааны турш хангах асуудлыг иж бүрэн шийдэх юм. Мөн Таван толгойн станцыг барихад эхний ээлжинд шаардагдах чадлыг төвийн бүсийн шугамаар хангах бололцоотой болох юм.

Аймгийн хэмжээнд Сэврэй суманд салхин цахилгаан станц, Ноён суманд нарны цахилгаан станц, Манлай суманд нар салхи хосолсон цахилгаан станц байна. Гэвч одоогоор ашиглалтгүй байна. Ашиглах боломж эзэнгүй байгаа.

Хүснэгт №4.17. Сумдын төвийг цахилгаанаар хангах зорилгоор байгуулсан нар, салхи, усан цахилгаан станцын ашиглалтын одоогийн байдал

Аймгийн нэр	Эрчим хүчний эх үүсвэрийн чадал	Ашиглалтанд орсон огноо	Тайлбар	
Салхин цахилгаан станц				
1	Өмнөговь Сэврэй	80 кВт	11/26/2008	Инвертор нь удаа дараа гэмтэж байсан.
Наран цахилгаан станц				
2	Өмнөговь Ноён	200 кВт	9/10/2003	Аккумулятор муудсан байгаа
Наран цахилгаан станц + Салхин цахилгаан станц				
3	Өмнөговь Манлай	PV(30)/WP (120) 150 кВт	Улсын комисс ажиллаагүй	Инвертор болон контроллер нь ажиллагаагүй болсон.

Цаашид Цогтцэций суман дээр “Цэций” салхин цахилгаан станцыг байгуулахаар төлөвлөж байна. “Цэций” салхин цахилгаан станц ашиглалтанд орсноор улсын нэгдсэн сүлжээнд жил бүр 124.7 сая кВт цаг цахилгаан эрчим хүч нийлүүлж, дулааны цахилгаан станцаас цахилгааны үйлдвэрлэлтэй харьцуулахад 230 мянган тонн хүлэмжийн хий ялгаруулалтыг бууруулах тооцоо гарсан байна. Ингэснээр 180 мянган тонн нүүрс, 1.2 сая тонн ус хэмнэх аж. “Өмнөговь аймгийн хөгжлийн хөтөлбөр 2010-2020 он”-д тусгагдсан эрчим хүчний бодлогод дараах арга хэмжээнүүд орсон байна.

Зорилт1:

- Таван толгойн 400 МкВт-ын цахилгаан станц баригдаж, эрчим хүчний нэгдсэн системтэй холбогдох хүртэлх хугацаанд айл өрхүүд, албан байгууллагуудын цахилгааны зохистой хэрэглээг тоолууржуулалтаар зохицуулж, суурингуудад үйлдвэрлэлийн зориулалттай шугамын зураг төслийг боловсруулан бэлтгэлийг хангах
- Дулааны болон цахилгаан эрчим хүчний хэрэглээний үнийг үе шаттайгаар бууруулах төсөл тооцооллыг гаргаж бүс нутгийг үйлдвэрлэл үйлчилгээ, амьдрах орчны ая тухтай нөхцөлийг бүрдүүлэхэд бодлогын хувьд анхаарах, бичил бүсүүдийн шинэ сууршилийн бүсүүдэд дулааны эх үүсвэрийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, шинэ технологийг нэвтрүүлэх асуудлыг судалж төсөл боловсруулан хэрэгжүүлэх;
- Хөрөнгө оруулалтын өгөөжийг тооцоолсны үндсэн дээр эрчим хүчний салбарын шинэчлэл, хөрөнгө оруулалтын төслүүдийг хэрэгжүүлж сумдын халаалтын тогоонуудад шинэ дэвшилтэт техник технологи нэвтрүүлж, техникийн шинэчлэл хийх;
- Аймгийн хэмжээнд цахилгаан эрчим хүчний нэгдсэн системд болон аймгийн

төвөөс цахилгааны шугамаар холбогдсон сумдыг цагийн ялгаварт тоолуурт оруулж, цахилгаан эрчим хүчний өртөгийг бууруулах замаар хэрэглээг нэмэгдүүлэх;

➤ Цахилгааны эх үүсвэрийг шинээр байгуулан, байнгын цахилгааны эх үүсвэргүй 3 сумыг холбох замаар аймгийн хэмжээнд эрчим хүчний нэгдсэн системд холбогдох;

Зорилт2:

- Сумдын түвшинд бага оврын халаалтын зуухтай хэрэглэгчдийг дулаан хангамжийн төвлөрсөн системд холбож, хэрэглээг нэмэгдүүлэх;
- Хөдөөгийн малчин айл өрхийг сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсвэрээр бүрэн хангах;
- Нүүрснээс утаагүй түлш үйлдвэрлэх бага оврын үйлдвэрүүд байгуулж ажиллуулах;
- Сумдын эрчим хүчний байгууллагын үйл ажиллагааг өргөтгөх, мэргэжилтэй ажилтныг бэлтгэх, сургаж дадлагажуулах.

Дээрх хөтөлбөрүүдээс Улаанбаатар-Мандалговь-Тавантолгой-Оюутолгойн 220 квт-ын цахилгаан дамжуулах шугам, дэд станц баригдаж дууссан. Мөн Ухаа худагийн нүүрсний ордыг түшиглэн 12 мвт-ын жижиг цахилгаан станц баригдсан. Харин хээрийн судалгааны үе шатанд сумдаас өгсөн саналуудыг 4.22, 4.23, 4.24-р хүснэгтүүдэд тусгав.

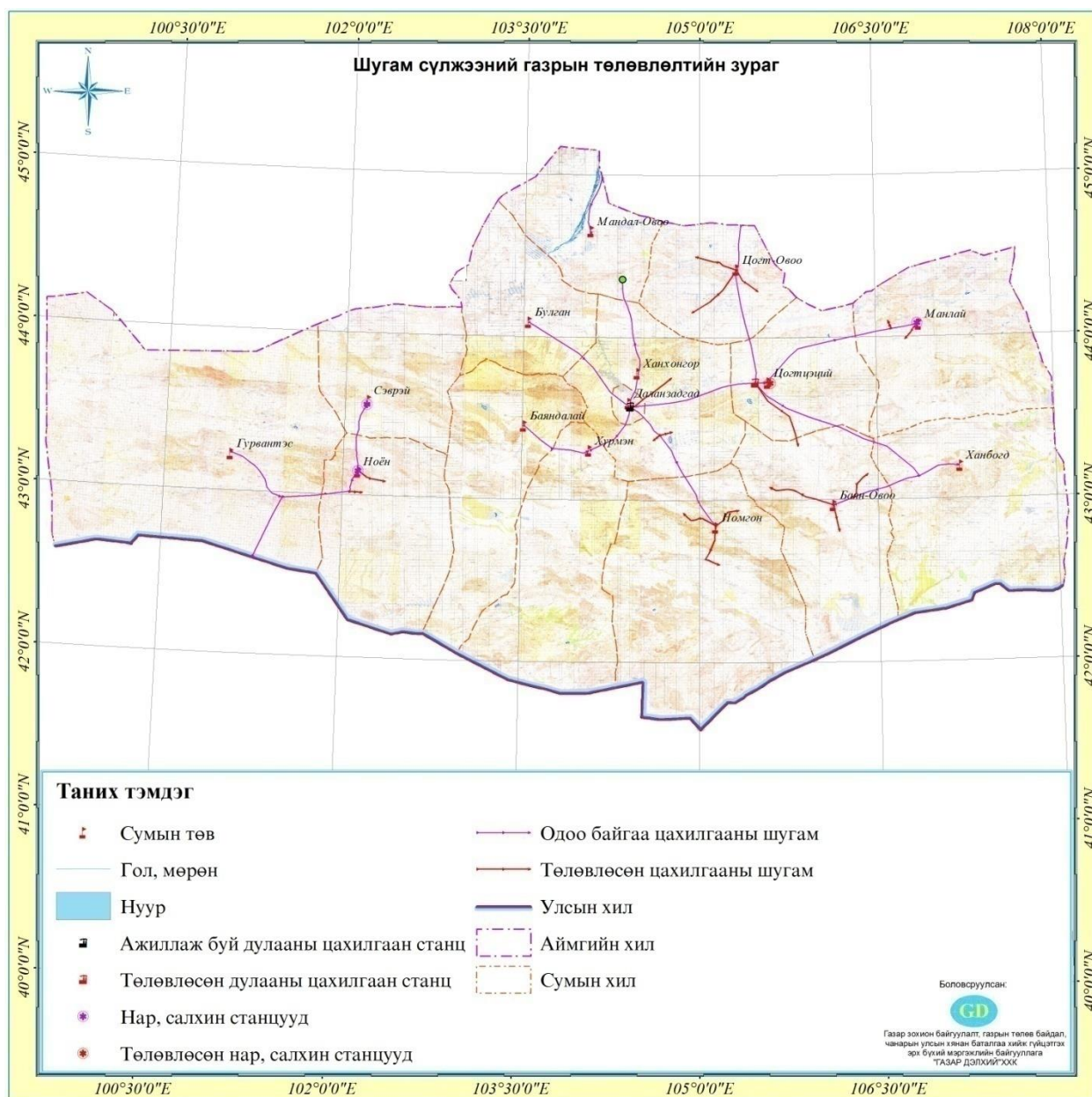
Хүснэгт №4.18. Дэд станц байгуулах

№	Сумдын нэр	Байршил	Зориулалт	Он	Төлөвлөсөн арга хэмжээ
1	Даланзадгад	Даланзадгад хотын төвд	Нэмж дулааны цахилгаан станц барих шаардлагатай байна.	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх

Хүснэгт №4.19. Эрчим хүч дамжуулах шугам татах

№	Сумдын нэр	Байршил	Зориулалт	Он	Төлөвлөсөн арга хэмжээ
1	Манлай	Сумын төвөөс баруун урагш	Газар өмчлөх бүрэн боломжтой.	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Далай багийн төвд	Газар тариалан хөгжих бүрэн боломжтой.	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Жаргалант багийн төвд	Газар тариалан, ЭМАА хөгжих бүрэн боломжтой.	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
2	Баяновоо	Налих багийн төв	Газар тариалан эрхлэх бүрэн боломжтой	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Хар заг баг руу	ЭМАА хөгжүүлэх бүрэн боломжтой	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
3	Номгон	Эмгэн булаг	ЭМАА, газар тариалан хөгжүүлэх	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Хармагтай баг руу	ЭМАА, газар тариалан хөгжүүлэх	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
4	Цогтовоо	Сумаас 32 км Замын шанд баг руу	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Сумаас 23 км Бор тээг баг руу	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Сумаас 46 км Найз баг руу	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх

5	Ханхонгор	Жаргалант багийн төв рүү	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Аймгаас хот явах зам дагуу	Суурьшлийн бүс худалдаа үйлчилгээ төлөвлөсөн	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
6	Ноён	Сумын төв рүү Тера-Энержи ХХК-аас	Ахуйн хэрэглээ	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх
		Зам дагасан суурьшлийн бүс рүү	Суурьшлийн бүс худалдаа үйлчилгээ төлөвлөсөн	2015-2021	Нарийвчилсан судалгаа хийх

Зураг №4.4. Эрчим хүчний шугам сүлжээ, эрчим хүч үйлдвэрлэлийн байгууламжын төлөвлөлтийн зураг

Дулааны шугам сүлжээ, үйлдвэрлэлийн байгууламж

Өмнөговь аймаг төвийн нэгдсэн системд холбогдсон тул цахилгаан хангамжийн хувьд бүрэн шийдэгдсэн. Тиймээс тус станцын цахилгааны ачаалал хөнгөрсөн боловч,

дулааны ачаалал 2016 он гэхэд одоогийн ачаалалаас 4-5 дахин нэмэгдэх ба, аймгийн нийт цахилгаан хэрэглээний 42%, дулааны эрчим хүчний 100%ийг хангаж ажиллах төлөв үүсч байна. Дулааны ачаалал нэмэгдэхийн хирээр хөгжилтэйгээ уялдаж эрчим хүч нь дараах ажлыг хийх зайлшгүй шаардлага үүссэн. Үүнд:

1-р: Өмнөговь аймаг шинэ Даланзадгад хот барьж байгаа бөгөөд түүнд хэрэглэгдэх дулааны нийт чадал 28 Гкал\цаг, энэ чадлыг 2014- 2015 оны өвлөөс эхлэн авч хэрэглэх ба одоо 5,9 Гкал\цаг хүчин чадалтай нэг ЦТП ашиглалтанд орсон, энэ намар 7,06Гкал, 5,15 Гкал-ийн хүчин чадалтай хоёр ЦТП ашиглалтанд орохоор баригдаж байна. Үүнээс тооцож үзэхэд хуучин хэрэглээн дээр нэмэгдээд 2014-2015 оны өвлийн их ачаалалын үед 24,1 Гкал ийн хэрэглээ тооцоогоор үүсч байгаа бөгөөд бидний суурьлагдсан чадал 19Гкал, тиймээс 12 ГкалХ2ш хүчин чадалтай уур усны бойлер суурьлуулах шаардлагатай.

2-р: Өмнөговь аймаг 3,2 км урт DU 377 ийн хос шугамыг орон нутгийн хөрөнгө оруулалтаар барьсан, энэ шугамаар шинэ хотын 4ш ЦТП –ний 1-р контур тэжээгдэнэ. Одоо ашиглаж байгаа сүлжээний насосны хүчин чадал 180м3Х2ш, харин шинэ хотын 1-р контурыг тэжээхэд 400м3Х2ш хүчин чадалтай сүлжээний насосыг суурьлуулах шаардлагатай.

3-р: Тус станцын улсын төсвөөр баригдсан 2ш ул ширэмт, 27тн\цаг хүчин чадалтай зуухны АҮК 50% аас хэтэрдэггүй, ашиглалтын болон засварын зардал өндөр, гар ажиллагаа ихтэй, дундажаар 13тн\цаг чадал авахад хоногт 80-150 тн нүүрс түлдэг, бөгөөд үнсээ гараар татаж тэргээр гадагш нь гарган асгаж, автомашинаар 24 цагийн хугацаанд 3км тээвэрлэж асгадаг.

Энэ байдал нь 14 жилийн өмнө болж байсан, үүргээ гүйцэтгэсэн боловч одоо монгол улсад бараг байхгүй ийм техникийг цаашид ашиглах нь эдийн засгийн болон үр ашгийн хувьд, ХАБЭ, байгаль орчны хувьд, мөн запас сэлбэгийн олдоц, нийлүүлэлтийн хувьд бараг байхгүй зэрэг олон асуудлууд байнга гарч байдаг.

Эхний ээлжинд энэ зуухны аль нэгний галын хотлын шаталтын процессийг өөрчлөн сайжруулаад өөрөөр хэлвэл нам даралтад буцламтгай үет шаталтад процесст шилжүүлээд, дулааны ачаалалд ажиллуулвал, ТЭЗҮ сайжирч, жишмэл түлшний хувийн зарцуулалт багасаж, АҮК 85-90% -д хүрнэ, учир нь орон нутгийн хөрөнгөөр баригдсан ийм шаталтад процесстой зуухыг бид одоо ашиглаж байгаагийн хувьд хуучин ул ширэмт зуухаа ингэж өөрчлөн сайжруулвал цаашид дахин 10 аас доошгүй жил найдвартай ажиллах үндэслэлтэй гэж үзэж байна.

ТАВДУГААР БҮЛЭГ. ОЙН САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ

5.1. Ойн сан бүхий газрын өнөөгийн байдал

5.1.1. Өмнөговь аймгийн ойн сангийн газрын өнөөгийн байдал, өөрчлөлт

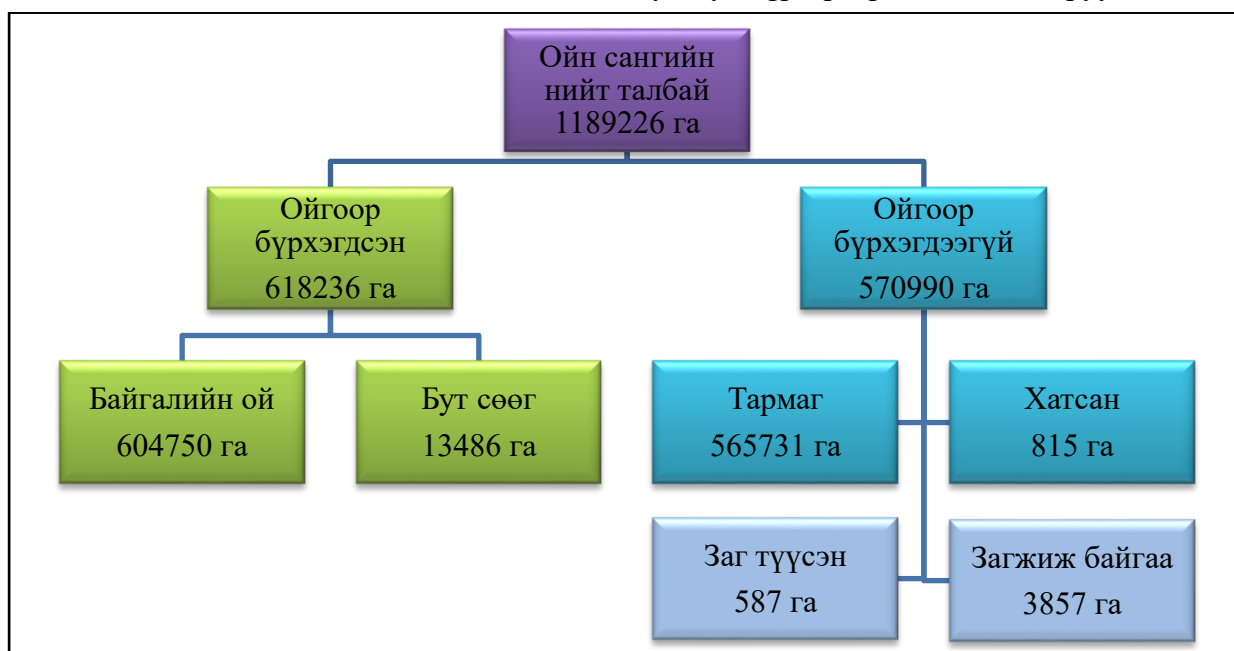
Ойн сан бүхий газрын өнөөгийн байдал

Ой зохион байгуулалт, ойн тооллогын дүнгээр Өмнөговь аймгийн ойн сан бүхий газар тус аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 7.2 хувийг эзэлж, 13 сумын нутаг дэвсгэрт тархасныг тогтоов.

Ойн санг ойн талбай, ойн бус талбай гэсэн үндсэн хоёр хэсэгт ангилна. Ойн талбай нь дотроо ойгоор бүрхэгдсэн, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай гэж хоёр хуваагдана. Ойгоор бүрхэгдсэн талбайд тухайн судалгааны үед ойтой байгаа (0.3 ба түүнээс дээш өтгөрөлтэй) болон улсын ойн санд шилжүүлсэн таримал ой, бут сөөгөөр битүү хучигдсан талбай орох ба ойгоор бүрхэгдээгүй ойн талбайд одоогийн байдлаар ой байхгүй боловч цаашдаа ой ургах нөхцөл бололцоотой газрууд (ойжиж байгаа газар, тармаг модод, ойжуулсан талбай), урьд өмнө ойтой байсан талбай (шатсан ой, мод бэлтгэсэн талбай г.м) тус тус хамрагдана. Ойн бус талбайд ойн сан доторх цагаан энгэр, таг царам, хадлан, бэлчээр, гол, жижиг нуур цөөрөм, намаг, элс, мод үржүүлгийн талбай зэрэг газрууд орно.

Өмнөговь аймгийн заган ойн сангийн нийт талбай 1189226 га талбай ба үүний 604750 га байгалийн заган ой, 565731 га тармаг заг, 3857 га талбайг загжих талбай тус тус эзэлж байна.

Ойн сангийн нийт талбайн 51.99 хувийг ойгоор бүрхэгдсэн, 48.01 хувь нь ойгоор бүрхэгдээгүй талбай байна. Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн 97.82 хувийг байгалийн ой, 2.18 хувийг бут сөөг, ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн 99.08 хувийг тармаг заг, 0,68 хувийг байгалийн аясаар загжиж, 0,10 хувийг заг түүсэн, 0,14 хувийг хатсан заг бүхий талбай тус тус эзэлж байна. Аймгийн Ойн сангийн талбайг бүрдүүвч зураг 5.1-д үзүүлэв. Мөн түүнчлэн Өмнөговь аймгийн Ойн сангийн талбай, нөөц сум тус бүрээр хүснэгт 5.1-д харуулав.

Зураг №5.1. Өмнөговь аймгийн ойн сангийн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдал

Хүснэгт №5.1. Өмнөговь аймгийн ойн сангийн талбай, нөөц /сум тус бүрээр/

д/д	Сумын нэр	Ойн сангийн талбай, га	Талбайд эзлэх хувь	Ойн сангийн нөөц, м3	Нөөцөд эзлэх хувь
1	Баяндалай	74411	6,26	79624	8,30
2	Баян-овоо	61287	5,15	57971	6,04
3	Булган	18834	1,58	24072	2,51
4	Гурвантэс	569614	47,9	288206	30,03
5	Ханбогд	116593	9,8	109963	11,46
6	Хүрмэн	86744	7,29	188358	19,63
7	Мандал-овоо	48435	4,07	26830	2,8
8	Манлай	10215	0,86	5766	0,60
9	Номгон	41722	3,51	23261	2,42
10	Ноён	59074	4,97	42456	4,42
11	Сэврэй	92252	7,76	110886	11,55
12	Цогт-овоо	10042	0,84	2311	0,24
13	Цогтцэций	3	0,00	-	
Дүн		1189226	100,00	959704	100,00

Өмнөговь аймгийн ойн сан нь “Ойн тухай хууль”-ийн 8.1-д зааснаар бүгд Хамгаалалтын бүсийн ойд хамаарч байна.

Хүснэгт №5.2. Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн нэгтгэл /ойн бүсээр/

Ойгоор бүрхэгдсэн		Дүн	Ойгоор бүрхэгдээгүй				Дүн	Ойн талбайн дүн
Байгалийн заг	бут сөөг		Тармаг заг	Хатсан заг	Заг түүсэн	загжиж байгаа		
Дархан цаазат газрын онгон бүс								
1014	350	1364	6332			949	7281	8645
Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс								
3962	253	4215	4391			1352	5743	9958
Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс								
38908		38908	29402			1248	30650	69558
Дархан цаазат газрын орчны бүс								
6422	1183	7605	6017				6017	13622
Дархан цаазат газрын дүн								
50306	1786	52092	46142	0	0	3549	49691	101783
Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс								
57249		57249	38965				38965	96214
Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс								
73591	3	73594	105189				105189	178783
Байгалийн цогцолборт газрын аялал жуулчлалын бүс								
74877		74877	107293				107293	182170
Байгалийн цогцолборт газрын орчны бүс								
51596		51596	64318				64318	115914
Байгалийн цогцолборт газрын дүн								
257313	3	257316	315765	0	0	0	315765	573081
Баян бүрдийн болон бусад заган ой								
281788	11697	293485	193922	815	587	308	195632	489117
Улсын хилийн дагуух заган ой								
15343		15343	9902				9902	25245
Аймгийн хэмжээгээр								
604750	13486	618236	565731	815	587	3857	570990	1189226

Улс орон, аймаг, сумын ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайг нийт нутаг дэвсгэрт нь харьцуулж хувиар илэрхийлсэн үзүүлэлтийг ойрхог чанар гэдэг. Өмнөговь аймгийн ойгоор бүрхэгдсэн талбай /618,2 мян.га/-г аймгийн нийт нутаг дэвсгэр /16500,0 мян.га/-д хувааж гаргахад ойрхог чанар нь 3,75% байна.

Ойн сангийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ

Тус аймгийн ойн сан бүгд хамгаалалтын бүсэд хамаарч байгаа тул БОСайдын 1996 оны 230-р тушаалын хавсралтад зааснаар 1-р мужид хамааруулж, БОАЖСайдын 2009 оны 394 дугаар тушаалаар баталсан үнэлгээгээр экологи эдийн засгийн үнэлгээг тогтоов. Ойн талбай, нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг хүснэгт 5-д харуулав.

Хүснэгт №5.3. Ойн талбай, нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Модны төрөл	Ойн талбай					
	Талбай			Нөөц		
	Талбай, га	1 га-н үнэлгээ, мян.төг	Дүн мян.төг	Нөөц, шоо метр	1 га-н үнэлгээ, мян. төг	Дүн мян.төг
Заг	1174054	3210,0	3 768 713 340,0	1099939	90,0	98994510.0
Тоорой	322	1620,0	521 640,0	15484	81,0	1254204.0
Хайлаас	1364	9900,0	13 503 600,0	12845	141,0	1811145.0
Бут сөөг	13486	1620,0	21 847 320,0	6571	81.0	532251.0
Дүн	1189226		3 804 585900.0	1134839.0		102 592110.0

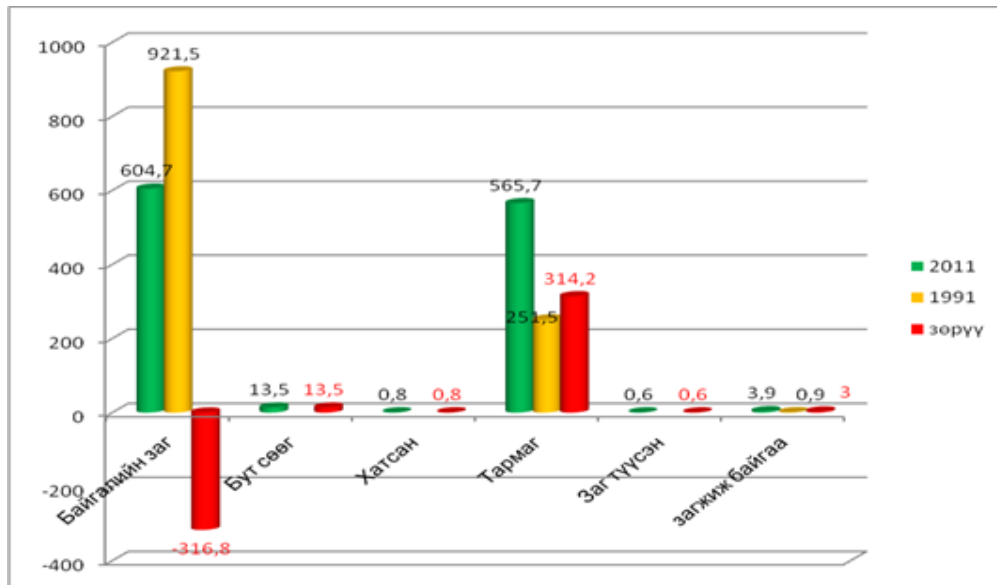
Ойн талбайн экологи эдийн засгийн үнэлгээ 3 их наяд 804 тэрбум 585 сая 900 мянган төгрөг, нөөцийн үнэлгээ 102 тэрбум 592 сая 110 мянган төгрөг болж байна.

5.1.2. Ойн сангийн өөрчлөлт

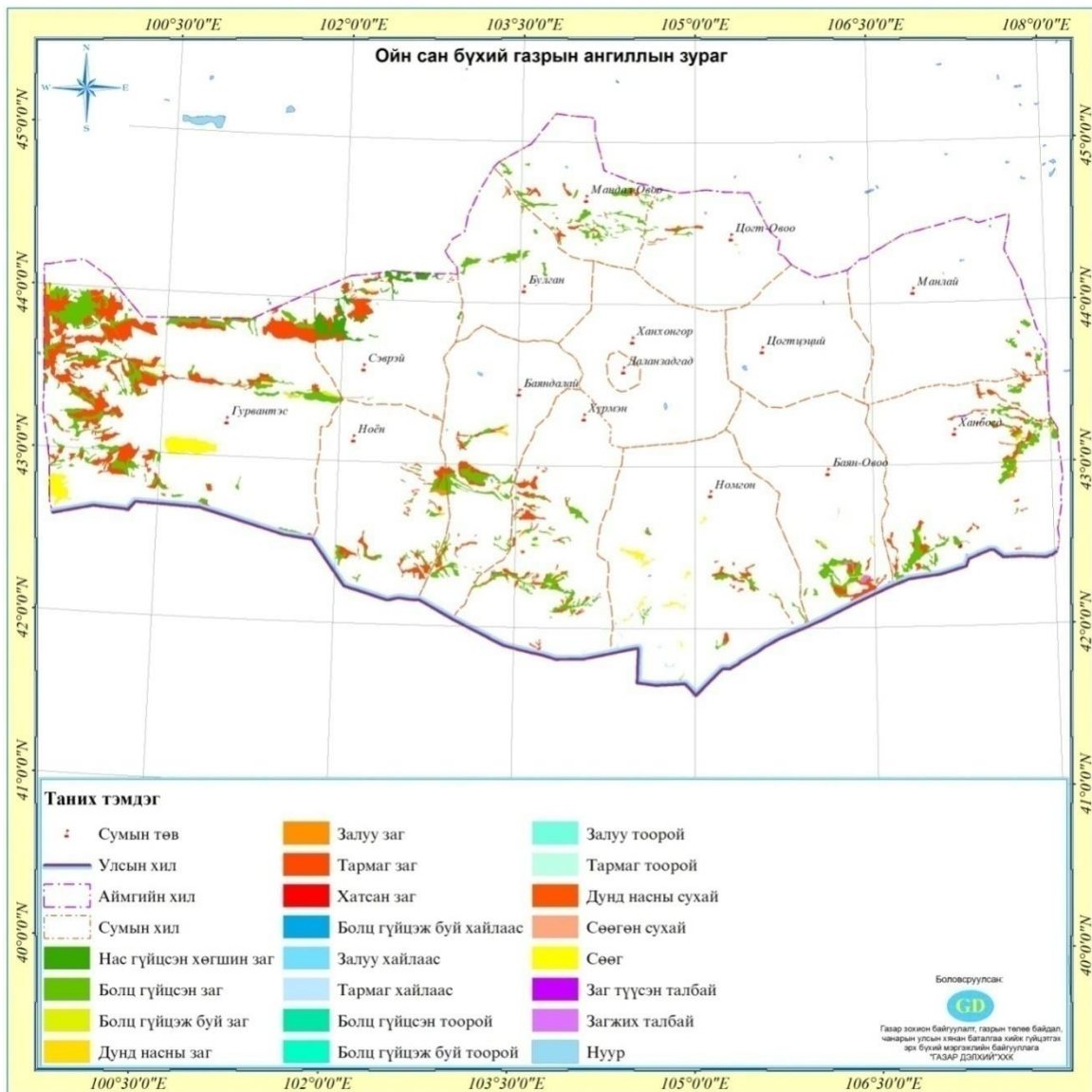
2011 онд хийгдсэн ой зохион байгуулалтын судалгааны дүнг өмнөх 1990 оны судалгааны дүнтэй харьцуулан ойн сангийн талбайн өөрчлөлтийг газрын төрлийн ангилал тус бүрээр, байгалийн ойнтаксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлтийг модны төрөл тус бүрээр гаргав. Ойн сангийн талбайн өөрчлөлтийг хүснэгт 5.4, график зураг 5.2-д тус тус харуулав.

Хүснэгт №5.4. Өмнөговь аймгийн ойн сангийн газрын өөрчлөлт

Ойн сангийн талбайн төрөл	Газрын төрөл	2011	1991	Зөрүү
Ойгоор бүрхэгдсэн талбай	Байгалийн заг	604,7	921,4	-316,7
	Бут сөөг	13,5		13,5
	Дүн	618,2	921,4	-303,2
Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай	Хатсан	0,8		0,8
	Тармаг	565,7	251,5	314,2
	Заг түүсэн	0,6		0,6
	загжиж байгаа	3,9	0,9	3
	Дүн	571	252,4	318,6
НИЙТ		1189,2	1173,8	15,4

Зураг№5.2. Ойн сангийн талбайн өөрчлөлт

Зураг№5.3. Ойн сангийн ангиллын зураг

Талбайн дүнгийн өөрчлөлтөөс харахад ойн сангийн нийт талбай 15,4 мян.га-р нэмэгдсэн боловч ойгоор бүрхэгдсэн талбай 303,2 га-р багасаж, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 318,6 мян.га-р нэмэгдэж гарлаа. Өөрчлөлтийг талбайн төрөл тус бүрээр авч үзвэл байгалийн заган ойн эзлэх талбай 316,7 га-р багассан бол тармаг заг 314,2 га-р, хатсан болон заг түүсэн талбай 1,4 мян. га-р нэмэгдсэн нь загийг их хэмжээгээр түлшинд хэрэглэж байгаа болон сүүлийн жилүүдийн хурайшилттай холбоотойгоор заган ой ихээхэн хэмжээгээр сийрэгжиж байгаатай холбоотой.

5.2. Ойн сан бүхий газрын ашиглалт хамгаалалтын менежмент

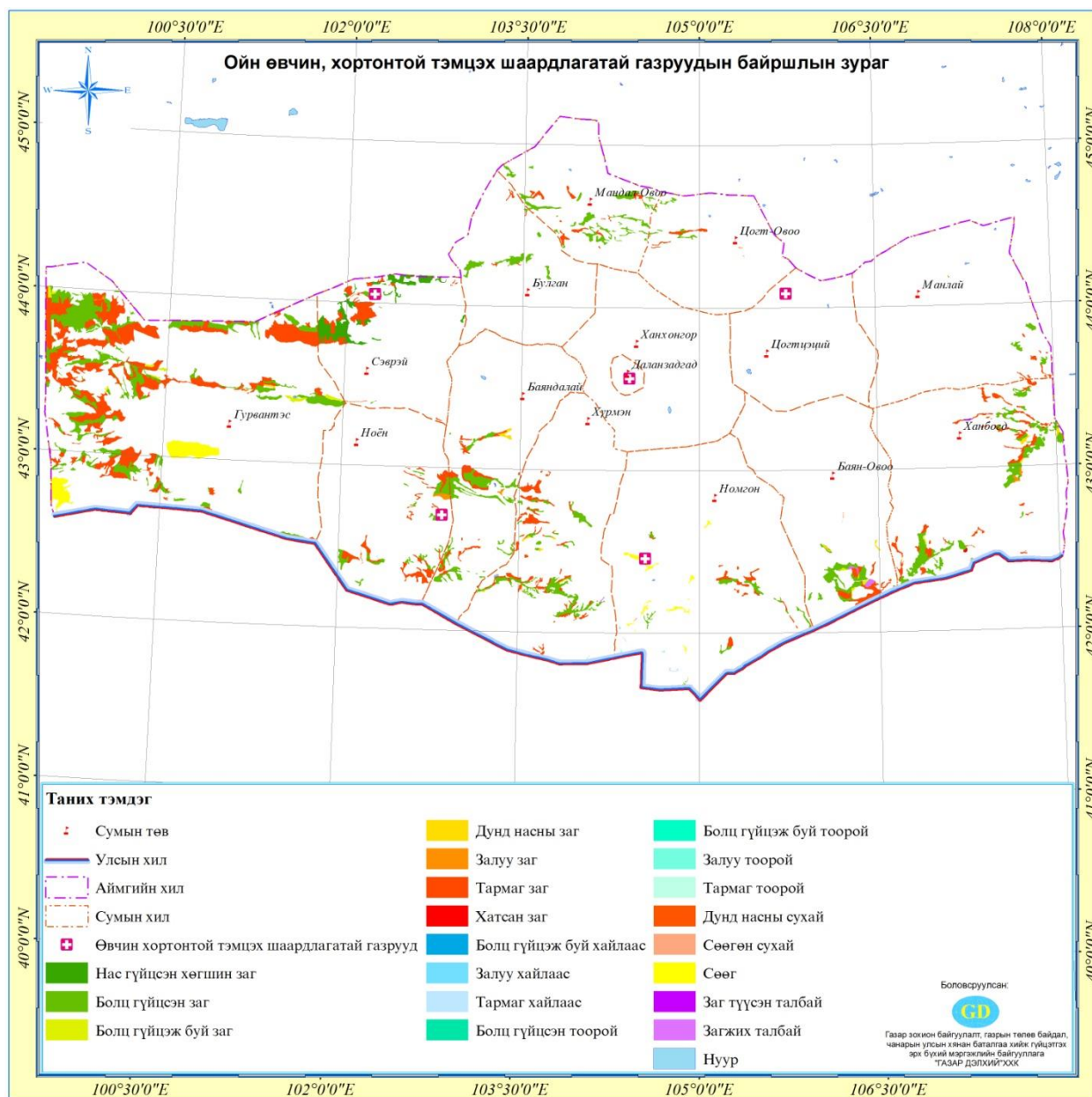
5.2.1. Ойрын болон дунд хугацааны төлөвлөлт /2015-2020он/

Ойг хамгаалах арга хэмжээ

Аймгийн ЗДТГазар, Байгаль орчны газар, ойн алба бусад холбогдох байгууллагуудаас заган ойг хамгаалах талаар багагүй арга хэмжээ авч хэрэгжүүлж байгаа боловч заган ойг хулгайгаар бэлтгэх явдал газар авсан хэвээр байна. Мөн түүнчлэн сүүлийн судалгаагаар тус аймагт зайлшгүй ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх шаардлагатай 12500 га талбай байгаа нь тогтоогджээ. Иймээс цаашид заган ойг хамгаалах талаар хэрэгжүүлэх зохион байгуулалтын ажлын зэрэгцээ ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх арга хэмжээг 2015-2020 онд төлөвлөсөн болно. Энэ арга хэмжээг хүснэгт 5.5-д харуулав.

Хүснэгт №5.5. Өмнөговь аймгийн 2015-2020 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх төлөвлөгөө

№	Сумдын нэр	Тэмцэл явуулах шаардлагатай талбай га	Он						Дүн
			2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	Даланзадгад	3.0	3.0						3.0
2	Ноён	1.0		1.0					1.0
3	Цогтцэций	2.0			0.5	0.5	0.5	0.5	2.0
4	Номгон	4.0	3.0	1.0					4.0
5	Сэврэй	2.5		2.5					2.5
Аймгийн дүн		12.5	6.0	4.5	0.5	0.5	0.5	0.5	12.5

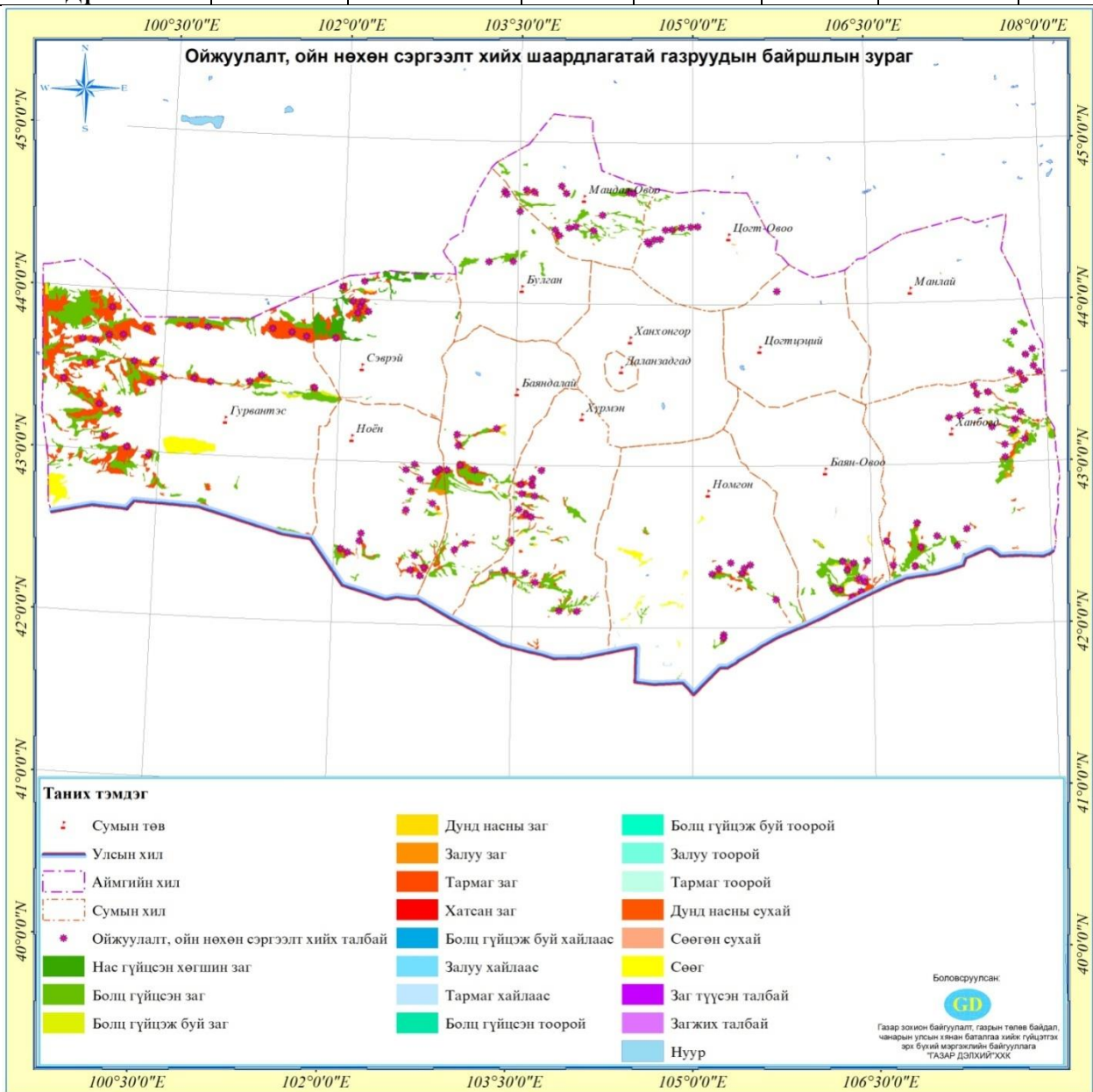

Зураг №5.4. Ойн өвчин, хортонтой тэмцэх шаардлагатай газруудын байршлын зураг

Сүүлийн жилүүдэд ойжуулах, ургамалжуулах, хөрсний элэгдэл эвдрэлийг багасгах зорилгоор аймгийн хэмжээнд олон ажлуудыг хийж байна. Гэхдээ эдгээр ажлын ихэнх нь төв суурин газрыг элсний нүүлтээс хамгаалах, цэцэрлэгжүүлэх чиглэлээр хийгдэж байна. Харин заган ой бүхий газруудын ихэнх нь төв суурин газраас алслагдмал байдалтай байдгаас тэнд ойн аж ахуйн арга хэмжээ мэдэгдэхүйц түлхэц далайцтайгаар хийгдэхгүй байна. удалгааны дүнгээр ой нөхөн сэргээх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай 570990 га заг түүсэн, хатаж хуурайшсан болон тармаг заг бүхий талбай байна. Өөрөөр хэлбэл ойн сангийн нийт талбайн 50.5 хувьд нь ямар нэг хэмжээгээр ойжуулалт ой нөхөн сэргээх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна гэсэн үг. Ойжуулах шаардлагатай талбайг аймаг, сумын хэмжээнд хүснэгт 5.6-д үзүүлэв. 2015-2020 онд ойжуулах, байгалийн сэргэн ургалтанд туслах, ойн зурвас байгуулах ажлын хэмжээг хүснэгт 5.7, 5.8, 5.9-д үзүүлэв.

Хүснэгт №5.6. Ойн сангийн ойжуулах шаардлагатай талбай /сум тус бүрээр/

д/д	Сумын нэр	Ойн сангийн талбай, га	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай, га	Ойгоор бүрэгдээгүй талбай, га				Дүн
				Тармаг	Хатсан	Заг түүсэн	Загжиж байгаа	
1	Баяндалай	74411	51309	23102	-	-	-	23102
2	Баян-овоо	61287	32404	25334	-	-	3549	28883
3	Булган	18834	16683	2151	-	-	-	2151
4	Гурвантэс	569614	237520	332094	-	-	-	32094
5	Ханбогд	116593	76152	39127	727	587	-	40441
6	Хүрмэн	86744	47301	39135	-	-	308	39443
7	Мандал-овоо	48435	36672	1763	-	-	-	1763
8	Манлай	10215	6321	3806	88	-	-	3894
9	Номгон	41722	27128	14594	-	-	-	14594
10	Ноён	59074	27295	31779	-	-	-	31779
11	Сэврэй	92252	54403	37849	-	-	-	37849
12	Цогт-овоо	10042	5048	4994	-	-	-	4994
13	Цогтцэций	3	-	3	-	-	-	3
	Дүн	1189226	618236	565731	815	587	3857	570990

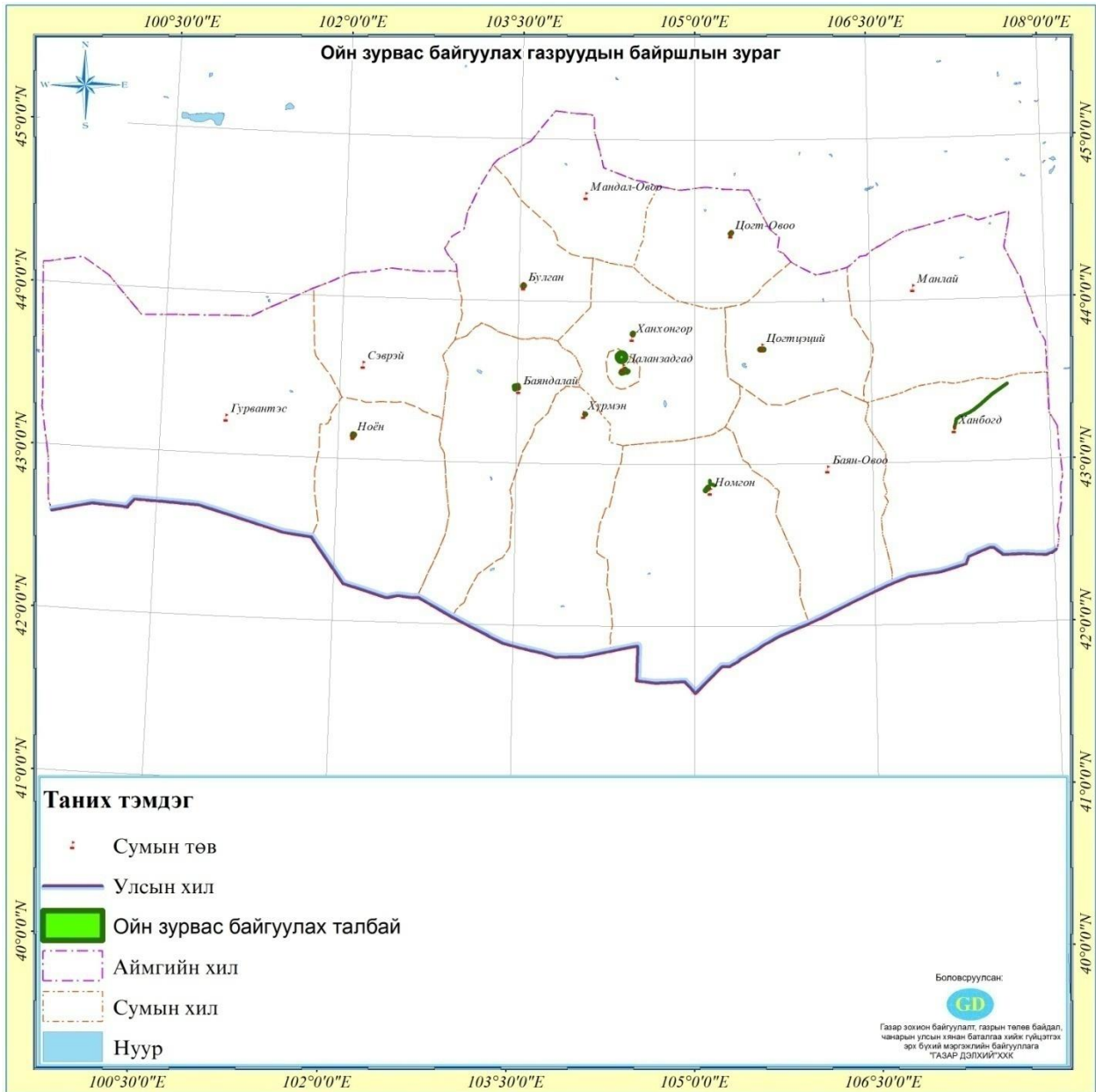
Зураг №5.5. Ойн нөхөн сэргээлт хийх шаардлагатай газруудын байршил

Хүснэгт №5.7. 2015-2020 онд ойжуулах талбай, га

д/д	Сумдын нэр	Ойг нөхөн сэргээх шаардлагатай талбай, га	5 жилд ойжуулсан талбай га	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Дүн
1	Баяндалай	23102								
2	Баян-овоо	28883								
3	Булган	2151	240	100						100
4	Гурвантэс	32094							100	100
5	Ханбогд	40441	11.6		20					20
6	Хүрмэн	39443				40				40
7	Мандал-овоо	1763								
8	Манлай	3894								
9	Номгон	14594								
10	Ноён	31779					60			60
11	Сэврэй	37849						30		30
12	Цогт-овоо	4994								
13	Цогтцэций	3								
14	Ханхонгор		140							
15	Даланзадгад		25							
	Дүн	570990	416.6	100	20	40	60	30	100	350

Хүснэгт №5.9. 2015-2020 онд байгуулах ойн зурвас

д/д	Сумдын нэр	Ойн зурвас, талбай га	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Дүн
1	Баяндалай							8	8
2	Баян-овоо					5			5
3	Булган	6			3				3
4	Гурвантэс							10	10
5	Ханбогд							20	20
6	Хүрмэн		3						3
7	Мандал-овоо					5			5
8	Манлай					5			5
9	Номгон						5		5
10	Ноён							3	3
11	Сэврэй				5				5
12	Цогт-овоо		3						3
13	Цогтцэций					4			4
14	Ханхонгор	105.6		10	20		30		60
15	Даланзадгад		2	10	-	-	10	-	22
	Нийт дүн	111.6	8	20	28	19	45	41	161

Зураг №5.7. Ойн нөхөн сэргээлт хийх шаардлагатай газруудын байршил

5.2.2. Хэтийн төсөөлөл

Өмнөговь аймгийн хэмжээнд ойг хамгаалах, нөхөн сэргээх арга хэмжээний алс хэтийн 2021-2030 оны төсөөллийг гаргахыг оролдов. Хэтийн төсөөллийг аймгийн хэмжээнд баримжаалан хийсэн бөгөөд сумдаар төлөвлөх боломжгүй гэж үзэж байна. Ойг хамгаалах арга хэмжээний хувьд төв, орон нутгийн уламжлалт зохион байгуулалтын болон хяналт шалгалтын ажлыг харуулах боломж хязгаарлагдмал юм. Мөн түүнчлэн ойн хөнөөлт шавьж, өвчний тархалтын судалгааг 2020 онд зохион байгуулж энэ судалгааны үр дүнд тулгуурлан 2021-2030 онд тэмцэх ажлыг төлөвлөх боломж бүрдэнэ. Гэхдээ 2021-2030 онд 35.0 мянган га талбайд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх ажлыг төлөвлөсөн болно.

Хүснэгт №5.10. Өмнөговь аймгийн 2021-2030 онд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх талбай, га

д/д	Сумын нэр	2015-2020 оны ойжуулах талбай га	2015-2020 оны дундаж	2021-2025 он	2026-2030 он	Дүн
1	Баяндалай					
2	Баян-овоо					
3	Булган					
4	Гурвантэс					
5	Ханбогд					
6	Хүрмэн					
7	Мандал-овоо					
8	Манлай					
9	Номгон	4.0				
10	Ноён	1.0				
11	Сэврэй	2.5				
12	Цогт-овоо					
13	Цогтцэций	2.0				
14	Ханхонгор					
15	Даланзадгад	3.0				
	Дүн	12.5	2.08	15.0	20.0	35.0

Хүснэгт №5.10. Өмнөговь аймгийн 2021-2030 онд ойжуулах талбай, га

д/д	Сумын нэр	2015-2020 оны ойжуулах талбай га	2015-2020 оны дундаж	2021-2025 он	2026-2030 он	Дүн
1	Баяндалай					
2	Баян-овоо					
3	Булган					
4	Гурвантэс					
5	Ханбогд					
6	Хүрмэн					
7	Мандал-овоо					
8	Манлай					
9	Номгон					
10	Ноён					
11	Сэврэй					
12	Цогт-овоо					
13	Цогтцэций					

14	Ханхонгор					
15	Даланзадгад					
	Дүн	161	150	380	500	880

Хүснэгт №5.12. 2021-2030 онд байгуулах ойн зурвас

д/д	Сумын нэр	2015-2020 оны байгалийн сэргэн ургалтанд туслах талбай га	2015-2020 оны дундаж	2021-2025 он	2026-2030 он	Дүн
1	Баяндалай					
2	Баян-овоо					
3	Булган	30				
4	Гурвантэс	40				
5	Ханбогд	80				
6	Хүрмэн	60				
7	Мандал-овоо	10				
8	Манлай	10				
9	Номгон					
10	Ноён					
11	Сэврэй					
12	Цогт-овоо					
13	Цогтэций					
14	Ханхонгор	120				
15	Даланзадгад					
	Дүн	330	66	370	460	830

Хүснэгт №5.13. 2015-2030 онд явуулах ойжуулалт, ойн аж ахуйн арга хэмжээнд шаардагдах зардлын тооцоо

д/д	Ойн аж ахуйн арга хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ Мян.төг	2015-2020 он		2021-2025 он		2026-2030 он		Дүн	
			Хэм-жээ	Зар-дал, сая төг	Хэм-жээ	Зар-дал сая төг	Хэм-жээ	Зар-дал сая төг	Хэм-жээ	Зар-дал сая төг
1	Ойн хөнөөлт өвчинтэй тэмцэх	48.4	12.5	0.605	15.0	0.726	20.0	0.968	47.5	2299.0
2	Ойжуулалт	905.0	350	316.75	380	343.9	500	452.5	1230	1113.15
3	Ойн зурвас	2000.0	161	322.0	370	740.0	460	920.0	991	1982.0
	Дүн	-		639.355		1084.62		1373.47		5394.15

5.2.3. Ойг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээний төлөвлөлтийн товчоо, зөвлөмж

Ойг хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлт

Ойн тооллого, ой зохион байгуулалтын ажлыг цаг хугацаанд нь явуулж, түүнд тусгагдсан ой хамгаалах арга хэмжээг хэрэгжүүснээр ойн экологийн ач холбогдол дээшилж, түүний чанар сайжирна. 2015-2030 онд ойг хамгаалах, хяналт шалгалт явуулах уламжлалт зохион байгуулалтын арга хэмжээг авахын зэрэгцээ, ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх ажлыг 2015-2020 онд 12.5мян.га талбайд, 2021-2025 онд 15.0 мян га талбайд, 2026-2030 онд 20.0 мян.га табайд тус тус гүйцэтгэнэ.

Ойг нөхөн сэргээх, ойн зурвас байгуулах ажлын төлөвлөлт

Мод үржүүлгийн газруудыг өргөтгөн бойжуулах тарьц суулгацын хэмжээг нэмэгдүүлэх замаар ойг нөхөн сэргээх ажлын хэмжээг нэмэгдүүлнэ. 2015-2020 онд ойжуулалтын ажлыг 350 га-д, 2021-2025 онд 380 га-д, 2025-2030 онд 500га-д тус тус

хийхээр төлөвлөв. Харин ойн зурвас байгуулах ажлыг 2015-2020 онд 161 га-д, 2021-2025 онд 370 га-д, 2026-2030 онд 460га-д тус тус хийхээр төлөвлөсөн болно.

Шаардагдах зардал

2015-2030 онд явуулах ойжуулалт, ойн аж ахуйн арга хэмжээнд нийт 5394.15сая төгрөг шаардагдах тооцоо гарч байна.

Хүрэх үр дүн шалгуур үзүүлэлт

Газар зохион байгуулалтын тусгагдсан төлөвлөгөөнд тусгагдсан ойн аж ахуйн арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр аймгийн хэмжээнд ойн тогтвортой менежмент нэвтэрч, ойг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх ажилд чанарын ахиц гарч, экологийн ач холбогдол бүхий эрүүл ой бий болно. Ойн экосистем, биологийн олон янз байдлын хадгалалт, хамгаалалт сайжирна.

ЗУРГААДУГААР БҮЛЭГ. УСНЫ САН БҮХИЙ ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ**6.1. Усны сан бүхий газрын өнөөгийн байдал**

Газрын нэгдмэл сангийн тайлангаас үзэхэд усны сан бүхий газар тус аймагт 15.8 мян.га газартай байна.

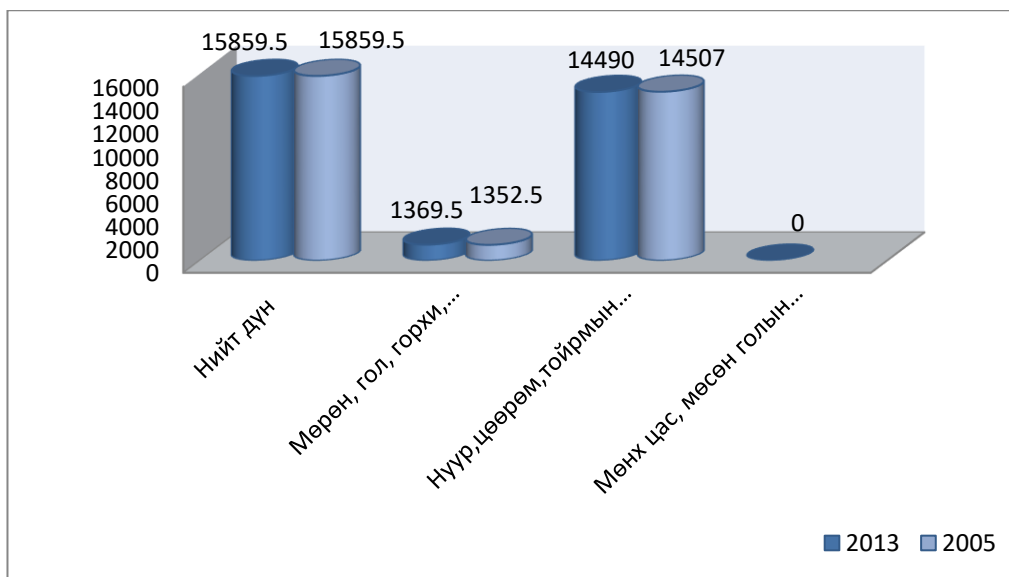
Хүснэгт.№6.1. Усан сан бүхий газар /2013оны газрын нэгдмэл сангийн ангиллаар/

Сумдын нэр	Бүгд	Гол, мөрний эзлэх газар	Нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар	Горхи, булаг шандын эзлэх газар
Баяндалай	1083.5	42.0	727.0	314.5
Баян-Овоо	113.0	10.0	103.0	
Булган	432.0	5.0	351.0	76.0
Гурвантэс	185.0		33.0	152.0
Даланзадгад	145.0	22.0	71.0	52.0
Мандал-Овоо	7989.0		7818.0	171.0
Манлай	2171.0		2121.0	50.0
Номгон	433.0	23.0	320.0	90.0
Ноён	36.0		32	4
Сэврэй	17.0			17.000
Ханбогд	807.0	41.0	732.0	34.0
Ханхонгор	0.0			
Хүрмэн	890.0	8	750	132
Цогт-Овоо	556		536	20
Цогтцэций	1002.0	98.0	896.0	8.0
Дүн	15859.50	249.00	14490.00	1120.50

Тус аймагт байдаг нуур тойрмуудын хамгийн том нь Мандал-Овоо, Булган сумын хилийн орчимд байдаг Улааннуур юм. Улааннуур нь Э.М.Мурзаев, И.Д.Беспалов нарын тогтоосноор 135-175 км² байсан боловч одоо ширгэж усгүй болсон байна. Энэ нуурыг тэжээдэг цорын ганц эх үүсвэр бол Онгийн гол юм.

Онги гол Хангайн нурууны өвөр Хятрууны уулнаас эх авч Өвөрхангай, Дундговь, Өмнөговь аймгийн 8 сумын нутгийг дамжин 500 орчим км урсан Өмнөговийн Мандал-Овоо, Булган сумын нутаг дахь Улаан нуурт цутгадаг.

Өмнөговь аймгийн хувьд 2004-2013 он хүртэлх хугацаанд усны сан бүхий газрын нийт хэмжээнд өөрчлөлт ороогүй боловч 2013 оны жилийн эцсийн байдлаар гол мөрны эзлэх газрын хэмжээ 58 га-р багасч горхи, булаг шандын эзлэх газар 58 га-р нэмэгдэж, нуур цөөрөм тойрмын талбайд өөрчлөлт ороогүй байна. Гадаргын усны тооллогын материалаас үзэхэд нийт 4940 худаг, булаг 405, услалтын систем 13, Хадат, Нэмэлт, Зөөлөн, Энгэр бүлээн, Талхийн шанд зэрэг рашаанууд тоологдсон байна.

Зураг №6.1. Сумдын усан сан бүхий газрын талбайн хэмжээ, 2005-2013 оны өөрчлөлт /га/

6.2. Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт

6.2.1. Ахуйн хэрэглээний болон үйлдвэрлэлийн ус ашиглалт

Говийн бүс нутагт унд ахуйн усны хүртээмжээс гадна чанарын асуудал ихээхэн хурцаар тавигдах бөгөөд усны эх үүсвэрийн судалгаа орд газруудыг хамгаалах нь нэн чухал сэдэв юм. Тус аймагт Монголдоо төдийгүй дэлхийд томоохонд тооцогдох орд газрууд илэрч хүн ам ихээр төвлөрч, үйлдвэрлэлийн зориулалттай усны хэрэгцээ нэмэгдсэн байна.

Хүснэгт №6.2. Өмнөговь аймгийн 100 м³-с дээш ус ашиглагчдын 2013 оны ус ашиглалтын судалгаа

№	Сумын нэр	Аж ахуйн нэгж байгууллага, иргэний нэр	Үйл ажиллагааны чиглэл	Сав газар	Нийт ашиглах усны хэмжээ /м ³ /	Нийт ус ашигласаны төлбөр /төг/
1	Баян - Овоо	“ЭНК” ХХК	Нүүрс баяжуулж кокс, давирхай гарган авах, экспортлох	Галба Өөш долоодын говь	144472	242583894
2	Гурвантэс	“МАК” ХХК	Ашигт малтмал олборлолт	Алтайн өвөр говь	95785	122933031
3		“Чин хуа – МАК – Нарийн сухайт” ХХК	Ашигт малтмал олборлолт	Алтайн өвөр говь	244530	466130615
4		“Саус гоби сэндс” ХХК	Ашигт малтмал олборлолт	Алтайн өвөр говь	433243.5	615749185
5		“Жавхлант орд” ХХК	Ашигт малтмал олборлолт	Алтайн өвөр говь	22755	35151119.2
6	Номгон	“Дун юань” ХХК	Холимог металлын ордоос хар тугалга олборлох	Алтайн өвөр говь	37947.5	52480569.3
7	Ханбогд	“Оюу толгой” ХХК	Алт, зэс баяжуулах, олборлох	Галба Өөш долоодын говь	9476548	16255727202
8	Цогтцэций	“Энержи ресурс” ХХК	Нүүрс баяжуулах	Галба Өөш долоодын говь	2400000	4 219 767 000
9		“Ухаа худаг ус хангамж” ХХК	Унд ахуйн болон үйлдвэрлэл	Галба Өөш долоодын говь	391945	496 221 043
10		“Эрдэнэс таван толгой” ХК	Унд ахуйн болон үйлдвэрлэл	Галба Өөш долоодын говь	89105	95 189 096
11		“Таван толгой” ХК	Унд ахуйн болон үйлдвэрлэл	Галба Өөш долоодын говь	468595	680 328963
12		“Монголын Төмөр Зам” ХХК	Төмөр замын далангийн шороон овоолгыг нягтруулах	Галба Өөш долоодын говь	733886.68	1 287 144 299

13	Даланзадгад	“Гүний ус”ХХК	Нийтийн аж ахуй үйлчилгээ	Онги гол	368044	300087646
Нийт					1036829.3	24869493662.5

Үйлдвэрлэлийн болон ахуйн зориулалттай усны хэрглээ нэмэгдэх хэрээр гадна бохир усны хэмжээ ихээхэн нэмэгдэх бөгөөд түүнийг цэвэрлэх байгууламжын төлөвлөлтийн асуудлыг нэн тэргүүнд хийх шаардлагатай. Доорхи хүснэгтэд бохир ус цэвэрлэх байгууламжын төлөвлөлт, одоогийн байдлыг үзүүлэв.

Хүснэгт№6.3. Нийтийн аж ахуйн байгууллагуудын бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн судалгаа, төлөвлөлт

Цэвэрлэх байгууламжийн байршил	Ашиглалтад орсон, он	Хүчин чадал, м³/хон		Цэвэрлэгээний төрөл		Хугацаа		
		Төслийн	ашиглалтийн	Механик	Биологи	Өргөтгөн шинэчилсэн	Өргөтгөн шинэчлэх	Шинээр барих
Даланзадгад	1971	1800	850		1	2008		2014-2015
Цогт-Цэций	2013	3000						2013
Ханбогд -Оюутолгой	2006	4000		1		2010		
Гурвантэс								

Хүснэгт№6.4. Төлөвлөж буй бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн судалгаа

№	Сумдын нэр	Байршил	Цэвэрлэгээний төрөл	Талбайн хэмжээ	Хугацаа
1	Баяндалай	Сумын төвийн зүүн талд	ТЭЗҮ-ээр тодорхойлох	0.5 га	2015
2	Цогт-Овоо	Сумын төвийн урд		1 га	2015
3	Номгон	Сумын төвийн зүүн урд хогийн цэгийн хажууд		0.7 га	2015
4	Баян-овоо	Сумын төвийн зүүн урд 1.5 км орчим		0.5 га	2016
5	Мандал-Овоо	Сумын төвийн зүүн урд хогийн цэгийн хойд талд		1 га	2016
6	Манлай				
7	Хүрмэн	Сумын төвийн урд		0.7 га	2017
8	Сэврэй	Сумын төвийн урд зүгт 6 км орчимд		0,5 га	2015

Хүснэгт№6.5. 2014 оноос өмнөх хийгдсэн ус хангамжийн эх үүсвэрийн хайгуул судалгааны ажлыг талаарх мэдээлэл болон 2015-2016 онуудад хийхээр төлөвлөж байгаа аймаг, сумдын ус хангамжийн үүсвэрийн хайгуулын ажил

№	Сумын нэр	Ус хангамжийн эх үүсвэрт хайгуул хийгдсэн он	Нөөц багтуулсан хугацаа	Дахин ГДУ-ны нөөцийн хайгуул хийх эсэх	Шинэ төсөлд хамрагдах эсэх			ГДУ-ны нөөц хүрэлцээтэй эсэх	Усны чанар стандартад нийцэж байгаа эсэх	Зөөлрүүлэх, цэнгэгжүүлэх төхөөрөмж суурилуулах шаардлагатай эсэх	Орон нутгаас усны хайгуул хийх шаардлагатай эсэх	2015-2016 онуудад аймаг, сумдад хийх усны эх үүсвэрийн хайгуул төлөвлөсөн сумд	
					2013 он	2014 он	2015 он					2015 он	2016 он
1	Ханбогд	Гүний хоолой	2008	2003-2004, 2007-2008	-	Цогт-Овоо сум	Цогт-Овоо сум	Ашиглах боломжит нөөцийг баталгаажуулсан	Шаарлага хангахгүй	Тийм	Тийм	+	+

2	Цогтцэций	Наймантын хөндий	2008					Ашиглах боломжит нөөцийг баталгаажуулсан	Шаарлага хангахгүй	Тийм	Тийм		+	+
3	Даланзадгад	БОАЖЯамны санхүүжилтээр 2011 онд Даланзадгад хотын усны эх үүсвэрийн нөөцийг баталгаажуулах хайгуулыг Төв ус ХХК хийж гүйцэтгэсэн боловч одоог хүртэл нөөц баталгаажуулж, тайлан гаргаагүй байна.								Тийм	Тийм		+	+
4	Баян-Овоо	Баян-Овоо сумын Таван алд нэртэй газар Таван толгойн ордын усан хангамжийн зориулалтаар 2013 онд гидрогеологийн хайгуул хийгдсэн. Тайлан, мэдээлэл байхгүй.								Тийм	Тийм			
5	Мандал-Овоо									Тийм	Тийм			
6	Манлай									Тийм	Тийм			
7	Номгон									Тийм	Тийм			
8	Ноён									Тийм	Тийм			
9	Сэврэй									Тийм	Тийм			
10	Ханбогд									Тийм	Тийм			
11	Мандал-Овоо									Тийм	Тийм			
12	Хүрмэн									Тийм	Тийм			
13	Цогт-Овоо									Тийм	Тийм			
14	Цогтцэций									Тийм	Тийм			
15	Даланзадгад									Тийм	Тийм			

Үйлдвэр, ахуйн хэрэглээнд ус ашиглалт, хамгаалалтыг сайжруулах арга хэмжээ

1. Хүнсний бус үйлдвэрлэлийн усан хангамжийн сүлжээг унд ахуйн болон хүнсний үйлдвэрийн усан хангамжийн сүлжээнээс салгахын зэрэгцээ үйлдвэрлэлийн технологийн шаардлагатай уялдуулан технологийн хэрэгцээний усыг эргэлтээр болон давтан ашиглах системд шилжүүлэх, үүний тулд энэ чиглэлээр хийгдэх судалгаа, туршилтын ажлыг өргөжүүлэх арга хэмжээ авах,

2. Аймгийн төвийн гэр хорооллын хүн амыг хэсгийн усан хангамжийн байнгын сүлжээнээс усаар хангах тогтолцоонд аажимдаа шилжүүлэх,

3. Сумын төв, түүнтэй адилтгах хэмжээний хөдөөгийн төв сууринг хэрэглэгчдийн байршилтай уялдуулан хэсэгчилсэн байнгын сүлжээнээс усаар хангах,

4. Усан хангамжийн шугам сүлжээний усны алдагдлыг багасгахын тулд шугам сүлжээн дээрхи арматур, ариун цэврийн тоног хэрэгслийг найдвартай ажиллагаатай орчин

үеийн тоног хэрэгслээр солих техникийн бодлого баримтлахын зэрэгцээ хэрэглэгчдийг тоолууржуулах ажлыг үргэлжлүүлэх,

5. Төв суурин газрын ойролцоо орших гадаргын усны эх үүсвэрийн ариун цэврийн хамгаалалтын нөхцлийг сайжруулах, ундны усны эх үүсвэрийн нэгэн адил үзэж ариун цэврийн хамгаалалтын бүс тогтоох,

6. Хөдөөгийн төв суурингийн хүн амын унд, мал сүргийн усан хангамжинд ашиглаж байгаа уст цэг, худгийг зааглан салгаж, ариун цэврийн хамгаалалтыг сайжруулах ажлыг нэн даруй хэрэгжүүлэх,

7. Усны чанарыг сайжруулах, техник, технологийг шинэчлэх, судалгаа, шинжилгээний ажлыг өргөжүүлэхийн зэрэгцээ бусад орны туршлагыг судлан нэвтрүүлэх,

8. Ариутгах татуурга, цэвэрлэх байгууламжуудын найдвартай ажиллагааг хангаж, техник, технологийн шинэчлэл хийх замаар төслийн техникийн удирдамжийн хэмжээнд хүртэл бохир усыг цэвэршүүлэх тогтвортой горимоор ажилладаг болгох,

9. Хөдөөгийн малчид, хөдөлмөрчид ундны усны стандартын шаардлага хангасан ус ундандаа хэрэглэх нөхцлийг бүрдүүлэхийн тулд айл өрхийн зориулалттай ус зөөлрүүлэх, цэнгэгжүүлэх жижиг төхөөрөмжийг зохион бүтээх, туршилтын журмаар үйлдвэрлэсэн төхөөрөмжийн хийц, чанарыг сайжруулах, бусад орны туршлагыг судлан ашиглах зэрэг асуудлууд байна.

6.2.2. Усны сан бүхий газрын талхагдал доройтлыг бууруулах

Усны сан бүхий газрын доройтолд бэлчээр ашиглалтын хэв маяг, гол горхи, нуур, худаг уст цэг дагасан бэлчээрийн талхагдал нь усны сан бүхий газрын чанар нөөцөд ихээхэн нөлөөлж байдаг бөгөөд усжуулагдаагүй бэлчээр бараг ашиглагддаггүй учраас түүний ачаалал нь усжуулагдсан хэсэгтээ ирж бэлчээрийн усжуулагдсан хэсгийн ачаалал хэтэрч талхлагдах явдал их байна.

Говь нутгийн бэлчээрийг бүрэн дүүрэн, зөв зохистой, үр ашигтай ашиглах, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг тууштай хөгжүүлэх үндсэн нөхцлийн нэг нь бэлчээр усжуулалтын асуудал юм. Иймээс ч манай төр засгаас бэлчээр нутгийг усжуулах, мал сүргийг усаар хангах ажилд ихээхэн анхаарал тавьж хүч хөрөнгө зарцуулж байгаа билээ.

Өмнөговь аймгийн хувьд 2003 он хүртэлх хугацаанд бэлчээрийн усан хангамжийг авч үзэхэд инженерийн хийцтэй гүн өрмийн худаг 190, богино яндант 95, бетонон хашлагат 223, энгийн уурхайн худаг 3291 худаг бүртгэгдсэн байсан. Харин 2013 оны судалгаанаас харахад гүн өрмийн худаг 126 буюу 39.9%–иар, богино яндант 4, бетонон хашлагат 68 буюу 23.4%–иар, энгийн уурхайн худаг 1090 буюу 24.9%–иар тус тус нэмэгдсэн байна. Тус аймгийн хувьд өрөмдмөл худгийн дундаж гүн 100 м, ундрага нь 1.0-1.6 л/с, богино яндант худгийн дундаж гүн 13.8 м, ундрага нь 0.8-1.2 л/с, уурхайн худгийн дундаж гүн 9.0-10.7 м, ундрага нь 0.3-0.48 л/с байна.

Хүснэгт №6.6. Өмнөговь аймгийн бэлчээр усжуулалтын байдал 2013 оны жилийн эцсийн байдлаар

№	Сумын нэр	Бэлчээрийн худаг					Усжуулагдсан бэлчээрийн талбай /га/			Нийт бэлчээр /га/	Бэлчээр усжуулалтын хувь
		Нийт худгийн тоо	Өрөмдмөл	Үүнээс			Инженерийн хийцэт худаг /1500 га/	Энгийн уурхайн худаг /1000 га/	Нийт		
				Богино яндант	Бетон хашлагат	Энгийн уурхайн					
1	Баяндалай	283	23	0	95	165	177000	165000	342000	691629.34	49.4
2	Баян-Овоо	250	24	19	0	207	64500	207000	271500	520268.18	52.2
3	Булган	173	24	13	35	101	108000	101000	209000	526087.93	39.7
4	Гурвантэс	623	17	6	0	600	34500	600000	634500	1413052.58	44.9
5	Мандаловоо	247	8	0	45	194	79500	194000	273500	579066.62	47.2
6	Манлай	335	35	7	0	293	63000	293000	356000	1198068.33	29.7
7	Ноён	282	26	0	47	209	109500	209000	318500	931539.3	34.2
8	Номгон	502	21	10	0	471	46500	471000	517500	1020191.89	50.7
9	Сэврэй	283	22	7	0	254	43500	254000	297500	138423.89	214.9
10	Ханбогд	360	8	12	0	340	30000	340000	370000	1107807.85	33.4
11	Ханхонгор	340	24	3	0	313	40500	313000	353500	815633.47	43.3
12	Хүрмэн	319	19	0	69	231	132000	231000	363000	1054660.83	34.4
13	Цогтовоо	136	19	2	0	115	31500	115000	146500	642237.59	22.8
14	Цогтцэций	194	29	15	0	150	66000	150000	216000	685822.47	31.5
15	Даланзадгад	54	17	5	0	32	33000	32000	65000	39270.44	165.5
Дүн		4381	316	99	291	3675	1059000	3675000	4734000	11363760.71	41.7

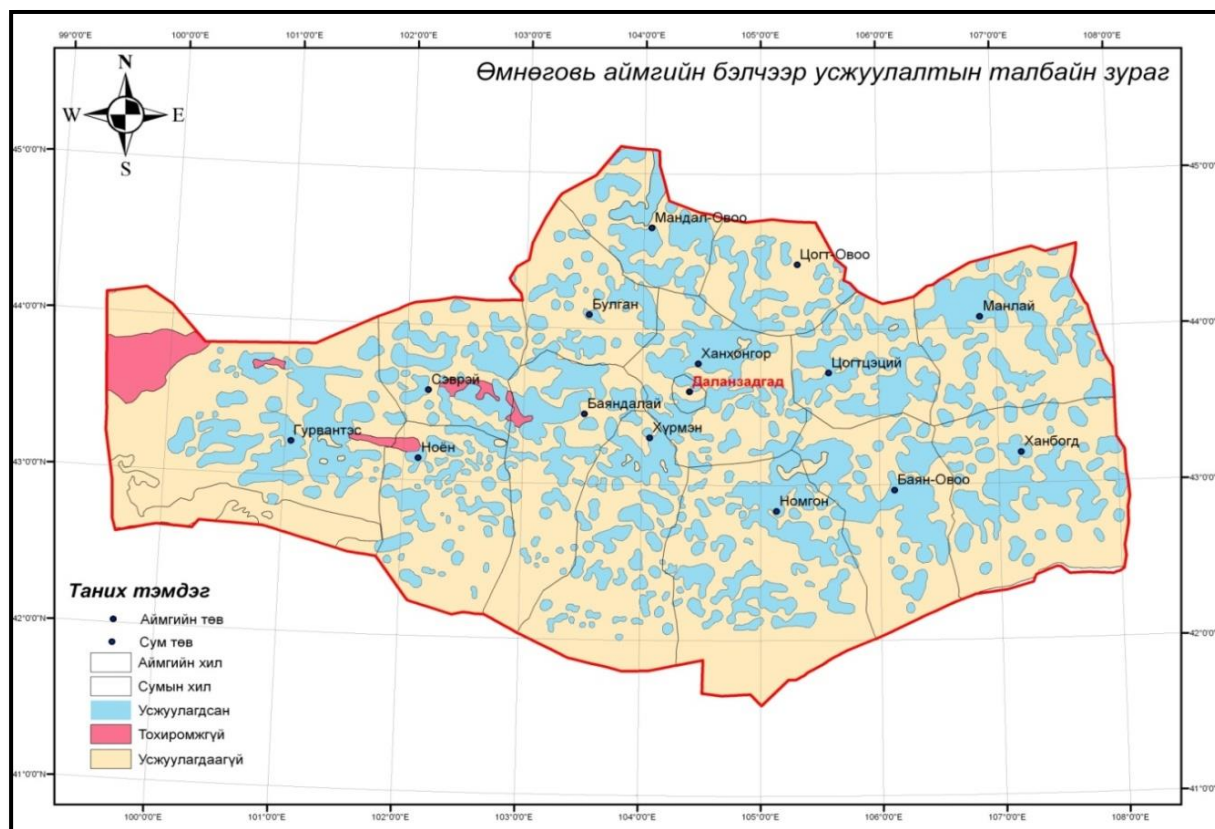
Тайлбар: Сэврэй сумын нийт газар нутгийн 90 хувь нь тусгай хамгаалалтай газарт ордог тул бэлчээрийн тайлбайгаар тооцоход усжуулалтын хувь өндөр гарсан болно.

Иймд цаашид:

- Усжуулагдаагүй байгаа усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн талбайд эхний ээлжинд гидрогеологийн нарийвчилсан судалгаа хийлгэх
- Гидрогеологийн судалгааны материалд үндэслэн аймгийн бүх сумдад бэлчээр усжуулалтын техник эдийн засгийн үндэслэл боловруулж, түүнд бэлчээрийн тэжээлийн нөөц, ургац, даац, улирлын ашиглалтын байдал, малын тоо, толгой төрөл мал аж ахуйн объектуудын байршилт, төрөлжилт, эрчимжилт зэргийг сайтар харгалзан үзэх
- Бэлчээр усжуулахад усны ундарга багатай бетон хашлагат ба энгийн уурхайн худгийг өргөнөөр ашиглах
- Инженерийн хийцтэй уст цэгийн ашиглалтыг сайжруулах, засвар үйлчилгээний ажлын чанарыг дээшлүүлж, худаг бүрийг хариуцсан эзэнтэй болгон эзэмшүүлэх
- Усны нөөцийг нарийвчлан судалж тогтоох, түүнийг ариг гамтай зарцуулах, хамгаалах, арвижуулах ажлыг дэс дараатай авч явуулах, усны нөөцийн баланс гаргах, түүнийг үйл ажиллагаандаа мөрдлөгө болгох
- Байгалийн ил задгай уст цэгийг тохижуулах ундрага, даацыг нь үндэслэн зөв зохистой ашиглах, бохирдох, элсний нүүлтэд дарагдахаас хамгаалах арга хэмжээ авах
- Бэлчээр усжуулалтын ажлыг зөвхөн инженерийн хийцтэй уст цэг гаргах асуудлаар хязгаарлалгүй ардын уламжлалт арга, шинэ туршлагаудыг өргөнөөр ашиглах хэрэгтэй юм.
- Усжуулах шаардлагатай газруудад усжуулагдаагүй, усан хангамж дутагдалтай, хүрэлцээгүй, Гурвантэс, Баяндалай, Хүрмэн, Ноён, Номгон, Баян-Овоо, Ханбогд сумдын

урд хэсэг буюу хилийн зурвас бэлчээрт газрын доорхи усны хайгуул судалгааны ажлыг явуулж, инженерийн хийцтэй худгийг гаргах ажлыг зохион байгуулах

ХХААЯ-ны 2005-2020 оны усан хангамжийн стратеги зорилт бодлого төлөвлөлтөнд тусгагдсанаар улсын хэмжээнд 200 мянга орчим малчин өрхүүдийн усан хангамжийг сайжруулж бэлчээрийн 80 хүртэл хувийг усжуулахаар төлөвлөсөн байна. Энэхүү зорилтыг ханган биелүүлэхэд ойролцоогоор 10000 шинэ худгийг 60 гаруй тэрбум төгрөгөөр гаргах юм. Хөрөнгийн 50 хувийг Япон улсын Засгийн газрын буцалтгүй тусламжийн хүрээнд, үлдэх 50 хувийн хөрөнгийг бусад хандивлагч орон болон дотоодын эх үүсвэрээр хийхээр төлөвлөсөн байна.

Зураг №6.2. Өмнөговь аймгийн бэлчээр усжуулалтын байдал

Худаг уст цэг гаргах бэлчээрийн усжуулах саналуудыг бэлчээрийн газрын ашиглалтыг сайжруулах төлөвлөлтөд тусгаж, худаг гаргах боломж нөхцөлийг гидрогеологийн зураг, материалд тулгуурлан үнэлж төлөвлөлтөд тусгасан. Усны сан бүхий газрын талхагдал доройтлыг бууруулахад тус төлөвлөлтөд тусгасан бэлчээр усжуулалтын арга хэмжээ нь бэлчээр нутгийн талхагдал доройтлыг бууруулахад онцгой ач холбогдолтой тул зайлшгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай арга хэмжээ болно. Өмнөговь аймгийн бэлчээрийн усан хангамжийг сайжруулахад судалгаагаар эхний ээлжинд 520 худаг нэн тэргүүнд шаардлагатай бөгөөд 10310,0 сая.төг ойролцоогоор шаардагдаж байна.

Хүснэгт №6.7. Төлөвлөлтийн үе шатуудад бэлчээр усжуулах чиглэлээр шаардлагатай хөрөнгийн тооцоо

№	Сумдын нэр	Бэлчээрийн талбай	Шинээр гаргах худаг	Үе шат			Нэгж худгийн зардал /сая.төг/
				I-р	II-р	III-р	

1	Баяндалай	691629.3	13	5	3	5	260
2	Баян-Овоо	520268.1	8	8	-	-	160
3	Булган	526087.9	68	15	28	25	1360
4	Гурвантэс	1413052.5	12	4	4	4	150
5	Даланзадгад	39270.4	-	-	-	-	-
6	Мандал-Овоо	579066.6	38	12	12	14	760
7	Манлай	1198068.3	60	15	22	23	1200
8	Номгон	1020191.8	18	5	7	6	360
9	Ноён	931539.3	84	18	33	33	1680
10	Сэврэй	138423.8	54	14	20	20	1080
11	Ханбогд	1107807.8	43	11	16	16	860
12	Ханхонгор	815633.4	33	10	12	11	660
13	Хүрмэн	1054660.8	10	4	3	3	200
14	Цогт-Овоо	642237.5	63	15	25	23	1260
15	Цогтцэций	685822.4	16	4	6	6	320
Дүн		11363760.7	520	140	191	189	10310

Шинээр гаргаж байгаа худаг бэлчээрт одоо ашиглаж байгаа инженерийн хийцтэй худагт нар, салхины эрчим хүчээр ажилладаг ус өргүүр 5-10 жилд суурилуулах.

6.2.3. Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс

Усан сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтын төлөвлөлт нь байгалийн уст цэг, газрын доорхи усны орд тус бүрээр хийгдэх онцлогтой тул аймаг сумдын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд нарийн тусгах шаардлагатай.

Усны сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтын талаар улсын хэмжээнд баримтлах нэгдсэн бодлогод:

- Усны сан бүхий газар, усны нөөц хоёрыг зохистой ашиглах хамгаалах зорилтыг нэгдмэл байдлаар хэрэгжүүлэх;
- Усны нөөц, түүний байгалийн тэнцэл, усны чанарыг хамгаалахад усны сан бүхий газрыг ялангуяа, усны эх газар, усны эрэг орчмын газар, усархаг намгархаг газрыг зохистой ашиглах, хамгаалах;
- Нуур, гол, горхины эргийн дагуу 50 м өргөнтэй, усархаг намгархаг газрын эргэн тойронд 100 м өргөнтэй эрэг орчмын бүс тогтоож зарлах;
- Усны эх авсан газарт 2-3 км өргөнтэй хамгаалалтын зурвас бүс тогтоож ашиглах, хамгаалах горимыг тогтоож өгөх;
- Хүн амын усан хангамжийн эх үүсвэрийн үүрэг гүйцэтгэж буй аливаа уст цэгт 100 м-ээс доошгүй өргөнтэй эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүс тогтоох;

Усны эх авсан газар, нуурын эргэн тойрны 5 км, гол, горхины эргийн дагуу 3 км доторхи газрын ой мод, бут сөөг, ургамлан нөмрөгийг хамгаалах горимыг уст цэг болгоноор тогтоож мөрдөх зэрэг асуудлууд орно.

Хүснэгт №6.8. Гол горхины ус хамгаалах бүс

Гол горхины урт, (км)	Хамгаалах бүсийн өргөн, голын захаас, (м)	Хориглох бүс, голын захаас, м
<24	50	25
24-49	100	50
50-100	200	100
>101	300	150

Хүснэгт №6.9. Нуур, цөөрмийн ус хамгаалах бүс

Нуур цөөрмийн ил гадаргын талбай, (ам)	Хамгаалах бүсийн өргөн, голын захаас, (м)	Хориглох бүс (м)
<1	150	50
1-25	200	100
>3	500	250

Хүснэгт №6.10. Булаг, шандын ус хамгаалах бүс

Ундарга л/сек	Хязгаарлах бүс, м	Хориглох бүс (м)
<1	150	50
1-25	175	75
>3	200	100

Усны хөвөө, эрэг орчмын газар, гол горхи, нуур тойром, суваг шуудуу зэрэг байнгын юмуу, түр зуурын урсгалтай тогтмол устай ч байнга сэлбэгдэж байдаг. Гадаргуугын ус бүхий газрын тодорхой хэсэг нь эх газар буюу хуурай газрын экологийн тогтолцоо, түүний бүрэлдэхүүний орчинд сэлгээний системийн үүрэг гүйцэтгэдэг байна. Иймээс газар бүсчлэлийн асуудалд усны эрэг, хөвөө орчмын газар гэдэг бичил бүсийг харгалзан үзэх нь арга зүйн өндөр ач холбогдолтой юм. Урсгал ус нь чухал үүрэг гүйцэтгэх бөгөөд усны ургамал амьтны оршин амьдрах орчин, хүнс тэжээлийнх нь агуулга болдог.

Газар бүсчлэлийн бодлогод усны хөвөө газрын хөрс, ургамлын нөмрөг ландшафтын тогтолцоог аж ахуйн эргэлтэнд хэрхэн ямар хэмжээгээр оруулах, яаж хадгалан хамгаалах асуудал гол байр эзэлдэг. Гол мөрөн, нуурын дүрс зүйн элемент, булаг шандын ундаргаас хамааруулан ус хамгаалах бүс ба аж ахуйн үйл ажиллагааг хориглох бүсийн өргөнийг тогтоосныг дараах хүснэгтүүдэд үзүүлэв.

Хүснэгт №6.11. Гол горхины эргийн хамгаалалтын бүсийн хэмжээ

№	Сумдын нэр	Гол горхины нийт талбай /га-аар/	Гол горхигны эх газрыг хамгаалах талбай	
			Хувиар /%/	/ га-аар /
1	Баяндалай	42.0	16.87	66.68
2	Баян-Овоо	10.0	4.02	15.88
3	Булган	5.0	2.01	7.94
4	Гурвантэс	-	-	-
5	Даланзадгад	22.0	8.84	34.93
6	Мандал-Овоо	-	-	-
7	Манлай	-	-	-
8	Номгон	23.0	9.24	36.51
9	Ноён	-	-	-
10	Сэврэй	-	-	-
11	Ханбогд	41.0	16.47	65.09
12	Ханхонгор	-	-	-
13	Хүрмэн	8	3.21	12.70
14	Цогт-Овоо	-	-	-
15	Цогтцэций	98.0	39.36	155.58
Дүн		249	100	395.30

Хүснэгт №6.12. Нуур цөөрөм бүхий газрын хамгаалах зурвасын хэмжээ

№	Сумдын нэр	Нуур цөөрөм бүхий бүхий газрын нийт талбай /га-аар/	Нуур цөөрөм бүхий бүхий газрын хамгаалах талбай	
			хувиар	га-аар

1	Баяндалай	727.0	5.02	565.54
2	Баян-Овоо	103.0	0.71	80.13
3	Булган	351.0	2.42	273.05
4	Гурвантэс	33.0	0.23	25.67
5	Даланзадгад	71.0	0.49	55.23
6	Мандал-Овоо	7818.0	53.95	6081.74
7	Манлай	2121.0	14.64	1649.96
8	Номгон	320.0	2.21	248.93
9	Ноён	32	0.22	24.89
10	Сэврэй	-	-	-
11	Ханбогд	732.0	5.05	569.43
12	Ханхонгор	-	-	-
13	Хүрмэн	750	5.18	583.44
14	Цогт-Овоо	536	3.70	416.96
15	Цогтцэций	896.0	6.18	697.01
Дүн		14490	100	11272

Хүснэгт №6.13. Булаг, рашаан бүхий газрын хамгаалах зурвасын хэмжээ

№	Сумдын нэр	булаг, рашаан бүхий газрын нийт талбай /га-аар/	Худаг, булаг, рашаан бүхий газрыг хамгаалах талбай	
			хувиар	га-аар
1	Баяндалай	314.5	28.07	5,979.64
2	Баян-Овоо			
3	Булган	76.0	6.78	1,445.00
4	Гурвантэс	152.0	13.57	2,890.00
5	Даланзадгад	52.0	4.64	988.68
6	Мандал-Овоо	171.0	15.26	3,251.25
7	Манлай	50.0	4.46	950.66
8	Номгон	90.0	8.03	1,711.18
9	Ноён	4	0.36	76.05
10	Сэврэй	17.000	1.52	323.22
11	Ханбогд	34.0	3.03	646.45
12	Ханхонгор			
13	Хүрмэн	132	11.78	2,509.74
14	Цогт-Овоо	20	1.78	380.26
15	Цогтцэций	8.0	0.71	152.11
Дүн		1120,5	100	21304,25

6.2.4. Усан сан бүхий газрыг хамгаалах, нөхөн сэргээх

Усны ай сав, усан хагалбарын доторх газар нутгаас угаагдсан туугдас нь биогеохимийн элементүүд усны хөвөө газарт тогтох ба зарим хэсэг уст цэгүүдэд орж улмаар усны болон усны хөвөө газрын биологийн төрөл зүйлсийн хүнс тэжээл, амьдрах орчинг баяжуулж, ус сэлгэх явцад найрлага төрөл тоо хэмжээ нь зохицуулагдаж байдаг. Усны хөвөө газар нь зэрлэг ан амьтан, мал сүрэг усанд орох сэрүүцэх үедээ түр саатан тогтох нутаг болдог. Тэрчлэн бэлчээрийн мал аж ахуйн нөхцөл дулааны улирлын нутгийн гол цөм нь болдог онцлогтой. Усны хөвөө газрын ашиглалтын хэлбэр, ашиглалтын горим, ялангуяа ургамалжилт нь нуур тойром, гол горхины усны урсгал болон ус сэлгэх чадавх усны чанар найрлагад нөлөөлдөг бол усны урсгал, ус сэлгэх чадавх хэлбэр маяг нь усны хөвөө газрын биологийн төрөл зүйлийн нэр төрөл, тоо хэмжээ ялангуяа ургамлын бүрэлдэхүүн, ургамлан нөмрөгийн хэв шинж бүрэлдэхүүн чанар зэрэгт нөлөөлдөг.

Усалгааны эх үүсвэрт гадаргуугийн усыг өргөн ашиглаж байна. Гадаргын ус нутаг дэвсгэртээ харилцан адилгүй тархах тул зарим усны эх үүсвэрийн нөөц нь усалгаанд хүрэлцэхгүй тохиолдол нилээд тохиолдоно. Иймд усан сан, цөөрөм байгуулж, усыг хуримтлуулан ашиглах нь усны нөөцийг нэмэгдүүлэн усалгааны хэрэгцээг найдвартай хангах үндэс нь болно.

Манай орны голуудын урсацын ихэнх нь хур борооны уснаас бүрддэг учраас зуны үерийн ус болон хаврын шар усны үерийн усыг хуримтлуулан усалгаанд ашиглахад голлон анхаарвал зохино.

- Жижиг гол горхийн урсацад тохируулга хийж хэрэглээний усыг хуримтлуулах
- Хуучин ашиглаж байсан усан сан, цөөрмийг сэргээх
- Хаврын шар ус, зуны борооны ус хуримтлуулах сан, цөөрөм байгуулах
- Баян бүрдүүдийг сэргээх
- Гол, горхийн хөндийн мод, бут, сөөг, хөрс, ургамлын бүрхэвчийг хамгаалах, нөхөн сэргээх
- Усалгаанд ашигласан илүүдэл усыг эргүүлэн ашиглах
- Усны эх үүсвэрийг бохирдлоос хамгаалах зэрэг болно.

Усны эх үүсвэрээс усыг эмх замбараагүй, их хэмжээгээр авч ашигласнаар усны түвшин буурах, горим нь алдагдах, улмаар нөөц нь хомсдох, бүр ширгэж алга болох зэрэг нөлөөллүүд гарах магадлалтай. Мөн тухайн орон нутгийн гол, горхи, нуурын загас, шувуу, усны амьтан ургамлын төрөл зүйл хорогдоход хүрдэг. Иймд усыг авахдаа орчны экологийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулахгүйгээр батлагдсан хэм хэмжээг /урсацын 5-10%/ баримтлах шаардлагатай.

Усны сан бүхий газрыг хамгаалах нөхөн сэргээх чиглэлээр сумдаас доорхи саналууд ирсэн бөгөөд шаардагдах төсөв хөрөнгийг хүснэгт 6.11-т үзүүлэв.

Хүснэгт №6.14. Өмнөговь аймгийн хамгаалалтанд авах шаардлагатай булгийн судалгаа, шаардагдах хөрөнгө оруулалт

№	Сумдын нэр	Нийт булаг	Булаг эх хамгаалах			Шаардагдах зардал /сая.төг/
			2015-2020	2021-2025	2026-2030	
1	Баяндалай	102	6	7	7	100
2	Баян-Овоо	17	-	7	6	65
3	Булган	17	-	3	7	50
4	Гурвантэс	39	2	10	10	110
5	Даланзадгад	2	-	2	-	10
6	Мандал-Овоо	7	-	2	5	35
7	Манлай	4	2	2	-	20
8	Номгон	72	-	8	10	90
9	Ноён	23	2	6	8	80
10	Сэврэй	5	1	2	2	25
11	Ханбогд	22	3	9	5	85
12	Ханхонгор	30	-	7	6	65
13	Хүрмэн	50	-	8	8	80
14	Цогт-Овоо	8	8	-	-	40
15	Цогтцэций	4	2	2	-	20
Дүн		405	26	75	74	875

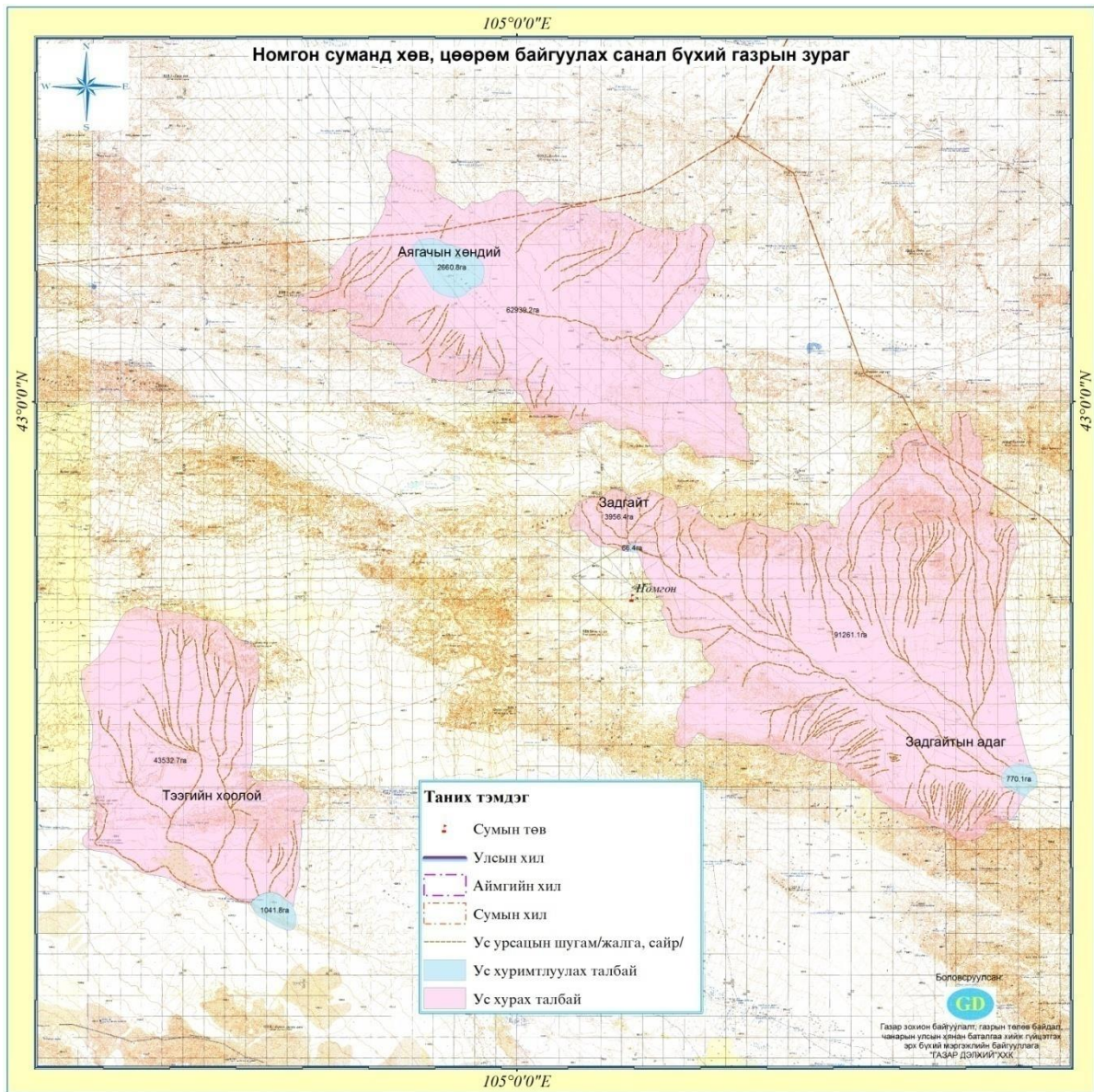
6.2.5. Ус хуримтлуулах хөв , цөөрөм байгуулах

Хөв цөөрөм байгуулаж хуурай газрыг усан толь болгон нэмэгдүүлэх нь усны сан бүхий газрын зохистой ашиглалт, хамгаалалтад чухал арга хэмжээ бөгөөд хээрийн судалгааны үе шатанд энэ чиглэлээр сумдаас доорхи саналууд гарсан байна.

Хөв цөөрөм байгуулах санал бүхий газруудад нарийвчилсан судалгаа хийж, техникийн нөхцөлийг тодорхойлсны үндсэн дээр нэмэлтээр төлөвлөлтөд тусгах боломжтой.

Хүснэгт №6.15. Хөв цөөрөм байгуулах санал бүхий газруудад хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

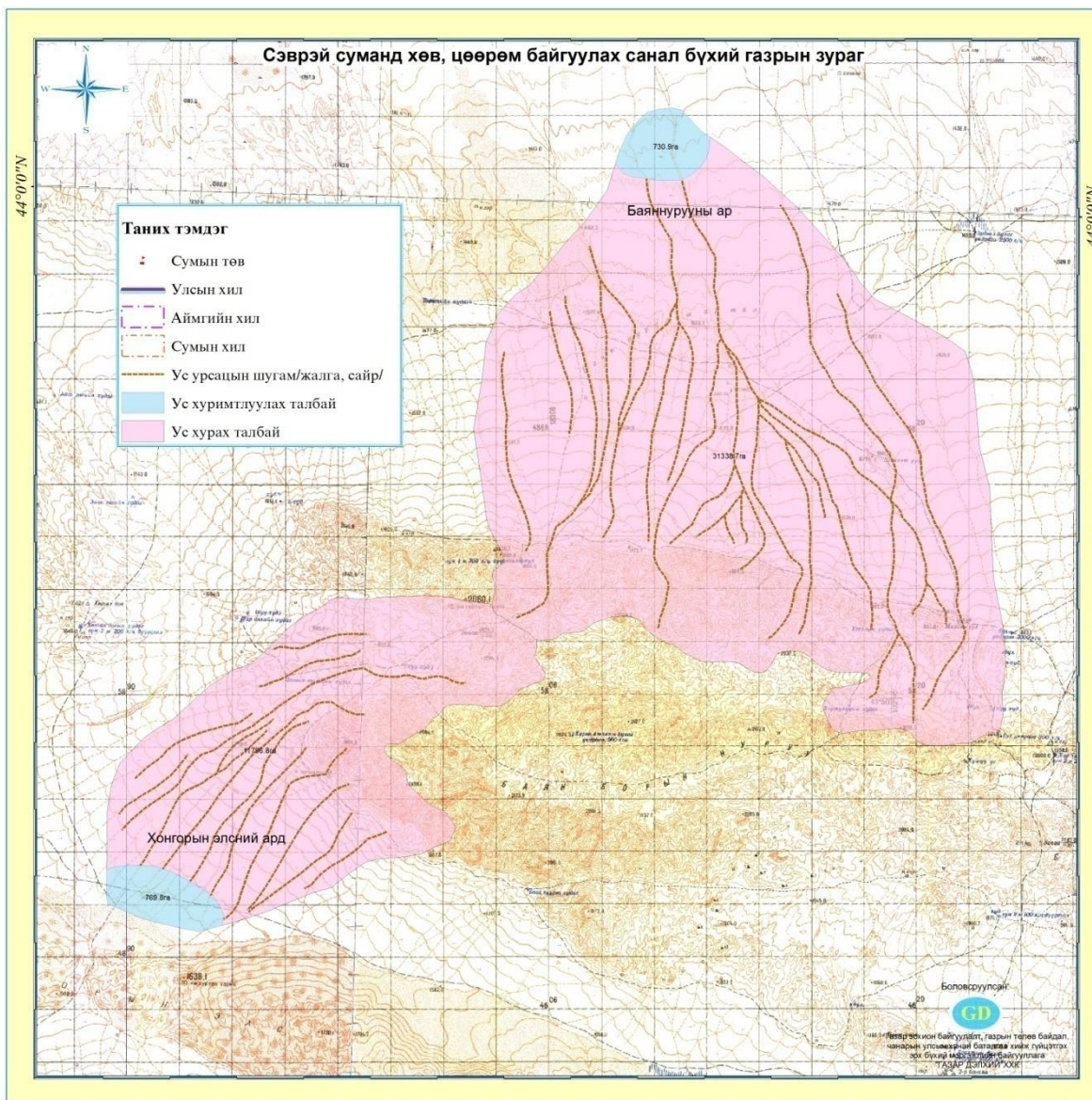
дд	Сумдын нэр	Байршил	Зориулалт	Он	Шаардагдах арга хэмжээ
1	Номгон	Аягчийн хөндий орчим	ЭМАА хөгжүүлэх. Газар тариалан	2015-2021	Зураг төсөл боловсруулах, нарийвчилсан судалгаа хийх, барьж байгуулах
		Хөрхийн ар хоолой орчимд			
		Задгайтын адаг			
		Тээгийн хоолой орчимд			
2	Сэврэй	Хонгорын элсний ард орчимд	Бэлчээр усжуулалт		
Баянхайрханы араар					
3	Булган	Нүцгэн хөөвөр булагтай орчимд	Бэлчээр усжуулалт, газар тариалан		
Хавцгайт					
4	Ханхонгор	Оройн нуур			
5	Мандал-Овоо	Тахийн тал			
6	Ханбогд	Дэрсэн хөв			

Зураг №6.3. Номгон суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын зураг

Хүснэгт №6.16. Номгон суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын ус хурах талбайн тооцоо

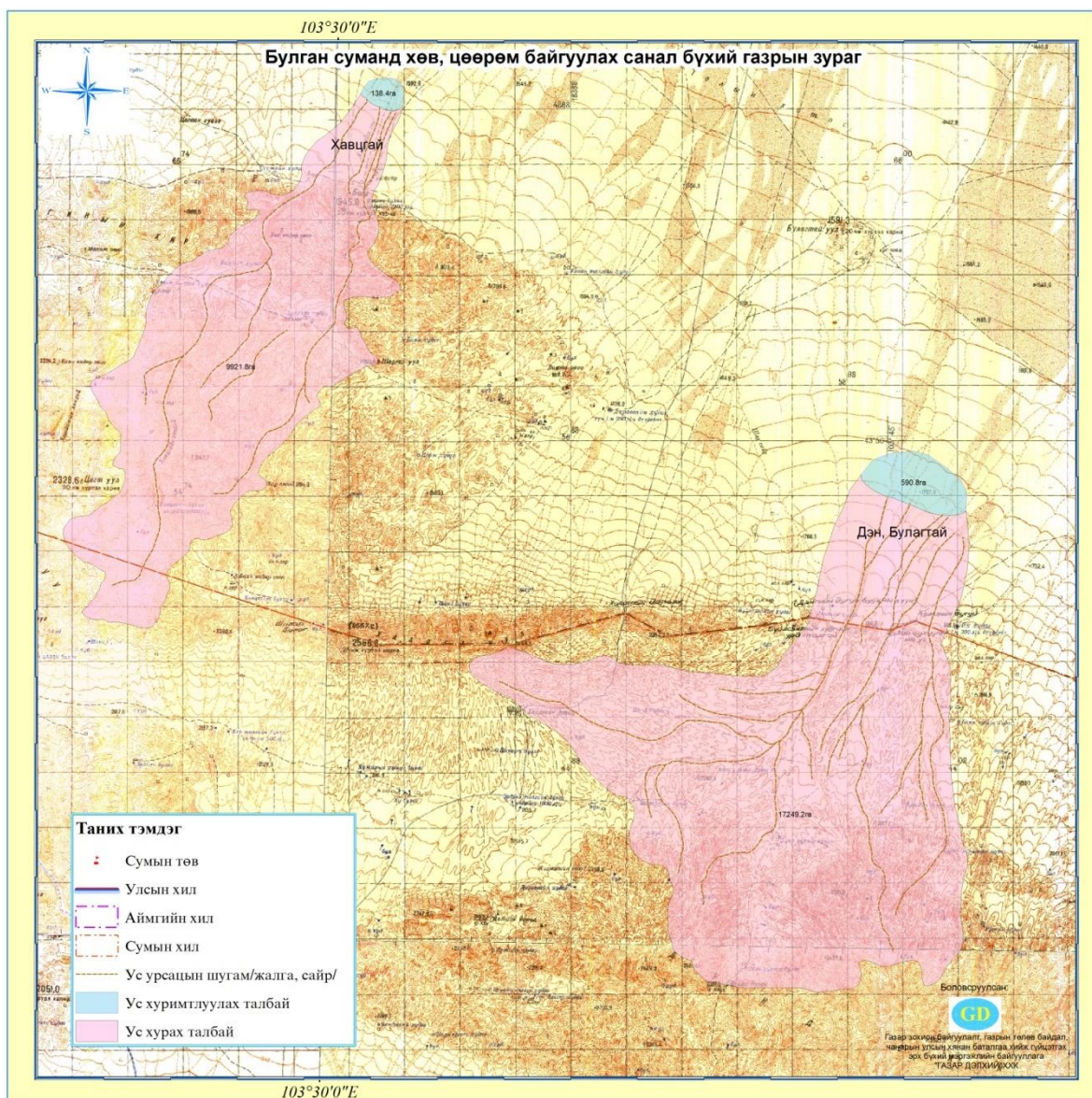
Байршил	Ус хурах талбай	Ус хураах талбай
Аягчийн хөндий орчим	62939,2	2660,8
Хөрхийн ар хоолой орчимд	3956,4	66,4
Задгайтын адаг	91261,1	770,1
Тээгийн хоолой орчимд	43532,7	1041,8

Зураг№6.4. Сэврэй суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын зураг

Хүснэгт№6.17. Сэврэй суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын ус хурах талбайн тооцоо

Байршил	Ус хурах талбай	Ус хураах талбай
Хонгорын элсний ард орчимд	11796,8	769,8
Баянхайрханы араар	31338,7	730,9

Хүснэгт №6.5. Булган суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын зураг

Хүснэгт №6.18. Булган суманд хөв байгуулах санал бүхий газрын ус хурах талбайн тооцоо

Байршил	Ус хурах талбай	Ус хураах талбай
Нүцгэн хөөвөр булагтай орчимд	17249,2	590,8
Хавцгайт	9921,8	138,4

Хүснэгт №6.19. Өмнөговь аймгийн хөв байгуулах боломжит газрын судалгаа

№	Сумын нэр	Хөв байгуулах боломжтой газрын нэр	Төсөл боловсруулсан	Тайлбар
1.	Баяндалай	Дүнгэнээгийн ам		
		Нарангийн булаг		
		Сүүжийн булаг		
		Мэлхий худаг		
		Улаан эрэг		
2.	Номгон	Элгэн булаг		
		Толь булаг		
		Баян булаг	+	Хөв цөөрөмтэй
		Сүүж булаг		

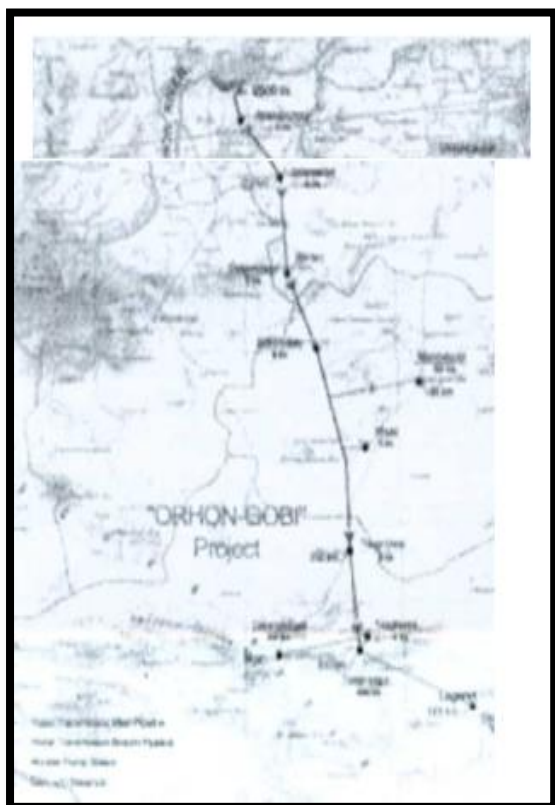
		Цатгалан булаг		
3.	Баян - Овоо	Долоон модны өрөмдмөл худаг		
		Зайрмагтай шар булаг		
		Хээрийн булаг		
4.	Ханхонгор	Хөдөөгийн хөв /СЗУ их улаан нуурт/		
		Бор хошууны хөв	+	
		Улаан эргийн цөөрөм	+	Хиймэл нуур
		Өвөр бууц	+	
		Харганы 3 хөв	+	
		Салаагийн хоолойн хөв		
		Бумбатын сайрын газар		
		Бага булаг		
		Харганы 3 цөөрөм		
5.	Булган	Их булаг /Бараадууз/ бага		
		Өлзийт		
		Бумбатын худаг		
		Дэнгийн худаг		
		Нарийн гол		
		Бунхантын булаг		
		Хавцгайт		
		Эхэнэ хөөвөрийн худаг		
6.	Ноён	Ар задгай		
		Баян булаг	+	

Говийн усны хэрэгцээг хангах талаархи санал

Архангайгаас эхлээд нэлээд аймгийн гол Орхонд цутгалтай. Мөн л Монгол орны хамгийн урт хийгээд томоохон талбайг хамардаг гол. Орхоны хөндий хавийн усны сүлжээний нягтшил нь нэлээд бага буюу 0.02 км/км² орчим байдаг байна. Голын урт 1123 км үргэлжилдэг бол ус хураах талбайн нийт хэмжээ нь 132 мянган ам км. "Орхон говь" төслийн хүрээнд 740 км урттай шугаман хоолойг Тавантолгой, Оюутолгой руу татаж, тэдгээрээс салаалуулан Мандалговь, Даланзадгадыг усаар хангах зорилготой. Ингэхдээ Орхон голоос секунд тутам 2500 литр усыг говийн бүс рүү дамжуулахаар төлөвлөөд байгаа.

Ер нь "Орхон говь" төслөөс гарах нийт усны 50 хувийг уурхай болон үйлдвэрийн хэрэгцээнд, 30 хувийг усалгаатай газар тариаланд, үлдсэн хэсгийг унд, мал аж ахуй болон байгаль орчны усны хэрэгцээнд ашиглахаар тусгасан. Усны төвийн тооцоолсноор, 2020 он гэхэд өмнөд говийн бүсийн усны хэрэгцээ секунд тутам 6000 литр болно гэж үзсэн байдаг. Улмаар нийт хэрэгцээний 400 литр/секундыг "Орхон говь" төслөөс, үлдсэн хэсгийг газрын доорх усаар хангана гэж төлөвлөжээ. Гэвч өнөөдрийн байдлаар говийн усны хэрэгцээ секундэд 10 мянган литр болж өсчихөөд байна. Томоохон уурхайнууд олборлолтоо эхлэх үед энэ тоо секунд тутам 20 мянган литр болж нэмэгдэх тооцоо бий. Тиймээс "Орхон говь" төслийг өнөөгийн шатанд судалж, Техник, эдийн засгийн үнэлгээ хийх, нийгэм, байгаль орчны хувьд хэрэгжүүлэх боломжтой эсэхийг тогтоож, зөв. буруу гэх олон янзын байр суурьт тодорхой хариулт өгөх шаардлагатай байгаа юм. Гэвч улс төрийн шийдвэр, холбогдох байгууллагуудын хойргошил, хөрөнгө мөнгө зэрэг шалтгаанаар төсл^йн үйл

ажиллагаа, судалгаа бараг зогсонги байдалд орчихоод байна. Уг нь төслүүдийг хөрөнгө мөнгөөр санхүүжүүлэх боломжтойгоо илэрхийлсэн хэд хэдэн компани, олон улсын байгууллага бий. Тухайлбал, Туул голын усыг дамжуулах байгууламжид оросууд, "Орхон говь" төсөлд туркууд хөрөнгө оруулах хүсэлтээ илэрхийлж байсан. Энэхүү төлөвлөлтийн арга хэмжээг аймгийн Газар зохион байгуулалтын Ерөнхий төлөвлөгөөний Усан сан бүхий газрын төлөвлөлтөнд нэмж тусгав.

Хүснэгт № 6.20. Ус хэрэглэгчийн судалгаа

№	Ус хэрэглэгч	Ус хэрэглээний тооцоо л/сек	Эндээс харахад	
			Гадаргын ус	Газар доорхи ус
Эрчим хүч уул уурхайн салбарт				
1	Оюу толгой	1260	360	900
2	Тавантолгой	951	486	465
	Дүн	2211	846	1386
Хотуудын усны хэрэглээнд				
3	Мандалговь	80	50	30
4	Даланзадгад	100	60	40
5	Сумын төвүүдэд	80	40	40
	Дүн	360	150	110
Ходоо аж ахуй, Байгаль орчинд				
6	Бэлчээрийн мал усалгаа	160	50	110
7	Газар тариалангийн усалгаа	1500	1300	200
8	Хүрээлэн буй орчин	209	34	175
	Дүн	1889	1384	485
9	Бусад	240	120	120
	Нийт дүн	4680	2500	2180

ДОЛООДУГААР БҮЛЭГ. ТУСГАЙ ХЭРЭГЦЭЭНИЙ ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ**7.1. Тусгай хэрэгцээний газрын өнөөгийн байдал**

2013 оны жилийн эцсийн байдлаар улсын тусгай хэрэгцээний газар тус аймгийн хэмжээнд 3979.8мян.га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 24,06%-г эзлэж байгаа ба үүнээс 3491,4мян.га нь улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг байна./ГНС-н 2013 оны тайлангаас/

Тус аймагт улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай, аймаг дундын отрын бэлчээр, чөлөөт бүсийн газар, газрын тосны бүтээгдэхүүн хуваах гэрээт талбай, гадаад улсын дипломат төлөөлөгч, консулын газар ГНС-н ангилалд байхгүй байна.

Хүснэгт №7.1. Улсын тусгай хэрэгцээний газрын бүтэц

Бүгд	Улсын тусгай хэрэгцээний газар												
	Үүнээс												чөлөөт бүс
	Улсын тусгай хамгаалалттай газар, бүгд	Үүнээс				Үүнээс							
	Дархан цаазат газар	Байгалийн цогцолборг газар	Байгалийн нөөц газар	Дурсгалт газар	Улсын хилийн зурвас газар	Улсыг баглан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар	гадаад улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газар	шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай	аймаг дундын отрын бэлчээрийн газар	улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай	бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хайгуулын зориулалтаар ашиглах газрын тосны гэрээт талбай		
261461.10	246956.0		246956.0		14500.0			5.1					
429593.1	395989.0	395989.0			33600.0			4.1					
193548.300	147744.0		147744.0					45804.3					
1121710.300	1028501.0		1028501.0		93000.0	5.0		204.3					
5032.900	0.0					5028.2		4.7					
5.100	0.0							5.1					
27705.300	27701.0			27701.0				4.3					
844490.300	753276.0	753276.0			91000.0	10.0		204.3					
47004.100	0.0				47000			4.1					
664533.300	664529.20		664529.200					4.100					
201666.30	142662.0	142662.0			59000.0			4.3					
112816.780	71890.0		71890.0			40925.0		1.78					
70287.800	12120.0		12120		58000	2.5		165.30					
4.55	0.00							4.55					
4.1	0.0							4.1					
3979863.33	3491368.20	1291927.00	2171740.20	27701.0	0.0	396100.0	45970.70	0.00	46424.43	0.0	0.0	0.0	0.0

7.2. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт

Нэн ховор болон ховордсон ан амьтаныг хамгаалах, байгалийн өвөрмөц, унаган тогтоцыг хамгаалан, хадгалж хойч үедээ өвлүүлэн үлдээхэд тусгай хамгаалалттай газар

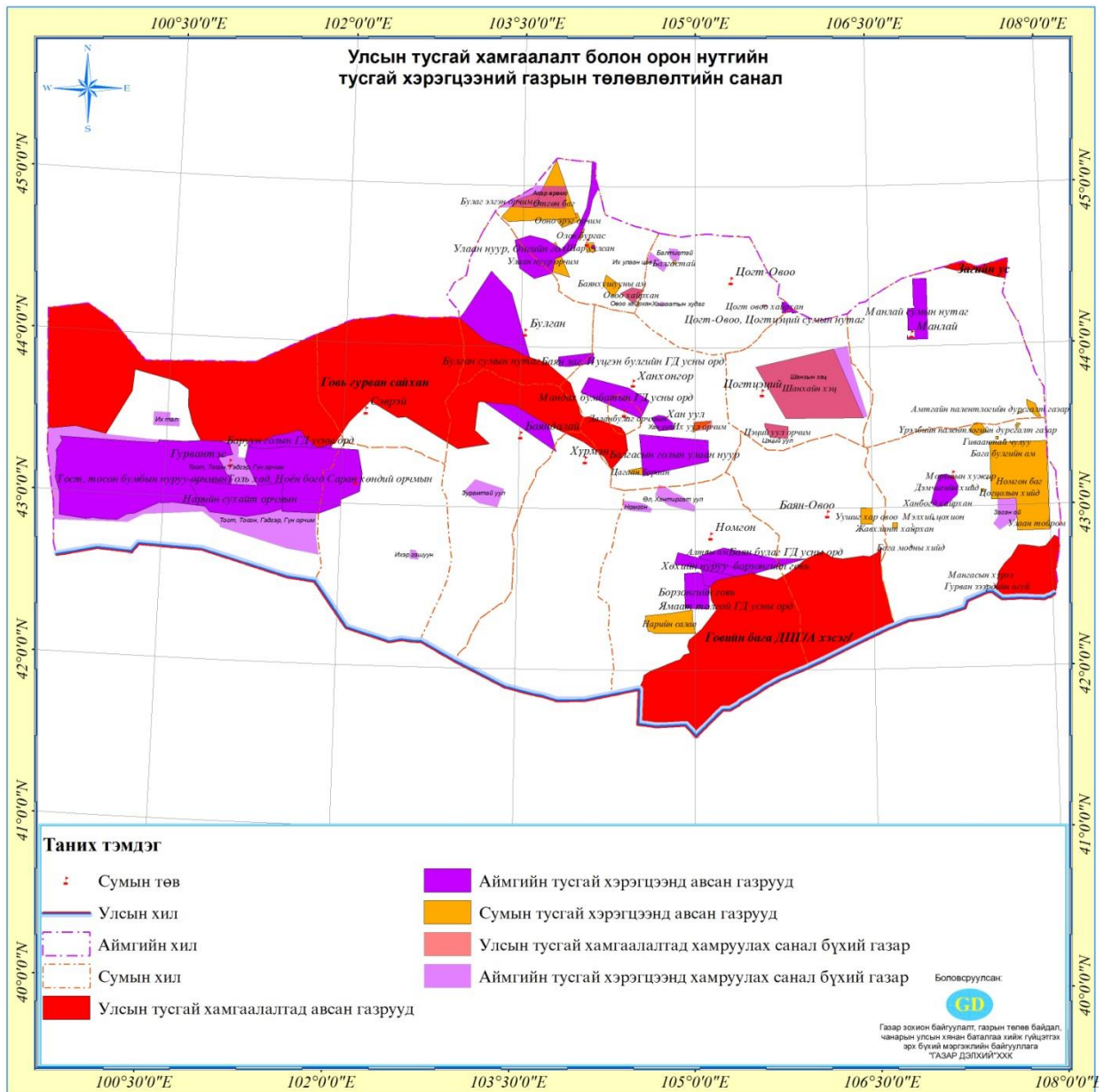
нутгийн сүлжээ ихээхэн үүрэг гүйцэтгэх бөгөөд монгол улсын хувьд нийт нутаг дэвгэрийн 30%-ийг улсын тусгай хамгаалалтад авах зорилт тавьсан байгаа билээ. Тус аймгийн хувьд улсын тусгай хэрэгцээний газрыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд доорхи газруудыг 2023 он хүртэлх хугацаанд хамгаалалтад авахаар төлөвлөсөн байна.

Хүснэгт №7.2. 2013-2023 онуудад улсын тусгай хамгаалалтад авах шаардлагатай, ээслогийн чухал ач холбогдолтой газруудын жагсаалт /санал/

№	Газрын нэр	Үндэслэл, ангилал	2003 оны төлөвлөгөөнд тусгагдсан байсан эсэх	БОНХ-н яамны төлөвлө-гөөнд орсон эсэх
1	Тост, Тосон Бумбын нуруу	Улсын хамгаалалтад		
2	Тооройн шанд	Улсын хамгаалалтад		
3	Ноён Богд-Хүрэн ханын чулуу	БНГ	Тусгагдсан	БНГ 160мян.га
4	Зайрмагтай	Газрын доорхи гүний цэнгэг усны нөөц /БНГ/		БНГ 200мян.га
5	Балгасын улаан нуур	Газрын доорхи гүний цэнгэг усны нөөц /БНГ/		БНГ 200мян.га
6	Их Аргалант	БНГ	Тусгагдсан	
7	Гурван бамбуу	ДГ	Тусгагдсан	ДГ 380мян.га
8	Зөөлөн уул	БНГ	Тусгагдсан	
9	Номгон уул	БНГ	Тусгагдсан	
10	Борзонгийн говь	ГБДЦГ-ын "А" хэсгийн өргөтгөл	Тусгагдсан	БНГ 400мян.га
11	Халзан хайрхан	БНГ		
12	Нүцгэн худаг	БНГ		
13	Халзан	БНГ		
14	Сайн тооройн улаан уул	Улсын хамгаалалтад		
15	Дэрсэн ус, Хаяа худаг	ГБДЦГ-ы өргөтгөл		
16	Зурамтай уул Бүгийн хоолой	Улсын хамгаалалтад		
17	Их Шанхын нуруу	Улсын хамгаалалтад		
18	Дайчин заг, Умдайн голын адаг	Улсын хамгаалалтад		

Харин хээрийн судалгааны явцад сумдаас ирсэн саналыг нэггэн үзэхэд Ханхонгор сум Хан уул/одоогоор аймгийн ТХ-д бүртгэгдсэн/, Их уул/ одоогоор сумын ТХ-д бүртгэгдсэн/ гэсэн газруудыг улсын тусгай хамгаалалтад авах нь зүйтэй гэсэн санал өгсөн.

Мөн 8-н сумын 16-н газрыг аймгийн тусгай хэрэгцээнд авч хамгаалах саналыг өгсөн байна.

Зураг №7.1. Улсын болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газарт хамруулах санал бүхий газруудын байршил

Хүснэгт№7.3. Улсын тусгай хамгаалалт болон, аймаг, сумын тусгай хэрэгцээний газарт шинээр хамруулан хамгаалахаар санал өгсөн нутгийн газрын нэгдмэл сангийн бүтэц, тусгай хамгаалалтад авах үндэслэл

Улсын тусгай хамгаалалтад шинээр хамруулах санал бүхий нутгийн ГНС-н ангилал												
Газрын нэр	Сумын нэр	Одоогийн статус	Бэлчээр	Өвөл-жөө хаваржааны газар	ХАА-н бусад ангиллын газар	Хот тосгон, бусад суурины газар	Зам, шугам сүлжээний газар	Гол, мөрөн	Булаг шанд	Нуур цөөрөм тойром	Ойн сан бүхий газар	Дүн
Хан уул	Ханхонгор	Аймгийн ТХ	11329.7	5.5	1.6		4.3					11341.1
Их уул	Ханхонгор	Сумын ТХ	7393.4	0.8	2.3		51.2					7447.8
			18723.1	6.2	3.9	0.0	55.5	0.0	0.0	0.0	0.0	18788.8
Аймгийн тусгай шинээр хэрэгцээнд хамруулах санал бүхий нутгийн ГНС-н ангилал												
Зурамтай уул	Баяндалай	Шинээр	27384.8	18.0	4002.1			5.5			442.7	31853.1
Их тал	Гурвантэс	Шинээр	7124.1	8.2	2.5		113.8		1.6		7060.3	14310.6
Тост, Тосон, Гэдгэр, Гүн орчим	Гурвантэс	Шинээр	38234.2	33.8	5.6	456.5	522.8		0.8			39253.7
Тост, Тосон, Гэдгэр, Гүн орчим	Гурвантэс	Шинээр	219850.5	11.0	704.5	3.3	527.5	20.8	0.8		17798.5	238916.9
Заган ой	Ханбогд	Шинээр	9125.0	5.5	7.0		73.3			2.2	15367.0	24580.0
Ахар өрөмс	Мандал-Овоо	Сумын ТХ	50920.3	13.0	7.4				0.8	9.9	188.6	51139.9
Овоо хайрхан	Мандал-Овоо	Сумын ТХ	8971.4	3.5	1.4					1.0		8977.3
Өл, Хантиргат уул	Номгон	Шинээр	22895.1	31.9	3.9		32.3					22963.3
Номгон	Номгон	Шинээр	10575.6	13.2	1.8							10590.6
Ихэр гашуун	Ноён	Шинээр	3104.1	2.3							310.6	3417.0
Балтистай	Цогт-Овоо	Шинээр	5064.1	0.8			47.0			99.2		5211.1
Хашаатын худаг	Цогт-Овоо	Шинээр	771.7	0.8	0.8		13.2					786.5
Их улаан цав	Цогт-Овоо	Шинээр	7761.4	0.8	0.6					10.4	0.5	7773.7
Цогт овоо	Цогт-Овоо	Сумын ТХ	393.6									393.6
Цэций уул	Цогтцэций	Сумын ТХ	12866.5	8.7	3.9		34.9					12914.0
Шанхын хэц	Цогтцэций	Сумын ТХ	213938.5	117.1	769.5	50879.7	240.0	148.9	2.3	46.8		266142.8
			638980.8	268.5	5511.2	51339.4	1604.9	175.3	6.2	169.5	41168.2	739224.1

Тусгай хамгаалалтанд шинээр хамруулан хамгаалахаар эрдэмтдийн санал болгож буй газар

Хүснэгт №7.4 Хамгаалах шаардлагатай буюу экологийн хувьд чухал ач холбогдолтой газар нутгийн оноосон нэр, эзлэх талбай, хилийн цэсийн урт, байршил.

ID	Газрын нэр	Талбай (га)	Периметр (км)	Байршил (Аймаг)
1	Говийн бага ДЦГ "Б"--ийн өргөтгөл	1216743.9	789.2	Дорноговь, Өмнөговь
2	Төлөгийн тал	229114.8	199.3	Өмнөговь
3	Говийн бага ДЦГ "А"-ын өргөтгөл	303112.9	520.1	Өмнөговь
4	Дөшийн тойром	119724.5	136.7	Өмнөговь
5	Баянгол	28837.5	68.1	Өмнөговь
6	Тостын нуруу	693257.5	378.8	Өмнөговь
7	Цагаан толгойн тал	17494.1	50.4	Өмнөговь
8	Говь гурван сайханы БЦГ-ын Өргөтгөл	24821.3	65.2	Өмнөговь
9	Хөхөлзөхийн сархиа	13955.0	47.2	Өмнөговь
10	Сэвхүүлийн хөндий	11319.7	41.3	Дорноговь, Өмнөговь
11	ДҮН	2658381	2296.3	

Хүснэгт №7.5. Судлаачдын тогтоосон хамгаалах шаардлагатай буюу экологийн хувьд чухал ач холбогдолтой газар нутгийн байршил, оноосон нэр, эзлэх талбай, хилийн цэсийн урт, байршил.

ID	Газрын нэр	Талбай (га)	Периметр (км)	Аймгийн нэр
1	Галбын говь	686716.5	427.6	Өмнөговь
2	Загийн тойром	833125.0	442.0	Өмнөговь
3	Бүгийн хоолой - Таван сухайн хөндий	984084.4	520.1	Өмнөговь
4	ДҮН	2503926	1389.7	

Хүснэгт №7.6. Хамгаалах шаардлагатай буюу экологийн хувьд чухал ач холбогдолтой газар нутгийн тусгай хамгаалалтад авах үндэслэл

№	Газрын нэр	Засаг захиргааны нэгж	Хамгаалалтанд авах үндэслэл	Уул уурхайн лиценз олгогдсон эсэх
1	Говийн бага ДЦГ "Б"--ийн өргөтгөл	Ханбогд, Манлай	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /Мануул, цоохондой, чоно, аргаль, хулан, аргаль, хулан, хар сүүлт зээрхар сүүлт зээр, цоохондой, өөхөн-сүүлт атигдаахай/	Одоогоор үйл ажиллагаа явуулж байгаа 3газар байна./Элстэй, Шар хүрээ, Хараат уул, нийт 4.5км2/ Харин хайгуулын талбай нийт 6541.07км2 байна.
2	Төлөгийн тал	Ханбогд, Манлай	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /Аргаль, хулан, хар сүүлт зээр, өөхөн-сүүлт атигдаахай, таван-хуруут атигдаахай, мануул, чоно, аргаль, хулан/	Байхгүй
3	Говийн бага ДЦГ "А"-ын өргөтгөл	Ханбогд, Баян-Овоо, Номгон	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /мануул, цоохондой, чоно, аргаль, хулан, аргаль, хулан, хар сүүлт зээр, цоохондой, өөхөн-сүүлт атигдаахай /	Одоогоор уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулаагүй. Харин хайгуулын эрхтэй 11 газар байна.
4	Дөшийн тойром	Хүрмэн, Баяндалай	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /аргаль, янгир, хар сүүлт зээр, цоохондой,	Одоогоор уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулаагүй. Харин

			өөхөн-сүүлт атигдаахай, эрэн хүрэн, чоно, цоохондой, мануул, хулан, үнэг, хярс/	хайгуулын эрхтэй 3 газар байна.
5	Баянгол	Ханхонгор	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /мануул, чоно, хар сүүлт зээр, өөхөн-сүүлт атигдаахай, таван-хуруут атигдаахай/	Одоогоор уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулаагүй. Харин хайгуулын эрхтэй 2 газар байна.
6	Тостын нуруу	Гурвантэс	Тус нутагт Монгол оронд төдийгүй дэлхийд ховордож улаан дансанд орсон ирвэсийн өндөр нягтшилтай идээшин амьдардаг цөөн нутгийн нэг тул зайлшгүй хамгаалалтанд авах шаардлагатай байна. /ирвэс, аргаль, янгир, жижиг мэрэгчид, мах идэшт амьтад/	Одоогоор үйл ажиллагаа явуулж байгаа 1 газар байна./ Гашуун толгой 373км2/ Харин хайгуулын эрхтэй 24 газар байна.
7	Цагаан толгойн тал	Ноён, Гурвантэс	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /хулан, хар сүүлт зээр, цоохондой, өөхөн-сүүлт атигдаахай, эрэн хүрэн, чоно, цоохондой, мануул, хулан, үнэг, хярс, соотон алагдаага/	Одоогоор уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулаагүй. Харин хайгуулын эрхтэй 1 газар байна.
8	Говь гурван сайханы БЦГ-ын Өргөтгөл	Ханхонгор	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /мануул, чоно, хар сүүлт зээр, өөхөн-сүүлт атигдаахай, таван-хуруут атигдаахай/	Одоогоор уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулаагүй. Харин хайгуулын эрхтэй 1 газар байна.
9	Хөхөлзөхийн сархиа	Гурвантэс	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /хулан, хар сүүлт зээр, цоохондой, өөхөн-сүүлт атигдаахай, эрэн хүрэн, чоно, цоохондой, мануул, шар үнэг, хярс, соотон алагдаага/	Байхгүй
10	Сэвхүүлийн хөндий	Манлай	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /мануул, чоно, хулан, хар сүүлт зээр, өөхөн-сүүлт атигдаахай/	Одоогоор уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулаагүй. Харин хайгуулын эрхтэй 1 газар байна.

Хүснэгт №7.7. Судлаачдын тогтоосон хамгаалах шаардлагатай буюу экологийн хувьд чухал ач холбогдолтой газар нутгийн тусгай хамгаалалтад авах үндэслэл

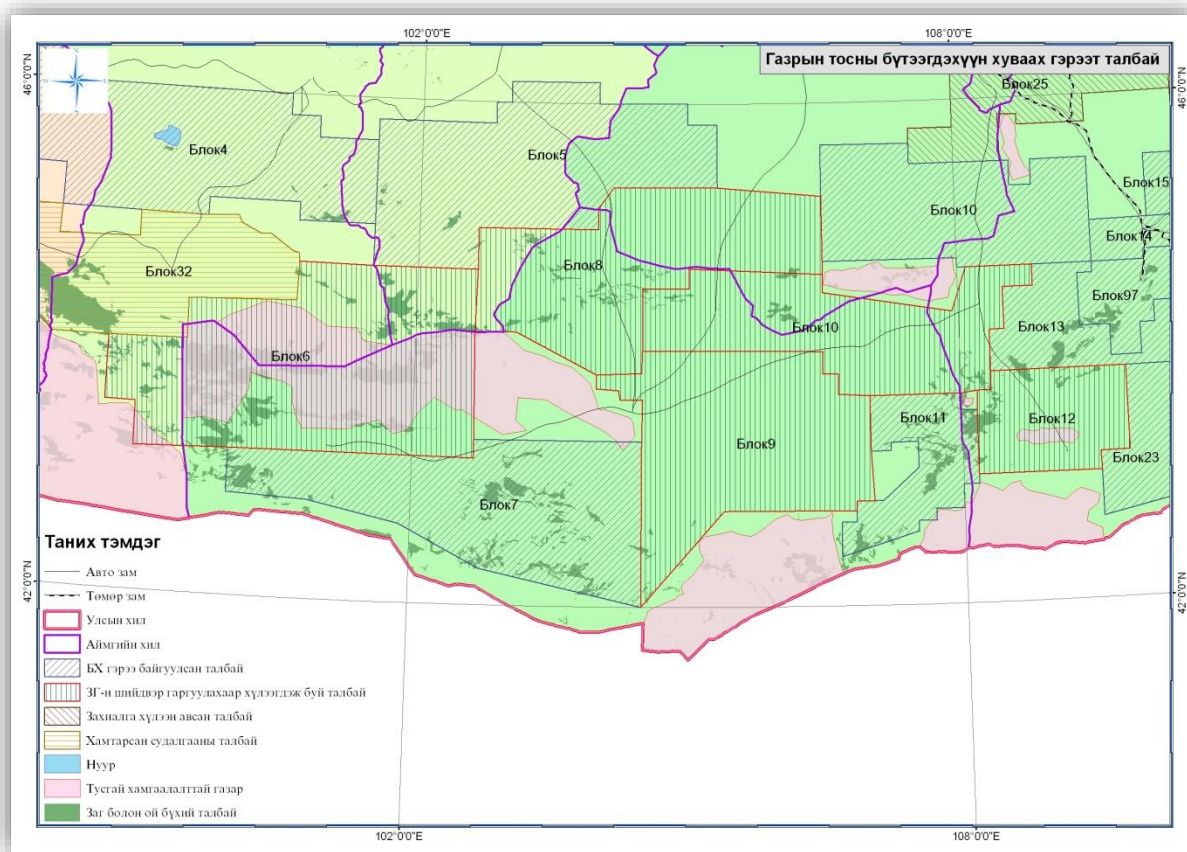
№	Газрын нэр	Засаг захиргааны нэгж	Хамгаалалтад авах үндэслэл	Уул уурхайн лиценз олгогдсон эсэх
1	Галбын говь	Ханбогд	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор мөн байгалийн үзэсгэлэнт /заган ойн тархац элбэг/ газар юм. Тус газраас эрт галавын амьтдын чулуужсан яс, чулуужсан мод зэрэг ховор үлдвэр үлдэц бүхий газар нутаг юм. Ховор амьтдаас: /аргаль, хулан, хар сүүлт зээр, цоохондой, өөхөн-сүүлт атигдаахай, мануул, чоно/	Одоогоор уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулаагүй. Харин хайгуулын эрхтэй 13 газар байна.
2	Загийн тойром	Номгон, Хүрмэн, Баяндалай	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /цагаан зээр, чоно, мануул, шар үнэг, хярс, аргаль, янгир, хулан, хар сүүлт зээр, цоохондой, өөхөн-сүүлт атигдаахай, эрэн хүрэн/	Одоогоор үйл ажиллагаа явуулж байгаа 1 газар байна./ Хар толгой-д/ Харин хайгуулын эрхтэй 15 газар байна.
3	Бүгийн хоолой - Таван сухайн хөндий	Номгон, Хүрмэн, Баяндалай	Ховор болон нэн ховор ан амьтдыг хамгаалах зорилгоор: /цагаан зээр, мануул, хулан, чоно, шар үнэг,	Одоогоор үйл ажиллагаа явуулж байгаа 8 газар байна. Харин хайгуулын эрхтэй 30 газар байна.

			хярс, аргаль, янгир, хулан, хар сүүлт зээр, цоохондой, өөхөн-сүүлт атигдахай, эрээн хүрнэ/	
--	--	--	--	--

7.3. Тусгай хэрэгцээний бусад газар

Тус аймгийн хувьд аймаг дундын отрын бүс нутаг болон улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай чөлөөт бүсийн газар, газрын тосны бүтээгдэхүүн хуваах гэрээт талбай, гадаадын төлөөлөгч, дипломат консулын газар зэрэг тусгай хэрэгцээний газрын ангилалд хамаарах газар байхгүй бөгөөд шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай 46424,43га, улсын хилийн зурвас газар 396100,0га, Улсын батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар 45970,7га тус тус эзлэж байна

Газрын тосны бүтээгдэхүүн хуваах гэрээт талбайн хувьд одоогоор ГНС-н ангилалд бүртгэгдээгүй боловч газрын тосны хэрэг эрхлэх газраас 6-н блокт хайгуулын зориулалтаар зөвшөөрөл олгосон байна.

Зураг№7.2. Газрын тосны бүтээгдэхүүн хуваах гэрээт талбайн байршил

Орон нутгийн ТХГ- нь аймгийн тусгай хэрэгцээний газартай давхацсан байдал олон тохиолдсон байна. Үүнийг нэг мөр авч үзэн давхцлыг арилгах шаардлагатай.

1. Ханхонгор сум “Цагаан бараан” сумын хамгаалттай газрын Зүүн хэсгээр Балгасын улаан нуурын АТХГ-тай 2200 га талбай давхацсан.
2. Мандал-Овоо сум “Өтгөн баг” сумын тусгай хамгаалалттай газар аймгийн хилээс гарсан тул нэг цэг нэмсэн. Ооно эрэг орчмын СТХГ-тай 3450 га, Булаг элгэн орчмын СТХГ-тай 10150 га талбай газар давхацсан.

3. Мандал-Овоо сум “Шар хулсан” сумын тусгай хамгаалалттай газар аймгийн ТХГазартай 504 га талбай давхацсан.
4. Мандал-Овоо сум “Улаан нуур” түүний цутгал Онгийн голын аймгийн ТХГазартай 26300 га талбай давхацсан.
5. Мандал-Овоо сум “Ооно эрэг” орчим Өтгөн багийн сумын ТХГазартай хойд хэсгээрээ 3450 га талбай давхацсан.
6. Мандал-Овоо сум “Булаг элгэн” орчим Өтгөн багийн сумын ТХГазартай хойд талаараа 10150 га талбай давхацсан.
7. Номгон сум “Хөрхий нуруу, Борзонгийн говь” Урд хэсгээрээ Говийн Бага "А" УТХГ-тай 5140 га, Баянбулаг 10750 га, Ямаат толгой 1030 га, Борзонгийн говийн хэсгийн газрын доорх цэнгэг усны ордын аймгийн ТХГазруудтай 3073 га талбай тус тус давхацсан
8. Булган сумын нутаг дэвсгэрийн Говь Гурван Сайхан УТХГазар дээгүүр дамсан ба 242124 га талбай давхацсан.
9. Мандал-Овоо сумын нутаг дэвсгэрт “Шар хулсан” сумын тусгай хамгаалалттай газартай 505 га талбай давхацсан.
10. Гурвантэс сум Нарийн сухайт орчим Тост, Бумбын нурууны аймгийн тусгай хамгаалалттай газартай баруун хэсгээрээ 36180 га талбай давхацсан.
11. Ханхонгор сум Балгасан голын Улаан нуур орчим Баруун урд хэсгээрээ Цагаан Бараан сумын ТХГазартай 2200 га талбай давхацсан.
12. Гурвантэс сум Тост, Тосон бумбын нуруу орчим Зүүн урд хэсгээрээ Нарийн сухайт орчмын аймгийн ТХГазартай 36180 га талбай давхацсан.
13. Гурвантэс сум Баруун голын хэсгийн газрын доорхи цэнгэг усны орд нь Хойд талаараа Говь Гурван Сайхан УТХГазартай 25300 га талбай давхацсан, "Баясах баг, Ноён сумын толь хад, Ноён богд Саран орчмын" аймгийн ТХГазартай урд хэсгээрээ 1740 га талбай давхацсан.
14. Номгон сум Баянбулгийн хэсгийн газрын доорхи цэнгэг усны орд нь Цэгүүд алдаатай, Говийн Бага "А" УТХГ-тай 480 га, Хөрхийн нуруу, Борзонгын говийн аймгийн ТХГазартай 3073 га давхацсан.
15. Номгон сум Борзонгийн говийн газрын доорхи цэнгэг усны орд нь Зүүн хойд хэсгээрээ Хөрхийн нуруу, Борзонгийн говийн аймгийн ТХГазартай 3073 га давхацсан.
16. Номгон сум Ямаат толгойн хэсгийн газрын доорхи цэнгэг усны орд нь Говийн Бага "А" УТХГазартай 10750 га давхацсан.

НАЙМДУГААР БҮЛЭГ. АЯЛАЛ, ЖУУЛЧЛАЛ, АМРАЛТ ЗУГААЛГЫН БҮС НУТГИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

8.1. Аялал жуулчлалын салбарын өнөөгийн байдал, нөөцийн үнэлгээ

8.1.1. Салбарын өнөөгийн байдал

1921 оны ардын хувьсгалаас хойш Монгол орны гадаад харилцаа улам өргөжин хөгжихийн зэрэгцээ Монгол орныг тэр дундаа говь нутгийг сонирхон үзэх хүсэлтэй социалист болон бусад орны төлөөлөгчид, амрагчид, анчид, жуулчдын тоо эрс нэмэгдсэн байна. Ийм үед тэдгээрийг хүлээн авч үйлчлэх зориулалттай жуулчдын гэр баазыг 1963 онд тус аймгийн Ханхонгор сумын нутагт анх байгуулсан түүхтэй.

Өмнөговь аймгийн хэмжээнд жилдээ 10000-15000 орчим жуулчин ирдэг гэсэн тоо байгаа боловч энэ нь зөвхөн төвлөрсөн жуулчдын баазуудаар дамжин үйлчлүүлсэн жуулчдын тоо юм. Үүнээс гадна хувиараа явж байгаа үүргэвчтэй гэгдэх жуулчдын тоог нэмбэл энэ тоо ихээхэн өсөх нь ойлгомжтой. Булган сумын нутаг Баянзагт 2009 оны 7сарын бнд нэвтрэх цэгийг тогтоож , мэдээллийн төвийг байгуулж ирсэн жуулчдын судалгааг гаргахад Франц 21%, Итали 18%- тай судалгаа гарсан. 7-р сарын 6-аас 9-р сарын 1 хүртэлх хугацаанд 2500 гаруй жуулчин ирсэн байна.

Өнөөгийн байдлаар монголын говь нь дэлхий дээрх хамгийн сүүлчийн унаган төрхөө харьцангуй хадгалан үлдсэн газар орон бөгөөд түүнд зохицон идээшлэн амьдардаг хар сүүлт, цагаан зээр, шилүүс, үнэг, хярс, туулай, дорго, цоохор ирвэс, мануул, суусар элбэгээс гадна хулан, аргаль, янгир, мазаалай, хавтгай зэрэг дэлхийд ховордсон ан амьтан хэдэн арваар сүрэглэн амьдрана. Аялал жуулчлалын салбарт ховор болон ховордсон ан амьтныг хамгаалах, судлах, ажиглах аялал нь шинэ, томоохон бүтээгдэхүүн болон хөгжих үндэс суурь болоод байгаа бөгөөд тус аймагт энэ тал дээр ихээхэн нөөц бололцоо байгаа билээ. Мөн Өмнөговь аймагт улсын хамгаалалтанд байх түүх, соёлын дурсгал 8, аймгийн хамгаалалтанд байх түүх, соёлын дурсгал 15, сумын “Түүх соёлын үл хөдлөх дурсгал 112 байдаг.

8.2. Аялал-рекреацын бүс нутгийн төлөвлөлт

8.2.1. Аялал-рекреацын чадавхын үнэлгээ, шинжилгээ

8.2.1.1. Нөхцөл байдлын шинжилгээ

Өмнөговь аймгийн аялал жуулчлалын өнөөгийн нөхцөл байдал болон аймгийн нутаг дэвсгэрт хийсэн судалгааны баримт мэдээлэлд тулгуурлан, SWOT шинжилгээний аргаар аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх давуу болон сул тал, таатай боломж болон эрсдэлийг авч үзсэнийг танилцуулъя.

Хүснэгт №8.1. Нөхцөл байдлын шинжилгээ

Давуу тал	Сул тал
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн байдал – олон улсын жуулчдын хувьд аялахад хамгийн тохиромжтой өргөн уудам нутаг, онгон зэрлэг байгальтай. ➤ Говь бренд –Монголын хэмжээнд Говь гэсэн бренд нэр нь 2 бөхт тэмээний аж ахуй, чанар 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Дэд бүтэц, зам тээврийн сүлжээ муу байгаа нь алслагдсан сумдад аялахаар очиход бэрхшээл ихтэй ➤ Экологийн хувьд эмзэг, байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг багасгаж, арилгах оновчтой төлөвлөлт байхгүй

<p>үзэмж сайтай тэмээний ноос, ямааны ноолууран бүтээгдэхүүн, зөвхөн говьд амьдардаг ховор шувууд ан амьтад нь гадаадын анчин жуулчдын сонирхлыг татдаг.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➢ Туршлага-гадаадын жуулчдыг хүлээн авч үйлчилж ирсэн Монголын анхны жуулчны үйлчилгээний байгууллага бий болсон газруудын нэг ➢ Дулааны улирал харьцангуй урт ➢ Түүх соёлын дурсгалт газар харьцангуй олон ➢ Нүүдлийн соёл иргэншил, ахуйг өнөөг хүртэл хадгалсан. ➢ Хилийн боомттой хамгийн ойр оршино. ➢ Монголын говийн үндэсний аялал жуулчлалын сүлжээнд хамрагдсан ➢ Палентологийн олдвор бүхий нөөц газруудтай. ➢ Дэлхийн энергийн төв байдаг 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Мэргэжлийн боловсон хүчин дутмаг ➢ Аялал жуулчлалын мэргэжилтэй ажилчид /хэлмэрч, тогооч, үйлчлэгч гэх мэт/ бэлтгэгдээгүй ➢ Аялал жуулчлалын улирал богино ➢ Ус зүйн сүлжээ маш муу. ➢ Үзмэр хоорондын зай хол ➢ Хүн ам цөөн ➢ Тур операторууд хоорондоо бараг ялгаагүй аяллын бүтээгдэхүүнийг санал болгодог ➢ Жуулчинд зориулсан бүтээгдэхүүний үнэ харьцангуй өндөр ➢ Жуулчны аюулгүй байдлыг хангах тал дээр тааруу
<p>Боломж</p>	<p>Аюул</p>
<ul style="list-style-type: none"> ➢ Монгол улс тэр дундаа Өмнөговь аймаг палеотологийн олдворт газраараа дэлхийд танигдах болсон нь манай улсыг зорин ирэх гадаадын жуулчдын тоо нэмэгдэхэд нөлөөлж байна ➢ Олон улсын хэмжээнд идэвхитэй болон тусгай сонирхолын аяллын хэлбэрүүд тухайлбал: явган болон морин аялал, малчин айлын ахуй амьдралын хэв маягтай танилцах, суралцах аялалд оролцогчдын тоо өсөн нэмэгдэж байгаа ➢ Байгаль орчинд эвсэг аяллыг нутгийн иргэдэд түшиглэн зохион байгуулж, тэднийг ажлын байр, орлогын эх үүсвэртэй болоход нь дэмжлэг үзүүлэх ➢ Уул уурхайн хөгжил нь аймгийн эдийн засгийн хөгжлийн чадавхийг сайжруулж зах зээлийн шинэ боломжуудыг бий болгож байна ➢ Даланзадгадад олон улсын нисэх онгоцны буудалтай болох нь олон улсын харилцаа, аялал жуулчлалын хөгжлийн шинэ бололцоог нээх боломжтой. ➢ Даланзадгадаас баруун зүүн төвийн бүсийн сумдуудад хүрч байгаа шилэн кабель, интернетийн үйлчилгээ, үүрэн телефоны үйлчилгээнүүд нь аялал жуулчлалын үйлчилгээг зохион байгуулах, үйлчлэх нөхцлийг эрс сайжруулж байна. ➢ Хил орчмын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой. ➢ Дотоодын аялал жуулчлалын зах зээл өсч байна. ➢ Шинэ бүтээгдэхүүн, аяллын шинэ төрлүүд болхтүүх соёлын болон шувуу ажиглах аяллын хөтөлбөрийг боловсруулах ➢ Төрийн болон хувийн хэвшлийн нягт хамтын ажиллагааг хөгжүүлснээр үйлчилгээг сайжруулах хөрөнгө оруулалтыг татах, зардлыг багасгах боломжтой. 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Буруу менежмент, хэт ачааллаас хамгаалалттай бүс нутаг, байгалийн нөөц, үзмэрүүд өртөж, сүйдэх ➢ Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй олон тооны гол горхи хатаж ширгээд байна. ➢ Аялал жуулчлалын үзмэрүүдэд хадгалалт хамгаалалт дутагдан элэгдэж муудан ач холбогдол нь буурах ➢ Хувиараа алт олборлогчид байгалийн унаган төрхийг хөндөх, байгаль орчины экологийн тэнцвэрийг алдагдуулах ➢ Уул уурхай нь аялал жуулчлалын салбарын хөгжилд шинэ бололцоог нээж байгаа төдийгүй төн тодорхой аюулыг дагуулж байна. ➢ Байгаль орчны доройтол. Элсэн цөлийн байгаль маш эмзэг байдаг тул аялал жуулчлалын үйл ажиллагааны буруу зохион байгуулалт, байгаль орчныг сүйтгэх, цаашид доройтолд хүргэх аюултай. Түүнчлэн зэрлэг амьтдын амьдрах орчин шахагдаж үргэж дүрвэх, хулгайн анд өртөх байдал үүссээр байна. ➢ Аймгийн хэмжээнд ашиглалтын лицензийг замбараагүй олгосноос тодорхой газруудад аялал жуулчлалын хөрөнгө оруулалтыг саатуулж байна. ➢ Хэрэв аялал жуулчлалын өрсөлдөх чадварыг сайжруулах ямарваа үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхгүй бол жуулчдын тоо буурах нь тодорхой

8.2.1.2. Аялал жуулчлалын үйлчилгээний хангамжийн үнэлгээ

Байрлуулах үйлчилгээ

Тус аймагт 22 жуулчны бааз, 11 зочид буудал, рашаан сувилал, амралтын газар үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Эндээс үзэхэд сувиллын газар, алжаал ядаргаагаа тайлах амралтын газар цөөн байна. Иймээс цаашид нэмэгдүүлэх тал дээр анхаарах нь зүйтэй байна.

а) Зочид буудал:

Одоогийн байдлаар Өмнөговь аймгийн хэмжээнд одоогийн байдлаар нийт 11 зочид буудал үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Нийт орны тоо 154, өрөөний тоо 72 байна. Зочид буудлуудын үнэ өртгийн хувьд дунджаар 14000 байна.

Хүснэгт №8.2. Зочид буудлын судалгаа

№	Зочид буудлын нэр	Аж ахуйн нэгжийн нэр	Байршил	Өрөөний тоо	Орны тоо	Үнэ, Тариф	Зэрэглэл
1.	Даланзадгад	“Мөнгөн буур”ХХК	ДЗ сумын 3-р баг	15	25	40 000	
2.	Говь гурван сайхан	“Монгол байгаль”ХХК	ДЗ сумын 3-р баг	5	15	10 000	
3.	Shun shine	“Өмнөд өвлөх урлахуй”ХХК	ДЗ сумын 3-р баг	11	14	20 000	
4.	Хэрлэн-1	“Арвижих говь”ХХК	ДЗ сумын 2-р баг	6	12	10 000	
5.	Хэрлэн-2	“Арвижих говь”ХХК	ДЗ сумын 1-р баг	4	12	15 000	
6.	Баян говь	“Ихэр баян говь”ХХК	ДЗ сумын 3-р баг	8	15	10 000	
7.	Оюут	“Баян-уул”ХХК	ДЗ сумын 2-р баг	8	15	10 000	
8.	Гурван оргих		ДЗ сумын 5-р баг	5	13	8 000	
9.	Тамир		ДЗ сумын 3-р баг	3	8	10 000	
10.	Өргөө		ДЗ сумын 1-р баг	4	12	10 000	
11.	Аянчин	“Фото сафари”ХХК	ДЗ сумын 2-р баг	3	13	10 000	

б). Жуулчны бааз:

Хүснэгт №8.3. Жуулчны баазуудын судалгаа

№	Харьяалал	Жуулчны баазын нэр	Аж ахуйн нэгжийн нэр	Байршил	Гэрийн тоо	Нийт орны тоо	Үнэ, Тариф	Зэрэглэл /цэцэг/
1	Өмнөговь	Жуулчин говь-1	“Жуулчин говь”ХК	УБ хотоос 600 км Даланзадгадаас баруун хойш 35 км,	50	150	40\$	
2	Өмнөговь	Нью төвшин	“Нью төвшин”ХХК	УБ хотоос 600 км ДЗ хотоос баруун хойш 37км	36	110	30\$	
3	Улаанбаатар хот	Говийн гурван тэмээ	“Говийн гурван тэмээ”ХХК	ДЗ хотоос 70 км Булган сумаас баруун урагш 23 км	48	84	80\$	2
4	Өмнөговь	Говь сайхан	“Монгол байгаль”ХХК	ДЗ-аас баруун зүгт 25 км	10	20	30\$	
5	Өмнөговь	Говь мираж	“Өнөр говь ХХК”	ДЗ-с баруун хойш 50 км	28	80	30\$	1
6	Өмнөговь	Жуулчин говь-2	“Жуулчин говь”ХК	ДЗ-аас 230 км “ЖГ-1”ЖБ-аас 195 км Хонгорын голоос хойш 1,5 км	30	80	40\$	
7	Улаанбаатар хот	Говийн анар	“Говийн анар”ХХК	Хонгорын голоос зүүн гийш 12 км Нью төвшин ЖБ-аас 160 км	15	40	30\$	
8	Өмнөговь	Баян заг	“Дал хуудас”ХХК	ДЗ-аас 100 км, Булган сумаас зүүн тийш 12 км	30	60	30\$	
9	Улаанбаатар хот	Гүег хаан	“Тал нутгийн	ДЗ-аас баруун тийш 35	16	32	30\$	

			хаад”ХХК	км, Жуулчин ханбогд ЖБ-аас зүүг тийш 3 км				
10	Өмнөговь	Сайжрах говь	“Дархан говь”ХХК	ДЗ-аас баруун хойш 16 км	20	60	30\$	
11	Өмнөговь	Дэлхийн энергийн төв	“Дэлхийн энергийн төв”ХХК	Ханбогд сумын төвөөс баруун тийш 6 км	10	40	30\$	
12	Өмнөговь	Говийн баян бүрд-1	“Төвшин шанхат”ХХК	ДЗ-аас 12 км	40	120	30\$	
13	Өмнөговь	Говийн баян бүрд-2	“Төвшин шанхат”ХХК	ДЗ-аас 996 км Булган сумаас 14 км	30	80	30\$	
14	Өмнөговь	Мазаалай	“Өмнийн говь”ХХК	ДЗ сумын төвийн зүүн хэсэгт	10	40	30\$	
15	Өмнөговь	Дүнгэнээ	“Вержелэнт”ХХК	ДЗ-аас 20 км, Жуулчин ханбогд ЖБ-аас зүүн урагш 10 км	14	28	30\$	
16	Өмнөговь	Монгол говь	“Говийн өгөөж”ХХК	Булган сумаас 12 км ДЗ-аас 96 км	40	100	35\$	2
17	Өмнөговь	Говь тур	“Шонхор говь”ХХК	ДЗ-аас 88 км, Булган сумаас 17 км	25	75	38\$	
18	Өмнөговь	Говь дисковери	“Говь дисковери”ХХК	ДЗ-аас баруун хойно 40 км	30	80	38\$	
19	Өмнөговь	Говь дисковери	“Говь дисковери”ХХК	ДЗ-аас 230 км Сэврэй сумаас 48 км	40	100	38\$	
20	Өмнөговь	Жуулчин ханбогд	“Жуулчин ханбогд”ХХК	ДЗ-аас баруун тийш 36 км Ёлын амнаас зүүн тийш 18 км	25	80	30\$	
21	Улаанбаатар	Говь дисковери	“Зосын хороог”ХХК	ДЗ-аас баруун хойно 23 км	20	60	40\$	
22	Улаанбаатар	Dream gobi	“Жамо трейвэл”ХХК	Булган сумаас Дал багийн хонгор толгой	20	38	80\$	

Дээрх хүснэгтээс харахад 50 гэртэй буюу хамгийн олон гэртэй жуулчны бааз нь “Жуулчин говь-1” байна. Харин хамгийн цөөн буюу 10 гэртэй 3-н бааз байгаа бөгөөд . ихэнх жуулчны баазууд нь 20-30 гэртэй байна. Аялал жуулчлал цаашид илүү хөгжих нь тодорхой байгаа өнөө үед жуулчны баазууд илүү өргөжин тэлж гэрийнхээ тоог нэмэхийн зэрэгцээ үйлчилгээгээ улам чанаржуулах нь зүйтэй. Мөн нийт 22 жуулчны бааз үйл ажиллагаагаа явуулж багаа тэдгээрээс 3 нь цэцгийн зэрэглэлтэй байна.

в). Амралт сувиллын газрууд:

Одоогийн байдлаар рашаан сувилал, амралтын газар 5 байна. Энэ нь харьцангуй бага үзүүлэлт юм. Хүчин чадал, үнэ өртгийн хувьд боломжийн байна. (Хүснэгт 8.4)

Хүснэгт №8.4. Амралт, сувиллын газрын судалгаа

№	Рашаан сувиллын нэр	Аж ахуйн нэгжийн нэр	Байршил	Эмчилгээний төрөл /зориулалт/	Хүчин чадал	Үнэ, Тариф
1.	Ургын амралт		Номгон сум Богт баг	Рашаан сувилал /ходоод/	20 хүн	Нэг хүн 8 000
2.	Айргийн сувилал	Хөдөлмөр Халамж үйлчилгээний газар	Ханхонгор сум Мандах 1-р баг	Сувилал	17 хүн	Нэг хоног 3000
3.	Хайрыг харамгүйгээр	“Баяр бахдлаа хуваалцья “ГББ, Христийн цуглаан	Ханхонгор сумын зүүн сайхан уулын Тоонотын амны Харгуй	Тархины саажилттай хүүхдийг хүчил төрөгчөөр хангах, бариа засал, эмчилгээ сувилал	50 хүүхэд	Өвчтэй хүүхдэд үнэгүй , Сахиур нь нэг хоног 38000 /2009он/

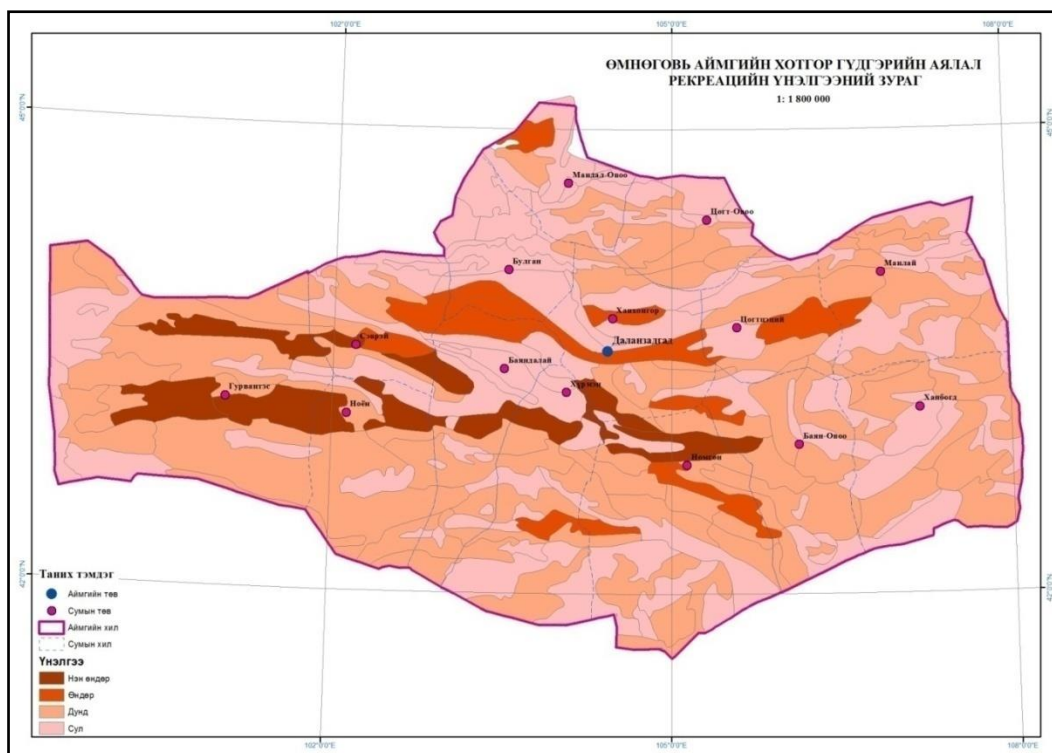
4.	Ахмадын сувилал	Хөдөлмөр Халамж үйлчилгээний газар	Даланзадгад сум 3-р баг	Уламжлалт эмчилгээ	18 хүн	Өдрийн 3000
5.	Тосон	Аймгийн нийтлэг үйлчилгээний	Ханхонгор сумын нутаг	Амралт		

8.2.1.3. Гадаргын аялал рекреацийн үнэлгээ

Газрын гадаргын хотгор гүдгэр нь аялал рекреацийн үйл ажиллагаанд тодорхой үүрэгтэй. Үүнд:

1. Хотгор гүдгэрийн танин мэдэхүйн үүрэг. Энэ нь тухайн газрын гадаргын онцлог байдлаар тодорхойлогдоно.
2. Хотгор гүдгэрийн гоозүйн үүрэг. Энэ нь газар нутгийн гоо зүйн чанар, аялагчдад сэтгэл хөдлөл үүсгэж буй хэмжээгээр илэрхийлэгдэнэ.
3. Хотгор гүдгэрийн технологийн үүрэг. Гуу, жалгын сүлжээний нягтшилаар тодорхойлогдоно.

Тус нутгийн хотгор гүдгэр, тухайлбал гадаргын хэрчигдлийн шигүү, гадаргын хэрчигдлийн гүн, гадаргын налуу нь байгалийн бусад иж бүрдлийнхээ хамт тухайн нутагт рекреацийн үйл ажиллагааг явуулах боломжийг тодорхойлогч гол хүчин зүйл болдог. Улмаар аялал рекреацийн төрлийг нэмэгдүүлэх, эсвэл хязгаарлах нөлөө үзүүлдэг. Тухайлбал, эдгээр нь технологийн маш чухал хүчин зүйл бөгөөд рекреацийн төрөл бүрийн барилга байгууламж, амралт, сувилалын газрууд, жуулчны бааз, хүүхдийн зуслан зэрэг байгууламжийг байршуулахад нөлөөлөх тул уулын чулуулаг, түүний бүтэц, жуулчны тээврийн хэрэгслэлийн туулах чадвар, аюулгүй ажиллагааг хангах магадлал зэргийг сайн тооцох шаардлагатай юм. Энэ нь рекреацийн үйл ажиллаган дахь эрсдлийг багасгана.

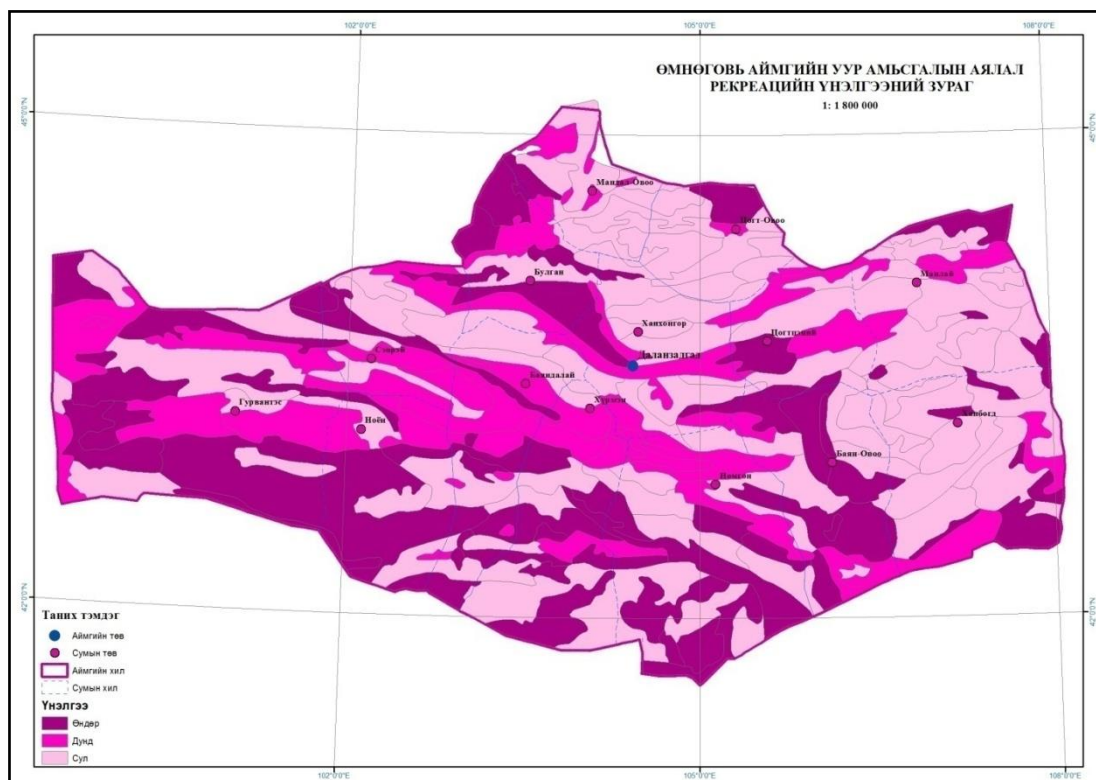

Зураг №8.1. Аялал-рекреацийн ландшафтын үнэлгээ

Өмнөговь аймгийн хотгор гүдгэр нь дундаж өндөр болон уул,тал, хотгорын хамарч түүний гадаад төрх нь Монголын говийн үзэсгэлэнт байдлыг бий болгож байна. Өмнөговь аймгийн хотгор гүдгэрийн үнэлгээг хийхдээ газрын гадаргын аялал-рекреацийн үнэлгээг гадаргын хэрчигдлийн шигүү, гадаргын хэрчигдлийн гүн, гадаргын налуу, суурин амралтын газар байгуулах нутаг дэвсгэр гэсэн дөрвөн шалгуур үзүүлэлтийг сонгон үнэлгээ хийсэн /Зураг№8.1/. Судалгааны үр дүнд тус аймгийн нутагт гадаргын хувьд аялал рекреацийн сул, дунд, өндөр, нэн өндөр үнэлгээтэй ландшафтын хэв шинжүүдийг ялгасан болно. Гадаргын хотгор гүдгэрийн үнэлгээгээр Гурван тэс, Сэврэй, Ноён, Булган Номгон, Хүрмэн сумдын нутаг дэвсгэрийн ландшафтын хэв шинжүүд нэн өндөр ба өндөр үнэлгээтэй гарсан тул ландшафтын бусад бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн хамт тус сумдын нутагт аялал-рекреацийн олон төрлийн үйлдлийг хийж болно.

8.2.1.4. Уур амьсгалын рекреацийн үнэлгээ

Өмнөговь аймгийн уур амьсгалын рекреацийн үнэлгээний шатлал, шалгуурыг Үндэсний атласт орсон нар гийгүүлэх хугацаа, агаарын температурын хоногийн дундаж 10° ба түүнээс дээш байх өдөр, агаарын харьцангуй чийгийн дундаж, цасан бүрхүүлийн зузаан, тогтвортой цасан бүрхүүл үүсэх хугацаа гэсэн 5 шалгуур үзүүлэлт, 4 шатлалаар 1:3000000 масштабтай газрын зургийг тулгуур материал болгон ашиглан хийлээ. /Зураг8.2/.

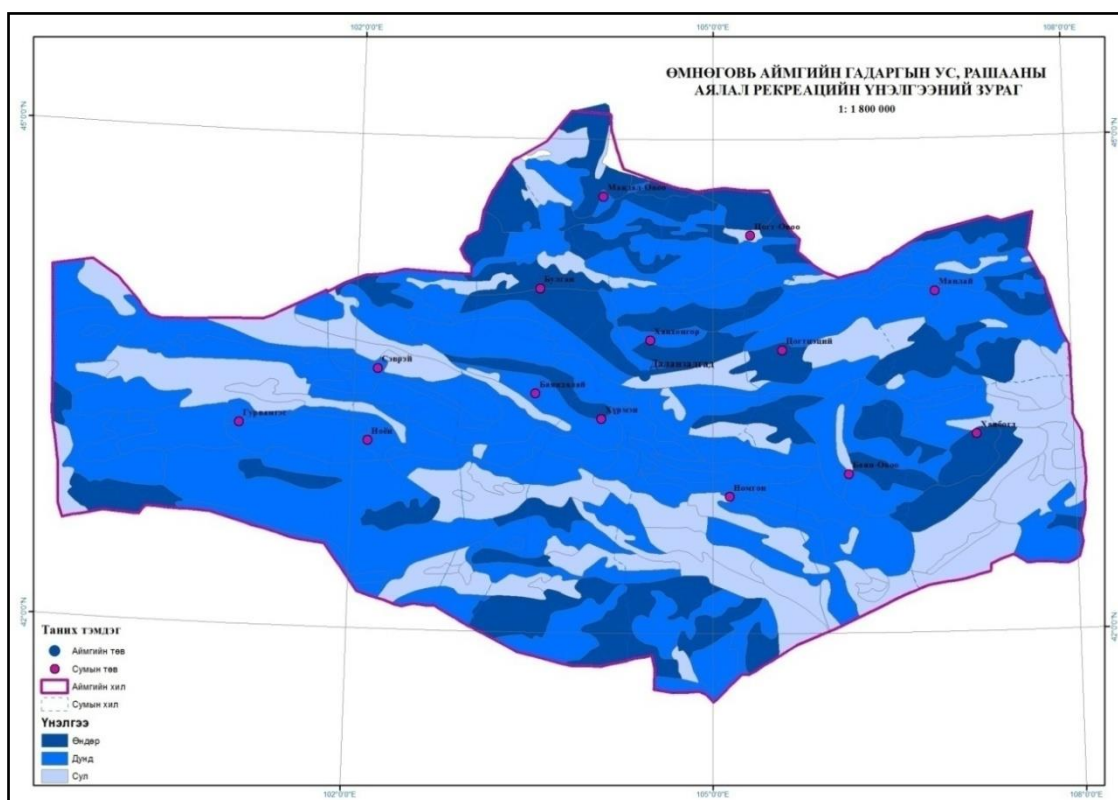
Зураг№8.2. Аялал-рекреацийн уур амьсгалын үнэлгээ

Бидний судалгаагаар Өмнөговь аймагт аялал рекреацийн тохиромжтой хугацаа нь олон жилийн дунджаар 90-110 хоног байна. Уур амьсгалын хувьд өндөр, дунд, сул үнэлгээтэй нутгууд ялгарч байна. Үүнд: Гурван тэс, Ноён, Сэврэй, Баяндалай, Хүрмэн, Булган, Номгон, Баян-овоо сумдын нутаг дэвсгэрүүд өндөр үзүүлэлттэй гарсан байна. Энэ нь дээрх сумуудад аялал рекреацийн үйл ажиллагааг явуулахад уур амьсгалын хувьд тохиромжтой болохыг илэрхийлж байна

8.2.1.5. Гадаргын ус, рашааны аялал рекреацийн үнэлгээ

Өмнөговь аймгийн гадаргын ус, рашааны рекреацийн нөөцийн үнэлгээг 3 шалгуур үзүүлэлт, 4 шатлалаар Үндэсний атласаас “Голын сүлжээний нягтшил” 1:12000000 масштабтай газрын зургийг, “Рашаан”, “Гол мөрний нийлбэр урсац” 1:9000000 масштабтай газрын зургуудыг тулгуур материал болгон ашиглав.

Өмнөговь аймгийн гадаргын ус, рашааны аялал рекреацийн үнэлгээгээр өндөр, дунд, сул гэсэн хэв шинжүүд ялгарсан бөгөөд нэн өндөр хэв шинж ялгарсангүй. Өмнөговь аймгийн Мандал-Овоо, Цогт-Овоо, Булган, Ханхонгор сумдын нутгийн ландшафтын нилээд хэв шинжүүдэд гадаргын ус рашааны аялал рекреацийн үнэлгээгээр өндөр болон дунд гэсэн үнэлгээтэй гарсан байна/Зураг8.3/.

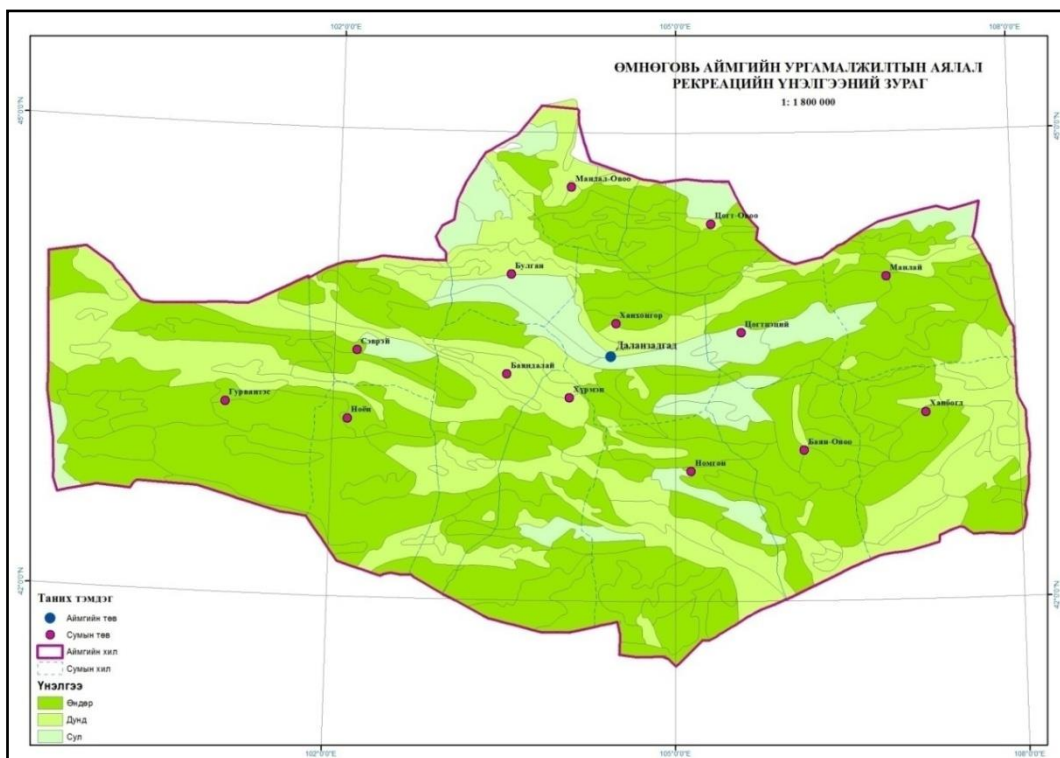

Зураг№8.3. Ус, рашааны аялал-рекреацийн үнэлгээний зураг

8.2.1.6. Өмнөговь аймгийн ургамалжилтын аялал рекреацийн үнэлгээ

Өмнөговь аймгийн ургамалжилтын рекреацийн үнэлгээний шатлал, шалгуурыг Үндэсний атласт орсон “Ургамлын бүлгэмдлийн хэв шинж”, “Нутаг дэвсгэрийн зайн байдал”, “Ховор ургамал” гэсэн 3 шалгуур үзүүлэлт, 4 шатлалаар 1:3000000 масштабтай газрын зургийг тулгуур материал болгон ашиглав.

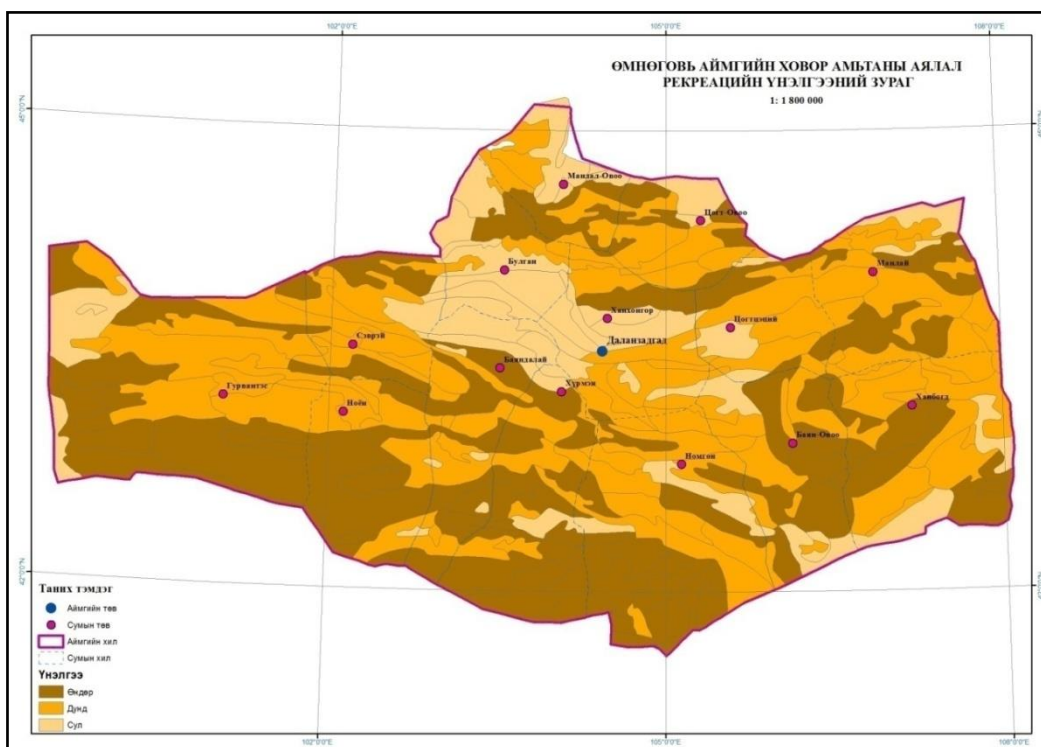
Өмнөговь аймгийн ургамалжилтын аялал рекреацийн үнэлгээгээр өндөр, дунд, сул хэв шинжүүд ялгарсан бөгөөд нэн өндөр хэв шинж гарсангүй. Тус аймгийн Гурван тэс, Ноён, Цогт-овоо, Ханхонгор сумдын нутаг дэвсгэрийн ихэнх хэсэг нь өндөр үнэлгээтэй гарсан байна. Дээрхи сумдын нутагт хунчир, алтан үндэс, дэгд, сэржмядаг зэрэг олон зүйлийн эмийн, хармаг, гоёо, цулхир мэтийн амтлаг ургамал, заган ойтойгоос гадна хайлс, тоорой, жигд зэрэг мод элбэгтэй/Зураг8.4/.

Зураг №8.4. Ургамалын аялал-рекреацийн үнэлгээний зураг

8.2.1.7. Өмнөговь аймгийн ховор амьтны аялал рекреацийн үнэлгээ

Өмнөговь аймгийн амьтны рекреацийн үнэлгээний шатлал, шалгуурыг Үндэсний атласт орсон”, “Шувууны газарзүйн мужлалт, ховор шувуу”, “Хөхтөний газарзүйн мужлалт, ховор хөхтөн” гэсэн 2 шалгуур үзүүлэлт, 4 шатлалаар 1:3.000.000 масштабтай газрын зургийг тулгуур материал болгон ашиглан хийлээ.

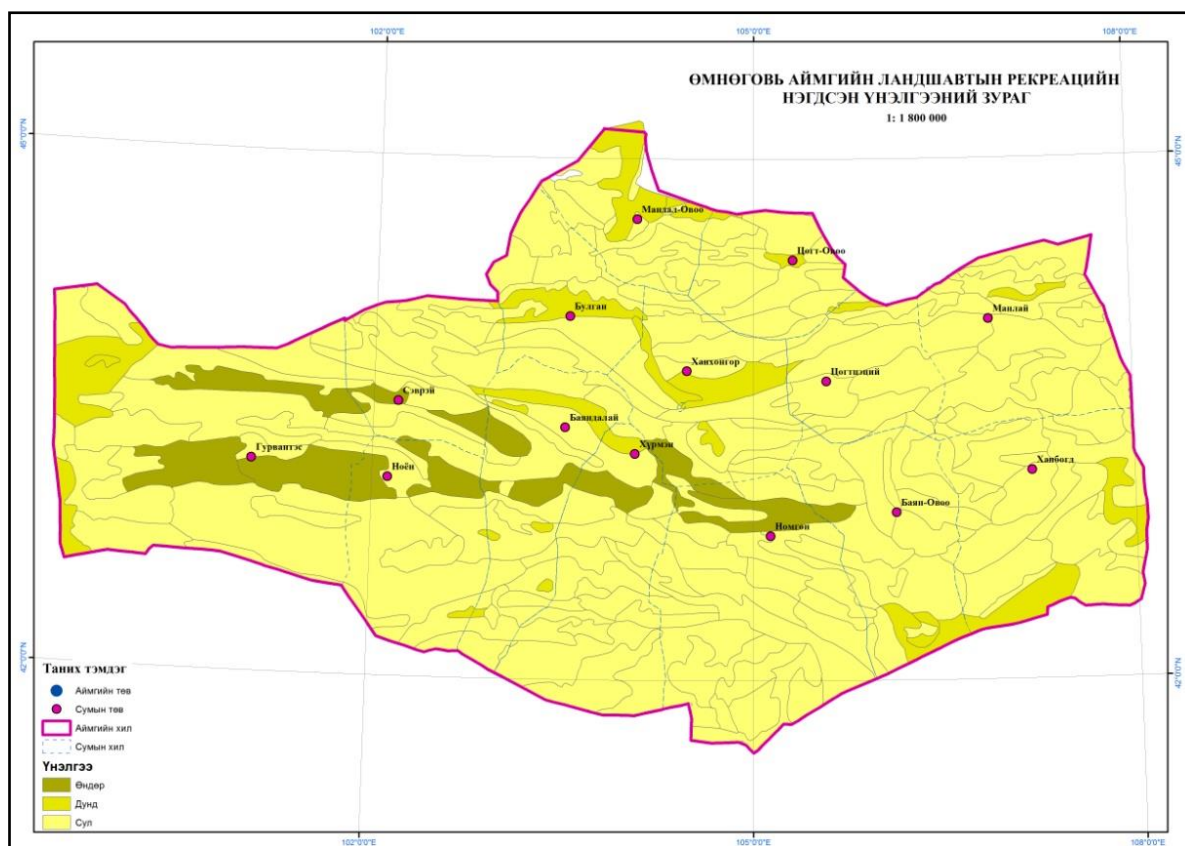

Зураг №8.5. Ховор амьтны аялал-рекреацийн зураг

Бидний судалгаагаар ховор амьтны аялал рекреацийн үнэлгээгээр өндөр, дунд, сул хэв шинжийн нутаг дэвсгэрүүд ялгарсан/Зураг 8.5/.

8.2.1.8. Өмнөговь аймгийн ландшафтын рекреацийн нэгдсэн үнэлгээ

Ландшафт-рекреацийн нэгдсэн үнэлгээгээр ландшафтын болон аялал-рекреацийн хувьд онцгой ач холбогдолтой газруудыг олж тогтоох, ашиглаж байгаа болон ашиглаж болохуйц газруудад учирч буй эрсдэл, энэ эрсдлийг бууруулах болон арилгах боломж, хүн ам байнга оршин суудаг болон эзэмшигдээгүй нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн асуудал, түүнтэй уялдан тухайн газарт аялал-рекреацийн нутаг дэвсгэрийн систем бүрэлдэх урьдчилсан нөхцлийг илрүүлэх нь зүйтэй. Өмнөговь аймгийн ландшафтын рекреацийн нэгдсэн үнэлгээг байгалийн иж бүрдүүлүүдийн үзүүлэлт бүрээр хийсэн үнэлгээнийхээ үр дүнг нэгтгэж гаргав. Ийнхүү Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэрийг ландшафт-рекреацийн чадавхийн сул, дунд, өндөр гэсэн гурван түвшинг ангиллаа. Үүнд: Гурван-тэс, Сэврэй, Хүрмэн, Номгон сумдын нутаг дэвсгэрийн ихэнх хэсэг буюу Говь гурван сайханы нуруу орчмын нутаг өндөр үнэлгээтэй гарсан байна. Бидний хийсэн ландшафтын болон байгалийн бүрэлдэхүүн хэсэг болгоны аялал рекреацийн үнэлгээний үр дүн нь тухайн нутаг дэвсгэрийн аялал рекреацийн чадавхиар ялган бүсчилж, ашиглалтын хэтийн төлвийг тодорхойлох боломжтой/Зураг 8.6/.

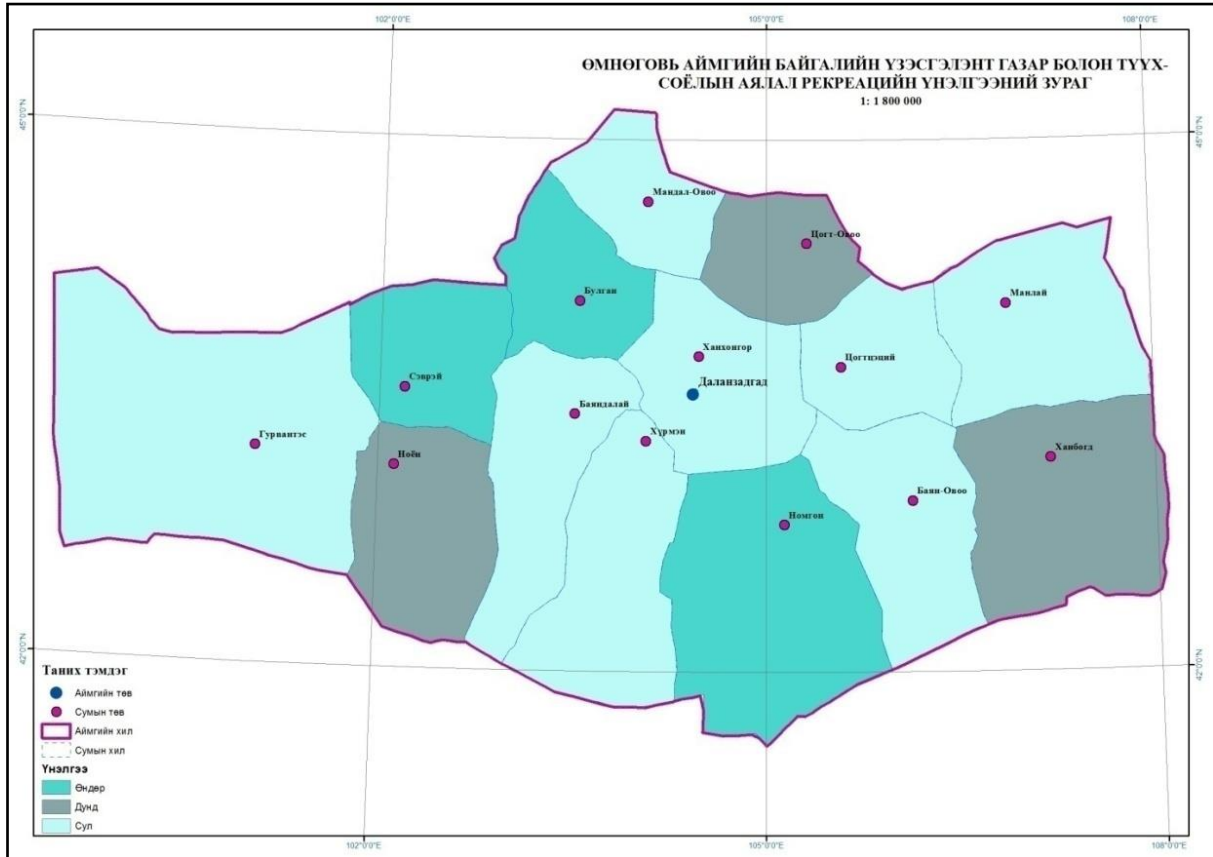

Зураг №8.6. Аялал-рекреацийн ландшафтын үнэлгээний зураг

8.2.1.9. Байгалийн үзэсгэлэнт газар, түүх-соёлын дурсгалуудын аялал-рекреацийн үнэлгээ

Өмнөговь аймгийн байгалийн үзэсгэлэнт газар болон түүх соёлын дурсгалуудын аялал рекреацийн үнэлгээг хийхийн тулд засаг, захиргааны нэгж болох тухайн сумын нутаг дэвсгэр дэхь дурсгалуудын жагсаалтыг гаргаж, үр дүнгээр нь тоон утгыг тооцсон. Энэ тоон үзүүлэлтэнд үндэслэн Өмнөговь аймгийн байгалийн үзэсгэлэнт газар, түүх-

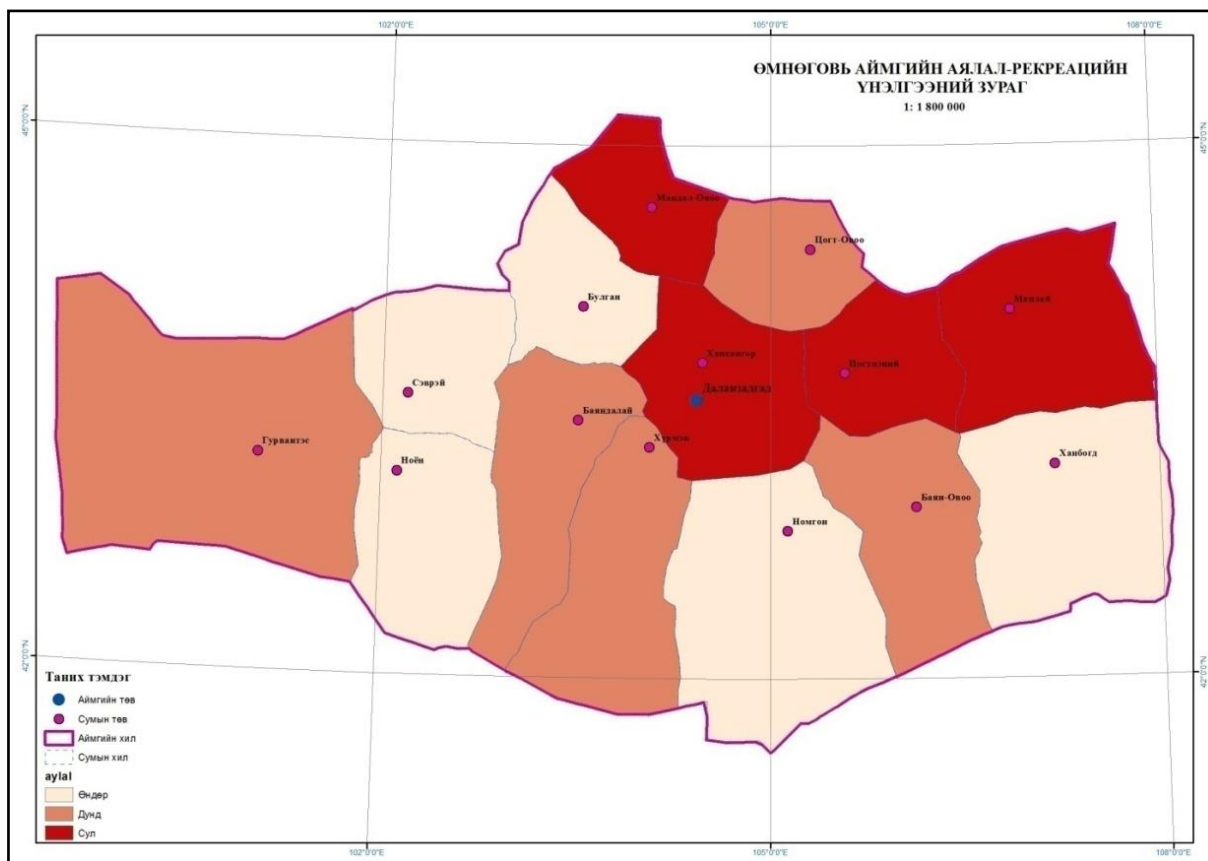
соёлын чадавхийн аялал-рекреацийн үнэлгээг сум тус бүрээр 4 шатлалын дагуу үнэлгээний дүнг нэгтгэн гаргаж, түүх, соёлын нөөцийн ерөнхий чадавхийг тогтоосон. Тэгэхдээ улсын хамгаалалтанд байгаа болон “Монгол нутаг дахь түүх, соёлын дурсгал” лавлах толь бичигт орсон болон улсын хамгаалалтанд байгаа газраас үл хөдлөх дурсгал байхгүй нутгийг чадавхи султай, 1 байгаа нутгийг дунд зэргийн, 2-3 байгаа нутгийг өндөр, 4-өөс дээш байгаа нутгийг нэн өндөр татах чадвартай гэж үнэлэв /Зураг8.7.

Зураг№8.7. Байгалийн болон түүх соёлын аялал рекреацийн үнэлгээний зураг

8.2.1.10. Аялал-рекреацийн чадавхийн иж бүрэн үнэлгээ

Аялал-рекреацийн чадавхийн иж бүрэн үнэлгээг хийхдээ засаг, захиргааны хувиарыг баримтлав. Тэгэхдээ түүх, соёлын аялал-рекреацийн чадавхийн түвшинг ландшафт-рекреацийн чадавхийн дундаж түвшинтэй харьцуулж тухайн нутаг дэвсгэрийн аялал-рекреацийн чадавхийн иж бүрэн үнэлгээг хийсэн.

Зураг №8.8. Аялал-рекреацийн нэгдсэн үнэлгээний зураг

Өмнөговь аймгийн засаг захиргааны нэгж сумаар авч үзвэл аялал рекреацийн өндөр чадавхитай нутгуудад Сэврэй, Булган, Номгон, Ноён, Ханбогд сумд, дунд чадавхитай нутгуудад Гурвантэс, Баяндалай, Хүрмэн, Цогтовоо, Баян-овоо сумуудын нутаг дэвсгэр, харин сул чадавхитай Ханхонгор, Мандал-Овоо, Цогц-Цэций, Манлай гэсэн сумдын нутаг дэвсгэр гарсан байна. Нэг нэгэнтэйгээ зэрэгцэн оршиж буй нутаг дэвсгэрүүдийг үнэлгээний төстэй үзүүлэлтүүдээр нэг ерөнхий ареальд оруулж нэгтгэх замаар бүсчилсний үр дүнд аялал рекреацийн чадавхиараа өндөр, дунд, сул гэсэн гурван түвшний ялгаатай нутгууд илэрч байна/Зураг16/. Энэ нь аялал рекреацийн бүсчлэл хийх үндэс болж байгаа юм. Нэг нэгэнтэйгээ зэрэгцэн оршиж буй нутаг дэвсгэрүүдийг үнэлгээний төстэй үзүүлэлтүүдээр нь нэг ерөнхий ареальд оруулж нэгтгэх замаар бүсчилсний үр дүнд тус аймагт аялал рекреацийн гурван район ялгарч байна/Зураг8.8/. Үүнд:

1. Аялал рекреацийн чадавхи өндөртэй бүс нутаг
2. Аялал рекреацийн чадавхи дунд бүс нутаг
3. Аялал рекреацийн чадавхи султай бүс нутаг гэсэн аялал рекреацийн чадавхийн түвшний ялгаатай нутгууд юм.

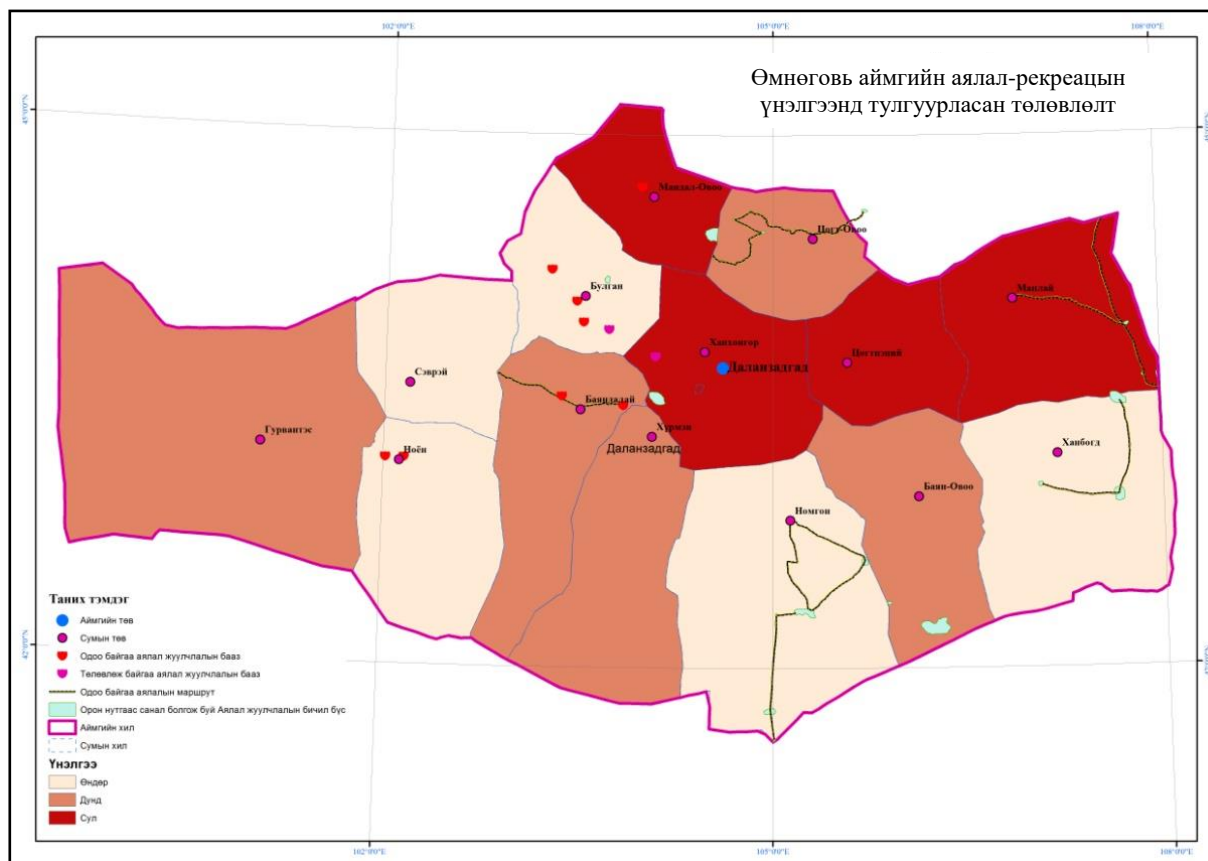
8.2.2. Аялал-рекреацийн бүс нутгийг хөгжүүлэх төлөвлөлт**8.2.2.1. Өмнөговь аймагт хөгжүүлэх боломжтой аялалын төрлүүд**

Хүснэгт №8.5. Аялал рекреацийн бүс нутгуудад хөгжүүлэх боломжтой аяллын төрлүүд

Аялал рекреацийн бүсүүд	Жуулчны сэтгэл татах үзмэрүүд	Цаашид хөгжүүлэх боломжтой ерөнхий ба тусгай сонирхолын аяллын төрлүүд
Аялал рекреацийн чадавхи өндөртэй бүс нутаг/ Сэврэй, Булган, Номгон, Ноён, Ханбогд /	Дэмчигийн хийд, Улаан сахиусын хийд, Үнстийн хийд, Галбын уулын үзэсгэлэнт газар, Баяжихын агуй Оцон мааньт, Гурван зээрдийн агуй, Говийн бага дархан газрын А хэсэг, Говийн бага дархан газрын Б хэсэг, Ловончомбо агуй, Оюу толгойн уурхай, Хонгорын гол, Хонгорын элс, Сэрүүн булгийн баянбүрд, Наранбулаг, Зөөлөнгийн нуруу, Нарангийн адгийн бичигт хөшөө, Монгол бичигт хад, Их сэврэй уул, Нэмэгт уул, Сэврэн уул, Баруун сайханы нуруу, Дунд сайханы нуруу, Зүүн сайханы нуруу, Төгрөгийн ширээ, Баянзаг, Цахиурт, Цоорхой, Майхан толгой, Ёлын ам, Ноён уул, Толь хад	Тусгай сонирхолын аялалаас дараах төрлүүд хийгдэж байна. -Шувуу ажиглах: Жороо тоодог /Horbaru bustard/, Хулан жороо /Mongolian ground jay/, Цөлийн зэржигэнэ /Desert Warbler/, Алтайн хойлог /Altai is snow cock/, Ногтруу / Palla is sand grouses/, Цармын бялзуухай /Wall creeper/, Ёл / Lammergier/ зэрэг говь цөлийн унаган шувуудыг харах боломжтой -Байгалийн иж бүрдлийн аялал: /Ёлын ам – Дүнгэнээ – Аргалантын өвөр – Ямаатын рашаан – Гэгээтийн хөндий – Хонгорын гол - Чоно шургуул – Адаг гашуун / гэсэн маршрутаар аялах -Фото сафари -Судалгаа шинжилгээний аялал - Нэн ховор амьтан түүний ул мөрөөр аялах аялал - Уулын аялал - Шувуу ажиглах аялал - Түүх соёлын аялал - Эрдэм шинжилгээ судалгааны аялал -Бартаат замын буюу авто аялал - Морь , тэмээн аялал -”Есөн гайхамшигийн” аялал / Өмнөговь аймгийн “Есөн гайхамшиг”-ийг шалгаруулах ажлыг зохион байгуулсан. Энэ есөн гайхамшигт байгалийн өвөрмөц тогтоц бүхий дараах газрууд мөн хүний гараа бүтээгдсэн зүйлс багтсан. 1. Говь гурван сайхан 2. Хонгорын элс 3. Баянзаг 4. Хэрмэн цав 5. Толь хад 6. Алгуй улаан цав 7. Галбын говь 8. Сангийн далай хийд 9. Ноён, Сэврэй хийцийн мөнгөн эдлэл/ - Хил орчмын аялал -Палеонтологийн аялал: Археологи, палеонтологийн олдвороор дэлхийд эртнээс танигдсан эртний үлэг гүрвэлийн олдвор бүхий /Баянзаг, Нэмэгт, Хэрмэн цав/ нөөц газруудтай. Ихэвчлэн доорх маршрутын дагуу явагддаг. /Баянзаг – Төгрөгийн ширээ – Хонгорын гол – Боодог – Улаан хонгил – Наран дац – Зулганай – Хэрмэн цав – Шаригийн ганга – Бүгийн цав – Баянхонгорын Шаргалжуут /

<p>Аялал рекреацийн дунд чадавхитай нутгуудад / Гурвантэс, Баяндалай, Хүрмэн, Цогт-Овоо, Баян-овоо/</p>	<p>Бичигт гэдэг газар орших сүг зурагтай хад, Хэрмэн цав, Наран даац, Говь гурван сайхан БЦГ, Улаан суврага</p>	<p>-”Есөн гайхамшигийн” аялал - Шувуу ажиглах аялал - Агнуурын аялал - Палеонтологийн аялал - Хил орчмын аялал / Гашуун сухайтын хилийн боомтоор БНХАУ-аас жуулчин оруулах эхний алхам хийгдсэн бөгөөд цаашид Гурвантэс сумын Шивээ хүрэнгийн боомтоор ӨМӨЗО-ны Альшаа аймагтай жуулчин солилцох боломжтой / -Тэмээн аялал: Монгол улсын хоёр бөхт тэмээний 38 хувь буюу 86.0 мянган толгой нь тус аймагт байдаг. Өмнөговь аймгийн сүргийн бүтцийн 70%-г тэмээ дангаараа эзэлдэг. Иймээс тэмээн аялал нь тус аймгийн уламжлалт аяллын маршрутанд орсон байдаг. Мөн жил бүрийн хаврын тэргүүн сарын шинийн 8-нд Тэмээний баярыг зохион байгуулдаг уламжлал тогтоод байгаа бөгөөд энэ баярт оролцох гадаадын жуулчдын тоо жилээс жилд нэмэгдэж байна. Мөн үүнээс гадна Ингэний айрагны баяр, Тэмээн поло тэмцээн зэрэг арга хэмжээг тогтмол зохион байгуулснаар гадаад дотоодын жуулчдыг татах бүтээгдэхүүн болгох боломжтой байгаа юм.</p>
<p>Аялал рекреацийн чадавхи султай бүс нутаг/ Ханхонгор, Мандал-Овоо, Цогц-Цэций, Манлай/</p>	<p>Загийн ус, Сүйхэнт уул, Сайн бичигт хийдийн монгол бичиг</p>	<p>-”Есөн гайхамшигийн” аялал - Бизнес аялал -тэмээн аялал -байгалийн аялал</p>

Санал болгож буй эдгээр аяллыг дагнасан хэлбэрээр хөгжүүлэхээс гадна хосолсон байдлаар хэрэгжүүлэх нь ач холбогдолтой юм. Мөн сумын наадам, даншиг, овоо тахилга, бэсрэг наадам зэрэг орон нутгийн тэмдэглэлт үйл явдлуудтай холбосон аяллын хөтөлбөр, тухайн бүсийн онцлогт тулгуурласан төрөл бүрийн эвент арга хэмжээг зохион байгуулах нь илүү үр дүнтэй. Морь, тэмээ хөлслөхөөс гадна орон нутгийн онцлогийг харуулсан гар урлалын бүтээгдэхүүн бэлэг дурсгалын зүйлсийг үйлдвэрлэхэд нутгийн иргэдийг татан оролцуулж, тэдний орлогыг нэмэгдүүлэхэд анхаарах хэрэгтэй. Сонирхогч талуудын дэмжлэгтэйгээр иргэд, малчдын нөхөрлөлд сургалт зохион байгуулан, эсгий урлал, нэхмэл, хатгамал, сийлбэр хийх, үндэсний хувцас дээл, малгай, хантааз оёх зэрэг өрхийн болон жижиг үйлдвэрлэлийг дэмжих боломж байна.

Зураг№8.9. Өмнөговь аймгийн аялал-рекреацийн үнэлгээнд тулгуурласан төлөвлөлтийн зураг

8.2.2.2. Өмнөговь аймгийн аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломжтой газар нутгууд, аялалын төрлүүд

Өмнөговь аймгийн аялал жуулчлалын нийт нөөцүүдийг хэд хэдэн бүлэгт хуваан авч үзэж болох бөгөөд нөөцүүдийн аялал жуулчлалд ашиглагдаж байгаа шинж байдал болон төрлөөс хамааран аяллын дэд бүсийг ангилан тодорхойлж болох юм. Тухайлбал:

1. Ханбогдын дэд бүс
2. Сэврэйн дэд бүс
3. Булганы дэд бүс

ХАН БОГДЫН ДЭД БҮС

Уг бүс нь Өмнөговь аймгийн нутгийн зүүн өмнөд хэсгийг хамаарах буюу Ханбогд сумын нутаг дэвсгэр дэх түүх соёл, байгалийн үзмэрүүд орно. Ханбогдын бүсэд орших түүх соёлын дурсгалуудыг ашиглан тусгайлан аялалын хөтөлбөр маршрутыг бий болгон эдийн засгийн эргэлтэнд оруулах шаардлагатай байна. Энэ бүсэд шашин мөргөлийн холбогдол бүхий сүм хийд 3 байгаа бөгөөд байгалийн өвөрмөгц сонин тогтоцийг түшиглэсэн нь аялал жуулчлалд идэвхитэй оролцох боломж нөхцлийг илэрхийлж байна.

Хан богдын дэд бүсэд жуулчдын сонирхол татахуйц дараах үзмэрүүд байна.

- Дэмчигийн хийд
- Улаан сахиусын хийд
- Үнстийн хийд
- Галбын уулын үзэсгэлэнт газар

- Баяжихын агуй
- Оцон мааньт
- Гурван зээрдийн агуй
- Говийн бага дархан газрын А хэсэг
- Говийн бага дархан газрын Б хэсэг
- Ловончомбо агуй
- Оюу толгойн уурхай зэрэг болно.

Уг бүсэд Галбын 3 хийдийг түшиглэн Үртийн булгийн жуулчны бааз үйл ажиллагаа явуулж байна.

Хүснэгт№8.6. Ханбогдын дэд бүсэд хөгжүүлэх жуулчлалын замнал-1

№	Чиглэл	Туулах зай	Үзэх үзмэр
1	Даланзадгад-Цэций уул	115 км	Их уул, Цэций уулын байгалийн үзэсгэлэнт газар
2	Цэций уул-Ханбогд сум	137 км	Хавиргын тал, Гурван галавын уулын үзэсгэлэнт газар
3	Ханбогд-Галбын уул	45 км	Дэмчигийн хийд, Улаансахиусын хийд, Үнстийн хийд
4	Галбын уул-Баяжихын агуй	20 км	Баяжихын агуй
5	Баяжихын агуй-Гурван зээрдийн агуй	50 км	Гурванзээрдийн агуй
6	Гурван зээрдийн агуй-Даланзадгад	310 км	Оюу толгой

Хүснэгт№8.7. Ханбогдын дэд бүсэд хөгжүүлэх жуулчлалын замнал-2

№	Чиглэл	Туулах зай	Үзэх үзмэр
1	Даланзадгад-Цэций уул	115 км	Их уул, Цэций уулын байгалийн үзэсгэлэнт газар
2	Цэций уул-Ханбогд сум	137 км	Хавиргын тал, Гурван галавын уулын үзэсгэлэнт газар
3	Ханбогд-Галбын уул	45 км	Дэмчигийн хийд, Улаансахиусын хийд, Үнстийн хийд
4	Галбын уул-Даланзадгад	248 км	Даланзадгад

СЭВРЭЙН ДЭД БҮС

Сэврэйн дэд бүс нь Өмнөговь аймгийн төв Даланзадгад хотоос баруун хойд зүгт Гурвансайханы нурууны баруун хэсэг Сэврэй сумын нутагт орших байгалийн өвөрмөгц шинж байдлыг бүрдүүлсэн байгалийн иж бүрдэл газар юм.

Энд амралт, аялал зугааллага, танин мэдэхүйн болон тусгай сонирхолын аяллын төрлүүд хийгдэж байна. Тусгай сонирхолын аялалаас дараах төрлүүд хийгдэж байна.

-Шувуу ажиглах

-Байгалийн иж бүрдлийн аялал

-Фото сафари

-Судалгаа шинжилгээний аялал зэрэг болно.

Сэврэйн дэд бүсэд дараах жуулчны сонирхол татахуйц үзмэр, нөөцүүд байна.

- Хонгорын гол
- Хонгорын элс
- Сэрүүн булгийн баянбүрд
- Наранбулаг
- Зөөлөнгийн нуруу
- Нарангийн адгийн бичигт хөшөө
- Монгол бичигт хад
- Их сэврэй уул
- Нэмэгт уул
- Сэрвэн уул

Энэ бүсэд аялал жуулчлалын байршлын хэрэгслийн үйлчилгээ үзүүлж буй дараах байгууллагууд ажиллаж байна.

- Дуут манхан
- Төвшин
- Хонгор
- Жуулчин говь
- Жуулчин Ханбогд

Хүснэгт№8.8. Сэврэй дэд бүсэд хөгжүүлэх жуулчлалын замнал-1

№	Чиглэл	Туулах зай	Үзэх үзмэр
1	Даланзадгад-Баяндалай сум	55 км	Зүүн сайханы нуруу, Дунд сайханы нурууны байгалийн үзэсгэлэнт газар
2	Баяндалай -Хоолт	68 км	Төхөмийн тал, Баян төхөмийн нуур
3	Хоолт-Хонгорын элс	45 км	Хонгорын элс, Хонгорын гол, Сэрүүн булаг
4	Хонгорын элс-Сэврэй сум	25 км	Зөөлөнгийн нуруу, Сэврэй сум
5	Сэврэй сум-Буйлсан	30 км	Зөөлөнгийн нуруу, Шар тал, Баян-Өндөр уул
6	Буйлсан-Баяндалай сум	90 км	Баяндалай сум
7	Баяндалай сум-Даланзадгад	55 км	Даланзадгад

Хүснэгт№8.9. Сэврэй дэд бүсэд хөгжүүлэх жуулчлалын замнал-2

№	Чиглэл	Туулах зай	Үзэх үзмэр
1	Даланзадгад-Баяндалай сум	55 км	Зүүн сайханы нуруу, Дунд сайханы нурууны байгалийн үзэсгэлэнт газар
2	Баяндалай –Хоолт	68 км	Төхөмийн тал, Баян төхөмийн нуур
3	Хоолт-Хонгорын элс	45 км	Хонгорын элс, Хонгорын гол, Сэрүүн булаг
4	Хонгорын элс- Хоолт	45 км	Зөөлөнгийн нуруу
5	Хоолт –Баяндалай сум	68 км	Зөөлөнгийн нуруу, Төхөмийн тал, Баян төхөмийн нуур
6	Баяндалай сум-Даланзадгад	55 км	Баяндалай сум, Даланзадгад
7	Баяндалай сум-Даланзадгад	55 км	Даланзадгад

БУЛГАНЫ ДЭД БҮС

Энэ дэд бүс нь Өмнөговь аймгийн төв Даланзадгад хотоос зүүн хойш Гурван сайханы нурууны баруун хойд үргэлжлэл хэсэг болох бөгөөд Монголын аялал жуулчлалын зах зээлд оролцож буй бүс нутгуудаас нэлээд идэвхитэйд тооцогддог хэсэг юм. Энэ бүсэд тусгай сонирхолын аяллын олон төрөл хэлбэрийг зохион байгуулж болох бөгөөд дэлхий өөрийн өвөрмөгц шинж байдлаараа сурталчилагдаж буй бүс нутаг юм. Байгалийн дүр төрх, эртний амьтан ургамалын үлдэгдэл зэрэг түүхэн олдворын өлгий нутаг болохынхоо хувьд уг бүс судалгаа шинжилгээ болон танин мэдэхүйн ач холбогдол өндөртэй юм. Цаашид Булганы бүс нутагт тусгай сонирхолын аялалын олон төрөл хэлбэрийг төрийн болон төрийн бус, хувийн хэвшлийн байгууллагуудын санал санаачлага дэмжлэгээр хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Булганы бүсэд жуулчдын сонирхол татахуйц дараах үзмэрүүд байна.

- Баруун сайханы нуруу
- Дунд сайханы нуруу
- Зүүн сайханы нуруу
- Төгрөгийн ширээ
- Баянзаг
- Цахиурт
- Цоорхой
- Майхан толгой
- Ёлын ам

Хүснэгт №8.10. Сэврэй дэд бүсэд хөгжүүлэх жуулчлалын замнал-2

№	Чиглэл	Туулах зай	Үзэх үзмэр
1	Даланзадгад-Булган сум	96 км	Зүүн сайханы нуруу, Дунд сайханы Баруун сайханы нурууны байгалийн үзэсгэлэнт газар
2	Булган сум -Цахиурт	25 км	Цахиурт, буруу эргийн хоолой
3	Цахиурт-Төгрөгийн ширээ	40 км	Төгрөгийн ширээ, Майхан толгой
4	Төгрөгийн ширээ – Баянзаг	35 км	Баянзаг
5	Баянзаг –Даланзадгад сум	80 км	Даланзадгад

Хүснэгт №8.11. Жуулчны бааз байгуулах газрууд

№	Сумын нэр	Байршил	Үндэслэл	Хугацаа
1	Гурвантэс	Хайлаастайн хөндий	Байгаль орчны нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийгдсэний дараа газар олголт явагдана	2015-2020
		Наран даац		
2	Ноён	Гурван түшмэл орчим		
3	Сэврэй	Хонгорын элсний өвөр Дунд ус		
		Хөтөл булаг орчим		
4	Ханбогд	Дэмчогийн хийдээс баруун тийш 5 км		
5	Ханхонгор	Баяндалай сумын зааг Жаргалантын хөндийд		

8.2.2.2. Маркетингийн төлөвлөлт

Аялал жуулчлал нь бүтээгдэхүүн үйлчилгээг бий болгож, борлуулах үйл ажиллагаа явуулж байдгаараа үйлдвэрлэлийн шинжтэй. Байгууллага бүрт аялал жуулчлалын улиралд ирэх жуулчдын тоо, бүтцийг тогтоох, зах зээлийн сегментийг сонгох, хэрэглэгчдийн эрэлтийг тодорхойлох, үйлчилгээний чанарыг урьдчилан тогтоох зэрэг шаардлага урган гардаг. Аймгийн хувьд одооноос байгаль орчноо хамгаалах замаар “Хүрээлэн буй орчинд ээлтэй” –гээр аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх нь аялал жуулчлалын хөгжлийн алсыг харсан загвар стратеги болж байна.

Өмнөговь аймгийн өнөөгийн нөхцөл байдал, аялал жуулчлалын бүсүүдийн онцлог, нөөц боломжууд, хөгжүүлэхийг зорьж буй бүтээгдэхүүн үйлчилгээний онцлогуудтай уялдан зорилтот зах зээлийг дараахь байдлаар хэсэгчлэн тэдгээрийн онцлогт тулгуурлан маркетингийн ялгаварт стратегиудыг баримтлана.

Зорилтот зах зээлийн хэсэг - дотоодын жуулчид

Дотоодын аялагчид өөрийн орны үзэсгэлэнт байгаль, түүх соёлын дурсгалт газруудтай танилцах, амарч зугаалах зэрэг төрөл бүрийн аялалд оролцох хүсэл сонирхолтой байдаг. Аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа эрхлэгч байгууллагууд дотоод зах зээл рүү чиглэсэн үйл ажиллагаа явуулах шаардлагатай. Сүүлийн жилүүдэд дотоодын аялагч амрагчдын тоо эрс нэмэгдэж байгаатай холбогдуулан, тэдгээрт зориулсан нэгдсэн арга хэмжээг зохион явуулах нь илүү үр дүнтэй. Уртын амралт, Тосонгийн амралт зэрэг нь дотоодын аялагчдын гол түшиц газар юм. Есөн гайхамшигийн аялал, Ёлын ам, Баян заг, Хэрмэн цав, Төгрөгийн ширээ зэрэг үзмэрийг үзэхээр аялагч амрагчид зуны улиралд олноор зорин ирдэг газар юм. Эдгээр газруудад хүмүүсийн үйл ажиллагаагаар хог хаягдал нэмэгдэх болсон байна.

Иймд Улаанбаатар, хөдөө орон нутаг дахь дотоодын аялагчдад зөв амралтын талаар мэдээлэл түгээх, сурталчилах, нэгдсэн арга хэмжээг зохион байгуулах нь дотоодын аялагчдын тогтвортой үйл ажиллагаанд чухал нөлөөтэй байна. Цаашдаа жуулчны бааз, амралт сувиллын газрын ажиллах хоногийн тоог нэмэгдүүлж, материаллаг нөхцөл, үйлчилгээний чанар хүртээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Зорилтот зах зээлийн хэсэг - гадаадын жуулчид

Бие даан үүргэвчтэй аялагчид тур операторуудын санал болгосон үйлчилгээнд хамрагдалгүй ямар нэг хатуу төлөвлөсөн аяллын хөтөлбөргүйгээр аялалд оролцдог учраас тэднээс аль болох зайлсхийх хэрэгтэй.

Харин албан ёсны гэрээтэй багц аялагчдыг татахын тулд жуулчны мэдээллийн төв болон эко гэрт Улаанбаатар хотоос ирэх очих нислэгийн хуваарь, аймаг орон нутаг дахь байрлуулах болон хоол ундааны үйлчилгээний газруудын байршил, үйлчилгээний онцлог, холбоо барих утас, хаяг, ТХГН-ын дэглэм, хоноглох, отоглох газрын байрлал, хаанаас морь, тэмээ, машин хөлслөн авч болох, нүүдэлчин айл малчдын нөхөрлөлийн байршил, үйлчилгээний төрөл үнийн санал, аялал жуулчлалын бүсүүдэд аялахад баримтлах зарчим зэрэг мэдээллийг түгээх шаардлагатай. Эко гэр, жуулчны бааз, малчдын нөхөрлөлүүдээр дамжуулан судалгаа санал авч цаашид ямар төрлийн мэдээлэл үйлчилгээ хэрэгтэйг

тодорхойлон үйл ажиллагаандаа тусгах нь чухал. Аймгийн вэб хуудас, мэдээллийн төв, товхимол, тараах материал зэрэг мэдээллийн сувгийг ашиглах боломжтой. Аймгийн жуулчны мэдээллийн төвийг Улаанбаатар хот дахь аялал жуулчлалын мэдээллийн “Гийчин” төвийн үйл ажиллагаатай уялдуулах хэрэгтэй.

Тур оператороор үйлчлүүлж Монгол улсад ирж буй жуулчдын дийлэнхи хувийг багц аяллын жуулчид эзэлдэг нь судалгаагаар тогтоогдсон. Тус аймагт өнгөрсөн жилүүдэд Испани, Германчууд эзлэж байсан бол сүүлийн жилүүдэд Франц, Италичууд жуулчид дийлэнхи хувийг эзэлж байна. Ирж буй жуулчдын ихэнхи хувь буюу 70-80% нь байгалийн аялал жуулчлал экотуризмыг сонирхдог. Европоос ирж буй жуулчдын дийлэнх нь байгалийн сайханд амрах, аялах, явган аялах, тусгай сонирхолын аялал болох уулын аялагч, спорт аялагч, анчин жуулчин, шувуу сонирхогч зэрэг аяллуудыг сонирхон ирж байна. Иймд аймгийн нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулах тур операторуудтай нягт хамтран ажиллах шаардлагатай байна.

Орон нутагт аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхдээ хүрээлэн буй орчинд сөрөг нөлөөгүй, нутгийн иргэдэд түшиглэсэн хэлбэрээр зохион байгуулах стратегийг баримтлах нь зүйтэй юм. Дэлхийн өв болсон байгалийн үзэсгэлэн бүхий, ховор нэн ховор амьтдын өлгий нутгаар идэвхитэй эко аяллыг нутгийн иргэдэд түшиглэн тур операторуудын хамтын дэмжлэгтэйгээр бий болгож, бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нийлүүлэх стратеги барьж ажиллах боломжтой. Цаашдаа улсын чанартай үзэсгэлэн яармаг, уулзалт ярилцлагад тогтмол оролцон аяллын тухай мэдээлэл өгч ажиллах арга нь үр дүнтэй юм.

Жуулчны үйлчилгээг сайжруулах, орон нутгийн иргэдийг идэвхижүүлж чадавхижуулахад тур операторууд, аялал жуулчлалын төрийн бус байгууллага, гадаадын төсөл хөтөлбөрүүд, сонирхогч талуудын дэмжлэгтэйгээр орон нутаг дахь жуулчны үйлчилгээг хүргэгчдийг бэлтгэх, сургах, чадваржуулах улмаар үйлчилгээний чанар хүртээмжийг дээшлүүлэхэд анхаарах шаардлагатай.

Өмнөговь аймгийн хувьд аялал жуулчлалын маркетингийн үйл ажиллагаа нь *дотоодын жуулчдад* хүрээлэн буй орчинд эерэг, зохион байгуулалттай амралт, идэвхитэй аяллыг таниулахад чиглэгдэх бол *Гадаадын жуулчдад* Өмнөговь аймгийн аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүнүүдийн талаарх мэдээлэл түгээх, аялал жуулчлалын бүсийн ялгавартай бодлого баримтлах, сурталчилахад чиглэгдэнэ.

Маркетингийн стратеги:

Аялал жуулчлалын зорих газрууд нь өөрчлөгдөн байгаа эрэлт хэрэгцээ, шаардлагуудыг соргоогоор мэдэрч, маркетингийн үйл ажиллагаагаа шинэчилж байх хэрэгтэй байдаг. Аяллын явц, бүтээгдэхүүн, тээвэр, байршуулах зэрэг үйлчилгээний багцуудыг санал болгох зэрэг нь хэдийгээр салангид үйл ажиллагаа мэт боловч бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний маркетингийн хувьд цогц асуудал болно.

Өмнөговь аймгийн аялал жуулчлалын бүсүүд өөр өөрийн гэсэн онцлогт тулгуурласан ялгавартай бүтээгдэхүүн үйлчилгээг санал болгох нь зүйтэй.

Стратеги:

1. Бусад бүс нутгуудаас ялгарах имиджийг тодорхойлох

2. АЖ-ын өөрийн нэрийн бүтээгдэхүүн шинээр гаргах, үйлдвэрлэх
3. Бүсийн онцлогт нийцүүлэн, янз бүрийн эвентүүдийг зохион байгуулах
4. Мэдээллээр хангах, түгээх
5. Тээврийн хэрэгсэл, байршуулах газрын стандартыг мөрдөх
6. АЖ-ын үйл ажиллагаа эрхлэгчидтэй хамтарсан маркетингийн идэвхижүүлэлт хийх
7. Нэг жуулчнаас олох ашиг орлогыг нэмэгдүүлэх /үнийг нэмэх бус бүтээгдэхүүний төрөл хэлбэрийг нэмэгдүүлэх замаар ашиг орлогыг өсгөх/
8. Хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах
9. Байгаль хамгаалал: Үүнд:
 - Байгаль орчны хувьд эмзэг, ховордсон зүйлийг тодорхойлж, газрын зурагт байрлуулах
 - Аялал жуулчлалд зориулж байгаль орчныг хамгаалах хөтөлбөр гаргах
 - Мэдээллийн самбар, хог хаягдлын менежментийг бий болгох
 - АЖ-ын үйл ажиллагаа явуулж буй компани, хувь хүн, сонирхогч талуудад мэдээлэл түгээх, БОХ талаар чадавхижуулах
 - Байгаль орчинд ээлтэй бизнесийг сертификатжуулах жнь нь: Эко зочид буудал, ногоон гэрүүд, ногоон хот айл, цэцэгсийн мөр, мөөгний зам, Рашааны зам... г.м.
 - Байгаль хамгаалах ерөнхий компани үйл ажиллагааг өргөжүүлэх /жнь: байгаль орчныг хамгаалах талаар календарь гаргах, байгаль орчныг хамгаалах жижиг төсөл боловсруулах/
10. Судалгаа: Үүнд:
 - Байгалийн нөөцийн суурь судалгаа
 - Эдийн засгийн тоо баримт
 - Зах зээлийн судалгаа хийж, дүгнэлт санал боловсруулах
 - Мэдээллийн сан байгуулах
 - Мэдээллээ түгээх

Чанартай үйлчилгээ үзүүлж, стандартыг мөрдөх замаар дэлхийн жишигт нийцсэн үйлчилгээг бий болгох стратеги:

- Жуулчны аюулгүй байдал, даатгал
- Ур чадварыг нэмэгдүүлэх
- Үйлчилгээний чанар
- Хувь хүний хандлага
- Цэвэр орчин
- Харилцаа холбоо авч чадах байдал /интернет, гар утас г.м/
- Жуулчин юу хүсэж байгааг мэдэх
- Чанартай бүтээгдэхүүн санал болгох

Тогтвортой байдал: Ирээдүйд тогтвортой хөгжүүлэх, хэрэглэхийн тулд нөөцөө хамгаалах, хадгалах, тогтвортой амьжиргааг дэмжих стратеги:

- Бүс нутгийн хэмжээний аялал жуулчлалын дагаж мөрдөх зөвлөмж журам боловсруулах

- Ховор ан амьтдын өлгий нутгийн бүсэд дагаж мөрдөх аялал жуулчлалын эко стандартыг боловсруулах
- Жуулчдын хувьд ёс зүйтэй байх /хариуцлагатай/ нөхцлийг бүрдүүлэх
- НИТАЖ (хөдөөний аялал жуулчлал)-ыг хөгжүүлэх, ядуурлыг бууруулах, амьжиргааны эх сурвалжыг бий болгох /туслах аж ахуй, гар урлал бэлэг дурсгал г.м./
- Иргэдийн боловсрол /Аялал жуулчлал, байгаль экологи, соёлын өвийн үнэ цэнэ/
- Төрийн болон хувийн олон нийтийн байгууллага, ард иргэдийн үүрэг, олон нийтийн оролцоог хангах

Аймгийн аялал жуулчлалын бүсүүдийн онцлогт нийцүүлэн бусдаас ялгагдах бүтээгдэхүүнийг зах зээлд санал болгохдоо дараах стратегийг баримтална.

Аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн гаргах үйл ажиллагаа:

- Зах зээлийн судалгаа хийх /гадаад, дотоод/
- Хэрэглэгчийн сэтгэл ханамжийн судалгаа
- Бүтээгдэхүүнийхээ талаар мэдээлэл түгээх сурталчилах:
 1. Уриа, лого имидж бүрдүүлэх
 2. Танилцуулга, брошур гаргах
 3. Үзэсгэлэн яармагт оролцох
- Сувинер бий болгох /орон нутгийн онцлог төрхийг илэрхийлсэн тухайлбал: модон бал, балны тавиурыг давсаар хийх, ирвэсийн зураг бүхий эсгий, ирвэсийн зурагтай цамц, богино өмд, малгай хийх, эсгий шаахай, гэр, ан амьтдын дүрсийг давсаар урлах... г.м /

Аймгийн жуулчны мэдээллийн төвийг байгуулах нь :

1. Аймгийн аялалын үйл ажиллагааг сурталчилах
2. Аймгийн иргэд болон гадаад, дотоодын аялагчдыг мэдээллээр хангах
3. Аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүнийг зах зээлд борлуулах
4. Жуулчны статистик тоо баримттай болох
5. Байгаль хамгаалах талаар мэдлэг түгээх, сурталчилах
6. Бие даан аялагчдад үйлчилгээ, бүтээгдэхүүнийг санал болгох, танилцуулах, мэдээлэл түгээх зэрэг үндсэн үүргийг гүйцэтгэнэ.

Аймгийн аялал жуулчлалын веб хуудсыг Өмнөговь аймгийн болон Соёл, спорт аялал жуулчлалын яам, Монголын аялал жуулчлалын холбоо, НИТАЖ-ын сүлжээ зэрэг Монголын аялал жуулчлалын салбарын гол веб сайтад холбох шаардлагатай юм.

Аймгийн аялал жуулчлалын имидж буюу “**ЛОГО**”-г бий болгох нь ихээхэн чухал. Имидж нь аймгийн аялал жуулчлалын өвөрмөц онцлогийг тодорхойлж бусдаас ялгарах бүтээгдэхүүн үйлчилгээний давуу талыг харуулна.

Имиджийг бүрдүүлэхдээ:

- Уламжлалт дүр төрхийг сэргээх
- Соёлын өвийг хадгалах
- Шинэ дүр төрхийг олж нээх гэсэн 3 хүчин зүйлийг нягт уялдуулах шаардлагатай.

Өмнөговь аймгийн үндсэн имидж :

1. Дэлхийд ховордсон ирвэсийн өлгий нутаг

2. Өмнөговь аймгийн 9 гайхамшиг
3. Түүх соёлын дурсгал
4. Эртний үлэг гүрвэлийн олдвор
5. Ховор шувууд
6. Байгалийн өвөрмөц тогтоц
7. Тэмээн аялал гэх мэт нэгэнт бүрдсэн давтагдашгүй онцлог, имидж дээр тулгуурлан, шинэ өнгө аясыг мэдрүүлсэн маркетингийн идэвхижүүлэлтийг бий болгох бололцоотой.

Өмнөговь аймгийн хувьд дараах эвент арга хэмжээг зохион байгуулах боломжтой:

- Ардын язгуур урлагийн бэсрэг наадам
- Монгол гэр барих, буулгах, үйлдвэрлэх ажиллагаа
- Нүүдэлчдийн хотхон байгуулах
- Овоо тахилгын бэсрэг наадам
- Тэмээний баяр
- Эсгий хийх, мал хяргах уралдаан
- Цагаан идээ боловсруулах үзүүлэх сургууль
- Тэмээн пөлогийн тэмцээн
- Тэмээн нүүдэл
- Ингэний айрагны баяр

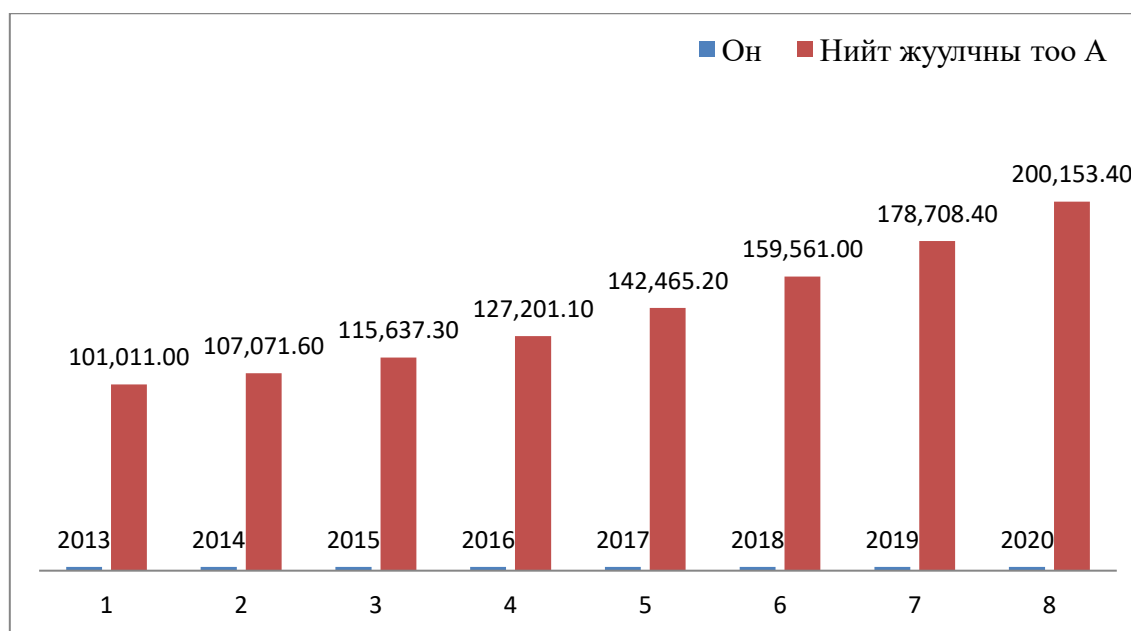
8.2.2.3. Өмнөговь аймгийн аялал жуулчлалын салбарын хөгжлийн цаашдын хандлага

Өмнөговь аймгийн 2020 он хүртэлх жуулчдын тоог урьд жилүүдийн өсөлтийн хувь хэмжээ болон хүлээн авах зорилтод тулгуурлан 2 хувилбараар тооцоолон гаргалаа. Үүнд:

Хувилбар А: 2005 оноос хойшхи жуулчдын тооны өсөлт аажим байгаа учраас 2013-2016 оны өсөлтийг аажимаар нэмэгдэнэ гэж үзэж тооцоолоход 2020 он гэхэд 200,153,4 мян орчим жуулчид хүрэлцэн ирэх прогноз гарч байна. 2013 онд жуулчны бааз-22, амралт, сувилалын газар 5 нийт хүчин чадал нь 1662 ор бүхий ажиллаж байсан бол 2020 онд уг хүчин чадлыг 3,2 дахин нэмэгдүүлэн ажиллах шаардлагатай болно гэсэн тооцоо гарч байна/Хүснэгт 8.11, Зураг 8.10-д үзүүлэв/.

Хүснэгт №8.12. Жуулчны тоо: Хувилбар А

Жуулчны тоо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Нийт
Нийт жуулчны тоо А	101,011,0	107,071,6	115,637,3	127,201,1	142,465,2	159,561,0	178,708,4	200,153,4	1,131,808,9
Өсөлтийн таамаглал	4,0%	6,0%	8,0%	10,0%	12,0%	12,0%	12,0%	12,0%	76,0%

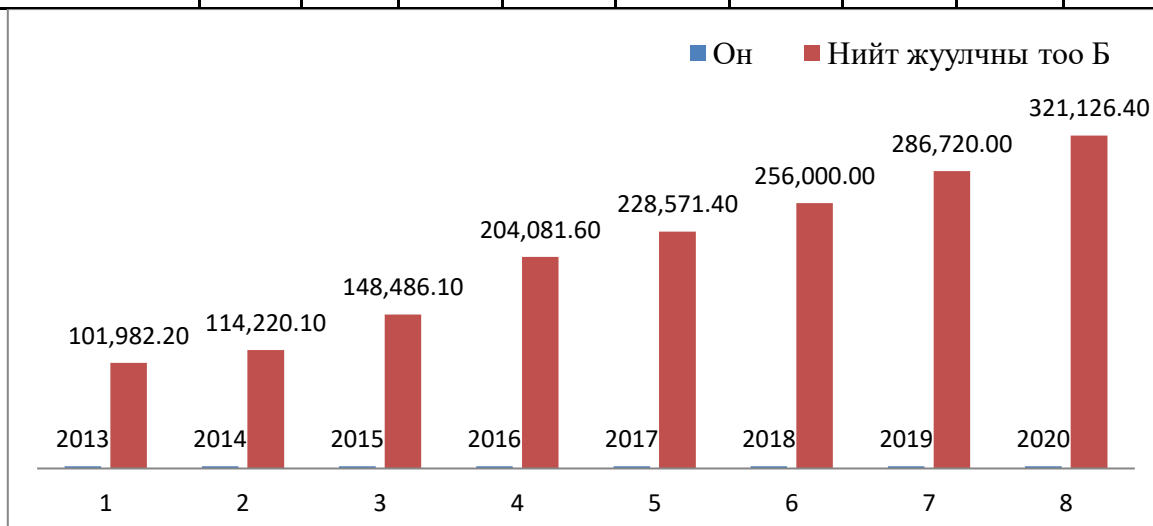

Зураг №8.10. Жуулчдын өсөлтийн таамаглал/А хувилбар/

Хувилбар Б: 2016 онд 1 сая орон нутагт жуулчин хүлээн авах зорилгод хүрэхийн тулд 2013 оноос эхлэн аялал жуулчлалын салбарт шинэчлэл хийж, 2015, 2016 онуудад тус бүр 30%, 37% өсөлт бий болгож байж хүрэхээр байна. 2020 онд 321,126.4 жуулчин хүлээн авах прогноз гарч байгаа бөгөөд жуулчны үйлчилгээний байгууллагын хүчин чадлыг 2013 оныхоос 5,2 дахин нэмэгдүүлэх шаардлагатай болно/Хүснэгт 8.12, Зураг8.11-д үзүүлэв/.

Хүснэгт №8.13. Жуулчны тоо: Хувилбар Б

Жуулчны тоо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Нийт I
Нийт жуулчны тоо А	101,982.2	114,220.1	148,486.1	204,081.6	228,571.4	256,000.0	286,720.0	321,126.4	1,661,187.9
Өсөлтийн таамаглал	12,0%	12,0%	30,%	37,4%	12,0%	12,0%	12,0%	12,0%	139,4%

Зураг №8.11. Жуулчдын өсөлтийн таамаглал/Б хувилбар/

8.2.2.4. Өмнөговь аймгийн аялал жуулчлалын хөгжүүлэх төлөвлөлт

Үндэслэл : Эх газрын говийн байгаль, ан амьтан, Дотоодын аялал жуулчлал, Соёлын аялал жуулчлал, Говийн бүсэд говийн унаган төрхөөрөө байгаа эмзэг онгон байгаль, ургамал, цаг уурын үзэгдэл, байгалийн элдэв сонин тогтоц, ховор ан амьтанг

ажиглах, Эртний шим ертөнцийн үлдэгдэл, палеонтологийн олдворыг үзүүлэх, Зөвшөөрөгдсөн зарим ан амьтанг агнуулах, Нар, элсний эмчилгээ засал, сувилгаа хийх, Тэмээний аж ахуйтай танилцуулах чиглэлтэй аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой.

Богино хугацааны төлөвлөлт / 2014он-2016 он /

Зорилго: Аймгийн аялал жуулчлалын салбарын бүтэц, зохион байгуулалт, маркетингийг сайжруулах, жуулчны бааз, үйлчилгээний байгууллагуудын материаллаг хангамж, боловсон хүчний нөөцийг бүрдүүлэх,

- Жуулчдын баазын ойролцоо угсаатны зүйн нүүдэлчдийн зан үйлийг сонирхуулах, эмнэг сургах, эсгий хийх, цагаан идээ боловсруулах, тэмээн аялал хийх, үзэсгэлэн гаргах зэрэг арга хэмжээг өргөн зохион байгуулж, энэ чиглэлээр сурталчилгаа явуулах\
- Байгаль орчинд хоргүй, орчин үеийн эрчим хүчний эх үүсвэрээр жуулчны үйлчилгээний газруудыг хангах арга хэмжээ авах
- Дотоодын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх үүднээс дотоодын амрагчдыг хүлээн авч байгаа айргийн сувилал, ахмадын сувилал, Тосон, Уртын амралт зэрэг амралт сувилалын газруудыг тохижуулж, хүчин чадлыг бүрэн ашиглах, нөхцөл бүрдүүлэх
- Дэмчигийн хийдэд соёлын болон шашны аялал,бясалгалын аялалыг зохион байгуулж тогтмолжуулах
- Түүх соёлын дурсгал болон байгалийн үзэсгэлэнт газруудыг бүртгэлжүүлж, аялал жуулчлал, үзмэрийн зориулалтын нөхцөл бүрдүүлэх
- Аялал жуулчлалын маршрутын авто замыг сайжруулан дэд бүтцийн хөгжлийн хөтөлбөрүүдтэй нягт уялдуулан хэрэгжүүлэх
- Аялал жуулчлалын үйлчилгээний чанарын зэрэглэл, үндсэн стандартыг хангасан зочид буудал, зоогийн газар, жуулчны бааз, эко гэр байгуулах иргэн, аж ахуйн нэгжийг дэмжих, боловсон хүчнийг мэргэшүүлэх ажлыг зохион байгуулах
- Жуулчны бааз, амралт сувиллын газрууд аймаг орон нутгийн удирдлагатай нягт хамтран ажилладаг нөхцөл бүрдүүлэх
- Аялал жуулчлалыг нөөцөд нь тулгуурлан бүс нутгаар хөгжүүлэхэд анхаарах Үүнд: Аялал рекреацийн чадавхи өндөртэй бүс нутаг (Сэврэй, Булган, Номгон, Ноён, Ханбогд) сумдын нутагт байгалийн болон тусгай сонирхолын аяллыг түлхүү хөгжүүлэх
- Аялал жуулчлалын бүсчлэн хөгжүүлэх төлөвлөгөөг боловсруулах
- Аялал жуулчлалын хөгжилд орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагын санаачлага, дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх
- Байгаль орчны хамгаалалт хяналтыг сайжруулах
- Даланзадгад сумын төвд аялал жуулчлалын мэдээллийн төвтэй болжүйл ажиллагааг идэвхижүүлэх

Дунд хугацааны төлөвлөлт/ 2017он -2021он /

Зорилго : Өмнөговь аймагт аялал жуулчлалыг эдийн засгийн бие даасан салбарын хэмжээнд хүргэж оновчтой хөгжүүлнэ.

- Говь Гурван Сайханы байгалийн цогцолборт газарт аялал жуулчлалын цогцолборыг загвар бааз болгон хөгжүүлэх
- Аймгийн болон говийн бүс нутгийн хэмжээнд зохион байгуулж буй аялал жуулчлалын эвент арга хэмжээнүүдийг хувийн хэвшлийнхэнтэй хамтран зохион байгуулах
- Аялал жуулчлалын чиглэлээр гадаадын сонирхогч компаны хөрөнгө оруулалтыг татан оруулах арга хэмжээг зохион байгуулах
- Аялал жуулчлалын дотоодын болон олон улсын сүлжээнд мэдээллийн сүлжээнд оруулж, зах зээлийн сурталчилгааг оновчтой хийх
- Гадаад, дотоодын аялал жуулчлалын үзэсгэлэн, яармагт оролцох, аймаг орон нутгаа сурталчлах ажлыг идэвхижүүлэх
- Аялал жуулчлалын бааз ангийн отог зоогийн газрын менежментийг сайжруулах зорилгоор ажиллагсдыг төрөлжсөн сургалтанд хамруулан мэргэжилтэй боловсон хүчин бэлтгэх сургалтын төвийг Даланзадгад хотод байгуулах
- Булган сумыг түшиглэн Үлэг гүрвэлийн хүрээлэн байгуулах
- Монголын говийн онгон дагшин байгалиа ашиглан дархан цаазат газрын бүс, говь өвөрмөц байдлыг тусгасан маршрут, археологи палеонтологийн олон услын аялал жуулчлалын бүс аяллын бүс, говийн элс, дэлхийн энергийн төв, нарны эмчилгээ сувилгааны дотоодын аялагч амрагчдад зориулсан бүсүүдээр төрөлжүүлэн аялал жуулчлалыг эрчимтэй хөгжүүлэх,
- Аялал жуулчлалыг нөөцөд нь тулгуурлан бүс нутгаар хөгжүүлэхэд анхаарах Үүнд: Аялал рекреацийн чадавхиар дунд бүс нутаг (Гурвантэс, Баяндалай, Хүрмэн, Цогт-Овоо, Баян-овоо) сумдын нутагт Есөн гайхамшигийн” аялал, Хил орчмын аялал, тусгай сонирхолын аяллын төрөл болох палеонтологийн аялал, шувуу ажиглах аялал, агнуурын аялал, шувуу ажиглах аяллыг түлхүү хөгжүүлэх

Урт хугацааны төлөвлөлт/ 2022он -2030 он /

Зорилго : Аялал жуулчлалын салбарыг аймгийн эдийн засгийн тэргүүлэх салбарын нэг болгох.

- Дотоод гадаадын жуулчид, анчдыг хүлээн авах олон улсын зэрэглэлийн зочид буудал, жуулчны бааз, дэн буудлын сүлжээ байгуулах
- Хөрш улс орнуудтай хил дамнасан олон улсын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх
- Аялал жуулчлалд хөрөнгө оруулах дотоод гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг хөхүүлэн дэмжих, жуулчдад хандсан сурталчилгааг өргөтгөх
- Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлалд тулгуурлан аялал жуулчлалаас олох орлогоос орон нутгийн ард иргэдийн амьжиргааг сайжруулахад чиглэгдсэн арга хэмжээг авах

- Аялал жуулчлалын дэд бүтцийг сайжруулах, Даланзадгадын нисэх онгоцны буудлын үйлчилгээг сайжруулж олон улсын стандартын шаардлага хангасан үйлчилгээг үзүүлэх
- Ногоон эдийн засаг, ногоон аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх, аялал жуулчлалаас байгаль орчинд үзүүж буй сөрөг нөлөөллийг багасгах арга хэмжээг авах
- Ёлын амны орчимд байгалийн аялал жуулчлалын цогцолбор байгуулан аялал жуулчлалыг аймгийн эдийн засгийн тэргүүлэх салбар болгон хөгжүүлэх

ЕСДҮГЭЭР БҮЛЭГ. УУЛ УУРХАЙН ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

9.1. Уул уурхайн газрын ашиглалтын өнөөгийн байдал, нөөцийн үнэлгээ

Өмнөговь аймаг нь манай улсын ашигт малтмалын нөөц баялгаар хамгийн баян, ашигт малтмалын олборлох, боловсруулах үйлдвэр хөгжүүлэх хамгийн ирээдүйтэй аймгийн нэг юм. Тус аймгийн нутаг дэвсгэрт 2014 оны 10-р сарын 28-ны байдлаар хайгуулын 170, ашиглалтын 74 тусгай зөвшөөрөл хүчин төгөлдөр байна. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг авч үзвэл нүүрсний 40, алтны 15, холимог металлын 5, алт, зэсийн 2, манганы 2, цайрын 2, давсны 2, төмрийн хүдрийн 1, жоншны 1, агальметолитын 1, барилгын материалын 1 тусгай зөвшөөрөл тус тус хүчин төгөлдөр байна. Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн нийт талбайн хэмжээ 3.3 орчим сая Га байна. Харин ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээ 500 гаруй мянган Га байна. Тус аймгийн нутаг дэвсгэрт улсын төсвийн болон хувийн хөрөнгө оруулалтаар явуулсан геологийн судалгаа, эрэл үнэлгээ, хайгуулын ажлын үр дүнгээр 36 нэр төрлийн ашигт малтмалын 256 орд илрэл тогтоогдсон.

Мөн газрын тосны 46621 км² талбай бүхий Борзон ҮП, 13991 км² талбай бүхий Галба XI, 45080 км² талбай бүхий Номгон IX талбайг тус тус ялган газрын тосны бүтээгдэхүүн хуваах гэрээ байгуулан ажиллаж байна. Галба XI талбай дээр явуулсан өрөмдлөг болон судалгааны ажлын үр дүнгээр одоо нөөц нь тогтоогдоод байгаа Дорнод аймгийн Матад сумын нутагт орших Тамсагийн талбайн нөөцөөс багагүй нөөцтэй байж болох магадлалтай нь тогтоогдоод байна. Мөн Газрын тосны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын дагуу нүүрсний давхаргын метан хий, шатдаг занар зэрэг газрын тосны уламжлалт бус эх үүсвэрийн эрэл, хайгуулын ажлыг бүтээгдэхүүн хуваах гэрээ байгуулсны үндсэн дээр явуулах боломжтой.

Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэрт УИХ-аас тогтоосон стратегийн ач холбогдол бүхий 15 ордоос 3 нь буюу Оюу толгойн зэс, алтны бүлэг орд, Тавантолгойн нүүрсний бүлэг орд, Нарийн сухайтын нүүрсний орд оршдог. Мөн сайн чанарын Баруун наран зэрэг нүүрсний ордууд тус аймгийн нутагт байдаг.

Дэд бүтцийн өнөөгийн байдал

Автозам. Улаанбаатараас Мандалговь хотоор дамжуулан Даланзадгад хүртэл хатуу хучилттай автозамаар холбогдсон. Цогтцэций сумын нутагт орших Тавантолгойн нүүрсний ордоос Ханбогд сумын нутагт орших Гашуунсухайтын хилийн боомт хүртэл мөн хатуу хучилттай автозамаар холбогдсон. Гурвантэс сумын нутагт орших Нарийнсухайтын нүүрсний ордоос тус сумын нутагт орших Шивээ хүрэнгийн хилийн боомт хүртэл 45 км өндөр даацын хатуу хучилттай замаар холбогдсон.

Агаарын зам. Улаанбаатараас Өмнөговь аймгийн төв Даланзадгад, Ханбогд сумын Ханбумбат, Цогтцэций сумын төв хүртэл агаарын шугамаар холбогдож Аэро Монголиа, Хүннү эйр компаниуд нислэг үйлддэг.

Цахилгаан хангамж. Мандалговь-Даланзадгад-Цогтцэций сумын хооронд 110 кВ-ын агаарын шугамаар холбогдсон. Харин Оюу толгойн орд хүртэл БНХАУ-ын ӨМӨЗО-

ны Баяннуур аймгаас 110 кВ-ын агаарын шугамаар холбож Оюу толгойн уулын баяжуулах үйлдвэрийн цахилгаан хангамжийн эх үүсвэрийн асуудлыг шийдвэрлэсэн. Мөн Оюу толгойгоос Ханбогд сум, Баян-Овоо сум хүртэл 35 кВ-ын агаарын шугам татаж цахилгаан хангамжийн эх үүсвэрийн асуудлыг шийдвэрлэсэн. Нарийнсухайтын нүүрсний орд руу БНХАУ-аас 35 кВ-ын агаарын шугам татаж тус ордод олборлолт явуулдаг Монголын алт (МАК) ХХК, Чинхуа-МАК-Нарийнсухайт ХХК, Соус Гоби Сэндс ХХК болон Гурвантэс сум, Ноён сумын цахилгаан хангамжийн асуудлыг шийдвэрлэсэн. Өмнөговь аймгийн бусад сумдын төвийг төвийн эрчим хүчний системийн эх үүсвэртэй холбосон.

9.2. Уул уурхайн газрын ашиглалтын хэтийн төлөвлөгөө

“Оюу Толгой” ХХК

Оюу Толгойн зэс, алтны бүлэг орд нь Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутагт байрладаг. Нийслэл Улаанбаатар хотоос урагш 650 км, БНХАУ-ын хилээс хойш 70 км орчим зайд оршдог. Оюу Толгойн бүлэг орд нь тус компаний эзэмшдэг ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлтэй талбай (6709А), Онтрэ ХХК-ийн хамтарсан ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлтэй Шивээ Толгой (15226А) ба Жавхлантын (15225А) талбайнуудыг дамнан оршдог. Оюу Толгой нь дэлхий дээр нээгдээд буй порфирын төрлийн зэс-алтны томоохон ордын нэг болно.

Монгол Улсын Засгийн Газар, Айвенхоу Майнз түүний стратегийн түнш болох Рио Тинто компанийн хооронд 2009 оны 10 дугаар сард байгуулагдсан Хөрөнгө оруулалтын гэрээний дагуу Оюу Толгой ХХК-ийн 66%-ийг Айвенхоу Майнз болон хөрөнгө оруулагчид, 34%-ийг Монгол Улсын Засгийн газар тус тус эзэмшдэг.

Оюу толгойн бүлэг ордыг түшиглүүлэн ил уурхай, далд уурхай, баяжуулах үйлдвэр, тосгон, дулааны станц, цахилгаан хангамжийн сүлжээ, баяжмал ачиж тээвэрлэх байгууламж, үйлдвэрийн усан хангамжийн сүлжээ, баяжуулах үйлдвэрийн хагядлын байгууламж, машин механизмын засварын газар, тэсрэх материалын агуулах, үйлдвэрийн цогцолбор болон бусад хангамж, ложистикийн байгууламжууд баригдах юм. Оюу толгойн уулын баяжуулах үйлдвэрийн бүтээн байгуулалтын үед 10 гаруй мянган хүн, төсөл бүрэн хүчин чадлаараа ажиллах үед 3500 орчим хүн ажиллах юм. Оюу толгойн үйлдвэрийн суурьшлын бүсийг Ханбогд сумыг түшиглүүлэн байгуулах нь зүйтэй гэж үзэн суурьшлын бүсийн судалгааны ажлууд хийгдэж байна.

Ил уурхайн хөрс хуулалтын ажлыг 2011 оны 7 сараас эхлүүлж ил уурхай бүрэн хүчин чадлаараа ажиллаж байна. Оюу Толгой төслийн хүдэр баяжуулах үйлдвэрийн ажил болон дэд бүтцийн ажлууд бүрэн хийгдэж 2013 онд жилд 36 сая тонн хүдэр болосруулах хүчин чадалтайгаар бүрэн ашиглалтанд орсон. Ингэснээр тус үйлдвэрээс жилд 700 мянган тонн зэс, алт, мөнгө агуулсан баяжмал үйлдвэрлэж экспортлох боломж бүрдэж байна. Оюу Толгой ордыг далд аргаар ашиглахаар бэлтгэл ажил хийгдэж байгаа бөгөөд нийт далд уурхайн бэлтгэл малталт 3804.4 метр хийсэн. Далд уурхайн санхүүжилтийн асуудлыг шийдэгдээгүйгээс шалтгаалан 2014 оны эцэс хүртэл зогсолтын байдалтай байна.

“Тавантолгой” ХК, “Энержи Ресурс” ХХК, “Эрдэнэс Тавантолгой” ХК

Тавантолгойн коксжих нүүрсний бүлэг орд нь Улаанбаатар хотоос өмнө зүгт 500 км-т орших бөгөөд Даланзадгад хотоос зүүн тийш 100 км-т, хамгийн ойролцоо орших төмөр замын Чойр өртөөнөөс баруун урагш 438 км-ийн зайд, Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын нутагт оршиж байна. Тавантолгойн ордын коксжих нүүрсний илчлэг 6208 ккал/кг, хүхрийн агуулга 0.31-0.7%, чийглэг 6.7-8.7%, үнслэг 26-44% байна.

Тус бүлэг ордод орон нутгийн төрийн өмчит “Тавантолгой” ХК, хувийн хэвшлийн “Энержи Ресурс” ХХК, төрийн 100%-ийн өмчит “Эрдэнэс Тавантолгой” ХХК зэрэг компаниуд үйл ажиллагаа явуулдаг. “Тавантолгой” ХК нь жилд 2.0 сая тонн, “Энержи Ресурс” ХХК нь жилд 15 сая тонн, “Эрдэнэс Тавантолгой” ХХК нь жилд 20 сая тонн нүүрс олборлох хүчин чадалтай. “Тавантолгой” ХК нь нүүрсээ боловсруулалтгүйгээр БНХАУ-д экспортлодог бол “Энержи Ресурс” ХХК нь жилд 15 сая тонн нүүрс баяжуулах хүчин чадалтай 3 блокыг барьж байгуулан ашиглалтад оруулсан. Харин “Эрдэнэс Тавантолгой” ХХК нь жилд 20 сая тонн нүүрс баяжуулах үйлдвэрийн техник-эдийн засгийн үндэслэлийг боловсруулж батлуулсан боловч үйлдвэрийг барьж байгуулаагүй байна.

“Тавантолгой” ХК нь MV-000287, MV-011943 тоот ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн талбайд ил аргаар нүүрс олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж байна. Тус компани 2013 онд 47582.9 мян.тн нүүрс олборлон, экспортолсон. Тус компани нь төвлөрсөн төлөвлөгөөт нийгмийн үеэс орон нутгийн нүүрсний хэрэгцээг хангаж ирсэн.

“Энержи Ресурс” ХХК нь “Ухаа худаг” төслийн хүрээнд 2962 га талбай бүхий MV-011952 ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлтэй ордод ил аргаар нүүрс олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж байна. Тус компани нь 2013 онд 9177.0 мян.тн нүүрс олборлосон. Тус Энержи Ресурс ХХК нь Цогтцэций сумын төвд ажилчдын орон сууцны Цэций хорооллыг байгуулж өөрийн ажиллагсдыг төдийгүй сумын зарим оршин суугчдыг орон сууцаар хангаж байна. Мөн тус компанийн хөрөнгө оруулалтаар Цогтцэций сумын төвд сургууль байгуулсан. Баяжуулах үйлдвэрийн технологийн усан хангамжийн эх үүсвэрийг шийдвэрлэх зорилгоор Наймдайн хөндийгөөс 45 км шугам хоолой татсан. Ингэснээр үйлдвэрийн төдийгүй Цогтцэций сумын хэрэглэгчдийг цэвэр усны эх үүсвэрээр хангаж байна.

“Эрдэнэс Тавантолгой” ХХК нь MV-011943, MV-011953, MV-011954, MV-011955, MV-011956 ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн талбайнуудад ил аргаар нүүрс олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж байна. Тус компани 2013 онд Цанхийн баруун хэсгээс 2564.5 мян.тн нүүрс олборлосон бол Цанхийн зүүн хэсгээс 2736.2 мян.тн нүүрс олборлосон байна. Тус компани нь төслийн хүчин чадлаараа ажиллаж чадахгүй байгаа бөгөөд дээр дурдсан дэд бүтцийн асуудал шийдэгдсэн тохиолдолд төслийн хүчин чадлаараа ажиллах боломж бүрдэнэ. Тус компани нь БНСУ-ын “Корей Газ” корпораттай гэрээ байгуулан Тавантолгойн ордын нүүрсний давхаргын метан хийн судалгааны талаар хамтран ажиллаж байна. Метан хийн ихээхэн хэмжээний нөөц илэрсэн тохиолдолд хийн хоолой татаж Улаанбаатар хотыг хийгээр хангах боломж бүрдэх юм.

Дэд бүтцийн цаашдын төлөвлөлт хэсэгт дурдсанчлан тус ордыг түшиглүүлэн 450 мВт-ын цахилгаан станц баригдана. Мөн БНХАУ-тай нарийн царигийн төмөр замаар, Монгол Улсын төмөр замын зангилаа Сайншанд боомтой өргөн царигийн төмөр замаар холбогдох юм. Ингэснээр сайн чанарын нүүрсийг зөвхөн БНХАУ-д бус Европын орнууд түүнчлэн Япон, БНСУ-д экспортлох боломж бүрдэнэ.

“Монголын Алт”(МАК) ХХК, “Чин Хуа-Мак-Нарийнсухайт” ХХК, “Саусгоби Сэндс” ХХК

Нарийн сухайтын чулуун нүүрсний орд нь Улаанбаатар хотоос 900 км, Монгол улсын хилийн Шивээхүрэн боомтоос 50 км-ийн зайд, Өмнөговь аймгийн Гурвантэс сумын нутагт байрладаг. Нүүрсний чийг 7.32%, үнслэг 13.96%, дэгдэмхий 30.2%, хүхрийн агуулга 1.84%, 6750 ккал/кг илчлэгтэй. Тус нүүрсний ордод “Монголын Алт”(МАК) ХХК, “Чин Хуа-Мак-Нарийнсухайт” ХХК, “Саусгоби Сэндс” ХХК зэрэг компаниуд үйл ажиллагаа явуулж байна.

“Монголын Алт”(МАК) ХХК нь Нарийн сухайтын ордод ил уурхайн аргаар жилд 3 сая тонн нүүрс олборлох хүчин чадалтай бөгөөд 2013 онд 3210.0 мян.тн нүүрс экспортолсон.

Хятадын зах зээлд Нарийн Сухайтын нүүрсийг таниулах, уг орд газарт дэд бүтцийн орчныг бүрдүүлэх зорилгоор 2002 онд “Монголын Алт” (МАК) ХХК БНХАУ-ын ӨМӨЗО-ны Чин Хуа корпорациатай хамтран Монгол-Хятадын хамтарсан “Чинхуа-МАК-Нарийн Сухайт” ХХК-ийг үүсгэн байгуулсан. “Чинхуа-МАК-Нарийн Сухайт” ХХК нь Монгол Улсын ЗГ-тай Тогтвортой байдлын гэрээ байгуулан Өмнөговь аймгийн Гурвантэс сумын нутаг дахь Нарийн Сухайтын орд газрын нүүрсийг экспортлох анхны гарцыг нээсэн. “Чинхуа-МАК-Нарийн Сухайт” ХХК-ийн нүүрсний уурхайн төслийн хүчин чадал 1500 мян.тн бөгөөд 2013 онд 674.45 мян.тн нүүрс олборлон, экспортолсон байна.

“Саусгоби Сэндс” ХХК нь Канадын 100%-ийн хөрөнгө оруулалттай компани бөгөөд тус Нарийн сухайтын ордыг Овоот толгойн хэсэгт олборлолтын үйл ажиллагаа явуулдаг. Овоот (Нарийн сухайт)-ын ордын ил уурхайгаар ашиглах нүүрсний нөөцийг “Баруун” хэсэгт 39.5 сая.тн, “Зүүн-Өмнөд” хэсэгт нь 19.11 сая.тн-оор баталсан. Тус компани 2013 онд 3057.2 олборлосон байна. “Саусгоби Сэндс” ХХК нь тус ордыг түшиглүүлэн хуурай баяжуулах үйлдвэрийг байгуулан ашиглалтад оруулаад байна.

Мөн тус бүлэг ордын хэсэгт “Өсөх Зоос” ХХК 2014 оноос үйл ажиллагаа явуулж эхэлсэн. Ингэснээр тус бүлэг ордоос жилд ойролцоогоор 10 орчим сая тонн нүүрс олборлож БНХАУ-д экспортлох боломжтой.

Нэгэнт дээр дурдсанчлан Шивээ хүрэнгийн боомтоос тус орд хүртэл сайн чанарын автозамтай болсон тул нүүрсний олборлолт, экспорт нэмэгдэх боломжтой.

“Хангад Эксплорейшн” ХХК

Тус компанийн ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшдэг Баруун Нарангийн чулуун нүүрсний орд нь Өмнөговь аймгийн Ханхонгор, Цогтцэций сумдын нутагт, аймгийн төв Даланзадгад хотоос зүүн зүгт 61км, нийслэл Улаанбаатар хотоос өмнө зүгт 500км зайд байрладаг.

MV-14493 ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл бүхий 4481,82 га талбайд 2013 онд 494.3 мянган тонн нүүрс олборлосон байна. Жилд 10 сая тонн нүүрс олборлох хүчин чадалтай ил уурхайн техник-эдийн засгийн үндэслэлийг 2010 батлуулсан. Ашиглалтын нийт хугацаа 25 жил байна.

Уул уурхайн бүс нутгийн дэд бүтцийн цаашдын төлөвлөлт

Цахилгаан хангамж. Тавантолгойн ордыг түшиглүүлэн 450 мВт-ын хүчин чадалтай цахилгаан станцыг барьж Тавантолгой, Оюу толгойн ордыг цахилгаанаар хангахаар төлөвлөн ажиллаж байна. Ингэснээр дотоодын цахилгааны хэрэгцээг хангахаас гадна БНХАУ руу цахилгаан экспортлох боломж бүрдэх юм.

Төмөр зам. УИХ-аас баталсан “Төмөр замын талаар төрөөс баримтлах бодлого”-ыг хэрэгжүүлэх зарим арга хэмжээний тухай УИХ-ын тогтоолыг саяхан баталсан. Уг тогтоолд зааснаар Тавантолгой-Гашуунсухайтын хооронд нарийн царигийн төмөр зам, Тавантолгойгоос Сайншанд хүртэл өргөн царигийн төмөр зам тавихаар шийдвэрлэсэн.

9.3. Орд газруудын ашиглалтын байдал

Хүснэгт № 9.1. Нүүрсний орд газруудын судалгаа, ашиглалтын байдал

Д/д	Нүүрсний уурхай, ордын нэр	Аж ахуйн нэгж, компанийн нэр	Байршил	Уурхайн ундны усан хангамж	Цахилгаан хангамж	Нүүрс буталж ангилах, баяжуулах, угаах үйлдвэр	Дэд бүтэц
1	Ногоон хошуу-Баруун Ноён уул-1	"Цагаан өвөлжөө" ХХК	Өмнөговь, Ноён, Зүүн урагш 25км	Гүний худаг-Кемпийн орчинд	Дизель: Atlas Copco Q1X165, 120 кВт, Ingersoll Rand фирмийн 6 ширхэг хөдөлгөөнт дизель гэрэлтүүлэг		Сул хөгжсөн. Ноён сум, аймгийн төвтэй шороон замаар холбогддог. Сумын төвд Мобиком, Скайтел, GМобайле утсан холбоо, интернеттэй.
2	Овоот толгой	"Саусгоби Сэндс" ХХК	Өмнөговь, Гурвантэс-Зүүн урагш 38км,	Тосгон дахь гүний худаг, 2012 оны хайгуулаар илэрсэн гүний худгаас.	Сэхэ-Шивээхүрэн-Нарийнсухайтын 50км 35кВ ЦДАШ-тай. Нөөцөнд 120кВт, 21.6кВт, 127кВт дизель	Нүүрс буталж ангилах үйлдвэр-9.0сая тонн/жил, 50мм-ээс доош хэмжээтэй буталж ангилах.	Нисэх онгоцны буудалтай.
3	Баруун Наран	"Хангад Эксплорэйшн" ХХК	Өмнөговь, Ханхонгор, Даланзадгадаас зүүн зүгт 61км, Ухаа худагаас баруун тийш 31 км	Ажилчид Ухаа худагт байрлаж ээлжээр уурхайд ажиллана.	Дизель-D905-E28gl, Night-Lite, станц		31 км хатуу хучилттай автозам Ухаа худаг хүртэл тавигдсан.

4	Ухаа Худаг	"Энержи Ресурс" ХХК	Өмнөговь, Цогтцэций		18МВт ЦС, 1x1.2МВт-дизель, 4x2МВт-дизель, 3x0.5МВт дизель, Зөөврийн дизель, бусад газрууд руу 110/35/10кВ-ын дэд станцаар дамжуулан түгээж байна.	Жилд тус бүр 5 сая тонн нүүрс баяжуулах 3 модуль ашиглалтанд орсон.	УБ-Цогтцэций шууд нислэгтэй, УБ Цогтцэций шороон зам,
5	Хүрэншанд	Өсөх зоос ХХК	Өмнөговь, Гурвантэс	Уурхайн талбайд ойр байрлах гүний худагаас	Дизель цахилгаан үүсгүүр, 32, 36, 108.8, 144, 59.4, 64, 39.5, 40 кВт		Сум аймгийн төвтэй шороон замаар холбогдоно.
6	Цант-Уул	"Мөнх Ноён Суврага" ХХК	Өмнөговь, Баян-Овоо	2, 6, 9-р гүний худаг	Дизель станц: 327кВт, 220кВт, 116кВт, 70кВт, 56кВт, 40кВт		Сумын төв нь эрчим хүчний системд холбогдсон, аймаг, сум, багтай шороон замаар холбогддог
7	Нарийн сухайт-Бага Овоо Хүрэн толгой	"Чин Хуа МАК Нарийн Сухайт" ХХК	Өмнөговь, Гурвантэс		50км, 35кВ ЦДАШ БНХАУ		Хил хүртэл 55 км засмал зам, байнгын эрчим хүчний эх үүсвэртэй
8	Нарийн сухайт, Төв хэсэг	"Монголын алт" (МАК) ХХК	Өмнөговь, Гурвантэс	Уурхай дээрх гүний 3 худгаас хангадаг.	БНХАУ-ын Далайн хөвөө боомтоос "Чинхуа МАК Нарийн сухайт" ХХК 132км урттай 35кВ-ын ЦДАШ татаж 35/6кВ-ын 6300кВА-ийн дэд станцаас хангаж байгаа		Нисэх онгоцны буудал-2006, Хил-уурхай хатуу хучилттай авто зам, БНХАУ-аас ЦЭХ
9	Таван толгой Цанхийн зүүн	"Эрдэнэс Тавантолгой" ХК	Өмнөговь, Цогтцэций	Уурхайн талбайн зүүн хойно байрлах гүний худаг-4	2013 онд ТЭХС-д холбогдсон. 60-16 кВт-ын 6 дизель, 20кВт-ын 3 дизель-гэрэлтүүлэг	НБУУ-ийн ТЭЗҮ-20 сая.тн/жил-2013-06-13 батлагдсан.	Аймаг, сум, нийслэл хоттой шороон замаар холбогдсон. ТЭХС-д холбогдсон.
10	Таван толгой-Цанхийн баруун хэсэг	"Эрдэнэс Тавантолгой" ХК	Өмнөговь, Цогтцэций	9км зайд гүний худаг, Балгасын нуурын гүний цооног	Дизель генератор 2-3 ширхэг, Мандалговь-Цогтцэцийн 220кВ ЦДАШ-аас Тавантолгойн 220/110/35/10кВ-ын дэд станцаар	НБУУ-ийн ТЭЗҮ-20 сая.тн/жил-2013-06-13 батлагдсан.	Мандалговь-Цогтцэцийн 220кВ ЦДАШ-аас Тавантолгойн 220/110/35/10кВ-ын дэд станц

					110кВ-ын 11км ЦДАШ-аар. Цаашид шинээр баригдах 300 МВт-ын ДЦС-аас		
11	Зангат уулын орд, Баян ундарга-уурхай	"Жавхлант орд" ХХК	Өмнөговь, Гурвантэс, Зүүн хойш 25 км-т	Гүний 1 худаг гаргана. 334 хүн, хоногт 150л/хүн	AKSA AC-825 дизель: 540 кВт хэрэглээ байна.		Мобиком-2006-11, ӨМӨЗО-ны хөрш аймгаас өндөр хүчдэлийн шугам, аймаг сумын төвтэй шороон замаар холбогдсон.
12	Таван толгой	"Таван толгой" ХК	Өмнөговь, Цогтцэций-Баруун урагш 12 км	Хотхон дотор гүний 3 худаг	6 Дизель станц, Цогтцэций-Уурхайн тосгон 10кВ-ын ЦДАШ, дэд станц ТМ400 10/0.4		Өмнөд бүсийн цахилгаан түгээх сүлжээгээр Төвийн ЭХ-д холбогдсон. Хатуу хучилттай зам тавигдаж байна. Сайншанд өртөө хүртэл 640км шороон зам
13	Баруун Ноён уул	Хур Эрдэнэ Баялаг ХХК	Өмнөговь, Ноён	Ноён сумын төвийн эх үүсвэрээс	БНХАУ-аас Ноён сумын төв рүү ирсэн 35кВ-ын ЦДАШ-аас 21 км	БУ-т нүүрсийг боловсруулж баяжуулна.	Аймаг, сумын төвтэй шороон замаар холбогдоно.

Хүснэгт № 9.2. Уул уурхайн ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид, ашиглалтын байдал

д/д	Жагсаалт	Сум	Талбайн нэр	Эзэмшигч	Нийт хэмжээ (га)	Анхны нөөцийн тухай мэдээлэл	ТЭЗҮ	Ашигт малтмал
1	MV-000291	Гурвантэс	Дундгол	Зүрийн булан	35.33	ШУТЗ-ын 1962.03.20-ны протокол		Давс
2	MV-001497	Гурвантэс	Дундгол	Сондог	28.5	ГУГ-ын ШУТЗ-ийн 1962.03.20-ны хурлаар нөөцийг баталсан		Давс
3	MV-005464	Мандал-Овоо	Овоот-1	Олон-Овоот гоулд	81.93	ЭБМЗ-ийн 2005-02-04 № 03-02 тоот протокол	АМГ-ын даргын 2010-08-14 № 354 ЭБМЗ-ийн 2010-07-10 № 13-02	Алт
4	MV-006708	Ханбогд	Манахт	Оюу Толгой	4533.32	АМГ-ын даргын 2013.05.06-ний №183 тушаал, ЭБМЗ-ийн ХХ-06-11 дүгнэлт, "Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутагт орших Манахтын барилгын чулууны орд	2013.06.27	дайрга
5	MV-006709	Ханбогд	Оюу толгой	Оюу Толгой	8489.92	АМГТХЭГ даргын 2007-07-10ны №245 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2007-07-03-ны №15-01 протоколоор Оюу толгойн	2008 хайрга, 2009 элс, 2010.03.25	Холимог металл

						зэс алтны нөөц, 2008.05.13-ний №207 Дугатын Хярын гранодиритын ордын нөөц, 2008 онд Халивын элсний ордын нөөц бүртгэгдсэн байна.	2014.04.16 14-07-06 шавар	
6	MV-006710	Ханбогд	Хөх хад	Оюу Толгой	1762.7	АМГТХЭГ 2007-07-10 №245, Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын нутагт орших Довын элсний орд, АМГ-ын даргын 2013.04.16-ны 143 тоот тушаал, ЭБМЗ-ийн 2013.03.15-ны ХХ-05-09 тоот протокол	2009	Холимог металл
7	MV-009852	Номгон	Хар толгой	Дун-Юань	53.13	1956.11.05-ны Совмонголметалл геологийн экспедицийн ШУТЗ-ын хурлаар нөөц баталжээ. Хар толгойн полиметалын орд 2009-03-26 АМГ№73, ЭБМЗ 01/03 Мо-В-4097.97 тн/178.7 тн, С-16033.44тн/699.6 тн	2/5/2010	Хар тугалга
8	MV-010511	Баяндалай	Нураг уул	Ирмүүнз ээрд	1189.19	АМГ-ын даргын 2012 оны №534 тушаал "Өмнөговь аймгийн Баяндалай сумын нутаг дахь Нураг уулын алтны үндсэн ордод 2002-2011 онд гүйцэтгэсэн хайгуулын ажил		Алт
9	MV-010666	Баяндалай	Хүрмэн-2	Монгол манганей з натурал ресурс	313.18	АМГ-ын даргын №198 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2011.04.15-ний ХХ-07-02 дүгнэлт, "Өмнөговь аймгийн Баяндалай сумын нутагт орших хүрмэн-II манганы ордын нарийвчилсан хайгуулын ажил		Манган
10	MV-013852	Гурвантэс	Зүүн хоолой	Трейжа маунтайн интернэ шнл майнинг	335.02	АМГТХЭГ 2008-07-17 №29-01 АМГ ЭБМЗ 2009-04-31 № 18	2008, 2010	баргилт
11	MV-014917	Гурвантэс	Торомхон	Агммайн инг	6470.02	ЭБМЗ-ийн 2009.05.15-ны 06-05 тоот дүгнэлт, "Торомхон" -ны алтны үндсэн орд. Өмнөговь аймгийн Гурвантэс сумын нутагт орших Алагшандын алтны үндсэн ордод АМГ-ын даргын 20/8/2015 №н-152, ЭБМЗ-ийн 09/7/2014 №ХХ-12-07/01 тоот дүгнэлт		Алт
12	MV-014937	Мандал-Овоо	Баян төмөртэй	Рэмет	506.3	АМГ-ын даргын 2012-05-16 № 260, ЭБМЗ-ийн 2012-05-08 № 08-01. Фонд № 6710		Төмөр
13	MV-015032	Номгон	Хар толгой	Дун-Юань	541.52	АМГ-ын даргын 2009.06.17-ны 218 тоот тушаал, ЭБМЗ-ийн	2010.02.05	Хар тугалга

						2009.05.26-ны 09-04 тоот дүгнэлт, "Хар толгой"-н хар тугалганы орд. Нөөцийн блок уг талбайд багтаж байгааг тодруулав.		
14	MV-015033	Номгон	Хар толгой-1	Дун-Юань	424.89	АМГ-ын даргын 2009.06.17-ны 218 тоот тушаал, ЭБМЗ-ийн 2009.05.26-ны 09-04 тоот дүгнэлт, "Хар толгой"-н хар тугалганы орд. Нөөцийн блок уг талбайд багтаж байгааг тодруулав.	2010.02.05	Хар тугалга
15	MV-015219	Гурвантэс	Ягаан худгийн ам	Ивээл-Өлзий	279.21	АМГ-ын даргын 2009.09.07-ны 395 тоот тушаал, ЭБМЗ-ийн 2009.07.08-ны 17-08 тоот дүгнэлт, "Ягаан худаг"-н агальматолит, баритын орд. Агальматолитийн хүдрийн нийт нөөц 3200 тн, В-2164.9 тн, 23.2%-н агуулгатай, С-1034.3 тн, 18.6%-н агуулгатай, Баритийн хүдрийн нөөц С-39022.5 тн, 23.73%-н агуулгатай.	2010.05.27	Агальме толит
16	MV-015225	Ханбогд	Жавхлант	ОНТРЭ	20327.4	ЭБЭХ-ний сайдын 2009 оны 7-р сарын 10-ны өдрийн 167 дугаар тушаал, ЭБМЗ-ийн 2009 оны 7-р сарын 1-ний хуралдааны 15-01 дүгнэлтийн хавсралт 01, Херуга орд	2009	Алт, Зэс
17	MV-015226	Ханбогд	Шивээ толгой	ОНТРЭ	54652.58	ЭБЭХ-ний сайдын 2009 оны 7-р сарын 10-ны өдрийн 167 дугаар тушаал, ЭБМЗ-ийн 2009 оны 7-р сарын 1-ний хуралдааны 15-01 дүгнэлтийн хавсралт 01, Хойд Хюго ордын үргэлжлэл	2009	Алт, Зэс
18	MV-015273	Мандал-Овоо	Олон овоот	Олон-Овоот гоулд	85.39	219А тусгай зөвшөөрөл байсан. Нөхөн олгосон. ЭБМЗ-ийн 2005-02-04 № 03-02 тоот протокол	2003, 2005	Алт
19	MV-015274	Мандал-Овоо	Овоот-1	Олон-Овоот гоулд	940.35	5073А тоот тусгай зөвшөөрөл байсан. Нөхөн олгогдсон. ЭБМЗ-ийн 2005-02-04 № 03-02 тоот протокол		Алт
20	MV-015275	Мандал-Овоо	Гоёот улаан	Олон-Овоот гоулд	256.82	13649А тоот тусгай зөвшөөрөл байсан. Нөхөн олгогдсон. АМГ-ын даргын 2010-07-05 264 ЭБМЗ-ийн 2010-06-18 08-07 Фонд № 6206		Алт
21	MV-015282	Мандал-Овоо	Мөргөцөг уул	Олон-Овоот гоулд	483.57	АМГ-ын даргын 2013-12-09 477 ЭМБЗ-ийн 2013-06-19 ХХ-14-12 Фонд № 7258		Алт

22	MV-015283	Мандал-Овоо	Бороодон	Олон-Овоот гоулд	203.18	АМГ-ын даргын 2013-12-09 477 ЭМБЗ-ийн 2013-06-19 ХХ-14-12 Фонд № 7258		Алт
23	MV-015631	Ханхонгор	Хотгор	Хотгор минералс	2036.63	АМГ-ын даргын 2010.01.18-ны №26 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2009.12.29-ны №30-02 дүгнэлт, Өмнөговь аймгийн Ханхонгор, цогт овоо сумын нутагт орших Хотгорын ховор элементийн орд, үр ашигтай анхдагч хүдрийн нөөц (В) нөөцийг 24779.89 мян.тн, металлын нөөц 312.23мян.тн исэлдсэн хүдрийн бодитой нөөц (В) 2083.47 мян.тн, металл 26.46 мян.тн, анхдагч хүдрийн нөөц (С) нөөцийг 12452.86 мян.тн, металлын нөөц 143.21мян.тн исэлдсэн хүдрийн боломжтой нөөц (С) 434.87 мян.тн, металл 4.83 мян.тн	2011/04/21 04-01	Полимет алл
24	MV-016759	Мандал-Овоо	Хоримт	Олон-Овоот гоулд	450.73	АМГ -ын даргын 2010.07.05-ны №264 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2010.06.18-ны ХХ-08-07 дүгнэлт, Бурхан дэл нэртэй талбайн алтны үндсэн орд, В зэргийн 2380кг, С зэргийн 2396.8 кг	АМГ-ын даргын 2012-08-24 №487 ЭБМЗ-ийн 2012-07-02 № 05-06 Фонд № 6846	Алт
25	MV-017014	Ноён	Халбас уул	Азиагоул д монголиа	2922.51	АМГ-ын даргын 2010.03.31-ны №130 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2010.02.27-ны ХХ-03-03 дүгнэлт, Наранбулагийн алтны үндсэн орд	2013.02.21 13-01-04	Алт
26	MV-017043	Ноён	Товон уул-1	Азиагоул д монголиа	2665.65	АМГ-ын даргын 2010.03.31-ны №130 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2010.02.27-ны ХХ-03-03 дүгнэлт, Наранбулагийн алтны үндсэн ордын нөөцийн тодорхой хэсэг орж байна.		Алт
27	MV-017172	Мандал-Овоо	Авдрант-1	Олон-Овоот гоулд	1773.74	АМГ-ын даргын 2012.05.16-ны өдрийн №261 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2012.05.08-ны өдрийн ХХ-08-04 дүгнэлт, Баян-Овоогийн хайлуур жоншны орд	ЭБМЗ-ийн 2013-12-24 13-20-0 2013.03.21 13-05-06	Жонш
28	MV-017387	Цогтцэций	Хармагтай	Оюут-Улаан	6647.05	АМГ-ын даргын 2010.09.03-ны №393 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2010.07.14-ний ХХ-10-02 дүгнэлт, Хармагтайн алт-зэсийн порфирын орд алт 38.436тн, зэс 34800тн	2013.06.27	Алт

29	MV-017396	Мандал-Овоо	Мушгиа худаг-1	Макс-Импекс	291.64	АМГ-ын даргын 2013.04.01-ний №137 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2013.01.23-ны ХХ-03-04 дүгнэлт, Мушгиа худаг-1 /XV-003798/, Мушгиа худаг-2 /XV-003816/ алтны үндсэн орд, В зэргээр 200.66кг, С зэргээр 157.19кг	Алт
30	MV-017397	Мандал-Овоо	Мушгиа худаг-2	Макс-Импекс	1216.55	АМГ-ын даргын 2013.04.01-ний №137 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2013.01.23-ны ХХ-03-04 дүгнэлт, Мушгиа худаг-1 /XV-003798/, Мушгиа худаг-2 /XV-003816/ алтны үндсэн орд, В зэргээр 246.63кг, С зэргээр 170.72кг	Алт
31	MV-017452	Гурвантэс	Ямаан усны хяр	Агммайн инг	11247.8	АМГ-ын даргын 2010.08.04-ны №963 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2010.02.26-ны ХХ-02-05 дүгнэлт, Торомхон, Ямаан усны хярын алтны үндсэн болон шороон орд, Алагшандын алтны үндсэн орд, Өмнөговь аймгийн Гурвантэс сумын нутагт орших Алагшандын алтны үндсэн ордод АМГ-ын даргын 20/8/2015-ны №н-153 тушаал, ЭБМЗ-ийн 09/7/2014-ны ХХ-12-07/02 дүгнэлтээр дахин нөөц орсон.	алт
32	MV-017521	Ханхонгор	Залаа хайрхан уул-4	Мөст олон булаг	496.26	АМГ-ын даргын 2014.03.20-ны №н-47 тушаал, ЭБМЗ-ийн 2014.02.27-ны ХХ-03-04 дүгнэлт, Өмнөговь аймгийн Ханхонгор сумын Хүрэн толгойн манганийн орд	Манган

9.4. Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын ордын ашиглалтын төлөвлөлт

2014 оны 1 дүгээр сарын 9-ний өдөр батлагдсан Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын тухай хуулийн дагуу тухайн аймагт оршиж буй орд илэрцийн хайх, ашиглах тусгай зөвшөөрлийг аймгийн Засаг дарга олгож, хэрэгжилтэнд нь хяналт тавьж байхаар хуульчлагдсан юм. Зам болон барилгын салбар эрчимжтэй хөгжиж буй энэ үед Өмнөговь аймгийн хэмжээнд аж ахуйн эргэлтэнд оруулах боломжтой Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын ордуудыг хүснэгтээр орууллаа.

Хүснэгт №9.3. Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын ордууд

Тоосгоны шавар					
1	Улаан эрэгийн орд	43°46'40" 103°56'15"	Ханхонгор	Давхарга маягийн биетийн дундаж зузаан 6.3-13.2м, урт 180м	$C_2=1963.0$ мян.м ³
2	Даланзадгадын орд	43°32'30" 104°30'00"	Даланзадгад	Давхарга маягийн хэвтэшийн ашигт зузаалгийн дундаж зузаан 1.7м	
3	Эрэг худагийн орд	43°52'35" 105°27'00"	Цогтцэций	Шаврын давхаргын зузаан 150м	$P_1=98700м^3$ $A+B+C_i=1966.6$ $C_2=6300.0$ мян.т
4	Рашаан худагийн орд	43°32'30" 105°19'52"	Цогтцэций	Шаврын зузаан 9.5-10.5м	
5	Бор тээгийн орд	43°10'00" 104°30'00"	Ханхонгор	Шаврын хэвтэшийн урт 1000м, өргөн 270-280м, зузаан 3-10.7м	$V=305.7$ мян.т/ $d=459.0$ $C_2=2502.7$
Шавар					
6	Мандал-Овоогийн орд	44°38'13" 104°07'25"	Мандал-Овоо	Шаврын урт 600м, өргөн 100-350м, зузаан 4-22м.	$C_1=1886845т$ $C_2=1863032т$
7	Цогт-Овоогийн орд	44°16'10" 104°41'20"	Цогт-Овоо	Мэшил маягийн биетийн урт 420м, өргөн 100-200м, зузаан 3-17.2м.	каолины түүхий эд: $V+C_1=109360т$ $C_2=616597т$ Баяжигдсан каолин $V+d=38510т$ $C_2=128164т$
Карбонат чулуулаг					
8	Тэвш уулын орд	43°16'56" 104°35'15"	Ханхонгор		414.41 мян.т
9	Хөх цавын орд	44°16'33" 104°1'20"	Цогт-Овоо	Биетийн урт 500м, өргөн 110-160м.	$C_1=211.2$ $C_2=6613.5$ мян.т
10	Элгэн булагийн орд	44°55'00" 103°38'00"	Мандал-Овоо	Үеийн зузаан 2-5м	Таамаг нөөц 11500м ³
Өнгөлгөөний чулуу					
11	Эрдэнийн орд	43°06'30" 101°43'30"	Ноён	Мэшил маягийн биетийн урт 20-200м, зузаан 0.5-2.5м.	Таамаг нөөц 2791тн

12	Баянхар толгойн илрэл	42°33'26" 107°5Г46"	Баянхар толгойгоос 3У 1.5км-т	200х1000м талбайд габбро, микрогабброгийн дэл судлууд	Нилээд том хавтан авч ашиглах боломжтой
Перлит					
13	Цагаан-Овоогийн орд	43°31'00" 105°55'30"	Цогтцэций	Биетийн хэмжээ 300-1500м-т хэлбэлздэг. Зузаан нь 5-8м-ээс 30м	Таамаг нөөц 1 сая.м ³
Барилгын элс					
14	Хавчил уртын орд	43°24'10" 104°20'47"	Ханхонгор	Ашигт зузаалгийн зузаан 1.8-5.9м.	В=325.5 С ₁ =413.9 мян.т
15	Улаан шивээний илрэл	42°26'40" 107°42'35"	Хүүхэн хар уулаас БХ 1.5км	0.5-1 км өргөн, 4км урт орчин үеийн салхины гаралтай нарийн ширхэгт цагаан шаргал өнгийн сэвсүүл элс	
Барилгын чулуу					
16	Хүрэнгийн орд	43°31'14" 104°29'30"	Даланзадгад	Липаритын зузаан 1-3м.	13846м ⁻³
17	Рашаантын орд	43°34'20" 105°19'20"	Цогтцэций	Порфиритын урт 800м, өргөн 400м, зузаан 23.9-51.8м	В+С ₁ =5215.0 С ₂ =3371.6мян.м ³

**АРАВДУГААР БҮЛЭГ. ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ
ТӨЛӨВЛӨГӨӨГ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ НЭГТГЭЛ,
ХУВААРИЛАЛТ, ЗАРДЛЫН ТОВЧОО**

10.1. ХАА-н газар

10.1.1. Бэлчээр

Аймгийн хүн ам 2020 онд 66.5, 2025 онд 70.7, 2030 онд 75.37 мянгад хүрэхээр байгаа бөгөөд мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл аймгийн нийт хүн амын хэрэгцээг бүрэн хангах боломжтой тул бэлчээрийн даац, багтаамжид тулгуурласан төлөвлөлтийг хийх боломжийг олгож байна. Уг төлөвлөлтөд сүргийн бүтцийг эдийн засгийн хувьд хохиролгүй байхаар тооцоолж малын тоог тогтвортой барих замаар бэлчээрийн даацад **малын тоо, толгойг тохируулах** бодлого баримталж сүргийн зохистой бүтэцийг тодорхойлсон болно.

Мөн бэлчээр ашиглалтын чиглэлээр ашиглалтгүй бэлчээр нутгийн ашиглалтыг сайжруулж, доройтож талхлагдсан бэлчээрийг сайжруулах арга хэмжээг төлөвлөв. Өмнөговь аймгийн хувьд 3064,7 мянган га буюу нийт бэлчээрийн 21,5% талхагдалд өртөн доройтсон байна. Мөн 7 сумын нутагт 1069592.8га бэлчээрийн эдэлбэр газар гар аргаар алт олборлолгч, машин техникийн нөлөөгөөр эвдэрч сүйдсэн байна.

Талхлагдсан бэлчээрийн ачаалаллыг бууруулах, сэргээх зорилгоор доройтлын байдал, талхагдалын зэрэглэл, ургамалжилтын онцлогийг харгалзан богино хугацаанд ашиглах, эсвэл 2-3 жил ашиглахгүй байх, улирлаар өнжөөж ашиглах, хашаалж хамгаалах, чөлөөлөх зэрэг арга хэмжээнүүдийг төлөвлөж зөвлөмжийг боловсруулав.

Ашиглалт багатай бэлчээр нутгийн ашиглалтыг сайжруулж, талхлагдан доройтсон бэлчээр нутагт менежмент хийх боломжийг олгох, усгүйгээс болж ашиглалт багатай байгаа 2235.9 мян.га бэлчээрийг усжуулснаар 762.1 мянган хонин толгой мал бэлчээх боломжтой бэлчээрийг эргэлтэд оруулж, тэр хэмжээний бэлчээрийн газрыг сэлгээнд оруулах боломж нээгдэнэ. Нийт 520 худаг нэн тэргүүнд шаардлагатай. Бэлчээр нутгийг усжуулах зориулалт бүхий хөв цөөрөмийг 3-н сумын саналыг үндэслэн 8-н байршилд төлөвлөж ус хурах талбайн хэмжээг тооцоолов.

10.1.2. Хадлан

Өмнөговь аймагт Даланзадгад сумын 30 га усалгаатай хадлангийн талбай байгаа бөгөөд бусад суманд улсын хэмжээнд бүртгэлтэй хадлангийн газар байхгүй байна. Хадлангийн нөөц бага учир гар тэжээлд онцгой ач холбогдол өгөх хэрэгтэй юм. Монгол улсын статистикийн мэдээгээр Өмнөговь аймаг жил бүр 5.6 мян.тонн өвс, 1.6 мян.тонн гар тэжээл бэлтгэдэг байна. Судалгаагаар Булган, Мандал-Овоо сумын нутагт 253.6 мянган га газрыг хадлангийн бүс нутаг болгохоор санал гаргажээ. Эдгээрийн ихэнх нь Онги голын дагуух цөлийн хээр, цөлийн монгол өвс- таана-бударганат, бор бударгана- таана-баглуурт, харганат, монгол өвс-шавагт бэлчээр байх юм. Нам, хотосын арай чийглэг байж болох газрын хадлан нь жижиг улалж-үетэнт, хармагт, бударганат бэлчээр бөгөөд хадланд ашиглахад ургац нь хэтэрхий бага 1.7-2.0 ц/га юм. Гэвч голын ус хүрэх хэсэгт нам

хотосын нугагжуу хэсгээс сонгож малчдын хэсэг бүлэг, хоршоо, компанид эзэмшүүлэх, сайжруулахад нь дэмжлэг үзүүлэх замаар хадлангийн бүс байгуулах боломж байна. Тэжээлийн хангамжийг нэмэгдүүлэхэд орон нутгийн тэжээлийн нөөц: таана, хөмүүл, агь, шаваг, шарилж, тэсэг, тогторгоно гэх мэт ашигт ургамал, амьтны болон ахуйн гаралтай түүхий эдийг малын тэжээлд ашиглан жилийн турш тасралтгүй гар тэжээл бэлтгэх, бэлтгэсэн тэжээлийг борлуулах цэгийг аймаг, сумын төвд нээж ажиллуулах, ӨМӨЗО-ноос хямд үнэтэй тэжээл оруулж ирэхэд дэмжлэг үзүүлэх зэрэг бүх нийтийн оролцоог бүрдүүлэхэд чиглэсэн эдийн засгийн оновчтой бодлого хэрэгжүүлэхэд анхаарах шаардлагатай гэж үзэж байна.

10.1.3. Газар тариалан

Өмнөговь аймгийн хувьд 2013 оны статистикийн газрын мэдээгээр 2013 онд 647 тн төмс, 601,4 тн хүнсний ногоо хураан авсан ба үр тариа тариалаагүй байна. Энэ нь одоогийн аймгийн нийт хүн амын хэрэгцээг бүрэн хангах хэмжээнд хүрэхгүй байна. Одоогийн байдлаар аймгийн хэрэгцээний үр тариа 0%, төмс 18,5%, хүнсний ногоо 11.7%-ийг хангаж байна. 2030 он хүртлэх төлөвлөлтийн жилүүдэд хүн амын өсөн нэмэгдэх хэрэгцээний төмсний 14.3%, хүнсний ногооны 9.1%-г дөнгөж хангах боломжтой байгаа тул газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Одоо ашиглагдаж буй газар тариалангийн эргэлтийн талбай 815.44 га бөгөөд 2030 он гэхэд газар тариалангийн үйлдвэрлэлд шаардлагатай эргэлтийн талбайн хэмжээ 25170.84 га болгохоор төлөвлөв.

Энэ нь зөвхөн аймгийн хүн амыг төмс хүнсний ногоогоор хангахад боломжтой талбай юм. Тариалангийн газрын эргэлтийн талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэх боломж байгаа боловч үүнд ихээхэн хөрөнгө оруулалт шаардагдаж байна. Орон нутгаас өгсөн санал болон одоо байгаа тариалангийн талбайн хэмжээ нь газар тариалангийн эргэлтийн талбайг 1592.18 га хүртэл нэмэгдүүлэх боломжтойг харуулж байна. Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээгээр нийт нутаг дэвсгэрийн 7,56 % нь газар тариаланд ашиглах боломжтой нь тогтоогдсон бөгөөд бүс нутгийн онцлогт нь тохирсон агро техникийн үйл ажиллагаа явуулж, тохирсон тарималыг сонгон тариалснаар тогтвортой ашиглах бүрэн боломжтой юм. Тохиромжтой талбайн ихэнх хэсэг нь хожуувтар болцтой тариамалд тохиромжтой боловч чийг хангамжын хувьд нэн хуурай бүсэд хамаарах тул усалгаатай нөхцөлд л газар тариалан эрхлэх боломжтой. Мөн хөрсний элэгдэл эвдрэл ихээр явагдах магадлалтай газрууд тул хөрс хамгаалах арга хэмжээг нэн тэргүүнд авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

10.1.4. Эрчимжсэн АА

Эрчимжсэн МАА-г хөгжүүлэх чиглэлээр санал өгсөн 6-н сумын 22 байршилд тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийсэн бөгөөд ургамалжилтын хувьд уг санал бүхий 22-н газраас байгалийн хадлан бэлтгэх боломжтой талбайтай газар байхгүй бөгөөд бэлчээрийн талбай нь бүх төрлийн бэлчээрийн малд тохиромжтой. Сүү, махны чиглэлийн цэвэр цусны

үхэрт таарамж муутай бэлчээртэй. 4-н байршлаас бусад газар нь тэжээлийн ургамал тариалахад тохиромж муутай, 11-н байршилд усан хангамж муутай нь тогтоогдсон бөгөөд эцсийн үнэлгээгээр Манлай, Баян-Овоо, Номгон, Цогт-Овоо сумдын санал болгосон 2,6,11,18 дугаар бүхий талбайнуудад эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх боломжтой бөгөөд бусад газрууд нь хязгаарлагдмал тохиромжтой болохыг тодорхойлсон. 25 үнээний жишиг ферм байгуулах нөхцөлд тооцоогоор зардлаа 5,4 жилд нөхөх магадлалтай бөгөөд говийн бүсэд байгуулах сүүний чиглэлийн фермийг уурхайн туслах аж ахуйн чиглэлээр тэдний дэмжлэгтэйгээр хөгжүүлэх нь оновчтой байх магадлалтай.

Харин төлөвлөлтийн багийн зүгээс Саалийн 25 үнээний фермийг Гурвантэс, Ханбогд, Цогтцэций, Ханхонгор сумдад, Маналай, Цогтцэций, Номгонд нутгийн тулман хөхт ямааг сүүний ямааны үрээр зохиомол хээлтүүлэг хийх замаар тус бүр 100 ямаатай ферм, бусад сумдад ингэний ферм байгуулахаар төлөвлөв.

Оюутолгой, Тавантолгой, Нарийн сухайт, Олон овоотын орд газрын ойролцоо тус бүр нь 8 мэгж, нэг бодонтой гахайн жижиг фермерийн аж ахуй байгуулах саналтай байгаа бөгөөд шаардагдах тэжээлийг ӨМӨЗО-оос худалдаж авах боломжтой.

10.1.5. Отрын бүс нутаг

Өмнөговь аймгийн хувьд гадагшаа отор нүүдэл хийх боломж муутай, нүүдэл хийхэд хэтэрхий хол зам туулах учраас боломжтой нутгийг сонгож, хамгаалах, тохижуулах замаар сум дундын отрыг хөгжүүлэхэд анхаарах шаардлагатай байна.

10.2. Хот, тосгон бусад суурин газар

Газар зохион байгуулалтын 2014-2030 оны ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах ажлын хүрээнд хот байгуулалтанд тавигдах ерөнхий шаардлага, төлөвлөлтийн норм ба дүрмийн дагуу тухайн хот сум суурины төвийн барилга байгууламж, нутаг дэвсгэрийн бүсүүдэд шаардагдах газрын хэмжээг тооцоолж гаргалаа.

Хот тосгоны ерөнхий төлөвлөгөөний тооцооны үндэс болох хүн амын хэтийн тоог 2014-2020, 2021-2025, 2026-2030 оноор тооцоолж хүн амын тоотой уялдуулан орон сууц, цэцэрлэг, сургууль, эмнэлэг, худалдаа үйлчилгээний барилга байгууламжуудын хүчин чадал, шаардагдах эдэлбэр газрын хэмжээг тодорхойлж хот байгуулалтын үнэлгээг хийв, Тус үнэлгээгээр Номгон сумаас бусад сумдууд аль нэг үзүүлэлтээрээ хязгаарлагдмал тохиромжтой ангилалд орж байна.

Овойлт, суулттай хөрсний тархалтын үзүүлэлтээр Даланзадгад, Баян-Овоо, Гурвантэс, Номгон, Ханхонгор, Хүрмэн, Цогтцэций сумд тохиромжтой хөрс бүхий нутаг дэвсгэрт байрладаг. Хөөлт, суулт, гулсалт бүхий хөрстэй Баяндалай, Булган, Ханбогд, Мандал-Овоо, Манлай, Ноён, Сэврэй, Цогт-Овоо сумдад барилга байгууламж барихдаа хөрсөнд тохирсон арга хэмжээ авах шаардлагатай.

Газар чичирхийллийн мужлалаар Мандал-Овоо, Манлай, Цогт-Овоо сумд 6 баллын мужлалд оршдог учир тохиромжтой нөхцөлтэй. 7-8 баллын мужлалд оршдог Булган, Баян-Овоо, Номгон, Ноён сумд хязгаарлагдмал тохиромжтой. 9 –өөс дээш

баллынмужлалд оршдог Даланзадгад, Баяндалай, Гурвантэс, Сэврэй, Хүрмэн сумдад барилга байгууламж барихад газар хөдлөлийн эсрэг арга хэмжээ авах шаардлагатай.

Хот суурин газрын ашиглалтын тохиромжтой бүсчлэлийг тогтоон, газрын нөөцийг тогтоосон бөгөөд Номгон сумаас бусад сум суурин газрынхаа тэг гортигийг тэлэх шаардлагатай байна. Хот байгуулалтын нормоор тооцоолсон шаардлагатай газрын хэмжээг тогтоосон газар ашиглалтын бүсчлэлээр тогтоосон газрын нөөц үзэхэд бүрэн хангаж байна. Тогтоогдсон нөөц газруудыг ашиглахдаа хот байгуулалтын нарийвчилсан төлөвлөгөөнд үндэслэн хэсэгчлэн тухайн жилийн төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлнэ. Одоо байгаа гэр орон сууцны бүс 3329,68 га, нэмж 10642,84 га-аар нэмэгдүүлэхээр төлөвлөсөн. Үйлдвэрийн бүсийг 18725,1 га газарт байгуулахаар төлөвлөлөө. Аймгийн хэмжээнд сумдын төвийн нийт тэг гортигийн газрын хэмжээ 15316,1 га байна. 14566,5 га-гаар нэмэгдэхээр төлөвлөлөө.

10.3. Зам шугам сүлжээний газар

10.3.1. Зам, тээврийн байгууламж

Авто зам

Аймгийн төв Даланзадгад хотоос сумдуудад хүрэх 1672 км шороон замтай. Өмнөговь аймгаас Улаанбаатар хүртэл зам нь зорчигч тээврийн гол зам бөгөөд 2014 онд Улаанбаатар-Даланзадгадын хатуу хучилттай зам ашиглалтанд орсон.

Харин Таван Толгойгоос Гашуун Сухайтын боомт хүртэл даацын 267 км, Оюутолгой-Гашуунсухайтын 90 км хатуу хучилттай замууд уул уурхайн тээвэрт ашиглагдаж байна. Нарийнсухайт-Шивээхүрэнгийн чиглэлд 43.2 км хүнд даацын машин явах боломжтой хатуу хучилттай авто замыг концессын гэрээгээр барьж 2014 оны 9 сард ашиглалтанд оруулжээ. Мөн Даланзадгадаас-Гурвантэс сумын чиглэлд 35 км хатуу хучилттай замыг барьж байгуулсан байна. Тус аймгийн нутагт нийт 591.2 км хатуу хучилттай зам тээвэрт ашиглагдаж байна.

Оюунтолгой-Ханбогд-Ханги чиглэл 435км, Цогт-Овоо-Даланзадгадын хатуу хучилттай замаас—Цогтцэций сумын төв хүртэлх 57 км, Оюунтолгой-Ханбогд чиглэлийн 35 км, Тавантолгой-Гашуунсухайтын чиглэлийн замаас Үнэгтийн уурхай чиглэлд 36 км, Үнэгт чиглэлд тавих замаас салаалан Баян –Овоо сумын төвийг хатуу хучилттай замаар холбох 30 км, Даланзадгад-Гурвантэс 308 км, Гурвантэс-Баянлиг* /Босоо тэнхлэгийн зам/ 209 км хатуу хучилттай замуудыг төлөвлөгөөнд тусгасан ба нийт хөрөнгө оруулалт 660 тэрбум төгрөг байна. Мөн орон нутгаас санал өгсөн 550 км орон нутгийн чанартай шороон замыг засаж сайжруулахаар төлөвлөсөн ба нийт хөрөнгө оруулалт 550сая төгрөг байна.

Агаарын тээврийн барилга байгууламж

Улаанбаатараас Даланзадгадын чиглэлд агаарын зорчигч тээврийн 3 компани үйчилгээг хариуцдаг. Тус аймагт төвийн Говь-Гурван сайхан нисэх буудал, Оюунтолгойн нисэх буудал буюу Ханбумбат, Овоотын нисэх буудал гэсэн хатуу хучилт бүхий нисэх

буух зурвастай гурван нисэх буудал ажиллаж байна. Даланзадгадын Говь-Гурвансайхан буудлыг 2016-2020 онд олон улсын нислэг хүлээн авдаг болгоно. Өргөтгөлийн ажилд 5.0 тэрбум төгрөг зарцуулахаар төлөвлөв.

Төмөр замын газар

Одоогийн байдлаар судалгааны нутагт төмөр замын сүлжээ байхгүй. Цаашид Монгол Улсын 2010-2015 оны эдийн засгийн хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлд уул уурхайн төмөр замын салбарыг хөгжүүлэхээр заажээ. Ухаа худаг-Оюутолгой- Гашуун сухайт, Нарийн сухайт-Шивээхүрэнгийн боомт, Таван толгой - Цагаан суварга - Зүүн баян – Сайншанд, Тавантолгой-Нарийн сухайт чиглэлийн төмөр замууд төлөвлөгдөн ТЭЗҮ боловсруулах, шороон далангийн байгуулалт хийх ажлууд хийгдэж байна. Шаардлагатай зурвас газрын тооцоог хийсэн.

10.3.2. Холбоо мэдээллийн сүлжээ

6 сумаас бусад нь аймгийнхаа төвтэй шилэн кабелиар холбогдсон. Цаашид эдгээр сумуудын төвийг аймгийн төвтэй шилэн кабелиар холбоно. Үүнд орчим 1000 орчим км шилэн кабель орно.

10.3.3. Цахилгаан, дулааны сүлжээ

Одоогийн байдлаар Өмнөговь аймаг нь төвийн бүсийн эрчим хүчний системд багтдаг ба 9 сум Даланзадгадын ДЦС-д холбогдсон, 2 сум төвийн эрчим хүчний системд холбогдсон, Ноён, Сэврэй, Гурвантэс сумд БНХАУ-аас Нарийнсухайтын уурхайн эх үүсвэрээс эрчим хүчээ авдаг байна. Цаашид Таван толгойн 400 МкВт-ын цахилгаан станц баригдаж, эрчим хүчний нэгдсэн системтэй холбогдох хүртэлх хугацаанд айл өрхүүд, албан байгууллагуудын цахилгааны зохистой хэрэглээг тоолууржуулалтаар зохицуулж, суурингуудад үйлдвэрлэлийн зориулалттай шугамын зураг төслийг боловсруулан бэлтгэлийг хангах, цахилгааны эх үүсвэрийг шинээр байгуулан, байнгын дотоодын цахилгааны эх үүсвэргүй 3 сумыг холбох замаар аймгийн хэмжээнд эрчим хүчний нэгдсэн системд холбогдох, сумдын түвшинд бага оврын халаалтын зуухтай хэрэглэгчдийг дулаан хангамжийн төвлөрсөн системд холбож, хэрэглээг нэмэгдүүлэх зэрэг ажлуудыг төлөвлөж байна.

10.4. Ойн сан бүхий газар

Ой зохион байгуулалт, ойн тооллогын дүнгээр Өмнөговь аймгийн ойн сан бүхий газар тус аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 7.2 хувийг эзэлж, 13 сумын нутаг дэвсгэрт тархасныг тогтоов. Ойн санг ойн талбай, ойн бус талбай гэсэн үндсэн хоёр хэсэгт ангилна. Ойн талбай нь дотроо ойгоор бүрхэгдсэн, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай гэж хоёр хуваагдана. Ойгоор бүрхэгдсэн талбайд тухайн судалгааны үед ойтой байгаа (0.3 ба түүнээс дээш өтгөрөлтэй) болон улсын ойн санд шилжүүлсэн таримал ой, бут сөөгөөр битүү хучигдсан талбай орох ба ойгоор бүрхэгдээгүй ойн талбайд одоогийн байдлаар ой байхгүй боловч цаашдаа ой ургах нөхцөл бололцоотой газрууд (ойжиж байгаа газар,

тармаг модод, ойжуулсан талбай), урьд өмнө ойтой байсан талбай (шатсан ой, мод бэлтгэсэн талбай г.м) тус тус хамрагдана. Ойн бус талбайд ойн сан доторх цагаан энгэр, таг царам, хадлан, бэлчээр, гол, жижиг нуур цөөрөм, намаг, элс, мод үржүүлгийн талбай зэрэг газрууд орно.

Өмнөговь аймгийн заган ойн сангийн нийт талбай 1189226 га талбай ба үүний 604750 га байгалийн заган ой, 565731 га тармаг заг, 3857 га талбайг загжих талбай тус тус эзэлж байна.

Өмнөговь аймгийн хэмжээнд ойг хамгаалах, нөхөн сэргээх арга хэмжээний алс хэтийн 2021-2030 оны төсөөллийг гаргахыг оролдов. Хэтийн төсөөллийг аймгийн хэмжээнд баримжаалан хийсэн бөгөөд сумдаар төлөвлөх боломжгүй гэж үзэж байна. Ойг хамгаалах арга хэмжээний хувьд төв, орон нутгийн уламжлалт зохион байгуулалтын болон хяналт шалгалтын ажлыг харуулах боломж хязгаарлагдмал юм. Мөн түүнчлэн ойн хөнөөлт шавьж, өвчний тархалтын судалгааг 2020 онд зохион байгуулж энэ судалгааны үр дүнд тулгуурлан 2021-2030 онд тэмцэх ажлыг төлөвлөх боломж бүрдэнэ. Гэхдээ 2021-2030 онд 35.0 мянган га талбайд ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх ажлыг төлөвлөсөн болно.

Ойн тооллого, ой зохион байгуулалтын ажлыг цаг хугацаанд нь явуулж, түүнд тусгагдсан ой хамгаалах арга хэмжээг хэрэгжүүснээр ойн экологийн ач холбогдол дээшилж, түүний таваарлаг чанар сайжирна. 2015-2030 онд ойг хамгаалах, хяналт шалгалт явуулах уламжлалт зохион байгуулалтын арга хэмжээг авахын зэрэгцээ, ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцэх ажлыг 2015-2020 онд 12.5 мян.га талбайд, 2021-2025 онд 15.0 мян га талбайд, 2026-2030 онд 20.0 мян.га табайд тус тус гүйцэтгэнэ.

Мод үржүүлгийн газруудыг өргөтгөн бойжуулах тарьц суулгацын хэмжээг нэмэгдүүлэх замаар ойг нөхөн сэргээх ажлын хэмжээг нэмэгдүүлнэ. 2015-2020 онд ойжуулалтын ажлыг 350 га-д, 2021-2025 онд 380 га-д, 2025-2030 онд 500га-д тус тус хийхээр төлөвлөв. Харин ойн зурвас байгуулах ажлыг 2015-2020 онд 161 га-д, 2021-2025 онд 370 га-д, 2026-2030 онд 460га-д тус тус хийхээр төлөвлөсөн болно.

2015-2030 онд явуулах ойжуулалт, ойн аж ахуйн арга хэмжээнд нийт 5394.15 сая төгрөг шаардагдах тооцоо гарч байна.

10.5. Усны сан бүхий газар

Өмнөговь аймгийн хувьд 2004-2013 он хүртэлх хугацаанд усны сан бүхий газрын нийт хэмжээнд өөрчлөлт ороогүй боловч 2013 оны жилийн эцсийн байдлаар гол мөрны эзлэх газрын хэмжээ 58 га-р багасч горхи, булаг шандын эзлэх газар 58 га-р нэмэгдэж, нуур цөөрөм тойрмын талбайд өөрчлөлт ороогүй байна. Гадаргын усны тооллогын материалаас үзэхэд нийт худаг 4940, булаг 405, услалтын систем 13, Хадат, Нэмэлт, Зөөлөн, Энгэр бүлээн, Талхийн шанд зэрэг рашаанууд тоологдсон байна.

Цаашид сум, аймгийн төвийн унд ахуйн усны эрүүл ахуйн бүсийг нарийвчлан тогтоож тэмдэгжүүлэн хамгаалах, усны чанарт шинжилгээ хийж, сайжруулах арга хэмжээ

авах, хүн амын төвлөрөл, усны ашиглалт ихээр нэмэгдсэнтэй холбогдуулан цэвэрлэх байгууламжуудыг сайжруулах, шинээр байгуулах зэрэг арга хэмжээнүүдийг тусгав.

Усны сан бүхий газрын доройтолд бэлчээр ашиглалтын хэв маяг, гол горхи, нуур, худаг уст цэг дагасан бэлчээрийн талхагдал нь усны сан бүхий газрын чанар нөөцөд ихээхэн нөлөөлж байгаа бөгөөд аймгийн ихэнхи сумдын бэлчээрийн даац хэтэрсэнээс бэлчээр ихээр талхлагдаж цөлжиж байна. Иймд бэлчээр усжуулалтын төлөвлөлтөд тусгасан нэн тэргүүнд шаардлагатай байгаа 520 худгийг гаргах. Сумдаас санал болгосон хамгаалах шаардлагатай булгуудыг нэн тэргүүнд тохижуулах, хөв цөөрөм байгуулах санал бүхий 8-н газарт нарийвчилсан судалгаа хийж, техникийн нөхцөлийг тодорхойлсны үндсэн дээр нэмэлтээр төлөвлөлтөд тусгах ажлуудыг төлөвлөв. Мөн усны эх орчмын газрыг хамгаалах чиглэлээр 405 булаг шандын эхийг хамгаалахаар төлөвлөв.

10.6. Тусгай хэрэгцээний газар

2013 оны жилийн эцсийн байдлаар улсын тусгай хэрэгцээний газар тус аймгийн хэмжээнд 3979.8 мян.га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 24,06%-г эзлэж байгаа ба үүнээс 3491,4 мян.га нь улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг байна.

2023 он хүртэлх хугацаанд улсын тусгай хамгаалалтад авах шаардлагатай Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яамны төлөвлөгөөнд тусгагдсан 18 байршил бүхий газруудыг /2003 онд батлагдсан УГЗБЕТ-өөс/ мөн Ханхонгор сумаас санал өгсөн Хан уул болон Их уул зэрэг газруудыг улсын тусгай хамгаалалтад авах нь зүйтэй бөгөөд түүнийг УТХ-нд авах үндэслэл, хилийн заагийг нарийвчлан тогтоож эрх бүхий байгууллагад хүргүүлэх шаардлагатай. Мөн аймгийн тусгай хэрэгцээнд хамруулах 16-н газрыг судлан хилийн цэсийг баталгаажуулах ажлыг хийх. Дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай газруудын нөөцийг гарган аймгийн тусгай хамгаалалтанд авахаар тусгалаа.

10.7. Аялал жуулчлал, амралт зугаалгын бүс

Өмнөговь аймгийн хэмжээнд жилдээ 10000-15000 орчим жуулчин ирдэг гэсэн тоо байгаа боловч энэ нь зөвхөн төвлөрсөн жуулчдын баазуудаар дамжин үйлчлүүлсэн жуулчдын тоо юм. Үүнээс гадна хувиараа явж байгаа үүргэвчтэй гэгдэх жуулчдын тоог нэмбэл энэ тоо ихээхэн өсөх нь ойлгомжтой. Булган сумын нутаг Баянзагт 2009 оны 7 сарын 6-нд нэвтрэх цэгийг тогтоож, мэдээллийн төвийг байгуулж ирсэн жуулчдын судалгааг гаргахад 7-р сарын 6-аас 9-р сарын 1 хүртэлх хугацаанд 2500 гаруй жуулчин ирсэн ба нийт жуулчдын 21% Франц, 18% Италийн жуулчид байсан судалгаа гарчээ.

Аялал-рекреацийн чадавхын үнэлгээнд тулгуурлан тогтоосон боломжит аялал жуулчлалын хэлбэрийг хөгжүүлэх шаардлагатай.

Аялал рекреацийн чадавхи өндөртэй бүс нутаг болох Сэврэй, Булган, Номгон, Ноён, Ханбогд сумдад Дэмчигийн хийд, Улаан сахиусын хийд, Үнстийн хийд, Галбын уулын үзэсгэлэнт газар, Баяжихын агуй, Оцон мааньт, Гурван зээрдийн агуй, Говийн бага дархан газрын А хэсэг, Говийн бага дархан газрын Б хэсэг, Ловончомбо агуй, Оюу толгойн уурхай, Хонгорын гол, Хонгорын элс, Сэрүүн булгийн баянбүрд, Наранбулаг,

Зөөлөнгийн нуруу, Нарангийн адгийн бичигт хөшөө, Монгол бичигт хад, Их сэврэй уул, Нэмэгт уул, Сэрвэн уул, Баруун сайханы нуруу, Дунд сайханы нуруу, Зүүн сайханы нуруу, Төгрөгийн ширээ, Баянзаг, Цахиурт, Цоорхой, Майхан толгой, Ёлын ам, Ноён уул, Толь хад зэрэг байгалийн үзмэрүүд байдаг ба Шувуу ажиглах аялал, Палеонтологийн аялал зэргийг хөгжүүлэх боломж байна. Мөн бусад нутагуудад тохиромжтой аялал жуулчлалын нөөцүүдийг тодорхойлов.

Аялал жуулчлалын нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулан, бүс нутгуудыг төрөлжүүлэх. Зар сурталчилгаа, идэвхижүүлэлтийн нэгдсэн тогтолцоог хөгжүүлэн аялал жуулчлалыг дэмжих шаардлагатай байна. Төлөвлөлтөд аялал жуулчлалын ойрын болон дунд хугацааны, урт хугацаанд баримтлах бодлогыг тусгав.

10.8. Уул уурхайн газрын төлөвлөлт

Тус аймгийн нутаг дэвсгэрт 2014 оны 10-р сарын 28-ны байдлаар хайгуулын 170, ашиглалтын 74 тусгай зөвшөөрөл хүчин төгөлдөр байна. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг авч үзвэл нүүрсний 40, алтны 15, холимог металлын 5, алт, зэсийн 2, манганы 2, цайрын 2, давсны 2, төмрийн хүдрийн 1, жоншны 1, агальметолитын 1, барилгын материалын 1 тусгай зөвшөөрөл тус тус хүчин төгөлдөр байна. Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн нийт талбайн хэмжээ 3.3 орчим сая га байна. Харин ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээ 500 гаруй мянган га байна. Тус аймгийн нутаг дэвсгэрт улсын төсвийн болон хувийн хөрөнгө оруулалтаар явуулсан геологийн судалгаа, эрэл үнэлгээ, хайгуулын ажлын үр дүнгээр 36 нэр төрлийн ашигт малтмалын 256 орд илрэл тогтоогдсон.

УИХ-аас баталсан “Төмөр замын талаар төрөөс баримтлах бодлого”-ыг хэрэгжүүлэх зарим арга хэмжээний тухай УИХ-ын тогтоолыг саяхан баталсан. Уг тогтоолд зааснаар Тавантолгой-Гашуунсухайтын хооронд нарийн царигийн төмөр зам, Тавантолгойгоос Сайншанд хүртэл өргөн царигийн төмөр замын барих, Тавантолгойн ордыг түшиглүүлэн 450 мВт-ын хүчин чадалтай цахилгаан станцыг барьж Тавантолгой, Оюутолгойн ордыг цахилгаанаар хангахаар төлөвлөн ажиллаж байна. Ингэснээр дотоодын цахилгааны хэрэгцээг хангахаас гадна БНХАУ руу цахилгаан экспортлох боломж бүрдэх юм.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

№	Хөтөлбөрийн нэр, батлагдсан огноо, шийдвэрийн дугаар	Хэрэгжүүлэх хугацаа
1	“Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилгод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого” УИХ 2008 оны 01 сарын 31, 12-р тогтоол	
2	Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал	
3	Төрөөс хvнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого 2009 оны 7-р сарын 15	
4	Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого УИХ-н 2009 оны 39 дүгээр тогтоол	
5	“Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилгот хөтөлбөр УИХ-н тогтоол 2010 оны 06 сарын 25 өдөр	
6	Төрөөс төмөр замын тээврийн талаар баримтлах бодлого Монгол Улсын Их Хурлын 2010 оны 32 дугаар тогтоол	
7	Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал УИХ-н 2001 оны 57 дугаар тогтоол	
8	Монгол Улсын төрөөс цацраг идэвхт ашигт малтмал болон цөмийн энергийн талаар	

	баримтлах бодлого УИХ-н 2009 оны 45 дугаар тогтоол	
9	Монгол улсын засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр /засгийн газрын 2012 оны 11 дүгээр сарын 03 өдрийн 120-р тогтоол/ Шинэчлэлийн засгийн газар, Яамдын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө; Монгол улсын эдийн засаг, нийгмийг 2012-2016 онд хөгжүүлэх тэргүүлэх чиглэл хөгжлийн дунд хугацааны стратеги төлөвлөгөө	2012-2016
10	Өмнөговь аймгийн хөгжлийн стратегийн хөтөлбөр, /аймгийн ИТХ-н тогтоолоор батлагдсан/	2021 он хүртэл хэрэгжих
11	Бүх нийтийн экологийн боловсрол үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 1997 оны 255 дугаар тогтоол	1997-2030
12	Оёмол бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх хөтөлбөр Засгийн газрын 2003 оны 207 дугаар тогтоол	2003-2015
13	“Сүү” үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2006 оны 239 дүгээр тогтоол	2006-2020
14	Хүнсний хангамж аюулгүй байдал, хоол тэжээл хөтөлбөр Засгийн газрын 2001 оны 242 дугаар тогтоол	2001-2020
15	“Ахуйн үйлчилгээний салбарыг дэмжих хөтөлбөр” Засгийн газрын 2008.07.08 дугаар 288	2008-2016
16	“Хүнсний баталгаат байдал үндэсний хөтөлбөр” Засгийн газрын 2009.02.04-ний 32 дугаар тогтоол	2009-2016
17	“Монгол Улсыг үйлдвэржүүлэх хөтөлбөр” Засгийн газрын 2009.09.30-ны 299 дүгээр тогтоол	2009-2016
18	“Ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах” хөтөлбөр /Нийтийн бохирын шугам, цооног, бохир усны төрөл бүрийн цэвэрлэх байгууламж/ Засгийн газрын 2006.10.11-ний 246 дугаар тогтоол	2006-2015
19	Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих хөтөлбөр Засгийн газрын 2003.06.24-ний 160 дугаар тогтоол	2003-2015
20	Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг сэргээх үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 1998 оны 103 дугаар тогтоол	1998-2020
21	“Малын чанар сайжруулах” хөтөлбөр. Засгийн газрын 2006.04.26-ны 93 дугаар тогтоол	2006-2015
22	“Малын тэжээл” хөтөлбөр Засгийн газрын 2007.11.07-ны 283 дугаар тогтоол	2008-2015
23	“Төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлого” үндэсний хөтөлбөр УИХ-ын 1997 оны 106 дугаар тогт	2000-2021
24	Монгол Улсын XXI зууны тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр Засгийн газрын 1998 оны 82 дугаар тогтоол	1998-2021
25	Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 1996 оны 163 дугаар тогтоол	1996-2016
26	Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний хөтөлбөр УИХ-ын 1998 оны 29 дугаар тогтоол	1998-2015
27	Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2003.06.04-ний 141 дүгээр тогтоол	2003-2012
28	Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2001 оны 248 дугаар тогтоол.	2001-2015
29	Байгалийн гамшгийн аюулыг бууруулах үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 1999.02.10-ны 25 дугаар тогтоол	1999-2015
30	“Чанарын болон байгаль орчны удирдлага /менежмент/-ийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2002.07.08-ны 146 дугаар тогтоол	2002-2016
31	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2000 оны 120 дугаар тогтоол	2000-2015
32	Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр Засгийн газрын 2008 оны 267 дугаар тогтоол	2008-2015
33	“Ногоон хэрэм” үндэсний хөтөлбөр. Засгийн газрын 2005.03.09-ний 44 дүгээр тогтоол	2005-2025
34	“Ашигт малтмал ашиглах үйл ажиллагааг байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөл, хохирол багатай явуулах” хөтөлбөр Засгийн газрын 2006. 12.20-ний 309 дүгээр тогтоол	2010-2015
35	“Бичил уурхайг 2015 он хүртэл хөгжүүлэх дэд хөтөлбөр” Засгийн газрын 2008.02.27-ны 71 дүгээр тогтоол	2008-2015
36	“Хүн амыг эрүүл ахуйн шаардлагад нийцсэн ундны усаар хангах хөтөлбөр” Засгийн газрын 2008.03.05-ны 84 дүгээр тогтоол	2008-2015
37	Монгол Улсад бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоог бий болгох үндэсний хөтөлбөр, Засгийн газрын 2008.02.27-ны 78 дугаар тогтоол	2008-2012
38	Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө	2012 он

39	Хөдөө аж ахуй, хүнс, хөнгөн үйлдвэрийн салбарын хөгжлийн мастер төлөвлөгөө	2011-2021
40	2003 онд батлагдсан УГЗБЕ төлөвлөгөө	2003-2023
41	Галбын говийн ГЗБЕ төлөвлөгөө	2010-2020
42	Тусгай сонирхолын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө	2012
43	Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл	2013